

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Дејан Д. Бурсаћ

УТИЦАЈ ИДЕОЛОШКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ
ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА НА ЈАВНУ ПОТРОШЊУ
У БИВШИМ СОЦИЈАЛИСТИЧКИМ ДРЖАВАМА

докторска дисертација

Београд, 2018.

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА

Дејан Д. Бурсаћ

УТИЦАЈ ИДЕОЛОШКЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ
ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА НА ЈАВНУ ПОТРОШЊУ
У БИВШИМ СОЦИЈАЛИСТИЧКИМ ДРЖАВАМА

докторска дисертација

Београд, 2018.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF POLITICAL SCIENCES

Dejan D. Bursać

**THE IMPACT OF PARTY IDEOLOGY ON PUBLIC
SPENDING IN FORMER SOCIALIST COUNTRIES**

doctoral dissertation

Belgrade, 2018

Ментор:

проф. др Зоран Стојиљковић, редовни професор Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

Чланови комисије:

проф. др Јован Комшић, редовни професор Економског факултета у
Суботици Универзитета у Новом Саду

проф. др Славиша Орловић, редовни професор Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

проф. др Душан Павловић, ванредни професор Факултета политичких наука
Универзитета у Београду

доц. др Душан Спасојевић, доцент на Факултету политичких наука
Универзитета у Београду

Датум одбране:

Утицај идеолошке оријентације политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама

Резиме:

Студија је посвећена испитивању утицаја идеолошке оријентације владајућих партија у бившим социјалистичким државама на ниво и кретање јавне потрошње. Циљ рада је анализа ефеката који партије левице, центра и деснице имају на фискалне политике земаља Централне и Источне Европе, од пада социјализма тј. од почетка транзиције. У раду су коришћене квалитативне и квантитативне методе, укључујући мултиваријантну статистичку анализу – линеарну регресиону анализу. Теоријска парадигма студије је идеациона, будући да је претпостављено да идеје – у овом смислу испољене као политичке идеологије, представљају главно објашњење испитаног феномена.

Централно истраживачко питање студије гласи: Да ли, и у којој мери, идеолошке оријентације политичких партија које чине владу утичу на ниво јавне потрошње у бившим социјалистичким државама? Да би то било испитано, у складу са прихваћеном идеационом парадигмом и методолошким приступом, неопходно је размотрити и утицај осталих потенцијалних предиктора јавне потрошње у компарацији са претпостављеним главним експанатором, идеолошком оријентацијом владајућих партија. Алтернативни предиктори су тестирани у оквиру четири групе варијабли: економских, политичких, демографских и контекстуалних. Поред испитивања ефеката на укупну јавну потрошњу, такође је испитан утицај поменутих варијабли на структуру потрошње. У ту сврху, изабране су четири карактеристичне области буџета: социјални трансфери, заштита животне средине, образовање, јавни ред и безбедност.

Генерална хипотеза студије претпоставља да идеологија политичких партија које чине владу има статистички најзначајнији утицај на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама. Из ње су изведене појединачне хипотезе о позитивном утицају левице, односно негативном деснице на ниво потрошње; алтернативне хипотезе које претпостављају најјачи утицај осталих предиктора; као и појединачне хипотезе о утицају идеологије у сваком од четири испитивана сегмента буџета.

Студија садржи индекс идеолошке припадности свих владајућих странака и коалиција у истраживаном периоду у 16 испитиваних земаља, сачињен на основу резултата оригиналне експертске анкете спроведене током 2017. године на међународном узорку од 273 стручњака за партијске системе ових држава. Панел података садржи укупно 373 опсервације из 16 земаља Централне и Источне Европе, за период од 1990. до 2017. године.

Централни део рада посвећен је квантитативној анализи утицаја партијске идеологије и алтернативних независних варијабли на јавну потрошњу. И док је позитиван утицај идеологије потврђен, његова јачина се показала доста слабијом од претпостављене. Наиме, поједине политичке, демографске и контекстуалне, а у неким случајевима и економске варијабле, демонстрирају јачи ефекат како на ниво, тако и на годишњу стопу кретања потрошње. Са друге стране, при анализи сегмената буџета, показало се да се утицај идеологије не испољава у свим областима. Док је у области образовања он нарочито изражен, а у областима социјалних трансфера и безбедности тек донекле; у сегменту заштите животне средине статистички значајан утицај идеологије није идентификован. У том смислу, закључци су мешовити: иако утицај партијске идеологије постоји, он се не испољава једнако; а свакако не представља најјаче објашњење нивоа, кретања и структуре јавне потрошње у бившим социјалистичким државама.

Кључне речи: политичке партије, политичке идеологије, једнодимензионални политички простор, скала левица – десница, експертска анкета, јавна потрошња, фискална политика, Централна и Источна Европа, транзиција, квантитативна анализа

Научна област: Политичке науке

Ужа научна област: Политиколошко-социолошке студије

УДК: 316.334.3(043.3)

329(4-191.2+4-11)(043.3)

336.5(4-191.2+4-11)(043.3)

336.02(4-191.2+4-11)(043.3)

The Impact of Party Ideology on Public Spending in Former Socialist Countries

Resume:

The study is examining the impact of ideological orientation of the ruling parties in former socialist countries on the level and growth of public spending. The aim of the research is to analyze the effects that the left, the center and the right had on fiscal policies of Central and Eastern European countries since the fall of communism. Author uses both qualitative and quantitative methods, including multivariate statistical analysis, i.e. linear regression. The study follows an ideational theoretical paradigm, assuming that ideas, manifested in this regard as political ideologies, serve as an explanation of the examined phenomena.

The central research question of the study reads: What is the effect of ideological orientations of governing parties on the level of public spending in former socialist countries? To determine the existence and extent of this correlation, in accordance with accepted ideational paradigm and methodological approach, it is mandatory to consider the effect of other potential predictors of public spending, in comparison with party ideology as the main explanation. These alternative explanations have been tested within four groups of variables: economic, political, demographic, and contextual. In addition to determining the effects on general public spending, the impact of mentioned set of variables on budget structure is also examined. For this purpose, four characteristic areas of spending have been selected: social transfers, environmental protection, education, and public order and safety.

General hypothesis of the study assumes that the ideology of governing political parties has statistically most significant impact on public spending in former socialist countries. Furthermore, derived individual hypotheses presume positive effect of the left, and vice versa, negative effect of the right on the spending levels. Also, alternative hypotheses presuppose the strongest impact of other predictors (political, economic, demographic and contextual), while further hypotheses presume the effect ideology has on spending in each of the four examined budget segments.

The study contains an index of ideological orientation of all ruling parties and coalitions in 16 countries for the analyzed period, based on the results of an original expert survey conducted in 2017 on a multinational sample of 273 experts for party systems of countries in question. The data panel is comprised of total 373 observations from 16 countries of Central and Eastern Europe, for the period from 1990 to 2017.

The central part of the research is devoted to quantitative analysis of the impact of party ideology and alternative variables on public spending. While the positive impact of ideology has been confirmed, its strength has proven to be much weaker than presumed. Namely, certain political, demographic, contextual, and in some cases, economic predictors, demonstrate a stronger effect not just on the spending levels but also on annual spending growth rates. Moreover, the analysis of budget segments demonstrates that the impact of ideology does not manifest equally in all areas. While the ideology effect is very pronounced in the domain of education, it is only slightly noticeable when comes to social transfers and public order and safety. On the other hand, in the environmental protection segment, the influence of ideology has not been statistically confirmed. In conclusion, the study has proven that, even though public spending is influenced by ideology, party effect does not manifest itself equally; and moreover, it certainly does not represent the strongest explanation for the level, trends and structure of spending in former socialist countries.

Keywords: political parties, political ideologies, single-dimensional party space, left-right scale, expert survey, public spending, fiscal policy, Central and Eastern Europe, transition, quantitative analysis

Scientific field: Political sciences

Subfield: Political and sociological studies

UDC: 316.334.3(043.3)

329(4-191.2+4-11)(043.3)

336.5(4-191.2+4-11)(043.3)

336.02(4-191.2+4-11)(043.3)

САДРЖАЈ

1. УВОД	1
2. ЛЕВИЦА И ДЕСНИЦА У ТРАНЗИЦИОНОМ КОНТЕКСТУ	4
2.1. ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОБЛЕМ	4
2.1.1. Идеолошка подела у старим и новим демократијама	9
2.1.2. Централно истраживачко питање	12
2.2. КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ПОСТОЈЕЋУ НАУЧНУ ЛИТЕРАТУРУ	15
2.2.1. Западне демократије као предмет ранијих научних истраживања	16
2.2.2. Нове демократије Централне и Источне Европе као предмет ранијих истраживања	22
2.3. ПРЕДЛОГ ОБЈАШЊЕЊА СА ХИПОТЕЗАМА	25
2.3.1. Хипотетички оквир	26
2.3.2. Преглед постављених хипотеза	32
2.3.3. Просторни и временски оквир истраживања	33
2.4. ТЕОРИЈСКА ПАРАДИГМА И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	36
2.4.1. Идеациони приступ аргументацији	36
2.4.2. Основни методолошки оквир	38
2.4.3. Основна поставка варијабли	39
3. ИДЕОЛОГИЈЕ И ЊИХОВА КЛАСИФИКАЦИЈА	42
3.1. ИДЕОЛОШКА ОРИЈЕНТАЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА	42
3.1.1. Класификације идеологија	44
3.1.2. Левица и десница у компаративном контексту	49
3.1.3. Да ли је идеолошка подела још увек релевантна?	55
3.1.4. Место идеолошког центра унутар дихотомије левица – десница	61
3.2. КАКО УТВРДИТИ ИДЕОЛОШКУ ПОЗИЦИЈУ ПАРТИЈЕ?	64
3.2.1. Назив партије	66
3.2.2. Припадност наднационалним партијским федерацијама	68
3.2.3. Анализа програмских докумената	70
3.2.4. Анализа деловања	73
3.2.5. Истраживања јавног мњења	75
3.2.6. Анкете са политичарима	76
3.2.7. Експертске анкете	76
4. ИДЕОЛОШКЕ ПОЗИЦИЈЕ ПАРТИЈА У ЦЕНТРАЛНОЈ И ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ ОД ПАДА БЕРЛИНСКОГ ЗИДА ...	85
4.1. ЕКСПЕРТСКА АНКЕТА – ОБЈАШЊЕЊА И РЕЗУЛТАТИ	85
4.1.1. Припрема узорка и упитника	85
4.1.2. Резултати анкете и обрада података	92
4.1.3. Израчунавање идеолошке позиције коалиција	99
4.2. АНАЛИЗА ИДЕОЛОШКИХ ПОЗИЦИЈА ВЛАДАЈУЋИХ ПАРТИЈА И КОАЛИЦИЈА У ЦЕНТРАЛНОЈ И ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ	100
4.2.1. Пољска	106
4.2.2. Мађарска	117
4.2.3. Чешка Република	125
4.2.4. Словачка	134

4.2.5. Естонија	142
4.2.6. Летонија	151
4.2.7. Литванија	161
4.2.8. Румунија.....	169
4.2.9. Бугарска	182
4.2.10. Молдавија	191
4.2.11. Словенија.....	200
4.2.12. Хрватска.....	211
4.2.13. Македонија	220
4.2.14. Црна Гора.....	231
4.2.15. Србија.....	236
4.2.16. Албанија.....	247
5. ДА ЛИ ИДЕОЛОГИЈА УТИЧЕ НА ЈАВНУ ПОТРОШЊУ?	255
5.1. ДЕСКРИПТИВНА АНАЛИЗА ВАРИЈАБЛИ.....	255
5.1.1. Независна варијабла – идеолошка оријентација владајућих партија	258
5.1.2. Зависна варијабла – ниво јавне потрошње	262
5.2. ТЕСТИРАЊЕ ФАКТОРА УТИЦАЈА НА ЈАВНУ ПОТРОШЊУ.....	265
5.2.1. Неидеолошки предиктори јавне потрошње	266
5.2.2. Утицаји на ниво јавне потрошње	271
5.2.3. Утицаји на годишње кретање нивоа јавне потрошње	275
6. У КОЈИМ БУЏЕТСКИМ ОБЛАСТИМА ИДЕОЛОГИЈА УТИЧЕ НА ЈАВНУ ПОТРОШЊУ?	279
6.1. ОБЛАСТ СОЦИЈАЛНИХ ТРАНСФЕРА	279
6.1.1. Утицаји на ниво социјалних трансфера	280
6.1.2. Утицаји на годишње кретање нивоа социјалних трансфера	283
6.2. ОБЛАСТ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ	285
6.2.1. Утицаји на ниво јавне потрошње за заштиту животне средине	286
6.2.2. Утицаји на годишње кретање нивоа јавне потрошње за заштиту животне средине	289
6.3. ОБЛАСТ ОБРАЗОВАЊА	290
6.3.1. Утицаји на ниво јавне потрошње за образовање.....	292
6.3.2. Утицаји на годишње кретање нивоа јавне потрошње за образовање.....	294
6.4. ОБЛАСТ ЈАВНОГ РЕДА И БЕЗБЕДНОСТИ.....	296
6.4.1. Утицаји на ниво јавне потрошње за јавни ред и безбедност.....	297
6.4.2. Утицаји на годишње кретање нивоа јавне потрошње за јавни ред и безбедност.....	300
7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	303
ЛИТЕРАТУРА	316

1. УВОД

Пред Вама се налази студија „Утицај идеолошке оријентације политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама“. Иако су у самом наслову већ откривени предмет и оквир истраживања, у овом кратком уводу даћемо неколико напомена које ће помоћи лакшем разумевању структуре и исхода ове студије.

Наиме, циљ рада је да утврди да ли у транзиционом оквиру бивших социјалистичких држава у Централној и Источној Европи постоји утицај идеолошке, односно партијске варијабле на ниво, кретање и структуру јавне потрошње. Идеолошка варијабла је третирана у мета-категоријама левице, центра и деснице: логика за такав једнодимензионални приступ је објашњена детаљније у трећем поглављу. Може се рећи да је претпоставка да ће партије левице, када су на власти, трошити више од деснице, већ постала својеврсна конвенционална мудрост у политичким наукама. Међутим, ова правилност је до сада емпиријски потврђивана само на примерима развијених, махом западних демократија: релевантне студије које се баве бившим социјалистичким државама као новим демократијама скромне су по свом броју, обухвату броја испитиваних случајева, али и домету у смислу понуђених објашњења. Наша студија у том смислу представља покушај да се та празнина попуни обухватнијим истраживањем транзиционих земаља у целокупном периоду од пада Берлинског зида до данас. Студијом је обухваћен период од 28 година (1990–2017) у шеснаест бивших социјалистичких држава: укупно се ради о 373 опсервације на којима смо тестирали постављене хипотезе. У сврху доказивања хипотеза смо примарно користили квантитативни методолошки приступ – иако је у четвртом поглављу, у којем су анализирани појединачно земље из узорка, употребљивана и студија случаја као квалитативни методолошки приступ.

Сама студија је подељена на седам поглавља: осим овог кратког увода; истраживачки проблем, укључујући циљеве истраживања, хипотетички оквир, као и теоријски и методолошки приступ, детаљно су објашњени у другом поглављу. То поглавље такође садржи критички осврт на постојећу научну и истраживачку литературу којом теоријски подупиремо основну тврдњу о различитом утицају левице, односно деснице на јавну потрошњу; али и преглед студија које су се бавиле овом корелацијом у

транзиционом оквиру. Велики део нашег рада закупила је проблематика правилног одређивања идеолошке позиције владајућих странака, односно дефинисања независне варијабле истраживања. Треће поглавље је стога посвећено избору идеолошког категоријалног апарата, као и метода којим смо поуздано и прецизно утврдити независну варијаблу. Избор за то је пао на експертске анкете, као најпрецизнији и најефикаснији метод од свих анализираних, раније употребљаваних, али и доступних у организационом и материјалном смислу. За потребе нашег истраживања, спровели смо анкету на коју је одговорило укупно 273 експерта из шеснаест земаља нашег узорка: махом припадника академске заједнице, стручњака који су у позицији да дају информисане судове о партијским системима земаља у узорку. Резултат анкете је експертски скор, тј. идеолошка позиција свих владајућих партија у наведеним земљама за испитивани период, на основу чега смо креирали независну варијаблу у категоријама левице, центра и деснице за укупно 373 опсервације – појединачне календарске године у свакој од испитиваних земаља категоризоване на основу идеолошке позиције владе. Четврто поглавље је у свом првом делу посвећено припреми, спровођењу и објашњењу збирних резултата наше анкете; док смо у другом делу овог поглавља, у форми студија случаја, анализирали експертском анкетом добијене идеолошке позиције свих владајућих партија и коалиција у Централној и Источној Европи у датом периоду. Поред анализе идеолошке варијабле, током овог поглавља смо се у квалитативном приступу осврнули и на одређене трендове кретања зависне варијабле – јавне потрошње и могућих утицаја на њу. Ипак, значајнији резултати, односно тестирање у квантитативном моделу, предмет су наредна два поглавља.

Пети део дисертације је посвећен тестирању исправности тврдње о позитивном утицају левице, односно негативном утицају деснице на ниво и кретање јавне потрошње. Идеолошка оријентација као главни предиктор, укључујући и сет алтернативних објашњења, која подразумевају различите економске, политичке, демографске и контекстуалне факторе везане за транзиционе земље, тестирани су у корелацији са нивоом и годишњом стопом кретања јавне потрошње. Иако смо дошли до резултата који значајним делом потврђују основну хипотезу, занимало нас је у којим буџетским областима се те идеолошке разлике исказују. Због тога у шестом поглављу испитујемо како идеологија (и други алтернативни предиктори) утичу на ниво и обрасце кретања буџетских издатака у укупно четири сегмента потрошње: социјалним трансферима,

заштити животне средине, образовању, те издацима за јавни ред и безбедност – управо јер ове четири области сматрамо карактеристичним пољима интереса за партије левице, односно деснице, те верујемо да се у њима може значајно показати ефекат идеолошког фактора. Најзад, последње поглавље се односи на преглед налаза и добијених резултата, те закључке и препоруке за потенцијална будућа истраживања ове теме.

2. ЛЕВИЦА И ДЕСНИЦА У ТРАНЗИЦИОНОМ КОНТЕКСТУ

2.1. ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОБЛЕМ

Пад Берлинског зида донео је бројне политичке, економске и друштвене промене у Централној и Источној Европи. Ипак, пад Берлинског зида није тренутан или једнократан догађај. Под том синтагмом подразумева се читав процес нестанка једнопартијских социјалистичких режима у Европи, њихова транзиција ка демократији, као и престанак идеолошки утемељене блоковске поделе која је доминирала континентом, али и целим светом током друге половине двадесетог века.

Берлински зид је био моћан симбол поделе између истока и запада, тј. између комунизма са једне, и капитализма и демократије са друге стране (Јергин и Станислав, 2004:141), те се и његов пад због тога узима као обележје целокупног процеса слома комунизма. Међутим, чињеница је да су трендови трансформације у бројним социјалистичким државама почели и пре него што су грађани Берлина изашли на улице 9. новембра 1989. године. На пример, после готово деценије штрајкова и протеста опозиционих група, који су кулминирали током лета 1988. године, комунистички режим у Пољској пристао је на преговоре са опозиционим синдикатом Солидарност. Као резултат низа округлих столова, у јуну 1989. године одржавају се први делимично слободни парламентарни избори, на којима Солидарност односи убедљиву победу: њихови кандидати освајају сва доступна места у доњем дому парламента – Сејму, као и 99 од укупно стотину места у Сенату. До тада владајућа Радничка партија није успела да освоји нити један мандат, а њихов пораз је постао наговештај реформи широм истока Европе. Крајем августа, пољски парламент је за премијера изабрао опозиционог кандидата Тадеуша Мазовјецког, изгласавши тако прву некомунистичку владу у Источном блоку, након више од четрдесет година (на основу: Балцерович, 2016:20-27)

Под притиском економске и политичке кризе, комунистичка влада у оближњој Мађарској још током јануара 1989. године чини прве кораке ка либерализацији: допушта слободу удруживања и штампе, ускоро улази у разговоре са новооснованом опозицијом, и најзад, у важном симболичком потезу, уклања бодљикаву жицу на граници са Аустријом. Током јесени, усвојен је оквир за прве вишепартијске изборе, а у очекивању истих,

владајућа Мађарска социјалистичка радничка партија се реформише и постаје Мађарска социјалистичка партија. Први избори одржани су у марту 1990. године, а на њима убедљиво побеђује опозиција – бивши комунисти освајају тек 33 од 386 места у парламенту. На ширем плану, одлука мађарске владе да уклони баријере на граници са Аустријом и допусти слободан прелаз грађана на запад имала је огромну важност. Наиме, велики број грађана Источне Немачке искористио је овај „заобилазни“ пут да преко Чехословачке и Мађарске, још увек званично социјалистичких држава, напусти Источни блок и пређе у Западну Немачку. Притисак растућег броја ових избеглица натерао је режим Немачке Демократске Републике да најави нешто флексибилнији режим преласка границе, што је од стране већине становника Источног Берлина схваћено као моментално отварање граничних прелаза дуж Берлинског зида, те као позив да изађу на улице и испробају новостечену слободу кретања (Sarotte, 2014:107-129). Остало је, као што знамо, историја – овај догађај и слике људи који прелазе и руше Зид на најразличитије начине постају симбол целе епохе слома комунизма.

Остали једнопартијски режими у Европи падају недуго затим. У Бугарској, либералнија струја Бугарске комунистичке партије смеђује генералног секретара Тодора Живкова свега дан након пада Берлинског зида. Ускоро су укинуте рестрикције на слободу штампе, говора и удруживања, а слободни избори су најављени за наредну, 1990. годину. У Чехословачкој, серија мирних протеста приморава режим да се одрекне монопола власти и најави крај једнопартијске државе. У децембру 1989. године, још увек комунистички федерални парламент бира владу састављену од опозиционих представника, а за председника државе поставља писца и дисидента Вацлава Хавела. Први слободни парламентарни избори одржани су у јуну 1990. године. У Румунији, низ демонстрација прерастао је у оружане сукобе и уличну револуцију против режима и тајне полиције, која је окончана бекством и егзекуцијом брачног пара Чаушеску, крајем децембра 1989. Ситуација се стабилизовала на пролеће 1990. године, са одржавањем генералних избора на којима огромном већином побеђује опозициони Фронт националног спаса и њихов председнички кандидат Јон Илијеску. Слично Бугарској, у Албанији су промене дошле из редова саме владајуће партије, која је на то била приморана локалним штрајковима, али и дешавањима у остатку Европе – политички живот је поступно либерализован током 1990. године, а избори одржани наредне, 1991. године. Источна

Немачка је након пада Зида ушла у процес либерализације који је кулминирао првим слободним изборима у овој земљи 18. марта 1990, а новоизабрана демократска влада је кратко трајала – већ 3. октобра је дошло до уједињења две Немачке у Савезну Републику какву познајемо данас.

Ситуација је била много комплекснија у мултинационалним федерацијама, попут Југославије. Нерешени национални односи, у комбинацији са економским проблемима, хаотичним таласима политичке реформе и растакањем идеолошке легитимизације постојећег режима, допринели су како избијању ратних сукоба, тако и пролонгирању процеса трансформације социјалистичког система у једном делу република југословенске федерације. Упркос томе, и ове земље су прошле кроз значајне промене, те су данас углавном постале вишепартијске демократије. Иако је до политичке плурализације и првих слободних избора у бившим југословенским републикама дошло током 1990. године, даље процесе трансформације је значајно компликовао распад федерације и последични оружани конфликт. У појединим републикама, а најзначајније у Србији, ови процеси су одложили почетак транзиције практично до почетка новог миленијума, односно до пада режима Слободана Милошевића крајем 2000. године.

Тектонске промене у Централној и Источној Европи не би у зачетку биле могуће без тихе сагласности Совјетског Савеза. Уосталом, совјетска војска је угушила неколико претходних покушаја либерализације у земљама Источног блока: протесте 1953. у Берлину, револуцију у Мађарској 1956, као и тзв. Прашко пролеће 1968. године. Међутим, дуготрајна економска стагнација уверила је генералног секретара Централног комитета Михаила Горбачова у потребу за реформом економске и социјалне структуре СССР. Тако су зачете политике перестројке (економских реформи), гласности (која је подразумевала отвореност и транспарентност, укључујући и делимичну слободу штампе) и демократизације (увођења одређених плуралистичких елемената у постојећи једнопартијски систем). Закупљен унутрашњим реформама и пролонгираном интервенцијом у Авганистану (која је трајала од 1979 до 1989. године), Горбачов чланицама Источног блока ставља до знања да напушта тзв. Брежњевљеву доктрину, односно интервенционистичку политику Совјетског Савеза у својој сфери утицаја (Ouibet, 2003:97-98). Слабљење совјетске хегемоније и одрицање од прерогатива

интервенционизма практично је допринело расту популарних протестних покрета у Источној Европи, а уједно и охрабрило локална комунистичка руководства да по први пут доносе важне одлуке без узимања у обзир мишљења или интереса Москве.

Новостечене политичке слободе у СССР, у комбинацији са вестима о догађајима у осталим социјалистичким земљама, нагризају ауторитет совјетске комунистичке партије. Ускоро се јављају и први демократски, али и сецесионистички покрети, пре свега у балтичким државама: на изборима за Врховне совјете Естоније, Летоније и Литваније током 1990. године углавном побеђују опозициони кандидати, који ускоро проглашавају независност ових република – чему се централна власт у Москви оштро противила. Совјетска тврда струја је чак у августу 1991. покушала да изведе војни пуч, али његов неуспех је само убрзао распад СССР (Јергин и Станислав, 2004:320-321). Након неуспеха пучиста, совјетска власт губи сваки ауторитет, републичке администрације се учвршћују, једнострано проглашена независност балтичких држава почиње да добија међународно признање без много протеста од стране Москве; а до краја године, осталих дванаест совјетских република стиче самосталност мирним путем. Коначно, 25. децембра 1991. године, Михаил Горбачов је поднео оставку и предао овлашћења председнику Руске Федерације Борису Јељцину, а совјетска црвена застава је последњи пут спуштена са јарбола изнад Кремља.

Слом социјалистичких режима означио је и урушавање основних принципа на којима су та друштва темељена готово пола века (а нека од њих и дуже). Међутим, пад Берлинског зида није само симбол краја епохе: он означава и успоставу нових односа државе, економије, институција и грађана, односно трансформацију политичког и економског система. Распад социјализма отворио је простор за транзицију политичких система из ауторитарних у демократске, као и економија из планских у тржишне – што је свеукупно подразумевало комплексну трансформацију практично свих социо-економских и политичких образаца социјалистичких друштава. Једно од основних обележја ране транзиције је управо напуштање партијског монизма и формирање вишепартијског система, односно настанак (или, у зависности од контекста појединачних друштава, поновно успостављање) партијског плурализма у бившим социјалистичким државама.

У ширем смислу, промене које су се догодиле у овом делу Европе припадају трећем таласу демократизације (видети: Хантингтон, 2004), који се одликује заједничким узроцима и обрасцима политичких и друштвених промена у већем броју земаља сличног политичког, географског или културолошког оквира, у одређеном временском периоду, односно – таласу. Трећи талас отпочиње са тзв. „револуцијом каранфила“ 1974. године у Португалу, да би се наставио низом демократских транзиција у ауторитарним и често војним режимима Јужне Европе, Азије и Латинске Америке, а коначно кулминирао падом социјализма у Централној и Источној Европи. Заједнички узроци ових процеса могу се пронаћи у категоријама економских, легитимацијских, међународних и културолошких фактора (Хантингтон, 2004:103-109), а не треба занемарити ни ефекат „грудве снега“, односно ширења друштвених и политичких покрета (у овом случају, про-демократских) међу повезаним земљама и друштвима – што је нарочито видљиво на примеру пада социјализма у Источном блоку. Упркос идентификованом слабљењу покретачких узрока трећег таласа (Diamond, 1997:33-37), демократизација је на истоку Европе настављена и на преласку у нови миленијум, са тзв. „обојеним“ револуцијама у Савезној Републици Југославији, Украјини, Грузији и Киргистану.

Поред узрока, демократизације трећег таласа су сличне и у испољеним обележјима. Транзициони процеси у овим државама увелико су обележени компромисом и умереношћу актера, релативним ненасиљем и сменом режима путем демократских избора (Хантингтон, 2004:160). Прелаз из аутократије у демократију уједно је и прелаз ка знатно стабилнијем политичком систему (видети: Merkel, 2011), пре свега због постојања институционализованог механизма повратне информације, који се остварује кроз политичке партије као незаобилазне институције у демократији, што уосталом захтева и консолидација демократије – због њихове улоге акумулације и репрезентације разлика у друштву (Linz & Stepan, 1996:16). Политичка динамика у државама бившег Источног блока почела је у том процесу да наликује оној на западу континента, а изборно такмичење партија постаје једно од кључних обележја политичког живота.

Модерну демократију је готово немогуће замислити без политичких партија, као посредника између грађана и државних политичких институција (Schonfeld, 1983:477). Политичке партије су дефинисане као добровољне организације политичких

истомишљеника чији је циљ преузимање и вршење власти, односно утицај на њу, ради остваривања групних интереса (Стојиљковић, 2011а:105). Општа дефиниција каже да је партија политичка група коју је могуће идентификовати помоћу званичног имена, која се представља на изборима и која је способна да истакне и изборним путем постави кандидате на јавне функције (Сартори, 2002:65-66). У току процеса обнове партијског плурализма тј. настанка партијских система у транзиционим државама, одвија се и позиционирање политичких партија на идеолошком спектру, у оквиру линија постојећих друштвених расцепа и идеолошких подела.

2.1.1. Идеолошка подела у старим и новим демократијама

Специфичности, обим и последице транзиционих промена након пада Берлинског зида отварају велики простор за истраживања различитих феномена у области друштвених наука. Један од таквих феномена је управо и поменуто формирање плуралистичких политичких система: настанак нових политичких партија и њихово позиционирање на идеолошком спектру.

Основна идеолошка дихотомија у савременим партијским системима датира још из времена Француске револуције, а тиче се поделе на левицу и десницу. Ови појмови су од тада еволуирали, али се основна линија дистинкције умногоме задржала: левица се перципира као наклоњена идеји једнакости, односно социјалној хоризонталности; док је десница посвећена начелима хијерархије и донекле друштвеног континуитета (видети: Bobio, 1996:29-45). Преведено на поље економских политика, лево оријентисане партије се обраћају друштвеним неједнакостима, заговарајући активну интервенционистичку улогу државе у осигуравању пуне запослености и мреже социјалних услуга. Позиција левице у овом случају произилази из њених идеолошких корена, тј. из сумње у исходе тржишног капитализма и критике неједнакости изазване примарно тржишном алокацијом. Десница се, са друге стране, залаже за смањење регулативе, редукацију редистрибутивних политика и остављање прерасподеле „слободне руке“ тржишта (Хејвуд, 2005:109-111). Економска сфера је уједно и кључна линија расцепа на основу које су се идеолошки профилисале странке у западним демократијама (видети: Budge & Robertson, 1987; Przeworski, 1985; Lipset & Rokkan, 1967). Странке левице се у таквим партијским системима залажу за повећање регулације и потрошње, најчешће у складу са

кејнзијанским моделом или моделом државе благостања; док десница заступа дерегулацију и резање буџетских издатака. Јавна перцепција, али и програмска самоидентификација политичких партија, усмерена је на основу те дистинкције.

Неколико фактора проблематизује сврсисходност идеолошке поделе у данашњем времену. Поједини аутори (нпр. Веск, 2004; Haupt, 2010) сматрају да глобализација утиче на позиционирање странака, те да се партије, прилагођавајући се савременим економским и политичким процесима, значајно приближавају идеолошком центру. Ту тенденцију је још педесетих година двадесетог века уочио Ентони Даунс (Downs, 1957:116-117): он сматра да партије у развијеним демократијама теже да ублаже своје поларизоване идеолошке ставове како би задобиле поверење тзв. средњег гласача, што у коначници резултира програмском конвергенцијом левике и деснице ка центру идеолошког спектра. Са друге стране, Хејвуд тврди да се ради тек о краткотрајном консензусу владајућих идеологија, насталом у контексту ублажавања социјалних конфликта у западним друштвима у првим деценијама након Другог светског рата; а да је већ од шездесетих година започео процес реидеологизације (Хејвуд, 2005:335-336). Уосталом, чак и сам Даунс сматра да се идеолошке позиције политичких партија могу скалирати од левике ка десници у односу на пожељан ниво државне интервенције у економским питањима (Downs, 1957:115-116), а то су емпиријски у свом истраживању потврдили Баџ и Робертсон (Budge & Robertson: 1987, 392-395), анализирајући изборне програме у двадесет земаља и идентификујући притом јасан расцеп између левике и деснице који се испољава у сфери економских политика. Ова два аутора поделу левике и деснице дефинишу као класичан конфликт око економских политика: сукоб међусобно искључивих залагања за државну регулацију или слободно тржиште. Чак и аутори који се у скорије време баве овом проблематиком на примеру партијских система модерних демократија (видети нпр. Le Gall & Magni-Berton, 2013:255-268) налазе да, упркос нужној еволуцији појмова левике и деснице, просторна дистинкција ових идеологија остаје релативно независна како кроз време, тако и кроз различите културне контексте, те њихова дихотомија представља најважнију варијаблу у објашњењу изборног сврставања политичких странака – упркос бројним новим расцепима. Наведени аутори сматрају да се расцеп левике и деснице практично пренео у сферу самоподразумевајућих вредности политичког система и друштва уопште; и тако умногоме постао независан од историјског и институционалног

контекста. Далтон наводи да способност грађана да се идеолошки идентификују са левицом или десницом не захтева поседовање некаквог софистицираног концептуалног или теоријског апарата, већ се једноставно ради о томе да та дихотомија за многе људе представља скуп ставова о политичким питањима од личног интереса – колико год та питања варирала између различитих друштава или генерација. Овај аутор стога закључује да је подела на левицу и десницу постала „супер-питање“ које сумира све актуелне политичке позиције тј. ставове (видети: Dalton, 2014:125).

Утврдивши постојаност поделе на левице и десницу у модерним партијским системима, наша студија има за задатак да операционализује ову поделу на социоекономској равни у бившим социјалистичким европским државама, где ћемо испитивати постојање, јачину и ефекте утицаја који идеологија политичких партија може имати на јавну потрошњу. Јавну потрошњу у овом истраживању дефинишемо као суму вредности свих роба и услуга купљених од стране државе, односно свих институција и организација финансираних из државног буџета (Careja & Emmenegger, 2009:173). Јавна потрошња представља логичну област за истраживање ефекта, али и диференцијације партијских идеологија, будући да се на овој варијабли веома очигледно испољава деловање државне интервенције, у зависности од претпостављених програмских преференција левице и деснице. Наиме, због оријентације левице ка социоекономској једнакости, претпостављамо да ће партије на левој страни идеолошког спектра тежити већој интервенцији и упливу државе у економију, повећаним социјалним трансферима и форсирањем тражње – што ће се у крајњој линији испољити као веће финансирање роба и услуга из државног буџета, тј. као повећање јавне потрошње. Обрнут исход претпостављамо у случају деснице: препуштање решавања проблема друштвених неједнакости механизмима тржишта и последична инклинација ка дерегулацији, денационализацији, као и фискални конзервативизам који код десно оријентисаних политичких партија можемо да уочимо од осамдесетих година двадесетог века (Хејвуд, 2005:95-104), налажу да претпоставимо да ће у случају њихових влада јавна потрошња бити нижа. Операционализација и емпиријска провера ових претпоставки налазе се у основи нашег истраживања.

2.1.2. Централно истраживачко питање

Централно истраживачко питање нашег рада гласи: Да ли, и у којој мери, идеолошке оријентације политичких партија које чине владу утичу на ниво јавне потрошње у бившим социјалистичким државама? Испитаћемо да ли долази до повећања потрошње када су на власти лево оријентисане партије, односно да ли десница смањује буџетске издатке. Пре тога, основни циљ истраживања је да утврди пре свега корелацију, а затим и каузалност, између партијског састава, односно идеолошког усмерења владе и нивоа јавне потрошње – у смислу постојања ефекта идеолошке варијабле на износе националних буџета, нарочито у односу на друге потенцијалне факторе који могу да утичу на фискалне исходе. На тај начин ћемо доћи до увида у то који чиниоци делују на кретање комплексне варијабле као што је јавна потрошња, тј. мапираћемо факторе утицаја на варијаблу јавне потрошње у пост-социјалистичким државама, а самим тим и дати одговор на питање о значају и снази идеолошки мотивисаног објашњења у односу на остале, алтернативне предикторе тј. факторе утицаја на ниво и кретање јавне потрошње.

Поред тога, испитаћемо да ли је могуће утврдити одређене правилности у кретањима нивоа јавне потрошње у односу на идеолошку оријентацију владе, пре свега у контексту испитивања потрошње у буџетским областима специфичним за преференције странака левице, односно деснице. Наиме, поједине области потрошње, као што су социјални трансфери, образовање, заштита животне средине и безбедност, сматрају се карактеристичним приоритетима за левичарске, односно десничарске владе; а кроз истраживање ћемо операционализовати идеолошку поделу и унутар структуре националних буџета, те покушати да дамо одговор на питање о постојању и евентуалној јачини ефеката партијске идеологије на наведене сегменте потрошње. Посебан изазов у овом аспекту истраживања односи се на утицај алтернативних објашњења која у појединим областима буџета изгледају као „логичније“ објашњење за повећање или смањење потрошње, посебно ако се узме у обзир да на трошкове за образовање или социјалне издатке, више од идеологије странке на власти свакако може да утиче ефекат тражње у смислу повећања броја корисника; или у случају безбедносног сектора, конкретна ситуација у овој области која диктира већа издавања, а да она нема директне везе са идеологијом владајуће странке; те онда ни партијско објашњење нема нарочиту

снагу у овом погледу. Слично можемо тврдити и за сегмент потрошње за заштиту животне средине, за који се да претпоставити да је диктиран делом потражњом, а делом променом вредносне оријентације друштва изазване нпр. упливом нових, постмодерних или постматеријалних вредности, глобализацијом или учешћем државе у процесима наднационалних интеграција. Такав сплет фактора може пресудно утицати на кретање потрошње, остављајући мали простор за ефекат идеолошке оријентације. Шире од тога, поједини аутори сматрају да је глобализација модерне економије резултирала драстичним смањењем аутономије националних држава у погледу самосталне регулације економских питања (о томе ће бити више речи у првим одељцима трећег поглавља наше студије – у којима ћемо анализирати сврсисходност и постојаност идеолошке поделе у политичким системима данас), те да се у овом оквиру политичке партије не разликују превише у погледу могућности утицаја на социоекономске исходе – самим тим, у ери доминације глобализованог тржишта, простор у којем се може изоловати и утврдити ефекат различито идеолошки мотивисаних актера на јавну потрошњу (било у целини, или у неком програмском сегменту), може бити изузетно смањен и по свом значају ирелевантан.

На том трагу, тежићемо да резултати нашег истраживања допринесу и изнетој дебати о превазиђености идеолошке поделе, тако што ћемо испитати да ли у специфичном транзиционом оквиру постоје разлике у погледу економских исхода у односу на партијски ефекат; или се политичке странке у овим државама налазе у стању идеолошке униформности у прихватању идентичног социоекономског модела – у којем идеологија нема утицај на јавну потрошњу и економску политику уопште. У случају таквог резултата, на примеру бивших социјалистичких држава и конкретније, економских исхода партијских идеологија у овим државама, практично бисмо потврдили тврдње аутора који сматрају да се политичке странке у ери глобализације приближавају идеолошки аморфном центру, те да разлика левице и деснице све више постаје превазиђена категорија у политичкој борби – било да се ради о ефекту притиска на партијски систем „одозго“ – од стране глобализованог модела светске економије, био он оличен у мултинационалним корпорацијама, наднационалним политичким елитама или чак културном обрасцу; или „одоздо“ – од стране средишње гласачке позиције центра чије ширење диктира конвергенцију идеолошких екстрема (видети: Haupt, 2010; Downs, 1957).

Најзад, када говоримо о настанку и позиционирању политичких партија у транзиционим државама, нужно је размотрити и специфичан контекст овог периода, те утицај бројних посредних фактора. Наиме, како сматра Клаус Офе, процеси демократизације у овом делу Европе су на политичку агенду у кратком времену ставили више различитих питања, која су у развијеним демократијама често решавана дуготрајним историјским процесима: питања националног идентитета, институционалног дизајна, економског модела и слично (на основу: Павловић, 2002:112; Linz & Stepan, 1996:23-24). И само питање усвајања демократије је често постајало основ за расцеп, нарочито у првим годинама транзиције. У значајном броју бивших социјалистичких држава настала је подела између присталица старог ауторитарног режима и нових реформских и демократских снага, а у неким се тај расцеп дуготрајније укоренио у партијске системе, рецимо у Србији или Словачкој (на основу: Deegan-Krause, 2007:543-545). Други аутори сматрају да је овај расцеп изгубио своје деловање, и то по двострукој основи: трошењем кредибилитета и легитимности некадашњих дисидентских и опозиционих партија који се често десио самим њиховим освајањем власти и фрустрацијом грађана због нужно непопуларних одлука или недовољно брзе трансформације ка статусу развијене демократије и посебно економије; а са друге стране повратком на власт и новом легитимизацијом бивших ауторитарних, а сада у мањој или већој мери реформисаних странака (на основу: Орловић, 2011:25). Такве примере релативизације овог расцепа можемо пронаћи у партијским системима Србије, Бугарске, Мађарске и делимично Хрватске. Поред тога, Офе наводи и да је процес етнизације политике у источној Европи, односно уплив идентитетских питања у политику, утицао на измену традиционалних образаца позиционирања партија на идеолошким основама, те потенцијално и одвојио транзиционе партијске системе од основног тока идеолошких подела у западним демократијама. До сличних закључака долази и Кичелт приликом истраживања структуре посткомунистичких партијских система: иако је кључна детерминанта опредељивања бирача пронађена у економском интересу, идентификован је и веома јак утицај социо-културних питања на партијску поделу, нарочито у контексту односа међу етничким групама у вишенационалним државама (видети: Kitschelt, 1995:463-468). Резултате нашег истраживања ћемо управо зато сагледати у компарацији са обимном научном литературом која је настојала да утврди економске исходе идеологија у

развијеним демократијама, те на тај начин закључити да ли су се обрасци социоекономске операционализације партијских идеологија присутни у државама дуже демократске традиције бар донекле реплицирали и на нове демократије настале на простору бивше социјалистичке Централне и Источне Европе.

2.2. КРИТИЧКИ ОСВРТ НА ПОСТОЈЕЋУ НАУЧНУ ЛИТЕРАТУРУ

Постојећи фонд научне литературе који се бавио истраживањем утицаја партијских идеологија на економске исходе и, конкретније, на јавну потрошњу, релативно је обиман. Условно га можемо поделити у две групе. Прва се односи на радове аутора који су испитивали утицај компоненте коју и ми истражујемо (партијске идеологије) на потрошњу у развијеним демократијама, најчешће на примерима држава Западне Европе и Северне Америке. Као што ћемо видети, интерес аутора за ову област потиче још из седамдесетих година двадесетог века, а литература пружа велику разноврсност теоријских и методолошких приступа, испитаних варијабли, примењених модела и, најзад, налаза и закључака истраживања. Друга група литературе се односи на радове који су испитивали утицаје на потрошњу у бившим социјалистичким државама, што је предмет и нашег рада. Треба нагласити постојање несразмере између две наведене групе: док је број истраживача који су се бавили западним демократијама сасвим довољан да питање политичких утицаја на јавну потрошњу опишемо као проблем коме се политикологија као наука значајно посветила; број оваквих истраживања фокусираних на исток континента је несразмерно скроман, а притом аутори веома ограничено истражују утицај идеолошке варијабле у бившим социјалистичким државама. Упркос томе што су поједини аутори (нпр. Markus, 1996; Kitschelt, 2004) идентификовали рано формирање расцепа на линији левица – десница у социоекономској сфери у пост-социјалистичким партијским системима, конкретан утицај ове диференцијације на економске исходе није систематски испитиван у транзиционом и пост-транзиционом оквиру Централне и Источне Европе. Стога, највећи део постојеће литературе односи се на идеолошки индуковане ефекте деловања партија у развијеним државама релативно дуге демократске традиције.

2.2.1. Западне демократије као предмет ранијих научних истраживања

Једно од првих значајних истраживања ове теме је дело Дејвида Камерона (Cameron, 1978), који је испитивао кретање владине потрошње изражене као проценат бруто домаћег производа у 18 развијених западних демократија, и то у периоду од 15 година, почевши са 1960. Он је уочио позитивну корелацију између учешћа левице у влади (радничких или социјалдемократских странака, како их је његово истраживање дефинисало) и статистички значајног повећања укупне буџетске потрошње. Исте године, Бруно Фреј (Freu, 1978) утврђује сличну законитост, додуше на ограниченом примеру анализа састава влада две државе: Велике Британије и Западне Немачке. У још ранијем раду, Хибс (Hibbs, 1977) аргументује да су интереси гласача нижег социоекономског статуса најбоље задовољени у макроекономској конфигурацији ниске незапослености и високе инфлације; док су интереси гласача са вишим приходима компатибилни ситуацији више незапослености али мање инфлације. Агрегацијом података из дванаест земаља Западне Европе и Северне Америке овај аутор утврђује јаку везу између идеолошке оријентације и ових економских исхода: у ситуацијама ниске незапослености и високе инфлације готово увек је политичким системом доминирала левица, док је образац раста незапослености и пада инфлације најчешће пратио владе деснице. У Хибсовим налазима можемо наћи посредну везу са предметом наше студије.

Са друге стране, Солано (Solano, 1983) истражује факторе утицаја на потрошњу правећи пресек у само једној години (1968) за 16 држава. Иако је испитивао утицај десетина могућих експланаторних фактора (између осталог и присуства левице у извршној власти), овај аутор не налази статистички значајну корелацију идеологије и јавне потрошње. Остали политичко-институционални фактори показали су већи утицај на кретање буџетских издатака у Солановом истраживању, стављајући га у конфликт са резултатима осталих студија. Ипак, временска једнодимензионалност Солановог истраживања наводи на потребу за већим узорком у коме би се потенцијално показао утицај партијске варијабле.

Нови квалитативни скок у истраживању ове теме представља рад Хикса и Свонка (Hicks & Swank, 1984), који су анализирали структуру потрошње у 18 развијених демократија, те утврдили јаку везу између идеолошке варијабле и нивоа социјалних

трансфера. Њихови резултати указују на значај сегментирања појединачних буџетских области у којима је могуће утврдити позитивну корелацију две испитиване варијабле, што је и један од циљева нашег истраживања. Готово две деценије касније, случну студију спроводе Кител и Обингер (Kittel & Obinger, 2003), који су истраживали утицаје на социјалне трансфере у европским земљама. Налази ових аутора указују на постојање јаког утицаја идеологије на структуру потрошње у западноевропским државама током осамдесетих година, са тенденцијом слабљења те корелације у последњој деценији двадесетог века. Ипак, морамо нагласити да је овај рад примарни акценат ставио на друге, пре свега економске експланаторне варијабле (као што су отвореност економије, кретање нивоа бруто домаћег производа, стопа незапослености итд.), које су се показале важним у објашњавању кретања нивоа потрошње. Ипак, у контрасту са тим истраживањем, Потрафке (Potrafke, 2011) доказује статистички значајан утицај левице на повећање потрошње у областима социјалних трансфера и образовања, и то у различитим временским секвенцама између 1970. и 2006. године – дакле у периоду у којем Кител и Обингер налазе слабљење корелације.

Мјурел је у својој студији компаративној студији која је обухватила земље чланице Организације за економску сарадњу и развој (OECD) између 1970. и 1980. године (Murell, 1985) истраживао сродну зависну варијаблу: уместо агрегатне потрошње, анализирао је удео запослених у јавном сектору, те утврдио постојање корелације између јачине социјалистичких партија и раста јавног сектора. Аутори Бери и Лаури (Berry & Lowery, 1987) су испитивали политичке утицаје на раст целокупне буџетске потрошње у САД током четири деценије након завршетка Другог светског рата. Њихов рад је изузетно значајан, између осталог јер утврђује повећане трансфере када су демократе на власти и обратно, смањење буџетских трансфера када су републиканци у питању. До сличних налаза у вези повећања трансфера током администрација демократа су дошли и Луис-Бек и Рајс (Lewis-Beck & Rice, 1985), анализирајући дуг временски период између 1930. и 1980. године. Голден и Потерба (Golden & Poterba, 1980) у студији објављеној 1980. године прецизно утврђују смањење буџетских трошкова од чак 10% у просеку, онда када су на власти републиканци. Бери и Лаури су, узгред направили разлику између трошкова за одбрану и других буџетских издатака, правилно идентификујући чињеницу да су у хладноратовском периоду на буџет за одбрану утицали екстерни фактори, а не идеолошке

разлике – али је и поред тога утврђена значајна разлика у потрошњи између демократа и републиканаца. Иновативно решење у њиховој студији представља независна варијабла, коју су аутори назвали „индекс демократске контроле“, а која у суштини представља математичку формулу односа снага у Председништву, Сенату и Конгресу, те утврђује која од партија у америчком систему има пресудни утицај на јавне политике у датим периодима. Ово је наравно значајна разлика у односу на европске, а нарочито источноевропске (углавном пропорционалне или мешовите) изборне системе и парламентарне типове влада, у којима партијска композиција извршног тела обично прати већину у парламенту – те се очекује да исте партије и коалиције у највећој мери предлажу, доносе и спроводе законе. Ипак, њихов приступ указује на значај прецизног мапирања утицаја појединачних политичких одлучилаца на алокацију буџета.

Дуен Свонк (Swank, 1988) је истраживао јавну потрошњу у 18 либералних демократија у периоду од 1960. до 1980. године, узимајући као независну варијаблу проценат парламентарне већине који је припадао левим, десним, али и странкама центра. Ово је једно од првих обимнијих истраживања које узима у обзир и утицај деснице, али и партија центра, што се показало изузетно значајним, јер аутор налази да су управо странке центра (односно, демохришћанске и социјал-конзервативне странке) у одређеним периодима представљале значајнији позитивни фактор и од деснице и од левице, када се ради о утицајима на кретање нивоа јавне потрошње. Укупни резултати су потврдили позитиван утицај идеологије на већем броју опсервација (18 држава током периода од две деценије). И овај аутор је, слично као поменути Бери и Лаури, анализирао искључиво домаћу потрошњу, те је узимајући у обзир специфичан хладноратовски контекст из зависне варијабле искључио трошкове за одбрану и спољну политику.

Том Рајс (Rice, 1986) је испитивао потрошњу у 12 западноевропских демократија у периоду од тридесет година (од 1950. до 1980), такође узимајући као експланаторну варијаблу проценатуални удео мандата левице у парламенту, а затим и у извршној власти. Резултати су мешовити, будући да се у шест од 12 испитиваних земаља образац повећања буџетске потрошње када је левица на власти потврдио као статистички значајан, док у осталих шест то није случај – наиме, у њима се као експланаторни фактор повећања потрошње јавља пре свега притисак угрожених друштвених група (нпр. повећани удео

старијих грађана или незапослених у укупном становништву). Слично томе, Манфред Шмит (Schmidt, 1996) је средином деведесетих година истраживао институционалне утицаје на јавне политике, као варијаблу узимајући и, између осталог, партијски састав владе. Упркос томе што је идентификовао институционални утицај (тип владе и изборног система), аутор није успео да докаже статистички значајан утицај партија на јавне политике, приписујући највећу експланаторну моћ пре свега специфичностима дизајна политичког система.

Комиски (Comiskey, 1993) је објавио рад о утицају избора на различите економске исходе у 13 развијених демократија. Као варијабла је, између осталог, узет проценат места у извршној власти и односи странака унутар ње, што је потенцијално проблематично јер је аутор арбитрарно одређивао важност појединих позиција у влади. Поред тога, он је истраживао деловање читаве палете фактора: нпр. проценат руралног становништва, утицај синдиката и корпорација, учесталост штрајкова и слично, те је тако можда и „разводни“ објашњење са низом посредних варијабли. Упркос томе, овај аутор налази јак позитиван утицај партија левице (и у посебним случајевима, хришћанско-демократских партија центра) на раст укупне јавне потрошње. Такође, Комиски је позитивно утврдио и значај присуства других експланаторних варијабли у моделу јавне потрошње, потврђујући утицај демографског састава популације на раст трансфера (будући да већи удео старих, али и младих у укупној популацији налаже потребу за већим социјалним трансферима, зарад испуњења специфичних потреба ових група), али и утицај изборног притиска – налазећи у одређеним случајевима да владајуће партије теже да повећавају буџетску потрошњу у изборној години, у настојању да у месецима пред изборе испуне што више обећања бирачима, те на тај начин увећају сопствене шансе за реизбор. Ови потенцијални експланаторни фактори су нарочито значајни за наше истраживање, те ћемо у претпостављени модел укључити варијабле изборног циклуса, али и демографску варијаблу, односно удео у укупној популацији младих, али и старијих од предвиђене старосне границе за одлазак у пензију у анализираним државама. Везу између раста јавне потрошње, нарочито раста социјалних трансфера и удела старије популације утврдили су и Пампел и Вилијамсон у једном ранијем истраживању (Pampel & Williamson, 1988).

Крепаз (Степаз, 1996) у свом истраживању утврђује утицаје различитих политичких фактора на низ зависних варијабли (ниво бруто домаћег производа, стопу незапослености, стопу инфлације итд.) у 18 развијених демократија, у периоду од 1956. до 1990. године. Овај аутор није истраживао директно јавну потрошњу, али се на основу његових налаза посредно може закључити да постоји јак утицај левичарских влада на све економске исходе, који би се хипотетички могао применити и на питање јавне потрошње: нарочито када су у питању фактори који претпостављено директно корелирају са нивоом потрошње, као што су инфлација или раст БДП-а.

Три аутора (Blais, Blake & Dion, 1993) су на примеру 15 држава директно тестирали да ли владе левих партија троше више него десница. Они су такође ограничили истраживање на либералне западне демократије, али су свеједно утврдили значајна повећања потрошње онда када леве партије врше власт. Занимљиво је да њихово истраживање такође налази јак позитиван утицај раста стопе незапослених на раст потрошње, коју су уврстили у модел као додатну експланаторну варијаблу – што је донекле и логично ако узмемо у обзир повећање социјалних трансфера које је нужно изазвано повећањем броја незапослених. Међутим, њихово истраживање значајно пропушта да узме у обзир неке друге потенцијално важне варијабле, као што је демографски састав становништва (на трагу утицаја на повећање социјалних трансфера) или стопу раста бруто домаћег производа – што су фактори који су, као што смо видели, узимани у обзир од стране других аутора у сличним истраживањима, те у вези са којима је великим делом потврђена корелација са нивоом јавне потрошње. Нешто комплекснији модел понудили су Пикеринг и Роки (Pickering & Rokey, 2011), тестирајући утицај идеологије на величину владе (варијаблу изражену као буџетску потрошњу у односу на БДП) у 17 развијених демократских земаља, завршно са 1998. годином. Они закључују да идеолошки састав има јак позитиван утицај на величину владе; а занимљиво је што налазе и јаку корелацију између раста просечног нивоа зарада и јавне потрошње, мада је могуће да је ова корелација посредна. Наиме, раст зарада може бити комплементаран расту БДП-а који омогућава повећану буџетску потрошњу; или је једноставно последица повећања јавне потрошње у смислу увећања плата у јавном сектору. Коначно, једно истраживање из 2013. године (Vove & Efthyvoulou, 2013) испитује утицај идеологије владајућих партија на поједине сегменте потрошње у 22 земље дуж демократске традиције, и то у периоду од

1988. до 2008, још једном утврђујући значајно повећање социјалних трансфера онда када су партије левице на власти; и дајући нам тако довољно материјала да у дужем временском интервалу претпоставимо постојање значајне везе између партијске идеологије владајућих странака и нивоа јавне потрошње у западним државама.

Ипак, упркос великом броју студија са позитивним резултатом, треба бити опрезан приликом узимања корелације партијске идеологије и потрошње као законитости, и то из неколико разлога. Пре свега, видели смо да неколико наведених студија није успело да утврди постојање везе две варијабле (видети: Solano, 1983; Schmidt, 1996), или је утврдило везу тек делимично, тј. у појединим земљама, а не у целокупном узорку студије (Rice, 1986) – што, упркос великом броју доказа у прилог тези, указује на постојање одређеног академског спора међу истраживачима који даје додатну актуелност проблематици, али нам такође и оставља закључке у овој области недовољно чврстим. У прилог томе, треба додати и да је у неколико студија идеолошко објашњење јавне потрошње приказано као тек једно од потенцијалних (Comiskey, 1993; Blais, Blake & Dion, 1993) или чак потпуно споредно (нпр. Rempel & Williamson, 1988) – са јачим утицајем значајног броја других предиктора, били они економски, политичко-институционални или демографски. Сама комплексна природа варијабле јавне потрошње на чије формирање и кретање може да утиче низ фактора додатно отежава утврђивање искључивог партијског тј. идеолошког ефекта: у таквој констелацији експланатора, идеолошко објашњење сасвим извесно није једино значајно, а у екстремној ситуацији, резултати нашег истраживања на концу могу да покажу да идеологија нема никакав утицај; или, да је у компарацији са осталим факторима, јачина идеолошког објашњења толико мала да је оно практично безначајно. Управо због тога ћемо и испитати утицај широког сета идентификованих алтернативних независних варијабли, како би се утврдио не само њихов утицај на ниво и кретање буџетских издатака у бившим социјалистичким земљама; него и њихов међусобни однос снага, нарочито у погледу односа јачине алтернативних експланатора и главног експланатора – идеолошке оријентације владајућих партија.

Најзад, потпуно другачији развојни пут партијских система старих и нових демократија могао би да се покаже као битан фактор који може пресудно да утиче на резултате студије. Наиме, као што ћемо детаљније аргументовати у трећем поглављу,

формирање идеолошког спектра партијског система у развијеним демократијама је процес који се дешавао деценијама или чак вековима на темељима дуготрајних и укореењених друштвених расцепа. Са друге стране, иницијално идеолошко позиционирање партија на истоку Европе десило се у веома кратком периоду распада социјалистичких режима и следствене демократске транзиције, у оквиру којег је, осим симултаног решавања низа важних питања о уређењу државе, економије и друштва, понегде отворено и веома базично питање националног идентитета или суверенитета. Поред тога, партије у многима од пост-социјалистичких држава су у раном периоду транзиције морале да се одреде и према расцепу између ауторитарног социјализма и вишепартијске демократије; а неке од ових странака су чак покушале да евоцирају старе поделе које су постојале у предратном периоду, макар само номинално – иако је извесно да је пола века социјализма готово избрисало социјалну базу за такав подухват. У том смислу, класна или социјална основа како друштвених подела, тако и укореењености партија у друштвеним групама била је суштински онемогућена, те је грађена изнова, али у значајно измењеном оквиру од онога на западу: поред распада друштвено-политичко-економског система, тај процес се одвијао паралелно са отварањем државе и интеграцијом у већ глобализовану економију у моменту тријумфа неолибералног капитализма; али и са брзим укључивањем у наднационалне интеграционе процесе. Стога постоји могућност да је идеолошка униформизација ових партија у смислу прихватања одређеног социоекономског консензуса актуелног на глобалном нивоу од деведесетих година двадесетог века значајно пореметила идеолошко диференцирање у смислу економских исхода, те да у том смислу партијски системи бивших социјалистичких држава тек мимикријски подражавају идеолошки сукоб на социоекономској равни, док је он у суштини непостојећи. Резултати наше студије у погледу јачине ефеката који идеолошка подела има на јавну потрошњу би делимично могли да расветле и ово питање.

2.2.2. Нове демократије Централне и Источне Европе као предмет ранијих истраживања

Као што је приметно, пажња академске заједнице се углавном фокусира на земље дуге демократске традиције, у којима је утицај идеолошке оријентације владе на кретање

јавне потрошње у већем броју студија и потврђен. Са друге стране, број аутора који се бавио испитивањем ове корелације у бившим социјалистичким државама је скроман.

Пример који илуструје ту тврдњу то је обимно истраживање (Holzner, 2010), у којем је испитиван утицај великог броја фактора на кретање потрошње у Централној, Источној и Југоисточној Европи, са посебним нагласком на структуру јавне потрошње у земљама у транзицији. Студија је обухватила период од 1989. до 2006. године и узорак од 28 земаља, али је притом потпуно игнорисан утицај идеолошког или партијског фактора, упркос томе што је аутор у модел укључио низ економских, демографских и институционалних варијабли. Значајно је ипак што је аутор врло детаљно разложио структуру јавне потрошње као процента бруто домаћег производа, разматрајући њено кретање у чак девет различитих категорија: опште јавне услуге; одбрана; јавни ред и безбедност; економска питања; инфраструктура и стамбена изградња; здравство; рекреација, култура и религија; образовање; и социјална заштита. Један од значајних налаза овог аутора је утврђивање статистички значајне корелације између економског раста (у смислу кретања годишње стопе бруто домаћег производа) и нивоа јавне потрошње.

Насупрот томе, један од ретких примера испитивања утицаја партијске идеологије на потрошњу у транзиционим земљама је рад двоје аутора (Careja & Emmenegger, 2009), који су тестирали деловање неколико фактора (између осталог и присуства партија левнице и партија центра у извршној власти) како на јавну потрошњу у целини, тако и на поједине области буџета. Ови аутори наглашавају да је сфера јавне потрошње логична област за испитивање утицаја политичких партија на економске факторе и у транзиционим државама. Наиме, како сматрају, бивша социјалистичка друштва су се одликовала раширеним приступом друштвеном благостању. У процесу транзиције, ове земље нису могле да задрже исти ниво потрошње као раније: држава је морала да иступи из економије, рационализује администрацију, смањи социјалне трансфере, тј. да свеукупно умањи државну потрошњу, што је по њима отворило нови друштвени расцеп унутар партијског система и простор за диференцијацију левнице и деснице. Аутори испитују утицај неколико група фактора (састав владе, глобализација, политичке институције и социоекономски фактори) на јавну потрошњу у целини, али и на засебне сегменте

социјалних трансфера и издвајања за образовање у дванаест изабраних источноевропских држава. Кареја и Еменегер налазе да је утицај састава владе статистички најзначајнији фактор при објашњавању кретања нивоа потрошње, са изузетно јаком позитивном корелацијом између учешћа левице у извршној власти и повећања како укупне јавне потрошње, тако и социјалних трансфера као посебне буџетске ставке. То свакако наводи на потребу темељнијег истраживања ове теме у транзиционом оквиру, са већим бројем опсервација и потпунијим моделом, који би укључио и друге политичке партије (пре свега, десницу), али и комплетан сет алтернативних и контролних варијабли које могу да имају утицај на кретање јавне потрошње. Занимљиво, аутори не налазе корелацију између левих влада и буџетских издатака за образовање. Резултати овог истраживања су значајни и због тога што су аутори засебно третирали партије центра као посебну експланаторну варијаблу – али ни у једној од три испитиване варијанте нису успели да установе посебан утицај идеолошког центра на кретање потрошње. Поред тога, рад Кареје и Еменегера идентификује незапосленост као важну варијаблу која значајно утиче на кретања нивоа јавне потрошње, наравно у комбинацији са утврђеном експланаторном варијаблом састава владе.

Још неколико радова бавило се утицајима на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама, али су се те анализе углавном ограничавале на одређене факторе утицаја или су обухватале значајно мањи број опсервација – обично једну или две државе, не тражећи правилности за читав транзициони простор (видети нпр. Cook & Orenstein, 1999; Ruechemeyer & Wolchik, 1999). Из наше земље, значајно је поменути рад Бешића и Павловића (Pavlović & Bešić, 2014), који су испитивали сродну тему: утицај типа и величине владајућих коалиција, односно, броја и односа вето играча унутар коалиција, на јавну потрошњу, и то у десет посткомунистичких земаља. Аутори су дошли до закључка да владе које су састављене од већег броја партија теже да троше више, те да број партија које учествују у коалицији игра значајну улогу као експланаторна варијабла нивоа јавне потрошње, у њиховом истраживању израженог у облику процента бруто домаћег производа. Овај рад даје значајне смернице за наше истраживање, које ће као једну од алтернативних варијабли тестирати и број вето играча, односно политичких партија које учествују у влади, али и низ других политичких, контекстуалних и економских варијабли (нпр. Бешић и Павловић су утврдили да постоји утицај стопе

незапослености на јавну потрошњу). О дизајну истраживања и целокупном сету варијабли који ћемо тестирати ће више бити речи у наредном поглављу.

Приметно је да аутори истраживања која се бави новим демократијама, односно бившим социјалистичким земљама, још увек нису систематски испитивали утицаје идеолошке оријентације на економске исходе, конкретно на јавну потрошњу. Иако се у научном фонду који се бави овим земљама могу пронаћи значајна истраживања која обрађују одређене сегменте проблема јавне потрошње, ипак је приметно заостајање за литературом која је подробно истраживала ове феномене у развијеним демократијама, те и дошла до неких од основних закључака о утицајима на јавну потрошњу – која и нама помаже да формирамо основне хипотезе о односу партијске идеологије и потрошње. Управо мањак литературе која се бави испитивањима овог феномена на простору пост-социјалистичких држава отвара место за наше истраживање: географски, временски и политички оквир транзиције у Источној, Централној и Југоисточној Европи изнедрио је нове политичке партије, идеолошке расцепе, али и специфичне друштвене, политичке и економске процесе у целини, који захтевају додатно истраживање поменуте корелације на основу којих могу бити донети нови закључци не само о природи партијских система, већ и транзиционих процеса уопште.

2.3. ПРЕДЛОГ ОБЈАШЊЕЊА СА ХИПОТЕЗАМА

Циљ наше дисертације је да испита да ли су идеологије политичких партија кључни фактор који одређује кретање јавне потрошње, чак и у бившим социјалистичким државама, те да ли су у том смислу обрасци који су потврђени у истраживањима западних партијских система, такође присутни у пост-социјалистичком простору. Сматрамо да логика главних токова идеолошких расцепа може да утиче на конкретне економске исходе и у тзв. новим демократијама, стога очекујемо да наша студија, у моделу са комплекснијом поставком варијабли и значајно већим временским и географским узорком него што је случај у анализираним истраживањима бивших социјалистичких земаља, покаже суштинске разлике у потрошњи у односу на то да ли извршну власт врше партије левице, центра или деснице. Штавише, један од циљева је и да утврдимо целокупан сет фактора који утичу на кретање јавне потрошње, али исто тако, и да испитамо да ли постоји и какво је деловање идеолошке варијабле у издвојеним сегментима потрошње, тј.

појединачним буџетским областима. На основу тога ћемо закључити и да ли су се правилности утврђене на примеру развијених демократија реплицирале и у транзиционим државама.

2.3.1. Хипотетички оквир

Као што смо видели у претходном одељку, постојећи фонд научне и истраживачке литературе нуди како добру теоријску основу, тако и значајне емпиријске доказе у прилог постављању хипотезе о утицају идеолошке оријентације владајућих партија на ниво јавне потрошње. Позитивни резултати великог дела наведених студија дају подстицај наставку истраживања ове теме на начин који би продубио објашњење и покушао да утврди опште правилности истраживане корелације за пост-социјалистички простор Централне и Источне Европе. У том смислу, испитаћемо да ли аргументи о утицају идеологије могу бити примењени на том новом простору; или за ове државе услед измењеног транзиционог оквира и других фактора утицаја постоји алтернативно објашњење за кретање нивоа потрошње, које је независно од партијске, односно идеолошке варијабле. Као што ћемо видети, поред великог утицаја на формирање хипотетичког оквира, анализирани фонд научне литературе је такође понудио и одређена решења у погледу дизајна истраживања, а посебно када се ради о листи потенцијалних фактора које треба узети у обзир када истражујемо комплексну зависну варијаблу као што је јавна потрошња.

Полазећи од претходно дефинисаног предмета, циљева и истраживачког питања, одређене су генерална (општа) хипотеза, као и посебне и из њих изведене појединачне хипотезе, чијим доказивањем ћемо настојати да утврдимо главни аргумент наше дисертације о узрочној вези идеолошке оријентације партија на власти и нивоа јавне потрошње. Генерална хипотеза нашег истраживања (ГХ1) претпоставља да идеологија политичких партија које чине владу има статистички најзначајнији утицај на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама. Ова теза јасно ставља идеолошки фактор на једну, а остале могуће факторе утицаја на другу страну, у виду контролних или алтернативних експланаторних варијабли. Да бисмо то доказали, прво ћемо испитати утицај независне варијабле на само кретање нивоа јавне потрошње у односу на идеолошку оријентацију изражену на једнодимензионалној идеолошкој скали (левица – центар – десница); затим ћемо испитати утицај осталих потенцијалних експланаторних варијабли у

виду алтернативних хипотеза; а на крају ћемо ову правилност настојати да утврдимо и у четири конкретна сегмента јавне потрошње (социјални трансфери, образовање, заштита животне средине и безбедност) – да бисмо мапирали области буџета у којима се ова корелација потенцијално приказује, као и да бисмо ближе објаснили јачину ефекта који партијска идеологија има на повећање или смањење потрошње. Из претпостављене генералне хипотезе смо стога извели три посебне и већи број појединачних хипотеза.

Прва посебна хипотеза (X1) претпоставља да се ниво јавне потрошње изражен као проценат бруто домаћег производа у једној фискалној години креће у статистички значајној корелацији са идеолошком оријентацијом владајућих партија. Као што смо видели, већи број аутора који су се бавили овим односом на примеру развијених демократија дошао је до налаза о позитивном утицају лево, односно десно оријентисаних партија на повећање, односно смањење јавне потрошње (нпр. Cameron, 1978; Frey, 1978; Golden & Poterba, 1980; Hicks & Swank, 1984; Lewis-Beck & Rice, 1985; Berry & Lowery, 1987; Swank, 1988; Comiskey, 1993; Blais, Blake & Dion, 1993; Kittel & Obinger, 2003; Potrafke, 2011; Pickering & Rockey, 2011; Bove & Efthyvoulou, 2013). Ови резултати нам дају основу да поставимо хипотезу која се односи на бивше социјалистичке државе. Да бисмо показали како супротстављене идеологије имају различите ефекте на ниво јавне потрошње, понудићемо три изведене појединачне хипотезе, које произилазе из прве посебне хипотезе, али и из опште тематске поставке истраживања.

Прва од њих (PX1) претпоставља постојање статистички значајног повећања јавне потрошње изражене као проценат бруто домаћег производа, онда када извршну власт у бившим социјалистичким државама чине партије или коалиције које припадају левом идеолошком спектру. Следствено, друга појединачна хипотеза (PX2) претпоставља постојање статистички значајног смањења јавне потрошње изражене као проценат БДП у случајевима када извршну власт чине партије или коалиције које припадају идеолошкој десници. Трећа појединачна хипотеза (PX3) се односи на партије и коалиције идеолошког центра, те на основу претходно изнесених појединачних хипотеза, можемо претпоставити да у случају њиховог вршења извршне власти не очекујемо статистички значајне и конзистентне промене у кретању нивоа јавне потрошње у анализираним земљама.

Друга посебна хипотеза (X2) је алтернативна, те претпоставља статистички значајнији утицај других фактора (а не идеолошке оријентације владајућих партија) на кретање нивоа јавне потрошње. Одбацивањем алтернативне посебне хипотезе бисмо уствари потврдили да је идеолошка оријентација заиста експланаторна варијабла са најјачим утицајем. Овакав приступ је у складу са прихваћеном идеационом аргументацијом (о чему ће бити више речи у наредном поглављу), будући да је тврдње базиране на овом парадигматском приступу тешко самостално емпиријски доказати, те да је најбољи начин за то провера и елиминација других потенцијалних објашњења (Parsons, 2007:105). Практично, то значи да је наш задатак да докажемо да, онда када остали фактори остану непромењени или статистички незначајни, разлика у идеологији производи различите исходе у погледу јавне потрошње, тј. има најјачи утицај на зависну варијаблу. У том случају ћемо бити у могућности да одбацимо постављене алтернативне хипотезе и потврдимо нашу генералну хипотезу о утицају идеологије. Поред методолошког, постоји још један логичан разлог за увођење алтернативних хипотеза у објашњење, а на њега смо се већ осврнули у досадашњем делу студије: наиме, комплексност варијабле јавне потрошње подразумева да су утицаји на њен ниво и кретање бројни, те са сигурношћу можемо рећи да би изоловање само једног фактора утицаја било веома неочекиван исход, упркос ексклузивно постављеној генералној хипотези. Сетом алтернативних варијабли нећемо мерити само јачину појединачних утицаја различитих фактора на потрошњу, већ ћемо бити у прилици и да утврдимо њихов међусобни однос, те да дођемо до одговора на питање о хијерархији јачине и самим тим значаја различитих експланатора јавне потрошње. Да бисмо то учинили, другу посебну хипотезу ћемо разложити у неколико појединачних алтернативних хипотеза, те ћемо испитати сваку понаособ.

Тако, прва појединачна (алтернативна) хипотеза (ПХ4) претпоставља да кретање нивоа јавне потрошње у бившим социјалистичким земљама није резултат идеолошке оријентације партија на власти, већ економских фактора. Стога ова хипотеза претпоставља да на јавну потрошњу више утичу стопа незапослености, ниво јавног дуга, просечан ниво зарада, стопа раста бруто домаћег производа, циклуси економских криза (мада је ова варијабла обично у вези са кретањем БДП-а), или постојање аранжмана са Међународним монетарним фондом у одређеном периоду. Неколико истраживања анализираних у

претходном поглављу је нарочито истакло позитиван утицај повећања незапослености на ниво јавне потрошње, најчешће под претпоставком повећања социјалних трансфера у случају већег удела незапослених у укупном становништву (Rice, 1986; Blais, Blake & Dion, 1993; Kittel & Obinger, 2003; Careja & Emmenegger, 2009; Pavlović & Bešić, 2014). Друга појединачна (алтернативна) хипотеза (ПХ5) претпоставља да кретање нивоа јавне потрошње у бившим социјалистичким земљама није резултат идеолошке оријентације, већ преваходно зависи од карактеристика политичког и партијског система. Будући да је истраживање одређено тако да обухвати пост-социјалистичке европске демократске државе парламентарног и премијерско-председничког система, које углавном примењују пропорционални или мешовити изборни систем, институционални моменат има релативно мали утицај на разлике у кретању потрошње, те се морамо окренути другим варијаблама. Једна од важнијих је фактор изборне године, путем ког ћемо утврдити да ли потрошња значајно расте у складу са изборним циклусима и повећаним политичким захтевима у току предизборних кампања (Comiskey, 1993). Следећа варијабла је број вето играча који могу да утичу на ниво потрошње, због претпоставке да повећан број актера у влади доноси и већи притисак на буџет због повећаних политичких захтева (Pavlović & Bešić, 2014). Ову варијаблу можемо да испитамо кроз анализу утицаја броја странака у владајућим коалицијама које су иначе карактеристичне за пропорционални и мешовити изборни систем (Golder, 2006: 23-37); кроз фактор већинске или мањинске владе; или, у изолованим случајевима, кроз корелацију нивоа потрошње са постојањем горњег дома парламента који има утицај у процесу доношења буџета. Трећа појединачна (алтернативна) хипотеза (ПХ6) претпоставља да кретање нивоа јавне потрошње у бившим социјалистичким земљама није резултат идеолошке оријентације, већ преваходно зависи од демографских фактора, односно старосне структуре становништва. Због тога ћемо испитати корелацију јавне потрошње и удела популације млађе од 15 година и популације старије од 65 година у укупном становништву, јер претпостављамо да веће присуство ових група у популацији повећава тражњу у смислу трошкова за образовање, здравство, пензије и социјалне трансфере уопште, те може да има статистички значајан утицај на укупно повећање потрошње (на основу: Rice, 1986; Pampel & Williamson, 1988; Comiskey, 1993). Четврта појединачна (алтернативна) хипотеза (ПХ7) претпоставља да кретање нивоа јавне потрошње у бившим социјалистичким земљама није резултат идеолошке

оријентације, већ превасходно зависи од контекстуалних фактора земаља у транзицији. То се између осталог односи на ниво корупције, степен политичке и економске трансформације, конфликтно наслеђе, као и достигнути ниво европских интеграција. Дакле, првобитно ћемо испитати корелацију нивоа потрошње са нивоом корупције, одређеног путем Индекса перцепције корупције у земаљама у узорку (Transparency International, 2018). Због специфичности наслеђа социјализма и тока транзиције у овим земаљама, следећи корак ће бити утврђивање корелације са степеном успешности трансформације од социјалистичког система ка тржишној економији. У ту сврху ћемо употребити варијаблу Индекса трансформације (Bertelsmann Stiftung, 2017), али и збирну варијаблу која се састоји од података о нивоу страних директних инвестиција, отворености економије (удела спољне трговине у бруто домаћем производу) и уделу терцијарног сектора (услуга) у БДП-у. На основу те варијабле можемо добити јасну слику о утицају нивоа трансформације економије ка тржишној и отвореној на ниво потрошње. Даље, сматрамо значајним испитивање кретања потрошње у односу на процес европских интеграција, будући да очекујемо одређене разлике између чланица Европске уније, кандидата за чланство и осталих земаља које још нису стекле статус кандидата, или нису уопште биле у процесу европских интеграција – што је посебно случај када говоримо о првим годинама транзиције. Нарочито треба узети у обзир да су у анализираном временском оквиру све државе у узорку истакле аспирацију ка Европској унији, а многе од њих су и успешно окончале процес приступања. Повезано с тим, значајна је и варијабла чланства у Еврозони као фактора који може да утиче на ниво потрошње. Најзад, испитаћемо утицај постојања конфликтног наслеђа приликом изласка из социјализма, као и чланство у НАТО-у; што су процеси који потенцијално могу да утичу на обим и структуру јавне потрошње.

Трећа посебна хипотеза (Х3) претпоставља да се утицај идеолошке оријентације владајућих партија различито испољава у одређеним сегментима, односно да постоје карактеристичне области буџета у оквиру којих се кретања могу објаснити идеолошким преференцијама политичких партија. Ову хипотезу постављамо на основу претпоставке да су странке левице традиционално заинтересоване за елиминацију друштвених неједнакости, те да се за време њихових влада може очекивати раст у оним буџетским областима које теже да утичу на овај сегмент. Стога ћемо у оквиру појединачних хипотеза

апстраховати утицај идеологије на четири различите области потрошње, а из тога произилазе и последње четири појединачне хипотезе. Испитујући њих ћемо стећи потпуну слику о томе да ли постоји и какво је кретање јавне потрошње у односу на идеолошке преференције. Прва појединачна хипотеза у оквиру ове посебне хипотезе (ПХ8) очекује статистички значајно повећање јавне потрошње у оквиру области социјалних трансфера (на основу: Hicks & Swank, 1984; Comiskey, 1993; Blais, Blake & Dion, 1993; Kittel & Obinger, 2003; Potrafke, 2011; Bove & Efthyvoulou, 2013), онда када владу чине партије леве идеолошке оријентације; и обратно, смањење потрошње у овој области када су на власти партије деснице. Следећа појединачна хипотеза (ПХ9) претпоставља статистички значајно повећање јавне потрошње у оквиру области заштите животне средине, онда када владу чине партије леве идеолошке оријентације; и обратно, смањење ових издатака када су на власти партије деснице. Ова хипотеза је изведена како на основу традиционалне леве оријентације зелених партија (Bahro, 1984), тако и чињенице да њихова инклинација ка регулацији економије у циљу заштите животне средине и исправљању онога што присталице ових странака перципирају као негативне последице тржишта на животну средину могу да воде ка значајном повећању потрошње у случају учешћа зелених и еколошких партија у одлучивању о алокацији буџетских средстава. Наредна појединачна хипотеза (ПХ10) претпоставља статистички значајно повећање буџетских издвајања за образовање, онда када владу чине партије левице; и обратно, смањење када су на власти партије деснице. Хипотезу постављамо на трагу резултата истраживања анализираних у претходном поглављу, која су указала на потребу за испитивањем овакве корелације левице и раста трошкова за образовање (Careja & Emmenegger, 2009; Potrafke, 2011). Најзад, последња појединачна хипотеза (ПХ11) очекује статистички значајно повећање издвајања за јавни ред и безбедност онда када владу чине партије деснице. У овој појединачној хипотези видимо и својеврстан парадокс, будући да очекујемо позитивну корелацију између јавне потрошње и учешћа странака десног идеолошког спектра у извршној власти. То чинимо пре свега јер се десно оријентисане, а нарочито конзервативне и националистичке партије, традиционално сматрају заинтересованим за питања јавног реда, поретка и безбедности (на основу: Стојиљковић, 2011a:134-136), што је специфичност коју ћемо такође тестирати. Овакав увид у структуре националних буџета и факторе који утичу на њих може нам дати целокупнију слику не само о квантитативном,

већ и о квалитативном карактеру утицаја идеологије на јавну потрошњу, али и потпунији одговор на наше истраживачко питање у постављеном просторном и временском оквиру.

2.3.2. Преглед постављених хипотеза

Објашњење комплексне варијабле јавне потрошње дакле зависи од испитивања неколико фактора утицаја и потенцијалне елиминације алтернативних објашњења. Зарад обухватнијег објашњења, ти фактори ће бити испитани и у неколико карактеристичних области јавне потрошње. У току истраживања, испитаћемо тачност следећих хипотеза:

- Генерална хипотеза (ГХ1): Идеолошке преференције владајућих партија имају најзначајнији утицај на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.
- Посебна хипотеза (Х1): Ниво јавне потрошње у бившим социјалистичким државама стоји у статистички значајној корелацији са идеолошком оријентацијом владајућих партија.
- Појединачна хипотеза (ПХ1): Када владу у бившим социјалистичким државама чине лево оријентисане партије или коалиције, долази до статистички значајног повећања јавне потрошње.
- Појединачна хипотеза (ПХ2): Када владу у бившим социјалистичким државама чине десно оријентисане партије или коалиције, долази до статистички значајног смањења јавне потрошње.
- Појединачна хипотеза (ПХ3): Када владу у бившим социјалистичким државама чине партије или коалиције идеолошког центра, не долази до статистички значајних или конзистентних промена у кретању нивоа јавне потрошње.
- Посебна хипотеза (Х2): Остали фактори утицаја имају статистички значајнији утицај на јавну потрошњу од идеолошких преференција владајућих партија.
- Појединачна хипотеза (ПХ4): Економски фактори имају статистички најзначајнији утицај на кретање нивоа јавне потрошње у бившим социјалистичким државама.
- Појединачна хипотеза (ПХ5): Карактеристике политичког и партијског система имају статистички најзначајнији утицај на кретање нивоа јавне потрошње у бившим социјалистичким државама.

- Појединачна хипотеза (ПХ6): Демографски фактори имају статистички најзначајнији утицај на кретање нивоа јавне потрошње у бившим социјалистичким државама.
- Појединачна хипотеза (ПХ7): Контекстуални фактори карактеристични за земље у транзицији имају статистички најзначајнији утицај на кретање нивоа јавне потрошње у бившим социјалистичким државама.
- Посебна хипотеза (Х3): Утицај идеолошке оријентације владајућих партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама се различито испољава у одређеним областима националних буџета.
- Појединачна хипотеза (ПХ8): У области социјалних трансфера долази до статистички значајног повећања потрошње онда када владу чине партије левице; односно до смањења када владу чине партије деснице.
- Појединачна хипотеза (ПХ9): У области заштите животне средине долази до статистички значајног повећања потрошње онда када владу чине партије левице; односно до смањења када владу чине партије деснице.
- Појединачна хипотеза (ПХ10): У области образовања долази до статистички значајног повећања потрошње онда када владу чине партије левице; односно до смањења када владу чине партије деснице.
- Појединачна хипотеза (ПХ11): У области јавног реда и безбедности долази до статистички значајног повећања потрошње онда када владу чине партије деснице.

2.3.3. Просторни и временски оквир истраживања

Истраживање је просторно одређено тако да обухвата бивше социјалистичке државе Централне, Источне и Југоисточне Европе. Узорак земаља додатно ограничавамо тако што у обзир узимамо искључиво демократске државе парламентарног и премијерско-председничког система (видети: Shugart, 2005:333-341). На овај начин из анализе су искључене поједине државе бившег Совјетског Савеза, у којима су присутни значајно другачији обрасци институционалног дизајна, те у којима, пре свега због доминантне улоге председника у политичком систему, не би било могуће са сигурношћу утврдити пресудан утицај парламентарно изабране извршне власти на креирање буџета, односно на јавну потрошњу.

Демократичност држава је одређена на основу два базична критеријума. Превасходно су узете су у обзир све бивше социјалистичке земље које се налазе у процесу, или су успешно окончале процес прикључења Европској унији. То је учињено јер Копенхагенски критеријуми, усвојени 1993. године ради дефинисања даљег правца проширења ЕУ, стриктно налажу да земља кандидат мора бити функционална и слободна демократија на свим нивоима власти (Copenhagen European Council, 1993). Други критеријум односи се на стварни достигнути ниво демократије, а утврђујемо га на основу оцена изнетих у *Polity IV* базе података (Marshall, 2013). Ова база података рангира демократије на годишњем нивоу, и то на основу евалуације компетитивности и отворености изборног процеса, природе политичке партиципације, као и нивоа ограничења самовоље извршне власти, скоровима од -10 (аутократије) до +10 (потпуне демократије). Све земље са скором преко 6 се сматрају демократијама. За потребе нашег узорка, у обзир смо узели оне бивше социјалистичке државе које су период након пада социјализма провеле у категоријама демократија (скор 6-9) или потпуних демократија (скор 10).

На основу примене задатих критеријума, финални узорак нашег истраживања се свео на 16 држава, а у питању су: Пољска, Мађарска, Чешка Република, Словачка, Естонија, Летонија, Литванија, Румунија, Бугарска, Молдавија, Словенија, Хрватска, Македонија, Црна Гора, Србија и Албанија. Узорак захтева неколико појашњења. Наиме, иако су Молдавија, Грузија и Украјина потписале Споразуме о стабилизацији и придруживању са Европском унијом 2014. године, а Европски парламент у резолуцији признао „европску перспективу“ за ове три државе (European Parliament, 2014), Грузија и Украјина, због доминантне улоге председника у политичком систему, не представљају добру базу за анализу утицаја идеолошког, односно партијског састава парламента и извршне власти на јавну потрошњу, те су елиминисане из узорка. Такође, нећемо разматрати ни Босну и Херцеговину – комплексан уставни аранжман ове земље настао је као последица Дејтонског компромиса и за циљ је имао пре свега завршетак ратног сукоба, а као нуспојаву је произвео политички систем одлучивања оптерећен низом вето играча. Просто речено, у контексту Босне и Херцеговине не изгледа изводљиво издвојити јединствену парламентарну већину која има утицај на буџетско одлучивање на државном нивоу, те ова земља није погодна ни за примарну анализу, а ни за компарацију са осталим,

махом униформним политичким системима бивших социјалистичких земаља. Ситуацију у БиХ додатно компликује присуство међународног фактора, односно Канцеларије високог представника, која у појединим ситуацијама својим одлукама може да има посредан утицај на јавну потрошњу. Уосталом, *Polity IV* база података због тога Босну и Херцеговину ни не сматра демократијом, већ протекторатом. Сличан је случај и са Косовом, које не разматрамо како због значајног присуства међународних институција у процесу доношења одлука, тако и због нерешеног међународно-правног статуса.

Временски оквир истраживања је дефинисан тако да започне од прве фискалне године у којој можемо утврдити да је нека пост-социјалистичка држава усвојила буџет на предлог демократски изабране парламентарне владе – дакле, практично од првих вишестраначких избора након пада Берлинског зида. Питање временског оквира је значајно и јер су у току датог периода у идентификованом узорку постојале две федерације: Чехословачка (до 1993. године) и Савезна Република Југославија (касније Државна заједница Србија и Црна Гора, до 2006. године). Због комплексности поделе буџетских овлашћења између федералног и републичког нивоа, у случају ових држава у узорку ће за почетак анализе бити узете оне године у којима су државе наследнице (Чешка и Словачка, односно Србија и Црна Гора) стекле независност и у којима су њихови парламенти самостално доносили одлуке о јавној потрошњи за целокупну државу. Овакав приступ је делимично диктиран и нужношћу, односно недостатком података о појединим значајним варијаблама нашег истраживања у односу на републички и федерални ниво у наведеним федерацијама.

Такође, занимљиво је приметити да су се у току задатог периода државе из нашег узорка налазиле на различитим нивоима европске интеграције. Наиме, од 16 земаља, једанаест су тренутно чланице Европске уније (од 2004. године то су Пољска, Мађарска, Чешка, Словачка, Естонија, Летонија, Литванија и Словенија; од 2007. Румунија и Бугарска; а од 2013. Хрватска), четири државе су кандидати за чланство (Албанија, Црна Гора, Македонија и Србија), док је Молдавија 2014. године потписала Споразум о стабилизацији и придруживању. Од земаља чланица, пет су уједно и припаднице Евразоне (Естонија, Летонија, Литванија, Словенија и Словачка), док је Црна Гора једнострано усвојила евро као сопствену валуту. Свакако ћемо при дизајну истраживања узети у обзир

статус сваке државе у погледу процеса придруживања Европској унији, те утврдити да ли и промене статуса у том процесу имају утицај на везу између партијске идеологије и потрошње, односно да ли улазак у преговоре и следствено чланство у ЕУ, као и у Еврозони, мења обрасце кретања и структуру јавне потрошње.

Будући да бивше социјалистичке земље Централне и Источне Европе деле релативно сличну историју друштвено-политичког и економског развоја, те да су прошле или пролазе кроз истоветне транзиционе процесе, као и да су у крајњој линији упућене на чланство у Европској унији које се перципира као завршетак политичке и економске транзиције (Csaba, 2004:330-331), сматрамо да постоји велики простор за компаративну анализу и утврђивање правилности између ових држава – не само у погледу утврђивања утицаја политичких идеологија на економске исходе, већ и при објашњавању општих образаца комплексног процеса транзиције из социјалистичког система. У нешто ужем контексту нашег истраживања, посебно је значајно то што смо на примеру држава из нашег узорка у могућности да пратимо процес позиционирања политичких партија на идеолошком спектру практично од самог њиховог настанка, те да самим тим утврђујемо и утицај тих изабраних идеолошких преференција на економске исходе од самог зачетка тј. обнове вишестраначја у овом делу Европе.

2.4. ТЕОРИЈСКА ПАРАДИГМА И МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Полазимо од претпоставке да се феномени које истражујемо могу објаснити идеолошком дистинкцијом између актера, односно разликама у идеолошкој оријентацији које пресудно утичу на деловања актера (политичких партија) и које даље производе различите економске исходе (ниво јавне потрошње). На основу тога је јасно да смо се теоријски определили за идеациони аргументациони приступ.

2.4.1. Идеациони приступ аргументацији

Ова теоријска парадигма подразумева да симболи, норме, праксе, идеје, веровања и уверења, а у нашем случају, и идеологије, подстичу деловања која производе одређене исходе. Сматрамо да се разлике у јавној потрошњи могу објаснити идеолошким преференцијама актера, а истраживачко питање, постављене хипотезе и свеукупни оквир

истраживања претпостављају да се основна разлика између актера налази примарно у идејној сфери, односно у идеологији као когнитивној и кохерентној категорији.

Идеолошке преференције, које интерпретирају одређени поглед на свет и условљавају начине деловања политичких партија, темеље се на систему идеја, веровања, симбола и уврежених идентитета (Nescolarde-Selva, Uso-Domenech & Gash, 2017:2). Међутим, приликом испитивања утицаја партијске идеологије лако можемо бити доведени у заблуду да употребимо институционалистичку аргументацију (Parsons, 2007:98-101). Строго узевши, иако политичке партије јесу институције, такав приступ у нашем истраживању би био погрешан. Конкретно, наша генерална хипотеза претпоставља да се разлике у нивоу јавне потрошње могу објаснити разликом у идејама и веровањима, онда када сви други фактори остану непромењени. Будући да испитујемо утицај различите идеолошке оријентације, а не суштински различитих институција, погодна парадигма је идеациона. Актери које примарно испитујемо јесу партије, али оне се међусобно разликују у сопственом погледу на свет, тј. специфичној идеологији којој припадају и чије идеје заступају. Уосталом, Парсонс сматра да објашњење феномена базирано на идеационом приступу мора да садржи одређени подскуп институција које посредују између идеја и веровања са једне, и конкретне акције тј. исхода са друге стране (Parsons, 2007:100). У конструкцији нашег истраживања, те институције су политичке партије – управо због тога што су партије кључни носиоци и спроводиоци идеологије; а партија, са друге стране, нема без минимално развијеног идеолошког пројекта (Стојиљковић, 2011а:114). Идеје и веровања се дакле често остварују кроз институције као посреднике, доприносећи тако замагљеној линији између институционалне и идеационе парадигме.

Идеациону парадигму смо применили и у поступку поставке хипотетичког оквира, на основу којег ћемо дизајнирати истраживање. Наиме, један од начина да испитамо постојаност наше генералне хипотезе о утицају идеолошке преференције владајућих партија на јавну потрошњу, јесте и да утврдимо значај осталих потенцијалних фактора утицаја на зависну варијаблу потрошње. Кроз испитивање алтернативних хипотеза и употребу четири групе контролних варијабли утврдићемо да ли идеологије заиста имају пресудан утицај на потрошњу у бившим социјалистичким државама, или се исходи у овој области могу објаснити другим факторима: економским (раст БДП, стопа незапослености,

ниво јавног дуга, аранжман са Међународним монетарним фондом); политичким (изборна година, вето играчи, тип владајуће коалиције); демографским (удео млађих од 15 и старијих од 65 година у укупној популацији); или контекстуалним (ниво корупције, достигнути степен политичке и економске трансформације, степен европских интеграција, чланство у Еврозони, чланство у НАТО, конфликтно наслеђе). Поновимо да је елиминација алтернативних објашњења у складу са идеационом аргументацијом, будући да и Парсонс сматра то најбољим начином за доказивање тврдњи базираних на овом приступу (Parsons, 2007:105). Наше истраживање ће стога тежити да кроз одбацивање постављених алтернативних хипотеза докаже да је управо разлика у идеологијама политичких партија пресудни фактор који производи различите исходе у погледу јавне потрошње.

2.4.2. Основни методолошки оквир

За потребе доказивања постављених хипотеза пре свега ћемо користити квантитативне методе. Иако је у четвртом поглављу за потребе анализе ситуације у свакој земљи из узорка употребљен квалитетивни метод студије случаја, модели којима испитујемо утицаје на варијаблу потрошње базирани су на квантитативном приступу. Након првобитног испитивања јачине корелација између претпостављених варијабли, формираћемо регресиони статистички модел у коме би независну варијаблу представљала идеолошка оријентација владајућих партија, а зависну ниво јавне потрошње. Помоћу ње ћемо испитати прву посебну хипотезу и појединачне хипотезе које из ње исходе; да би затим, истим методом, тестирали и делимично измењене моделе путем којих проверавамо постојаност алтернативних појединачних хипотеза. Због тога што на зависну варијаблу утицај могу имати и други фактори осим идеологије, хипотезе ћемо тестирати мултиваријантном статистичком анализом – методом линеарне регресионе анализе (ОЛС, енгл. *Ordinary least squares regression*), како би, осим утицаја на зависну варијаблу, испитали и међусобни однос главних и алтернативних предиктора. Најзад, у последњем сегменту истраживања, у утврђени модел ћемо делимично изменити у смислу обухватања више зависних варијабли које се односе на четири различита сегмента јавне потрошње, како бисмо испитали ефекте које идеологија владајућих партија, али и други потенцијални

експланаторни фактори, имају на конкретне области потрошње и утврдили да ли се идеолошка дистинкција заиста више испољава унутар појединих буџетских области.

2.4.3. Основна поставка варијабли

Главну зависну варијаблу нашег истраживања представљаће годишњи ниво јавне потрошње. Јавна потрошња је сума вредности роба и услуга купљених од стране државе, односно, свих институција и организација финансираних из државног буџета, а која може бити употребљена за низ функција државе, у зависности од потреба, владајуће идеологије, актуелног социјалног и политичког контекста (Careja & Emmenegger, 2009:173). Овако дефинисана, јавна потрошња је веома широка категорија, која захвата економске, социјалне и политичке преференције, а ми сматрамо да су управо идеолошке преференције владајућих партија пресудни фактор утицаја на раст или смањење јавне потрошње. Зависна варијабла јавне потрошње у нашем истраживању ће бити изражена као релативна бројка, односно као проценат бруто домаћег производа у једној фискалној години. Осим што се ради о најдоступнијем начину представљања потрошње у доступним базама података, овај метод се показао и као веома употребљив у поменутиим студијама које су се односиле на истраживања јавне потрошње (нпр. Cameron, 1978; Holzner, 2010; Pickering & Rockey, 2011; Pavlović & Bešić, 2014). На овај начин такође избегавамо непотребне компликације у виду рачунања стопе инфлације, управо јер се ради о релативним вредностима на годишњем нивоу, у компарацији са другим годишњим (релативним) вредностима. Повезано с тим, последњи део нашег истраживања за задатак има да испита повезаност идеологије и кретања потрошње у карактеристичним сегментима буџета: издвајањима за социјалне трансфере, заштиту животне средине, образовање и безбедност. Те додатне зависне варијабле ће такође бити изражене у форми потрошње као процента бруто домаћег производа.

Алтернативне варијабле којима ћемо испитати другу посебну хипотезу (X2) и из ње изведене појединачне хипотезе (PX4, PX5, PX6, PX7), али и које ћемо употребити у регресионом моделу уколико се нека од корелација ових варијабли са јавном потрошњом покаже као статистички значајна, у највећој мери налазимо у отвореним и доступним базама података међународних институција, пре свега када се ради о економским или демографским подацима (World Bank, 2018; World Institute for Development Economics

Research, 2018; European Bank for Reconstruction and Development, 2018; International Monetary Fund, 2018; Eurostat, 2018; Bertelsmann Stiftung, 2018; Transparency International, 2018), али и академских институција и њихових истраживачких тимова (нпр. Armingeon, Wenger, Wiedemeier, Isler, Knöpfel, Weisstanner & Engler, 2015). Поједине од ових варијабли, а нарочито оне политичке или контекстуалне, биће утврђене самосталном анализом и детаљније објашњене у наредним поглављима дисертације. Одређене варијабле ће бити изражене искључиво као тзв. „дами“ (енг. *dummy*) варијабла, односно међусобно искључивим бинарним вредностима 0 или 1. То је случај са варијаблама као што су постојање аранжмана државе са Међународним монетарним фондом у одређеној фискалној години, затим фактор већинске или мањинске владе, постојање горњег дома парламента који има утицај у процесу доношења буџета, чланство у Европској унији, преговори о чланству са Европском унијом, чланство у Еврозони, чланство државе у НАТО-у и постојање конфликтног наслеђа.

Основна експланаторна варијабла нашег истраживања, односно идеолошка оријентација владајућих политичких партија, биће приказана у категоријама левице, центра и десница, а одређена на линеарној једнодимензионалној идеолошкој оси. Посебно питање односи се на начин утврђивања позиције одређене партије или владајуће коалиције на идеолошкој оси. Политичке науке препознају више метода за идентификацију партијске идеологије: анализом назива странке, припадности наднационалној партијској фамилији, анализом укореењености у друштвене расцепе, квантитативном или квалитативном анализом програмских начела и изборних манифеста, или различитим анкетама са експертима, одлучиоцима или уопштено, истраживањима перцепције јавног мњења. Сматрамо да већина ових метода није примењива у нашој дисертацији, како због арбитрарности, тако и због неконзистентности резултата на узорку већег броја земаља и дужег временског периода, што их чини проблематичним када се ради о лонгитудиналном компаративном истраживању. Најпогодније решење за класификацију је експертска анкета, односно експертски идеолошки скор добијен анкетирањем стручњака који су у позицији да дају информисане судове о предмету истраживања. Средња вредност оцена експерата за сваку појединачну партију, добијена као резултат експертске анкете, представља уједно и њену позицију на једнодимензионалној оси левица – десница. Осим што је непристрасан и даје резултате

високе употребљивости, сматрамо да је метод експертског скорa подесан и за утврђивање идеологије политичких партија у бившим социјалистичким државама током релативно дужег временског периода, нарочито када се ради о једнодимензионалним идеолошким скалама у оквиру којих ће се кретати и независна варијабла нашег истраживања. Штавише, овај метод је погодан и за одређивање идеолошке оријентације коалиција, што је изузетно значајно, будући да готово све државе у узорку примењују неку од варијанти пропорционалног или мешовитог изборног система, који по правилу дају подстицај партијама да улазе како у предизборне, тако и у владавине коалиције (Golder, 2006: 23-37). Такође, нумерички резултат који се добија као исход експертске анкете лако је примењив и погодан за квантитативна истраживања. Проблем утврђивања партијске идеологије је тематски шире обрађен у наредном поглављу дисертације, у коме ћемо, између осталог, образложити разлоге у прилог избору једнодимензионалне идеолошке осе, али и избору експертске анкете као метода утврђивања идеолошке оријентације политичких партија.

3. ИДЕОЛОГИЈЕ И ЊИХОВА КЛАСИФИКАЦИЈА

У овом делу рада ћемо се бавити оквиром за утврђивање идеолошке оријентације политичких партија у изабраном временском и географском узорку нашег истраживања. Представићемо основне идеолошке диференцијације, њихов историјат и објаснити разлоге за избор и уопште употребљивост једнодимензионалне идеолошке осе левица – десница. Након тога ћемо проблематизовати методе утврђивања идеолошке оријентације партија. Низ аутора и истраживача се суочио са проблемима приликом идентификације идеолошке припадности партија, коалиција или влада (нпр. Jäckle, 2009), те се никако не ради о новој дилеми у политичким наукама. Кроз критички преглед, представићемо предности и ограничења постојећих метода класификације, а посебно ћемо образложити изабрани метод експертске анкете, односно анкете међу идентификованим стручњацима за одређену област. Од своје првобитне употребе у сврху утврђивања идеолошке припадности (Castles & Mair, 1984), експертска анкета се показала као веома практичан метод, како због једноставности спровођења и нарочито примене у компаративним истраживањима, тако и због конзистентности и релативне прецизности резултата, посебно у контрасту са осталим методама – од којих се неке базирају на самоидентификацијским обележјима политичких партија, друге су временски или просторно ограничене, док су треће (попут масовних испитивања јавног мњења или серије дубинских интервјуа са политичким актерима) једноставно скупе и практично неизводиве за већину политиколога који се баве компаративним истраживањима.

3.1. ИДЕОЛОШКА ОРИЈЕНТАЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА

Политичка идеологија представља једну од најважнијих категорија политичких наука. Уједно, због своје променљиве и неконзистентне садржине, идеологије су често „неухватљив“ појам тежак за дефинитивно одређење, стога је и број дефиниција и схватања овог појма у друштвеним наукама веома разнолик. Први га је употребио 1796. године француски филозоф Дести де Траси, у настојању да опише науку о идејама и њиховом настајању (Hart, 2002). Јасно је међутим да је појам у међувремену еволуирао и да данас носи потпуно другачије значење, везано пре свега за политички живот. Позитивистички филозофи посматрају идеологију као облик идентификације друштвених

група са њиховим легитимним интересима, који се даље пласирају у политичкој арени. У том смислу, Диркем дефинише идеологију као колективну свест у језгру сваког друштва (на основу: Станковић, 2009:102). Парсонс идеологију сматра скупом идејних исказа, норми и вредности, у складу са којима појединци усмеравају сопствене акције, те у том контексту идеологија служи унификацији очекиваних друштвених понашања, кроз репликацију општеприхваћених вредносних образаца (на основу: Станковић, 2009:103). За марксисте, идеологија је спознаја света која долази пре свега из класних односа, те у њиховој политичкој филозофији представља изузетно негативну друштвену појаву: утицај производних снага на колективну свест који служи легитимизацији класне хегемоније и подређености радничке класе (Стојиљковић, 2011a:115).

У смислу политичке филозофије, идеологија се операционализује као практично средство самоодређења, представљања, окупљања и основа за деловање политичких актера, те као таква чини један од кључних појмова у политичким наукама. У најширем смислу, Хејвуд дефинише идеологије као скупове идеја које представљају основ политичком деловању (Хејвуд, 2005:12-13). Шире објашњено, идеологија је скуп и систем уверења, вредности и представа о друштву и, штавише, пожељном начину уређења односа унутар друштва – те тако свака идеологија има две компоненте: дескриптивну (тренутна представа друштва) и прескриптивну (пожељни начин уређења односа). Прескриптивна компонента садржи вредности, идеје и принципе за чију имплементацију се присталице једне идеологије залажу. Осим основног, Хејвуд наводи да постоји више значења идеологије, те у њих убраја и: системе политичких веровања; скупове идеја о политичком деловању; владајуће идеје неког друштва, тј. његове владајуће класе; поглед на свет одређених друштвених класа или група; политичке идеје које артикулишу класне или друштвене интересе; идеје које појединца смештају у општи контекст и производе осећај колективне припадности; званично санкционисане системе идеја који служе да обезбеде легитимитет неком политичком поретку; свеобухватне политичке доктрине; као и систематичне скупове политичких идеја (видети: Хејвуд, 2005:24-26). Сама садржинска разноликост овог појма показује сву његову комплексност.

Појам идеологије је, посебно у двадесетом веку, постао нераздвојан од појма политичке партије. Партије се кроз име, програм, или друге видове представљања

идентификују са политичким идеологијама. Програм је нарочито занимљив аспект идеологије који ћемо накнадно размотрити, а који је један од одређујућих елемената политичке партије; док се, у ужем смислу, ради о документу који конкретизује вредности и принципе усвојене идеологије окружењу и околностима у којима партија делује – дакле, представља спецификацију прескриптивне компоненте политичке идеологије у датом оквиру. Највећи део политичких партија је уосталом и окупљен око минимално развијеног идеолошког пројекта на коме темељи свој наступ и своје деловање (Стојиљковић, 2011а:114), те је самим тим и партијска идентификација делом последица идеолошког конфликта, како у једном друштву, тако и у оквиру глобалних идеолошких фамилија. Политичке партије су свакако основни носиоци идеологије у модерним политичким системима. Поред њих, то могу бити и различити покрети, групе, па и појединци. У контексту нашег истраживања то је мање релевантно. Сви организовани актери који се појављују на изборима и последично, у владама бивших социјалистичких држава, било да се формално ради о политичким странкама, покретима или удружењима, санкционисани су локалним законодавством матичних земаља. За нас је важно да се ради о политичким актерима окупљеним око минималног идеолошког пројекта који може бити идентификован и класификован, те који може имати утицај на доношење одлука и, последично, на економске исходе.

3.1.1. Класификације идеологија

За наше истраживање изузетно је важан критеријум на основу којег категоризујемо политичке странке у оквиру изабране идеолошке типологије. Класификација идеологија се може извести по неколико основа. Хејвуд номинално наводи низ идеолошких фамилија: либералне, конзервативне, социјалистичке, националистичке, анархистичке, фашистичке, феминистичке, екологистичке, религијски фундаменталистичке; и у оквиру њих низ под-идеологија које се могу препознати у програму и деловању политичких партија (видети: Хејвуд, 2005). Централне вредности и теме неких од наведених идеологија могу се данас идентификовати у највећем броју партијских система. Кичелт сужава типологију и дефинише свега пет идеолошких позиција у савременим демократијама, те у складу са тим класификује партије као лево-либералне, социјалдемократске, хришћанско-демократске, тржишно-либералне и десно-ауторитарне (Kitschelt, 2004:9). Кичелту се додуше може

замерити што пропушта да класификује партије ауторитарне левице, које су свакако присутне у низу партијских система .

Поједини аутори објашњавају порекло савремених идеолошких диференцијација путем наслеђених друштвених расцепа из прошлости, тј. социјалним пореклом партија и идеологија. По овој теорији, расцепи у партијском систему – њихово постојање, јачина и сегментираност, условљени су конфигурацијом основних социјалних расцепа, те се партијска конкуренција и партијска подела формира на линијама најдубљих структуралних разлика у друштву (Стојиљковић и Вуковић, 2015:58). Притом се не мисли само на друштвене класе, будући да класна подела не рефлектује нужно политичке преференције: постоје и други утицаји попут културолошких, етничких, регионалних, али и они који се тичу личног статуса: образовања, занимања и висине прихода (Орловић, 2011:13-14). У том контексту, данашње идеологије уствари представљају замрзнуте и институционализоване друштвене конфликти из времена великих преломних момената у једном друштву, као што су националне и индустријске револуције. Липсет и Рокан тако указују на четири основне линије друштвених подела на којима су базирани идеологије двадесетог века: центар – периферија, држава – црква, село – град и рад – капитал. (видети: Lipset & Rokkan, 1967). По њима, доказ да се већина ових институционализованих расцепа трајно укотвило у партијске системе јесте и то што је њихово порекло у моментима историјских ломова значајно старије од бирачког тела модерних демократија. Основни проблем ове теорије је претпоставка непромењивости партијских система и идеологија уопште. Сами аутори сматрају да је последња тачка историјског развоја расцепа партијских система двадесетог века достигнута око 1920. године (Lipset & Rokkan, 1967:50), са сукобом рада и капитала који се очитовао донекле у Октобарској револуцији у Русији, али пре свега у формирању, организацији и изборном успеху масовних социјалдемократских и радничких партија на западу. Остали аутори од тада генерално прихватају теорију о развоју идеологија из друштвених сукоба, али одбацују идеју о трајном замрзавању расцепа у партијским системима (нпр. Shamir, 1984). Замрзнути сукоби из прошлости свакако не могу да објасне успон нових идеологија и политичких партија, а најбоља илустрација те тезе су зелене тј. еколошке партије настале седамдесетих и осамдесетих година прошлог века у западним друштвима. Клаус фон Бајме такође подржава теорију друштвених расцепа, али и он сматра да партијски системи

нису статични, те да временом значајно еволуирају. Начелну диференцијацију идеолошког спектра фон Бајме изводи из десет историјских расцепа: конфликта либерала и старог режима; конзервативаца и револуционара; радничких покрета и буржоазије; аграрних покрета и странака против индустријализације; регионалиста и централиста; хришћанских странака против лаицизма и секуларизма; комуниста и социјалдемократа; фашиста против демократије; десничарских популиста против државе благостања; те еколошких покрета против друштва раста (von Weizsäcker, 2002:58-59). Из ових десет друштвених конфликта су, по њему, настале данашње појединачне идеологије; али фон Бајме не искључује могућност да ће неки будући социјални конфликт произвести нови идеолошки расцеп и нову димензију унутар партијских система.

Еволуција друштава, локални контексти, али и настанак нових друштвених покрета и алтернативних идеологија базираних на пост-материјалистичким темама и савременим расцепима, свакако су додатно усложнили наведене поделе. Процеси дерегулације, глобализације, европских интеграција, завршетка Хладног рата, буђења религијског фундаментализма и нових циклуса економских криза, као и изазова попут глобалних миграција или тероризма – константно уносе нове вредности и нове дилеме у постојећу идеолошку поделу, захтевајући репозиционирање странака и њихово одређивање о све комплекснијем сету друштвених питања. Због тога и свака од поменутих идеологија унутар своје фамилије садржи низ појединачних, често и противречних праваца. Тако се, нпр. у оквиру социјалистичке групе идеологија, могу појавити јасне разлике између класичних марксиста, комуниста, лењиниста, еколошке или зелене левице, либералних социјалиста, социјалдемократа, присталица трећег пута итд. Либерална традиција познаје класичне либерале, неолиберале, либертаријанце, као и припаднике многих других појединачних идеологија насталих из главног правца либерализма. Конзервативизам је такође кровна идеологија великог броја појединачних и често супротстављених приступа: од ауторитарног, преко социјалног или демохришћанског, па до либералног конзервативизма. Исто важи и за све остале велике идеолошке фамилије. Поред тога, приметна је појава једног броја идеолошких амалгама, који се појавио било као теоријски конструкт или, чешће, као реактивни опис конкретне политичке праксе која је узела маха: такав пример су социјал-либерали и нарочито нова десница, спој либералних економских и конзервативних социјалних политика – који се често назива и тачеризам или реганизам,

по својим најпознатијим експонентима: британској премијерки Маргарет Тачер (1979–1990), односно четрдесетом америчком председнику Роналду Регану (1981–1989).

Најзад, контекст друштвених расцепа на простору Источне и Централне Европе, где су деценије под ауторитарним режимима делом измениле ток еволуције традиционалних социјалних структура и њихових конфликта, те њихову материјализацију у оквиру партијског система, додатно компликује класификацију. То је посебно јасно ако у обзир узмемо и транзициони оквир политике који је наметнуо обраћање великом броју друштвених расцепа (политичко-институционалном, идентитетском, економском) у кратком временском периоду. Наиме, политички актери у државама у којима је релативно нагло нестао социјалистички систем морали су да се суоче, и у складу с тим, идеолошки одреде, према читавом низу проблема који су се појавили у истом моменту: питањем избора уставног и институционалног оквира политичког система, а у понеким државама чак и основног државног уређења; избором економског модела, што је укључивало нарочито осетљиво питање економске транзиције; питањем спољнополитичке оријентације; а у случају федерација – питањима унутрашњих, међурејубличких односа. Најзад, код мултинационалних држава, на агенду је дошло и основно идентитетско питање које је врло брзо етнификовало идеолошки спектар (на основу: Павловић, 2002:112). Тако са поновном успоставом партијског плурализма у овим државама долази до стварања предуслова за ново идеолошко позиционирање унутар како постојећих, тако и новонасталих расцепа, али се оно дешава у знатно краћем временском периоду од некада деценијске еволуције партијских идеологија у зрелијим демократијама. На том трагу, поменути фон Бајме је покушао да идентификује неколико расцепа који се рефлектују у партијским системима бивших социјалистичких држава, нарочито у првом периоду транзиције, препознавши притом осам линија поделе: рад – капитал; стари режим – транзициони режим; децентрализам – централизам; материјализам – постматеријализам; центар – периферија; западњаштво – национализам; вера – лаицизам; град – село (von Weizsäcker, 2002:84). Еванс и Вајтфилд наводе три кључне теме расцепа у посткомунистичким демократијама: економску либерализацију, друштвени и политички либерализам, и етнички либерализам (видети: Evans & Whitefield, 2000). Они налазе да се у све три осе подела своди на прихватање или неприхватање ставова о вредностима које су актуелизоване са падом социјализма: ради се о тржишној редистрибуцији и

индивидуалним слободама – било у правно-политичком или национално-етничком смислу. Тако постављена, подела се може свести на једну линију формирану око питања прихватања вредности западних либералних демократија. Поред тога, Ђерђ Маркуш је на примеру транзиционе Мађарске издвојио три преовлађујуће линије расцепа у бившим социјалистичким друштвима: комунизам – антикомунизам; популистички традиционализам – грађанско западњаштво (оксидентализам); и, у погледу односа према тржишту, комодификација – декомодификација (видети: Markus, 1996:7-18). Најзад, домаћи аутори Славујевић, Комшић и Пантић су, да би описали партијски систем пост-социјалистичке Србије, дефинисали укупно четири линије подела: социоекономску, историјско-етничку, културно-вредносну и најзад, идеолошко-политичку, која се односи на расцеп између левице, центра и деснице (видети: Комшић, Пантић и Славујевић, 2003). Занимљиву супротност ставовима наведеним у овом одељку износи Атила Аг, који тврди да теорија социјалних расцепа није примењива на партијске системе бивших социјалистичких држава. Он сматра да странке у неразвијеним, неструктурираним и сиромашним друштвима, уз то тек изашлим из полувековног система који је увелико помео претходно постојећу социјалну базу расцепа, нису утемељене на дубоким структуралним поделама у друштву, већ искључиво постоје као интерни пројекти политичких елита. По њему, партијски систем стога осликава идеолошке разлике између елита, али не нужно интересе бирачког тела (на основу: Стојиљковић, 2011б: 76-77). Ипак, чак и у оваквој поставци, Аг не пориче да постоји разлика и самим тим да је могућа класификација између конкурентних партијских пројеката, већ само доводи у питање њихово друштвено утемељење.

У складу са потребама истраживања, а додатно узевши у обзир и управо изнету комплексност предмета, ми ћемо упростити идеолошко поље и свести га у просторну категорију једнодимензионалне осе, која ће се кретати на размеђу левице и деснице. Сам концепт просторног посматрања политике у овом смислу није нов: и академска и општа јавност најчешће о политици говоре, размишљају и пишу у контексту позиција које имплицирају дистанцу или релацију између партијских идеологија. Још важније, просторна димензија је важан предиктор гласачког понашања тј. одлука (видети: Van der Eijk, Schmitt & Binder, 2005) Просторно разматрање најчешће укључује појмове левице и деснице, чије се идеје у политичкој пракси јављају након револуција осамнаестог и

деветнаестог века и ерозије апсолутистичке владавине, што отвара простор за грађанску политичку сферу – борилиште првих модерних идеологија. Подела на левицу и десницу коју можемо уочити и данас у великом броју модерних партијских система, датира управо из једне такве револуције: односно из распореда седења делегата у Конвенту током Француске револуције, где су са десне стране председавајућег седеле присталице монархије, а лево – присталице буржоазије. Иако су појмови левице и деснице од тада еволуирали, у револуционарном Конвенту се налази корен њиховог данашњег значења: левица је наклоњена социјалној хоризонталности и једнакости, док је десница посвећена идејама хијерархије и континуитета. У пољу економских политика, такво усмерење се садржински превело у левицу која тежи да исправи друштвене неједнакости путем регулативне и интервенционистичке улоге државе, док се десница противи државном утицају и тежи да редистрибуцију препусти тржишту (Хејвуд, 2005:109-111). Однос према економији је у међувремену постао један од кључних параметара идеолошког профилисања политичких партија. Као што смо поменули, Баџ и Робертсон су 1987. године анализирали изборне програме у двадесет демократских земаља и у највећем броју идентификовали конфликт левице и деснице који се примарно налазио у сфери економских политика: тј. у борби између међусобно искључивих залагања за регулацију и за слободно тржиште (Budge & Robertson, 1987).

3.1.2. Левица и десница у компаративном контексту

У сврху креирања и мапирања независне варијабле нашег истраживања, тј. идеолошке оријентације владајућих партија у бившим социјалистичким државама, употребићемо једнодимензионалну идеолошку осу која се креће у интервалу између крајње левице и крајње деснице. Употреба осе левица – десница је један од најдуготрајнијих и универзално најчешће коришћених метода за описивање позиције политичких актера. Идеолошки спектар је најчешће и схваћен као експлицитна оса настала на размеђу дихотомије левице и деснице, уз додатне варијације унутар ове две категорије. Примера ради, Морис Диверже наводи да идеологија као независна варијабла игра кључну улогу у идентификацији политичких партија, утичући на све остале партијске карактеристике (на основу: Janda, 1993:168). Иако је Диверже примарно говорио о специфичним идеолошким типовима (комунистичким, социјалистичким, центристичким,

конзервативним и фашистичким партијама), он их је разматрао као позиције на типологизованој скали левица – десница. Уосталом, и други аутори и теоретичари који су се бавили овом типологијом су од тада прихватили принцип једнодимензионалне идеолошке скале у оквиру ког се могу синтетизовати и мапирати све појединачне идеолошке позиције (видети нпр. Robertson, 1976; Laver & Schofield, 1990; Budge, Klingemann, Volkens, Bara & Tanenbaum, 2001).

Велики број истраживања анализираних у поглављу које се бавило утврђивањем теоријског оквира наше дисертације, а у којима се идеолошка варијабла јавља као независна, такође примењује једнодимензионални просторни модел при класификацији партија, што га чини веома релевантним у истраживању наше теме кроз дужи временски период (видети нпр. Cameron, 1978; Frey, 1978; Hicks & Swank, 1984; Swank, 1988; Comiskey, 1993; Blais, Blake & Dion, 1993; Crepaz, 1996; Pickering & Rockey, 2011). Многи од ових аутора сматрају скалу левица – десница укорењеном у модерне партијске системе, али исто тако и веома практичном за компаративна истраживања. Истраживачи се често одлучују за упрошћавање идеолошких варијетета на дихотомну скалу, како би омогућили лакшу компарацију између различитих временских периода или партијских система (Jäckle, 2009:2). Једнодимензионална скала је и логичан одговор на дилеме категоризације, будући да се ради о најмањем заједничком садржаоцу идеолошког спектра, базираном на вредностима од ваннационалног значаја, укорењеним у већини модерних партијских система, а чије значење је често евидентно само по себи (видети: Dahlberg & Oscarsson, 2006). У том смислу, практично сваки партијски систем данашњице може бити мапиран у контексту релације и дистанце између левице и деснице, што значајно олакшава компаративну анализу. Креирање разумне емпиријске корелације између политичких странака из различитих земаља је готово немогуће без смислене категоризације, поготово када истраживање, као у нашем случају, захтева већу комплексност у погледу процене ефеката више идеолошких позиција. Са друге стране, истраживачи у сличним студијама који су се фокусирали само на одређени тип политичких партија, мерећи нпр. утицај левичарских или зелених партија (видети: Solano, 1983; Rice, 1986; Careja & Emmenegger, 2009) имали су нешто лакши посао, будући да је ове странке због њихових идеолошких, програмских или других идентификационих особености лакше препознати (Castles &

Mair, 1984:74); али и због тога што је у њиховим истраживањима избегнута потреба за категоризацијом целокупног идеолошког спектра.

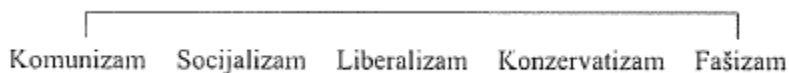
Беноа и Лејвер сматрају да је скала левица – десница без сумње најраспрострањенији вид категоризације политичких партија, те наводе да је она широко прихваћена и коришћена како од стране академске заједнице и истраживача, тако и од стране новинара, аналитичара неформалних коментатора политике, али и од стране грађана (Benoit & Laver, 2006:147-149). Овај приступ категоризацији је, како сматрају та два аутора, теоретски важан и практично користан, иако и они наводе поједине његове недостатке, који се највише тичу значења левице и деснице у различитим временским и просторним оквирима, односно могуће зависности садржаја ових појмова од специфичног контекста у којем се посматрају. Свакако постоји могућност да се садржај конкретних политика које заступа или спроводи неки политички актер у датом окружењу нужно не подударе са тежњама идеолошки блиских актера у компаративном контексту, али и да значења сличних политика или вредности нису нужно иста за сва друштва, или чак за иста друштва у различитим временским интервалима. У том смислу, свака компарација која подразумева овакву скалу мора бити узета са одређеном дозом сумње, а на истраживачима је да применом поузданих методолошких алата ту сумњу сведу на разумни минимум. У контексту наше дисертације, први позитиван корак ка елиминацији ове сумње јесте сам оквир истраживања: транзициони период у коме анализирамо земље сличног историјског, друштвеног и политичког наслеђа, које се налазе на путу од социјализма ка демократији и тржишној привреди (и узгред, у сличним међународним процесима у контексту европске интеграције), у кондензованом историјском интервалу који износи мање од три деценије, те стога можемо очекивати подударност у смислу значења појмова левице и деснице у овим партијским системима. Природа традиционалних, али и нових друштвених расцепа у посматраним државама је свакако сродна (видети: von Weizsäcker, 2002:84; Markus, 1996:7-18), иако транзициони контекст, како упозоравају Офе, Кичелт и други аутори, на агенду ставља и бројна идентитетска питања која могу да утичу на измену традиционалних образаца идеолошког позиционирања (видети: Павловић, 2002:112; Kitschelt, 1995:463-468). Уосталом, Сам и Бадеску (видети: Sam & Badescu, 2005) су анализирали значење левице и деснице у више партијских система, те дошли до закључка да грађани како у развијеним демократијама, тако и у транзиционим пост-социјалистичким државама

већински идеолошки идентификују и себе, али и политичке партије у контексту леве и деснице, те да у том смислу и гласају. Закључци из њиховог рада су двојаки: осим што је подела леве и деснице општеприхваћен и саморазумевајући механизам мапирања политичког простора који служи као једноставан категоријални апарат на основу којег грађани и политичке партије комуницирају (видети и: Hinich & Munger, 1994:77); значајно је нагласити и да не постоји разлика у схватању ове идеолошке дихотомије у старим и новим демократијама – појмови леве и деснице су инхерентни и разумљиви без обзира на степен развоја, динамику партијског система, ниво политичке културе и ниво консолидације демократије уопште. То је занимљив налаз узевши у обзир не само хоризонталну, већ и међугенерациску еволуцију садржаја леве и деснице. Далтон нпр. наводи да за старије генерације, подела леве и деснице има класично социоекономско значење изражено у заступањима интереса радника са једне, а средње класе и бизниса са друге стране. Код млађих генерација, ови појмови укључују и постматеријалне вредности, те њима доминирају теме друштвене једнакости, слободе животних стилова и заштите животне средине (на основу: Dalton, 2014:124-127). Ван тога, остали кораци свођења сумње у тачност скале левица – десница су методолошке природе и тичу се изабраног начина класификације партија и његове примене, те ће због тога бити детаљније објашњени у поглављима која следе.

Једна од недавних компаративних студија емпиријске валидности дихотомне поделе је на узорку од двадесет земаља и преко две стотине политичких партија сугерисала да, упркос еволуцији појмова леве и деснице, ова категоризација остаје изузетно важна, како у академском, тако и у практичном политичком смислу (Le Gall, Magni-Berton, 2013:255-268). Наиме, како налазе аутори, појмови леве и деснице су релативно независни кроз дуже временске периоде и културолошке оквире, представљајући најважнији предиктор изборног сврставања како политичких странака, тако и подршке бирача, у поређењу са свим осталим анализираним варијаблама: како традиционалним, тако и новим друштвеним расцепима. Посебно је значајно што аутори налазе готово једнак статистички значај утицаја поделе на левицу и десницу како у западним развијеним демократијама, тако и у источноевропским државама. Стога је исправно закључити да је подела леве и деснице основни вредности конфликт у модерним друштвима, готово неосетљив на специфичности окружења. Нове вредности,

изазови и друштвени конфликти се тако прилагођавају и уклапају у контекст постојеће идеолошке поделе, а не обратно.

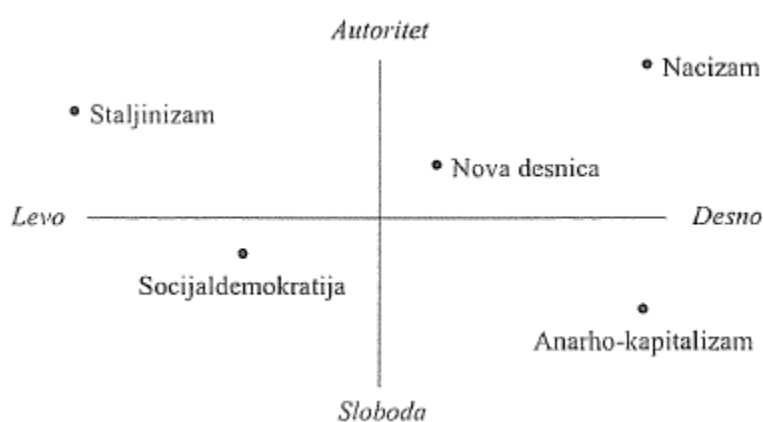
Графикон 3.1. Пример једнодимензионалног политичког спектра (преузето из: Хејвуд, 2005:17)

Веома актуелно питање у контексту скале левица – десница је управо могућност исправног свођења вишедимензионалности друштвених расцепа на једну линеарну димензију. У случају номиналног одређења идеологија то обично није проблем (видети: Графикон 3.1). Међутим, скала левица – десница се најчешће схвата као опис социо-економске позиције политичких партија (видети: Benoit & Laver, 2006:150-153). Полазна тачка ове тврдње јесте да су лево оријентисане партије интервенционистички настројене, док десница заступа економске политике слободног тржишта. Левица је у социо-економском значењу синоним за социјалистичке, социјалдемократске и њима сродне политичке партије, док десницу у економском смислу чине либерали. Ову једноставну поделу компликује идеолошка димензија која се бави друштвено-вредносним и моралним питањима, те се налази на размеђу између ауторитарног и либералног схватања друштва и са социо-економском скалом формира дводимензионални, картезијански координатни систем (видети: Графикон 3.2). Ова друга димензија се најчешће се односи на либералне и конзервативне друштвене ставове, при чему конзервативци обично добијају епитет деснице, док либерални политички актери бивају проглашени левицом. Амалгам ове две скале води нас ка закључку да се економски интервенционистичка левица такође залаже за веће друштвене слободе, док су конзервативне политичке странке више окренуте тржишту. Оваква генерализација, упркос одступањима, заиста има своје утемељење у политичкој пракси бројних развијених и нових демократија. Наиме, у таквим партијским системима позиције умерене левице заузимају друштвено либерални, а економски интервенционистички настројени социјалисти, социјалдемократе, социјал-либерали и зелене странке. На делу спектра намењеном умереној десници налазе се друштвено конзервативни, а углавном про-тржишни либерали, конзервативци, демохришћани.

Крајње позиције оба дела спектра заузимају ауторитарне идеологије: у случају левице, комунисти; а у случају деснице, националисти или екстремније, фашисти. Основа скале је у том смислу и даље социоекономска, иако се у погледу већине националистичких партија може довести у питање њихова апсолутна посвећеност слободном тржишту. У том случају, позицију на једнодимензионалној скали диктира друштвено-вредносни, а не социо-економски фактор.

Графикон 3.2. Пример дводимензионалног политичког спектра (преузето из: Хејвуд, 2005:19)

Са дилемом свођења више потенцијалних димензија расцепа на једну скалу сусрео се низ истраживача. Износећи аргументацију у корист примене једнодимензионалне скале левица – десница, какву користи Група за истраживање манифеста (енг. *Manifesto Research Group*), мултинационални тим експерата и истраживача партијских идеологија, а пред критикама заступника вишедимензионалног приступа, теоретичар Ијан Бац износи мишљење да, упркос постојању широко лепезе вредносних категорија које данас чине идеологију једне политичке партије, сами идеолошки конструкти левице и деснице ни по једном од ових питања нису случајни (видети: Vudge, 2013). По њему, они су изведени и настају еволуцијом и унутрашњим развојем идеологија од самих зачетака, те се и данас врло јасно очитују у значењима левице и деснице. Према таквом схватању, корени левичарских друштвено-вредносних тема попут пацифизма се налазе у корену марксистичке мисли, односно идеји да капитализам из својих интереса заступа агресивну спољну политику и левој реакцији на ту теорију: заступању не само унутрашњих

економских и социјалних реформи, већ и прогресивне и мирољубиве спољне политике у контрасту са експлоатацијом коју наводно промовише десница (Budge, 2013). Слична релација се може пронаћи и у вредностима које се тичу традиције, слободе и безбедности на десници, које су по Бацу еволутивно сродне са идејама слободног тржишта, а исходе из заједничког корена десно оријентисаних идеологија: идеја хијерархије и друштвеног континуитета. Овај аутор даље наводи да је свих 56 категорија идеолошке поделе које Група за истраживање манифеста користи у својој класификацији, било да се ради о социоекономским, друштвено-вредносним или чак постмодерним компонентама идеологије, међусобно сродно и да је могуће пратити генезу тих позиција на заједничком стаблу развоја идеологије, те је самим тим оправдано користити холистички приступ за сумирање свих расцепа не једну димензију приликом анализе. Уосталом, Беноа и Лејвер као један од закључака своје опсежне студије наводе да је са великом прецизношћу могуће предвидети позицију политичких партија на једнодимензионалној скали левица – десница у односу на њихов положај по појединачним питањима тј. димензијама политике, чак и када се ради о наизглед супротним димензијама: нпр. економским политика као што су порези и јавна потрошња, у контрасту са друштвено-вредносним питањима попут абортуса, права хомосексуалаца и слично (Benoit & Laver, 2006:157-159). Њихов закључак имплицира да скала левица – десница у себи садржи суму свих идеолошких подела једног партијског система, те да је идеолошки спектар заиста могуће свести на једну димензију поделе.

3.1.3. Да ли је идеолошка подела још увек релевантна?

Савремено доба је ставило нове изазове пред класичне идеолошке поделе и уопште довело у питање сврсисходност идеолошке дистинкције у модерним политичким системима. Неколико унутрашњих, али и глобалних фактора пресудно је утицало на развој ове дебате. Први од њих је свакако феномен глобализације, који је донео униформизацију одређених политика изнад државних граница. Поједини аутори сматрају да су се левица и десница прилагодиле глобалним трендовима економских и политичких процеса у другој половини двадесетог века, те да су драстично ублажиле своје позиције, налазећи консензус о низу питања која су их раздвајала у прошлости, помирујући тако основни идеолошки расцеп из којег су уосталом и настале (видети: Haupt, 2010; Potrafke,

2009). Ови аутори се у начелу слажу у тврдњи да је глобализација тржишта као ефекат имала ерозију националне аутономије у регулацији економских питања са једне; а нестанак одрживих левих, пре свега социјалистичких или социјалдемократских алтернатива политикама слободног тржишта, са друге стране. Томе је значајно допринела перципирана победа неолибералног економског модела у хладноратовском сукобу, али и пре тога, прихватање начела тржишне економије као одрживог механизма раста у појединим комунистичким земљама, од којих је Кина свакако најочигледнији пример), чиме је политикама слободног тржишта дат епитет „једине игре у граду“ (Carruthers & Babb, 2000:217), односно јединог глобално примењивог и успешног економског модела – што је подстакло одређене ауторе да долазећи период доминације једног модела прогласе „крајем историје“ (видети: Fukuyama, 1989).

Као практична манифестација ових промена у сфери партијских система, током деведесетих година двадесетог века јављају се тзв. партије трећег пута. Ова синтагма означава позицију у центру идеолошког спектра коју је заузело неколико социјалдемократских партија, најчешће у западним индустријским демократијама, управо покушавајући да помири доминантне глобалне принципе тржишне економије са левичарским социјалним политикама у својим програмима, изборним манифестима или другим идеолошки индикативним документима, али и са својом осипајућом социјалном базом. Није изненађујуће што се овај идеолошки покрет на левици јавља у време растуће сумње у економску одрживост државне интервенције и регулације, односно кејнзијанских политика (Lewis & Surender, 2004:3-4). Неки од кључних носилаца овог покрета били су бивши британски премијер Тони Блер, које је своју партију покушао да брендира као „Нове лабуристе“ (енг. *New Labour*), и немачки канцелар Герхард Шредер (Социјалдемократска партија). Два лидера су 1998. године чак и објавила заједнички манифест насловљен „Европа: Трећи пут“ (Blair & Schröder, 1998), којим су позвали европске левичарске владе да спроведу тржишне реформе радног и социјалног законодавства, смање порезе и подстичу предузетништво, те да се прилагоде глобализацији, захтевима тржишта и технолошке промене економије и друштва у целини. Генерално говорећи, кључна одлика трећег пута, поред усвајања принципа слободног тржишта, јесте свођење вредности једнакости, за коју се левица од својих идеолошких зачетака везала, на једнакост друштвених прилика (уместо инсистирања на једнакости

исхода); те у том смислу заступања процеса креирања друштвених шанси кроз повећано инвестирање у социјални капитал (Стојиљковић, 2011a:161) – уместо отвореног заступања државно санкционисане редистрибуције. Поред Блера и Шредера, челници бројних европских левичарских влада на крају последње деценије двадесетог века сматрали су се припадницима идеологије трећег пута: међу њима су холандски лабуристички премијер Вим Кук, грчки премијер Костас Симитис (ПАСОК), аустријски социјалдемократски канцелар Виктор Клима, као и италијански председник владе Романо Проди. Утицај трећег пута је, у специфичном контексту, снажно препознат и у економским политикама администрације 42. америчког председника Била Клинтона (видети: Romano, 2006). Овај покушај левичарских партија и политичара да се прилагоде глобалним економским околностима виђен је као један од кључних показатеља превазиђености идеолошке поделе у модерном добу, а поједине социјалдемократске, социјал-либералне и уопште лево оријентисане партије се и данас сматрају странкама трећег пута.

Ипак, постоје докази који не иду у прилог тврдњи о униформном садржају идеологија данас. Утицај глобализације на промену идеолошких ставова истраживао је у опсежној студији Цеффри Герет (Garrett, 1998), те утврдио да је глобализација учврстила снагу левике и њене традиционалне базе у одређеним аспектима, те да је, са друге стране, отворила простор за читаву лепезу политика усмерених ка редукцији и отклањању неједнакости које производи тржиште, у оквиру које могу да се (ре)позиционирају партије леве оријентације. Уопштено, реидеологизација традиционалне левике и нарочито настанак нових левих алтернатива почео је у појединим партијским системима већ као реакција на идеологије трећег пута, нпр. са цепањем Социјалдемократске партије у Немачкој и последичним настанком партије Левица (нем. *Die Linke*), а процес је добио додатни подстицај од 2008. године, са финансијском кризом и кризом европског дуга.

Још неколико фактора је утицало на тврдње о застарелости идеолошке поделе. Поједини аутори сматрају да су ови процеси делимично условљени декомпоновањем класа и класних односа, као и социоекономским променама у структури друштва, те да социјалдемократске странке напуштају своје позиције због нестанка њихове традиционалне гласачке базе индустријских радника, тзв. „плавих оковратника“, као и због слабљења општег друштвеног и политичког значаја синдиката, са којима су

левичарске партије кроз историју одржавале снажне везе (видети: Nelson & Way, 2007). Процеси попут европских интеграција такође захтевају одређену униформност политика владајућих партија, без обзира на њихову идеолошку припадност. Пре свега, по уопштеном питању заступања или противљења интеграцији, бројне европске партије су заузеле сличне идеолошке ставове, те је на овој линији поделе готово немогуће разликовати кључне идеологије – иако у бројним партијским системима земаља чланица ЕУ начелно постоје политичке странке скептичне према интеграцији или њеној брзини (видети: Hellstrom, 2008:198-204). Додатни фактори који утичу на декомпозицију и мењање значења многих идеологија, јесу уплив нових, постмодерних вредности, као и експанзија нових друштвених покрета заснованих на новим расцепима. Ипак, то нужно не значи нестанак идеологије у процесу потпуне униформизације, већ наводи на тврдњу о сталној еволуцији: промени традиционалних колективних идентитета и вредности, али и настанку нових, на којима су базиране нове идеологије: њихови носиоци су екологистички, родно оријентисани, али и бројни протестни, антисистемски и други партикуларни покрети и политичке организације (Бурсаћ, 2015:347). Такође, нарочито у контексту нових вредности, поставља се питање колика је релативна тежина одређеног конфликта у друштву, што је директно пропорционално са уделом социјалне поделе у популацији, тј. структурираности делова на које расцеп дели друштво (Спасојевић, 2015:29). Нове идеолошке позиције налазе своје место у оквиру конфигурације друштвених расцепа, често се уклапајући у постојећи просторни модел политике (видети: Le Gall & Magni-Berton, 2013: 255-268).

Најзад, једно од објашњења потенцијалне униформизације идеолошког спектра које захтева посебно разматрање тиче се унутрашње политичке динамике појединих друштава, а односи се на теорију средњег гласача. Наиме, још средином двадесетог века, амерички економиста и политиколог Ентони Даунс је на примерима западних демократија уочио тренд ублажавања поларизованих партијских ставова, у корист максимизације гласова идеолошког центра – односно тзв. средњег гласача (Downs, 1957:116-117). Даунс теоретише да се странке левице и деснице у покушају стицања већег броја гласова растуће, а политички умерене средње класе, померају ка идеолошком центру, усвајајући сличне програме и заступајући политике малих разлика. За разумевање ове теорије, важно је поменути време њеног настанка: благостање које је уследило десетак година након

завршетка Другог светског рата довело је до значајног ублажавања социјалних конфликта у западним друштвима, а у економској сфери посебно је доминантан био кејнзијански модел. Из анализираних теоријских примера, очигледно је да у време опште доминације глобалних социоекономских модела, какав је случај био са кејнзијанизмом непосредно после Другог светског рата, а нарочито са неолиберализмом тј. либералном демократијом након пада Берлинског зида (видети: Fukuyama, 1989), долази и до одређене конвергенције политика и деловања партија ка доминантном моделу, што је донекле и очекиван друштвени процес. Те околности, међутим, очигледно подстичу и теоретичаре да прогласе глобалну превласт или победу једне идеологије. Управо у том оквиру настала је и теорија о крају идеологија. Наиме, амерички социолог Данијел Бел сматра да у процесу глобализације долази до унификације политичких система и повећаног нивоа слагања међу политичким партијама по питању прихватања преовлађујућих економских и социјалних политика, уз губитак привлачности радикалних идеологија које се по правилу налазе на екстремним половима идеолошког спектра (на основу: Хејвуд, 2005:335-336). Бел модерно доба види као период доминације економских питања над политиком, а будући да је раст средње класе на западу у деценијама након Другог светског рата учинио конфликт између рада и капитала сувишним, политичке партије се такмиче за гласаче нудећи програме у веома уском маневарском простору који им пружа општеприхваћени економски модел. Хејвуд се међутим противи овој тврдњи: он сматра да се овде ради тек о тренутном консензусу владајућих идеологија, те да су већ нови друштвени конфликти који су се појавили током шездесетих и седамдесетих година двадесетог века донели нову идеолошку дистинкцију – како између традиционалне левнице и деснице, тако и у смислу појаве нових идеологија (Хејвуд, 2005:335-336). Једнако као што друштвена динамика данашњице налаже да одбацимо Липсетову и Роканову тезу о непромењивости замрзнутих идеолошких расцепа у оквиру партијских система, тако је, у контексту нових изазова, проблема и постмодерних друштвених вредности које стално налазе своје место у партијским системима, излишно теоретисати о крају идеологија. Чак иако утврдимо да је дошло до конвергенције левнице и деснице по одређеним питањима, уплив нових расцепа у постојећу конфигурацију поново може да оживи старе идеолошке конфликте и да им нови облик. Уосталом, два горућа проблема са којима се европска друштва суочавају у претходним годинама показатељ су краја идеолошког консензуса, а већ су оставила

значајан траг на партијским системима: пролонгирана финансијска криза донела је експанзију нових лево оријентисаних партија које се противе мерама фискалне штедње у низу европских држава; док је мигрантска криза од 2015. године на политичку агенду поново ставила питања идентитета, доприневши не само расту десничарских партија у низу држава, већ уопштено одређивању готово свих релевантних политичких актера по овом питању, што је оснажило постојеће линије подела и актуелизовало идентитетско-културолошку димензију у оквиру дихотомије левице и деснице.

Чак иако узмемо у обзир тврдње Бела и Даунса, треба имати у виду да ће наше истраживање дати одређени допринос овој дебати о превазиђености идеологије: наиме, настојимо да испитамо да ли у специфичном транзиционом оквиру може бити идентификована разлика у економским исходима у односу на идеолошку варијаблу. У случају негативног резултата, односно оповргавања генералне хипотезе нашег истраживања, један од могућих закључака је и то да идеологија не игра никакву улогу: те бисмо онда, у односу на резултате нашег постављеног модела, могли утврдити да остали фактори – они који се тичу других политичких, економских или чак спољних тј. глобализационих процеса имају већи утицај на економске исходе у бившим социјалистичким државама, па се у складу са тим намеће закључак о постојању одређене униформности идеологија у контексту прихватања социоекономског модела у транзиционим државама. Ово је у сваком смислу један од потенцијалних легитимних закључака нашег истраживања. Специфичност транзиционог оквира у којем су модерни партијски системи настали паралелно са завршетком Хладног рата, те се развијали у периоду рапидне експанзије процеса глобализације, свакако наводи на ту могућност.

На концу, идеологија, без обзира на расправе о сврсисходности подела и типологија, остаје у сталној употреби као важан појам у политичким наукама, али и уопште, у конкретном политичком деловању: она омогућава политичким партијама и покретима да изграде и одрже свој идентитет, артикулишу платформу и програм, позиционирају се на политичкој сцени и, најзад, да привуку бираче (Комшић, Пантић и Славујевић, 2003:129). У том смислу је њен значај неспоран.

3.1.4. Место идеолошког центра унутар дихотомије левица – десница

Поред левице и деснице, партије које заузимају центар идеолошког спектра представљају занимљиво питање и део нашег истраживања који захтева кратак осврт. Поред тога што је један део анализираних студија нашао значајне налазе у погледу дејства партија центра на економске исходе (нпр. Swank, 1988; Comiskey, 1993; Careja & Emmenegger, 2009), испитивање утицаја ових партија је саставни део нашег постављеног хипотетичког оквира. Наиме, једна од појединачних хипотеза коју ћемо испитати (ПХ3) налаже да владајуће партије или коалиције идеолошког центра не производе статистички значајне промене у кретању нивоа јавне потрошње у анализираном узорку. То наравно не значи да ће партије центра у својим програмима заступати одржање износа јавне потрошње на истом нивоу као њихови претходници са левице или деснице, или да ће заступати балансирање нивоа потрошње у средњим износима између онога што заступају странке два супротстављена идеолошка пола. Наша претпоставка о ефектима владајућих партија и коалиција центра је деривативна и долази делом из позиције идеолошког центра између интервенционистичке левице за коју се очекује да повећава потрошњу и тржишно оријентисане деснице која претпостављено смањује ниво јавне потрошње; али и делом из некохерентне дефиниције центристичких партија, односно идеолошки недефинисаног садржаја ове одреднице. Наиме, сам центар у највећој мери нема кохерентан идеолошки пројекат који се тиче економских исхода и који се може препознати код левице и деснице, већ се углавном ради о томе да су контекстуални разлози померили политичке партије одређених идеолошких преференција у средину спектра, тако да овај појам има своје утемељење пре свега у политичкој пракси. Иако ће то на крају зависити од изабраног метода категоризације (што је, у нашем случају, агрегација мишљења експерата), претпоставка је да ће се у центру спектра једнодимензионалне идеолошке скале наћи политичке партије пет усмерења.

Пре свега ту је део демохришћанских и социјал-конзервативних странака, које, иако номинално припадају конзервативној политичкој фамилији, због сопствене преданости заговарању социјално-тржишне привреде, односно споја либералног тржишног привређивања и солидарније социјалне редистрибуције, више гравитирају ка центру спектра (Стојиљковић, 2011a:140-142). Странке ове провинијенције не желе да

замене тржиште као основни механизам уређења економије, али показују тенденцију ка заступању политика које ублажавају неједнакости настале из тржишне расподеле (Huber, Ragin & Stephens, 1993:718), те се донекле налазе у идеолошком расцепу, посебно када анализирамо социо-економску линију поделе између левице и деснице. Са друге стране, конзервативна природа ових странака у погледу друштвених и моралних вредности доноси могућност да одређени део њих ипак буде класификован као партије деснице, што на концу зависи од конкретних околности у анализираним државама. Друга група политичких партија из центра спектра су већ анализирани политичке странке трећег пута, односно социјалдемократске странке које су, вођене прагматичним разлозима у жељи за максимизацијом гласова и прилагођавањем новонасталој глобалној економској ситуацији, прихватиле принципе тржишне економије и настојале да их помире са социјално оријентисаним политикама у свом деловању и у својим нормативним документима. Ове странке су се тако помериле у подручје тзв. „левог центра“. Трећа група која се може појавити у центру спектра у амалгаму социоекономске и друштвено-вредносне скале на истој оси су политичке партије које комбинују класични економски либерализам и либералне друштвене политике, односно део социјал-либералних или чак класичних либералних политичких партија. Поставља се питање колики је заиста потенцијал класичних либералних партија на простору Централне и Источне Европе и да ли ће их уопште бити у нашем узорку, пре свега због слабог утемељења у постојећим друштвеним расцепима нових демократија, те немогућности да се, у борби са конкуренцијом од стране десничарских, конзервативних, па и популистичких странака, трајније повежу са специфичним деловима бирачког тела и на тај начин створе дугорочну подршку. Изборни резултати либералних партија на овом простору често су били веома скромни, а партије овог одређења су, чак и тамо где су успеле да уђу у парламент, остајале веома мале, како по организационој структури, тако и по гласачкој подршци; те би врло ускоро, често чак у наредном изборном кругу, ове странке губиле подршку и парламентарна места у целини, а неретко и нестајале са политичке сцене (видети: Cholova & De Waele, 2013:43-44). Како било, чињеница је да се ради о логично могућем избору идеолошке оријентације који ће се појавити у нашој категоризацији, уз све могуће проблеме које ова идеолошка позиција може да донесе у контексту одређења на једнодимензионалној скали. Четврта група партија које можемо очекивати у центру спектра су популистичке, *catch-all* партије које у

свом програму и деловању комбинују различите политике и мере са левнице и деснице, у покушају максимизације бирачке подршке. Овакве партије немају кохерентну идеолошку основу утемељену у једној парадигми блиској центру спектра, већ „узимају“ оно што им одговара из различитих идеолошких категорија, па можемо очекивати да ће покушаји њихове класификације потенцијално завршавати у центру. Међутим, то не мора бити случај. У одређеним периодима, код ових партија могу доминирати левичарске или десничарске политике, у зависности од контекста и потреба актуелног момента. Такву волатилност омогућава управо слабо идеолошко утемељење поменутих партија. У тим случајевима, очекујемо да ће ове партије ипак бити сврстане на леви или десни пол, у зависности од њихових политика у датом периоду. Најзад, последња група потенцијалних партија центра су различите странке и покрети националних мањина (Careja & Emmenegger, 2009:168), које ће се нужно јавити у значајном делу етнички хетерогених или мултинационалних држава нашег узорка – будући да у њиховом случају подела левнице и деснице није кључни основ идеолошког позиционирања или партијског делања уопште, већ је то, у највећем броју случајева, политика заштите и промоције културног идентитета. Ипак, узевши у обзир идентитетски обојену и неретко конфликтну природу транзиције у више земаља Централне и Источне Европе, постоји објективна могућност да део ових политичких партија буде класификован на десној страни спектра – што ће зависити од појединачног контекста сваке анализираних земље.

Као што видимо, актери из било које од пет наведених идеолошких под-фамилија, које номинално могу да припадају центру спектра, лако могу бити класификовани и као левичарске, односно десничарске партије, а то исходи како из изведеног значења центра, тако и из одређења које свакој појединачној партији доделе експерти. Наиме, експерти у нашој анкети ће бити упитани да лоцирају политичке партије на једнодимензионалној идеолошкој скали узимајући у обзир „све релевантне информације о њиховој идеолошкој позицији“. Иако, као што смо видели, једнодимензионална скала може да захвати све политичке преференције, а уједно представља и најмањи заједнички садржалац већине модерних партијских система – те је зато изузетно погодна за компаративна истраживања – потенцијални проблем се јавља код класификације политичких партија које заступају амалгамне политике на размимоилажењу социоекономске и друштвено-вредносне идеолошке компоненте. Одређење левнице и деснице у оваквим случајевима може да

садржи елементе обе компоненте. Иако ове партије имају своје место на једнодимензионалној скали, при њиховој класификацији друштвено-вредносна компонента у дихотомији либералне и конзервативне оријентације може у неким случајевима да превагне као важнији фактор одређења од примарне социоекономске позиције левице и деснице, а то у крајњој линији зависи од специфичног оквира самог партијског система, релативне позиције осталих актера у систему, али и контекста анализираних друштва. Иако очекујемо да то не буде случај због сличног политичког и друштвеног оквира транзиционих земаља, ову могућност треба узети у обзир и идентификовати приликом одређења независне варијабле. У крајњој инстанци, суд о позицији сваке појединачне партије, као и о важности социоекономске, односно друштвено-вредноне компоненте за класификацију на једнодимензионалној скали даће сами анкетирани експерти. Зато ћемо наредна поглавља посветити објашњењу разлога који су нас навели да изаберемо метод експертске анкете за класификацију политичких партија; а затим ће уследити и објашњење наше конкретне анкете и анализа њених резултата.

3.2. КАКО УТВРДИТИ ИДЕОЛОШКУ ПОЗИЦИЈУ ПАРТИЈЕ?

Круцијалан део наше студије представља утврђивање независне варијабле, оличене у идеолошкој позицији владајућих политичких партија на једнодимензионалној скали левица – десница. Притом се нужно поставља питање како тачно одредити идеологију политичких партија које су учествовале у владама бивших социјалистичких држава, и штавише, како извести квантификацију тог податка на начин који ће дати резултате употребљиве за свих шеснаест земаља у узорку, односно – податке употребљиве у компаративном статистичком моделу којим ћемо испитати утицај идеологије (и других фактора) на ниво јавне потрошње. Од правилног избора и примене методе идентификације идеологије зависи и валидност наших финалних резултата, односно потврда или одбацивање постављеног хипотетичког оквира, те општи квалитет закључака нашег истраживања.

У погледу утврђивања идеологије, ради се о дилеми са којом се суочио велики број истраживача, чак и када је у питању истраживање у једнодимензионалном идеолошком

простору, у оквиру ког се и ми крећемо (видети нпр. Laver & Schofield, 1990:51-52). Дилема је у том смислу вишеструка: да ли се припадност некој идеологији одређује према самопрокламованој позицији политичког актера; према декларативном залагању за одређене идеје – изражене било кроз нормативне документе политичке партије попут програма или изборног манифеста, или кроз јавне наступе; према утемељености у констелацији постојећих друштвених расцепа; или можда према конкретном деловању, односно спровођењу одређених мера које се могу повезати са идеолошким светоназором? Дубље питање је да ли се идеологија може одредити само на основу анализе примарних извора (попут програма партија), или је за класификацију важнија перцепција актера (политичара), или чак трећих лица (јавног мњења или експерата)? Проблем утврђивања партијске идеологије додатно је закомпликован у компаративним истраживањима, са повећаним узорком земаља односно партијских система; а нарочито у лонгитудиналним истраживањима која обухватају нешто дужи временски период, у којем постоји могућност да су одређене партије промениле свој програм и идеолошку припадност, а свакако је могуће да се променио и општи контекст једног друштва, његових вредности и принципа, као и идеолошких расцепа, па и спољних или глобалних фактора који могу да утичу на позиционирање унутар партијског система. Просто речено, партије и партијски системи еволуирају кроз време, као уосталом и значења појединих идеолошких одредница. То је један од разлога због којих смо се одлучили за симплификацију класификације на једнодимензионалној скали левица – десница, чија значења су, као што смо размотрили у претходном поглављу, садржана у основи партијске конкуренције свих модерних политичких система.

Кеслс и Мер (Castles & Mair, 1984) су се нарочито бавили овим проблемом, наводећи у свом пионирском истраживању да је, у дотадашњој политиколошкој пракси, идентификација идеологије углавном креирана на ад хок бази, по потреби истраживача и без конкретно утврђених и широко прихваћених емпиријских основа, нарочито важних за компаративна истраживања која би обухватила више држава. Према њиховој тврдњи (Castles & Mair, 1984:73-74) фокус ранијих истраживања је углавном био на партијама левице, будући да је њих због јасне самоидентификације, али и дистинктивних политика које заговарају, лакше препознати и издвојити из постојеће партијске понуде. Проблем се међутим компликује када потребе истраживања налажу да анализа обухвати и остатак

идеолошког спектра, а одговор на то су покушали да дају бројни истраживачи и аутори из области политичких наука. На основу литературе која се бавила темом идентификације партијских идеологија (видети: Castles & Mair, 1984; Laver & Schofield, 1990; Janda, 1993; Benoit & Laver, 2006; Jäckle, 2009) идентификовали смо седам потенцијалних метода за утврђивање идеологије, размотрених у процесу креирања дизајна нашег истраживања, а које ћемо у овом поглављу представити и објаснити њихове предности и недостатке, како у општем смислу, тако и у контексту потреба ове студије. Те методе су: назив политичке партије, припадност наднационалној партијској федерацији, анализа програма или изборних манифеста, анализа деловања, истраживања јавног мњења, анкете са политичарима и експертске анкете.

3.2.1. Назив партије

Назив политичке партије је најједноставнији, али уједно и најнепоузданији индикатор идеологије. Назив је самоидентификацијски елемент који оснивачи политичке партије бирају између осталог и да би ставили до знања своју идеолошку позицију. И заиста, низ политичких партија садржи јасну идеолошку референцу у називу, па због тога Ђовани Сартори сматра име партије кључном одредницом њене идентификације (Сартори, 2002:65-66). Такође, и Клаус фон Бајме је користио име партије као први критеријум класификације, додуше уз опаску да овај приступ није увек употребљив (видети: von Weizsäcker, 1985:14-15).

Евидентно је да идентификација идеологије путем имена партије са собом носи низ проблема који се тичу поузданости класификације, нарочито када се ради о компаративним истраживањима. Наиме, идентична идеолошка одредница може да носи другачија значења у различитим партијским системима. Размотримо, илустрације ради, случај Либерално демократске партије (ЛДП): у Јапану, ЛДП је конзервативна, десничарска партија; у Руској Федерацији, ЛДП је националистичка и популистичка партија која се залаже за империјалну обнову и територијалну експанзију; у Великој Британији Либералне демократе су партија на размеђу либерализма и социјал-либерализма; док је у Србији, бар на основу програмских начела, ЛДП странка социјал-либералне оријентације. Сличних примера не мањка ни када се ради о другим идеолошким одредницама у називима странака.

Политичка партија такође може да носи историјско име заостало из времена превазиђених друштвених расцепа, а да се садржај њеног програма и деловања у међувремену знатно изменио. То је нпр. случај са раније размотреним странкама трећег пута, односно углавном западноевропским радничким, социјалистичким или социјалдемократским странкама које су се у покушају максимизације гласова и прилагођавања глобалним социоекономским околностима током деведесетих година двадесетог века идеолошки изместиле ка центру спектра – задржавајући име које их јасно сврстава међу левицу. Слично је и са неким странкама са истока континента које у свом имену носе придев „демократска“ (нпр. Демократска странка, Демократска странка Србије, Хрватска демократска заједница итд.) – а чије име датира из зачетка вишестраначја, када је конфликт између остатака ауторитарног социјалистичког режима и продемократске опозиције перципиран као базични друштвени расцеп. Поред тога, име партије може да садржи и бројне неидеолошке атрибуте: називи странака попут „народна“, „модерна“, „нова“, „грађанска“, „напредна“, „праведна“, „позитивна“ и слично, не садрже прецизно одређење и могу да означе припадност различитим идеолошким фамилијама. Такав је случај и са регионалним партијама или партијама које су окупљене око веома партикуларних питања, често заступајући мањи број садржајно веома штурих тема (нпр. пиратске партије).

Осим тога, нови антиелитистички или чак популистички покрети, који у суштини функционишу као политичке партије, стратешки бирају имена која не имплицирају конекцију са претходним идеолошким поделама и дистанцирају их од (перципирано неуспешних) етаблираних партија и елита, покушавајући на тај начин да максимизују подршку гласача који су незадовољни претходном партијском понудом. Низ ових партија је у последњих неколико година доспео у главни ток партијских система својих земаља, освајајући места у парламенту или чак улазећи у владе у појединим државама. Такав је нпр. случај са Покретом незадовољних грађана (чеш. *Akce nespokojených občanů*, ANO) у Чешкој Републици, партијом Обични људи (слк. *Obyčajní Ľudia*) у Словачкој, Покретом пет звездица (ита. *Movimento Cinque Stelle*) у Италији, Мостом независних листа у Хрватској, покретом „Доста је било“ у Србији, странком Емануела Макрона „Република, напред!“ (фра. *La République En Marche!*), шпанском странком Подемос (шпа. *Podemos*, „Можемо“) или Алтернативом за Немачку. Повезано с тим, поједине странке које се

програмски налазе на екстремним крајевима спектра избегавају идеолошко одређење у називу из претпостављено стратешких разлога, као што чине Златна зора у Грчкој, Јобик (мађ. *Jobbik Magyarországért Mozgalom*, Покрет за бољу Мађарску) или странка Прави Финци. Занимљиво је приметити да се овакве странке углавном налазе на крајњој десници, док актери који припадају супротној, екстремно левој страни спектра обично немају проблем да се у називу идентификују као радничке, социјалистичке или пак комунистичке партије – што је, поновимо, један од разлога због којих је левицу једноставније идентификовати и због којих су, претпостављено, странке левице биле предмет знатно већег броја истраживања у прошлости (на основу: Castles & Mair, 1984:73-74). Како било, због свега наведеног, закључујемо да назив странке није довољно егзактан метод за утврђивање идеологије.

3.2.2. Припадност наднационалним партијским федерацијама

Наднационалне партијске федерације, партијске фамилије или пан-европске политичке партије су наднационална удружења политичких партија настала на идеолошким и програмским основама. Такав облик асоцијације је нарочито развијен на европском континенту, будући да је природа продубљене европске интеграције, са растућим утицајем Европског парламента, као и развој интерпарламентарних тела (нарочито Парламентарне скупштине Савета Европе) диктирао потребу за оваквом врстом удруживања. Европске странке у организационом смислу и настају пред прве директне изборе за Европски парламент који су одржани 1979. године, а њихова структура се развија и еволуира све до данас (на основу: Стојиљковић, 2011а:175).

Чланство неке националне партије у оваквим савезима може да представља значајан индикатор о идеолошкој позицији, посебно јер се ради о груписању на основу програмских и идеолошких принципа у коме је припадност одређеној идеолошкој фамилији легитимизована од стране осталих странака – чланица групе. Наиме, пријем странке у идеолошку фамилију тј. наднационалну федерацију мора да буде одобрен од стране интерних тела федерације, обично састављених од представника актуелних чланица, што значи да странка – кандидат за чланство мора заиста да буде призната као репрезент неке идеологије од стране осталих који деле ту позицију. Мер и Муде су анализирали овај метод за класификацију, те закључили да се ради о веома директном и

лако примењивом начину идентификације идеологије, пре свега јер су листе чланова партијских федерација јавни и лако доступни документи (видети: Mair & Mudde, 1998:216-217).

Ипак, идентификација путем припадности партијској федерацији има неколико специфичних проблема, повезаних мање са методологијом, а више са самом природом и динамиком наднационалног удруживања. Пре свега, нису све политичке странке чланови ових федерација. У контексту нашег истраживања, то је нарочито случај са већим бројем партија из транзиционих земаља које, нарочито у почетним фазама транзиције (пре конкретног ступања у процес европских интеграција) једноставно нису биле део оваквог удруживања, што онемогућава употребу ове методе при идентификацији њихове идеологије у првим годинама наше студије. Даље, неке политичке партије су у прошлости мењале припадност федерацији, било из идеолошких, било из стратешких разлога – то је нарочито случај са регионалним или малим партијама, чија припадност фамилијама није конзистентна. Често се могу наћи и екстремни примери: нпр. Мер и Муде наводе случај данских Демократа центра (дан. *Centrum-Demokraterne*) који су у само једном сазиву европског парламента три пута мењали чланство, и то у идеолошки веома различитим федерацијама: кретали су се од социјалиста, преко конзервативаца до Европске народне партије, тј. хришћанских демократа (Mair & Mudde, 1998:217). Са друге стране, националистичке партије традиционално имају проблем да формирају кохерентну и дуготрајнију федерацију, пре свега због међусобно сукобљених националистичких агенди које ове странке заступају. Стога су различите групе састављене од ових партија често настајале и распадале се, чак и у оквиру истог сазива Европског парламента (видети: Laible, 2008:151-185). Поред тога, јавља се питање преклапања идеолошке позиције самих фамилија. Наиме, иако у актуелном, осмом сазиву Европског парламента постоји укупно осам парламентарних група (то су: Европска народна партија, Прогресивни савез социјалиста и демократа, Европски конзервативци и реформисти, Савез либерала и демократа за Европу, Европска уједињена левица – Нордијска зелена левица, Зелени – Европски слободни савез, Европа слободе и директне демократије, Европа нација и слободе, уз неколико независних европских посланика), припаднике номинално исте идеологије можемо наћи у више различитих партија. На пример, претпостављено националистичке странке могу се пронаћи у групама Европске народне партије,

Европских конзервативаца и реформиста, Европа слободе и директне демократије, Европа нација и слободе, али и Зелени – Европски слободни савез, која у свом саставу има неколико регионалних политичких партија националистичке оријентације. Слично важи за зелене или социјалистичке странке, које су подељене у више група; затим за конзервативце, који се могу наћи и у Европској народној партији и у Европским конзервативцима и реформистима – наиме ове странке су у Европском парламенту подељене на основу питања дубље интеграције тј. централизације одлучивања унутар ЕУ, што је расцеп суштински небитан са аспекта нашег истраживања. Таква преклапања су нарочито видљива када широк спектар подела између политичких партија сведемо на једнодимензионални идеолошки простор. На том трагу, јавља се питање свођења самих наднационалних федерација на једнодимензионалну скалу левица – десница, тј. њихове квантификације у том оквиру. Ако тако поставимо проблем, идентификација партија на основу припадности федерацији би била тек секундарни корак, јер бисмо првобитно морали да класификујемо саме федерације од левице ка десници на једнодимензионалној скали. Ово питање би се могло поставити и за претходно анализирану идентификацију на основу назива странке, да сам тај метод није већ проблематичан и непоуздан по многим другим критеријумима. На основу тога, можемо рећи да, иако се ради о примамљивом и лако примењивом начину идентификације, овај метод претпостављено не би захватио све политичке партије у нашем узорку, а потенцијално би донео и проблем двостепене класификације на једнодимензионалној скали, те се морамо окренути другим решењима.

3.2.3. Анализа програмских докумената

Приликом анализе програмског аспекта у обзир бисмо узели све оне документе у којима партија сама идентификује своју идеолошку припадност. Најчешће се ради о програму; акционим документима који се односе на одређене тематске области; или о изборним манифестима, односно платформама – документима у којима партија излаже своје програмске предлоге на конкретним изборима, прилагођавајући нешто уопштеније принципе изнете у општем програму конкретної ситуацији и актуелним питањима у једном изборном циклусу (на основу: Стојиљковић, 2011а:122). Неке партије се у програмским документима експлицитно идентификују у оквиру идеолошког спектра, док друге не наводе јасно идеолошку припадност, већ се она посредно утврђује на основу

наведених програмских принципа. Програм је свакако један од одређујућих елемената странке, путем ког се идеологија конкретизује и постаје видљива у представљеној листи циљева и практичних мера које партија предлаже, те је зато и важна референтна тачка за утврђивање идеолошке припадности. Заступници овог приступа истичу четири предности анализе програма: ради се о документима који су скуп свих релевантних партијских ставова; ови документи поседују ауторитет, јер их усвајају највиша партијска тела; затим поседују репрезентативност, јер су резултат ширег договора и јавни су став партије као целине; и најзад, програми се обично конкретизују и објављују пре сваких избора, што олакшава њихово проучавање (на основу: Стојиљковић, 2014:22).

Постоје три кључна приступа за идентификацију идеологије путем програмских докумената. Први се односи на квалитативну анализу примарних извора и извођење закључака о идеолошкој позицији. Овај приступ, као и сваки квалитативни метод, носи са собом питање квантификације резултата, односно превођење закључака у конкретне позиције на једнодимензионалној скали. Са друге стране, у оптицају је и тзв. „ручно кодирани“ приступ (енг. *hand-coded*). Овај приступ је и најчешће прихваћен, будући да га користи Група за истраживање манифеста (енг. *Manifesto Research Group*), мултинационална група истраживача која анализира изборне програме политичких партија у више од педесет земаља за све демократске изборе од 1945. године, класификујући политичке партије у идеолошке категорије, између осталог и на општој једнодимензионалној скали на линији левица – десница (видети: Volkens, Lehmann, Matthieß, Merz, Regel & Weßels, 2017). Истраживачи ове групе анализирају изборне манифесте тако што раздвајају програм у тзв. квази-реченице, које садрже одређену идеју или принцип. Свака од њих се након тога ручно класификује у једну од претходно дефинисаних 56 категорија у оквиру седам домена политике (спољни односи, слобода и демократија, политички систем, економија, благостање и квалитет живота, ткиво друштва, друштвене групе), а које индицирају идеолошку припадност (видети: Volkens, 2002). У вези са овим приступом, посебно се развила дебата око тзв. теорије истакнутости тј. издвојености (енг. *salience theory*), будући да Група за истраживање манифеста посматра изборне манифесте као документе који стоје истакнуто, односно самостално – без контакта како са осталим карактеристикама значајним за идентификацију странке, тако и са догађајима у току кампање, нарочито са предизборном дебатом. У стварној политичкој

практи, када нека партија представи своју идеју или програмски предлог, остали актери се сврставају за или против тог питања, подржавајући га, критикујући или мењајући. Група за истраживање манифеста не узима у обзир ове околности (на основу: Jäckle, 2009:11). Поред тога, проблем са самосталним посматрањем изборних програма у појединачним временским секвенцама, а независно од општег програма странке или платформе за претходне изборе, јесте и приметна неконзистентност позиција партија у бази података Групе за истраживање манифеста. Наиме, будући да су кодирани само појмови и идеје из актуелне изборне платформе која се посматра изоловано од свих других фактора, поједине странке могу заузети најразличитије идеолошке позиције у току неколико везаних изборних циклуса, чак варирајући између крајње левице и крајње деснице. У том смислу, велико је питање шта су тачно странке унеле у своје изборне платформе за конкретне изборе – неке од њих можда нису имале потребу да посебно наглашавају своје опште програмске позиције, већ да се само одреде према појединим актуелним питањима, што такође закривљује коначни резултат у поступку ручног кодирања појмова из изборног манифеста. Због тога поједини критичари овог приступа сматрају да изборне програме у смислу теорије истакнутости/издвојености треба разумети више као сигнале према бирачком телу, него као стварну програмску позицију партије (Franzmann & Kaiser, 2006:165). Остала питања о овом приступу отворена за дебату односе се на прецизност ручног кодирања и арбитарности процене истраживача о сортирању делова програма унутар понуђених категорија. Трећи приступ анализе програма је рачунарски, и односи се на програмско препознавање речи или фраза у програму и њихову класификацију у одређене идеолошке категорије. Кључна критика рачунарског приступа, поред већ изнетих проблема који се односе на ручно кодирање, односи се на одсуство анализе контекста у којем се нека реч или фраза јавља у програмском документу.

Поред наведених специфичних проблема везаних за појединачне приступе, метод анализе програма у целини може бити критикован са неколико позиција, који се пре односе на политичке партије и њихов однос према програмским документима, неголи на приступ или метод самих истраживача. Наиме, програми често могу да буду непрецизни документи, у којима партије наводе идеолошки међусобно конфликтне мере или циљеве. Такав еклектицизам, односно спајање супротстављених идеолошких ставова зарад стратешког циља програмског обухватања што ширег дела гласачког тела можемо

пронаћи и у Србији, иако тзв. *catch-all* партије никако нису специфичност само српског партијског система (Бурсаћ, 2015:353). У бројним државама приметна је појава свеобухватних партија које се не обраћају само једној, традиционално повезаној и наклоњеној друштвеној групи, већ покушавају да мобилишу ширу и на друштвеним партикуларизмима неутемељену подршку, на тај начин слабећи раније значајну повезаност између партијског система и секундарних организација попут синдиката, црква и невладиних организација (Спасојевић, 2015:16). Поред тога, поједине партије се једноставно не придржавају својих програма или предизборних обећања те у методолошком смислу не постоји прихваћен начин да се идентификује ово одступање, односно да се утврди да ли је партија у јавним наступима, или важније, у свом деловању, променила идеолошку позицију експлицитно или имплицитно зацртану у програмским документима. На ту примедбу се наставља и питање стратешког деловања ових партија када су у коалиционим владама, што ће бити од нарочитог значаја за наше истраживање, будући да су владе шеснаест земаља Централне и Источне Европе из нашег узорка од пада Берлинског зида у највећем броју случајева чиниле коалиције две или више партија. Коалициона влада ограничава могућност спровођења замисли из изборног манифеста, посебно ако се ради о интересном удруживању странака које нису идеолошки блиске, те је у овом смислу нужна и анализа коалиционих споразума – под условом да исти постоје. Дакле, питања потенцијалног непридржавања зацртаног програма и програмског еклектицизма остају главни проблеми у овој врсти анализе.

3.2.4. Анализа деловања

Бихејвиористички приступи који укључују анализу понашања и потеза неке политичке партије као начина за идентификацију идеолошке позиције су такође понекад коришћени у истраживачке сврхе. При примени овог метода, поставља се питање која тачно понашање партије треба узети у обзир, као и ко тачно представља партију, односно чије активности су релевантне за анализу: да ли је то председник странке, њени органи, истакнути појединци, представници у парламенту итд. Због потенцијалне арбитрарности у избору релевантног представника странке, али и због тачности мерења, најчешће се у обзир узимала историја гласања посланичке групе партије у парламенту, као показатељ става партије по одређеним питањима.

Овакав приступ, иако користан и лак за разумевање, доноси неколико изазова. Примарно се јавља питање доступности података о гласању посланика, посебно када говоримо о компаративним и лонгитудиналним истраживањима. Многа представничка тела једноставно не воде прецизну евиденцију о томе како су неке групе или посланици гласали, а то је нарочито случај у парламентима у којима се гласање не обавља прозивком, већ подизањем руке или чешће, уз помоћ електронског система. Иако би хипотетички употреба електронског система могла да обезбеди ове податке истраживачима и заинтересованој јавности, у пракси то није случај – овакве евиденције обично нису јавно доступне или једноставно не постоје (на основу: Benoit & Laver, 2006:82). Изузетак од овог правила представљају студије које су се бавиле представничким телима Сједињених Америчких Држава (видети: Poole & Rosenthal, 1997) или гласањем у Европском парламенту (видети: Nix, Noury & Roland, 2006), будући да је у тим случајевима евиденција детаљна и јавно доступна. Поред практичног ограничења, јавља се и проблем потенцијалне понуде идеолошких питања о којима је могуће гласати у одређеном периоду. У хипотетичком случају у коме парламент неке земље у току једног мандата на агенди не би имао ниједно питање из неке специфичне области важне за позиционирање на идеолошкој скали, не бисмо могли ни сазнати како су странке гласале о том питању, те би тада било немогуће проценити идеолошку позицију – јер гласања једноставно није ни било. Осим тога, важнији аргумент је што гласање посланичке групе није увек акт вођен искључиво идеолошким или програмским мотивима: често је оно мотивисано стратешким одлукама или коалиционим договорима, што отежава одређивање идеолошке оријентације (Kreppel, 2002:128-129). Најзад, иако анализа деловања, односно досадашњих одлука и понашања партије може да буде начин идентификације партијске идеологије као независне варијабле, у контексту нашег истраживања то би представљало једну врсту пост-хок модела: будући да би тада деловање партије у смислу гласања о буџету (зависна варијабла) одређивало њену идеологију (независна варијабла); а онда бисмо тако добијену идеологију упоређивали са исходима деловања партије у сфери јавне потрошње (поново зависна варијабла) – што је пример циркуларне логике, те у коначници не би дало валидне и научно значајне резултате.

3.2.5. Истраживања јавног мњења

Квантитативни приступи које ћемо размотрити укључују три врсте анкета, од којих ћемо првобитно анализирати класична истраживања јавног мњења, односно анкете са грађанима – бирачима о њиховом схватању идеологије неке политичке партије, што је користио низ истраживача у прошлости (видети нпр. Inglehart & Klingemann, 1976; Damgaard & Kristensen, 1982; Sartori & Sani, 1983; Dalton, 2014). Овај метод се пре свега односи на перцепцију гласача, те је питање да ли се тим путем може прецизно рефлектовати суштина партијске идеологије. Такође, упитно је и да ли се гласачи о овом питању одређују на основу знања о програму странке, на основу деловања или на основу других карактеристика (нпр. најчешће представе о имиџу лидера), те колику улогу у одговорима игра субјективност, односно приватно мишљење о различитим политичким опцијама. Чак и када бисмо могли претпоставити објективност у овом погледу, са правом се поставља питање да ли суд бирача о идеолошкој позицији одражава саморефлексију испитаника, или је мишљење о партијској бази тј. другим гласачима, или на концу – о лидерима странке; као и да ли се перцепција бирача о овој теми може једноставно превести у позицију партије, уз игнорисање свих посредничких утицаја (нпр. друштвених, институционалних, медијских) који могу имати утицај (Jäckle, 2009:10).

Упркос томе, кључна препрека приликом примене ове методе су организациони и материјални капацитети истраживача за вршење масовних анкета са грађанима, посебно када се ради о компаративним истраживањима у већем броју земаља. Тај моменат је уједно и елиминисао овај метод из нашег разматрања. Поред тога, можемо поставити питање валидности резултата у контексту лонгитудиналног истраживања какво је наше, где би грађани требало да се одређују о идеологијама политичких партија не само данас, него и са самог почетка транзиције, пре двадесет и више година. Питање је да ли се грађани уопште сећају тих политичких партија и њихових тадашњих ставова (посебно млађи гласачи, који би због репрезентативности свакако морали да пронађу своје место у узорку), али и шта је све утицало на перцепцију и промену перцепције о тим партијама у протеклим годинама. Стога морамо да закључимо да је овај метод потпуно непримењив за наше истраживање, како из организационо-материјалних разлога, тако и са становишта резултата које би масовна анкета са грађанима продуковала.

3.2.6. Анкете са политичарима

Специјализација истраживања јавног мњења на ужи узорак доводи нас до анкета са политичким елитама, тј. члановима партијских тела или парламентарних група изабраних партија. На овај начин се превазилази проблем знања и утемељења перцепције које бирачи могу да имају, али проблем субјективности који може да угрози поузданост резултата, како сматрају Беноа и Лејвер, није избегнут ни у овом случају. Наиме, ови аутори наводе да постоје снажни подстицаји за политичаре да нетачно представе позицију своје и других партија: вероватније је да ће политичари из умерених опција прецизно одредити позицију екстремистичких партија, док ће са друге стране екстремисти тежити ка ублажавању и легитимизацији своје позиције; док би у другом случају, представници умерених партија могли да пренагласе своје међусобне разлике у покушају да се међусобно дистанцирају – иако су те разлике потенцијално веома занемарљиве (Benoit & Laver, 2006:74).

Овај проблем би могао бити решен извођењем дубинских интервјуа са изабраним политичарима, али се у том случају поставља већ наведено питање организационе и материјалне изводљивости оваквог истраживања у већем броју земаља, уз додатни проблем доступности свих политичара неопходних за овакав тип истраживања, укључујући и оне који су били активни у првим годинама вишепартизма, будући да би дизајн нашег истраживања налагао и њихово укључивање у узорак. Повезано с тим, поменути аутори (Benoit & Laver, 2006:74-75) наводе и практично питање веома слабог одзива у сличним истраживањима: веома низак проценат учешћа изабраних политичара, било да се ради о анкети или интервјуу, могао би значајно да угрози валидност и употребљивост резултата.

3.2.7. Експертске анкете

Након разматрања предности и мана осталих понуђених опција, алтернативни извор утврђивања партијске идеологије којем се окрећемо јесу експертске анкете. Овај приступ се у суштини своди на сумирање мишљења идентификованих стручњака који су у позицији да дају информисане судове или су специјализовани за одређену тему, тј. у нашем случају – за националне партијске системе земаља у узорку. Колективна мишљења експерата се користе у низу друштвених наука, нарочито у случајевима када је немогуће

прикупити поуздане информације из осталих, примарних извора или директних мерења. Беноа и Лејвер наводе да су експертске анкете посебно корисне у ситуацијама када је потребно проценити феномене који су комплексни за директно посматрање, као и у случајевима када је потребно интегрисати или интерпретирати већ постојеће податке (Benoit & Laver, 2006:82-83). Ради лакшег разумевања основног принципа функционисања експертских анкета, ови аутори такође наводе илустративан пример оцењивања учинка спортиста у дисциплинама попут гимнастике, скокова у воду или клизања, где се очекује да квалитет наступа оцени панел експерата специјализованих за одређену тему, а средња вредност њихових оцена даје финални скор (Benoit & Laver, 2006:83).

У политичким наукама, примену експертске анкете су популаризовали Кеслс и Мер, када су 1984. године објавили истраживање у којем су генерисали детаљну базу података са транснационалном класификацијом партијских идеологија, квантификовану на једнодимензионалној идеолошкој скали и нарочито примењиву за компаративна истраживања (видети: Castles & Mair, 1984). Они су практично креирали националне скале партијских идеолошких позиција базиране на мишљењима експерата за појединачне земље, а осмишљене тако да позиције партија буду међусобно упоредиве на скали примењивој једнако у свим земљама из узорка. Кеслс и Мер су своје истраживање спровели у седамнаест земаља, углавном западних демократија, мапирајући притом идеологију 119 политичких партија, које су накнадно поделили у пет категорија: крајња левица, умерена левица, центар, умерена десница, крајња десница. У току истраживања је анкетирано 115 политиколога, који су упитани да распореде партије у узорку на једнодимензионалној скали, додељивањем оцена у распону од крајње левце (оцена 0 на скали) до крајње деснице (оцена 10); а средњи скор резултата, који су укључивали став најмање три експерта по држави, представљао је идеолошку позицију партије. Скала која је понуђена експертима је претходно дефинисана, те је мерење релација и дистанци између идеолошких позиција у том смислу било могуће само у оквиру који су истраживачи поставили под претпоставком да је кључни простор идеолошког сукобљавања у некој земљи могуће дефинисати унапред, те да ће експертима бити могуће да лоцирају све партије у оквиру тако одређеног простора. Кеслс и Мер сами признају да овај метод донекле симплификује стварну природу идеолошких расцепа, која је нужно вишедимензионална, али наглашавају да су партијске идеологије у случају њихове анкете

цењене по општим, а не уско националним стандардима, што оправдава њихово свођење на једну просторну димензију (Castles & Mair, 1984:83). Крајњи резултати до којих су ова два аутора дошли били су изненађујуће конзистентни и показали су постојање високог нивоа слагања међу експертима: дистрибуција вредности се показала као нормална, а број одступајућих опсервација је био минималан и лако уочљив. Након Кеслса и Мера, експертска анкета постаје прихваћен метод у сврху идеолошког мапирања политичких партија, са читавим низом студија које су користиле експертска мишљења (видети нпр. Laver & Hunt, 1992; Huber & Inglehart, 1995; Laver, 1998), управо због конзистентности резултата, али и због релативне једноставности примене, нарочито у компарацији са осталим квантитативним методама.

Експертска анкета се спроводи слањем упитника узорку идентификованих експерата. Новија пракса налаже да се претходно утврђен упитник, са листом политичких партија, идеолошких димензија у оквиру којих је потребно позиционирати партије, као и пратећим објашњењима, најчешће доставља експертима путем електронске поште, што значајно утиче на материјални, организациони и временски моменат спровођења овог типа истраживања. Наравно, слању и креирању упитника претходи питање идентификације експерата, односно израде релевантног и обухватног узорка, како би резултат био валидан и репрезентативан. Истраживачи који су спроводили експертске анкете разликују се у приступу приликом креирања узорка експерата (видети: Castles & Mair, 1984; Laver & Hunt, 1992; Huber & Inglehart, 1995; Laver, 1998; Ray, 1999; Benoit & Laver, 2006; Chapel Hill, 2014): неки су контактирали национална удружења политиколога и тим путем тражили листе експерата; други су дефинисали почетни сет експерата па затим од њих тражили да допуне иницијалну листу својим колегама; трећи су анализирали универзитете и друге истраживачке институције које се баве темом истраживања, те најчешће на њиховим веб страницама идентификовали професоре и истраживаче који су им потребни; док су појединци анализирали научне часописе и публикације у потрази за ауторима из релевантних области. Очигледно је да не постоји општеприхваћени механизам попуњавања узорка, а цео процес је донекле арбитран и зависи од самих креатора експертске анкете.

Приликом попуњавања упитника, од експерата се обично захтева да свакој партији у узорку доделе одговарајућу оцену на основу предефинисане идеолошке димензије – осе, а та оцена је најчешће карактеризовала позиције од екстремне левице до екстремне деснице. Распон ових ординалних скала се разликовао у односу на дизајн истраживања: поједине су садржале вредности од 0 до 7 (Ray, 1999); од 0 до 10 (Castles & Mair, 1984; Huber & Inglehart, 1995); или од 0 до 20 – у оним случајевима где је истраживање налагало потребу за прецизнијом и детаљнијом диференцијацијом између партијских позиција (Laver & Hunt, 1992; Benoit & Laver, 2006). Без обзира на поделу скале, у свим овим истраживањима важио је исти принцип: однос оцена додељених политичким партијама уствари представља двојаку илустрацију позиције на једнодимензионалној оси: како индивидуални положај партије у односу на екстремне крајеве (и евентуално, центар) идеолошког спектра; тако и релативан положај у односу на остале политичке партије у анкети, тј. дистанцу између страначких идеологија у оквиру једног партијског система.

Крајњи исход овакве анкете је уствари средња вредност експертских мишљења – тј. експертски скор: статистичка агрегација оцена појединачних експерата за сваку партију, изведена након одстрањивања вредности које потенцијално драстично одступају изван оквира нормалне дистрибуције опсервација (енг. *outliers*). Позиција партије на понуђеној идеолошкој скали је увек квантификована у бројчану вредност и стога лако примењива како у компаративне сврхе – било између различитих држава или током различитих периода (видети: Mair, 2001:11-12), тако и у даљим статистичким анализама. Не постоји дефинисано правило о томе колики број попуњених упитника је неопходно прикупити да би овако добијен експертски скор био употребљив. Кеслс и Мер су сматрали да је потребно обезбедити мишљења бар три експерта по свакој партији (Castles & Mair, 1984:75). Свакако да поузданост крајњег резултата расте са већим бројем експерата, будући да се на овај начин прецизира позиција партије у неколико децимала, али и да могућност уочавања одступајућих опсервација расте са бројем укључених експерата.

У компарацији са осталих шест метода које смо размотрили раније у овом поглављу, експертска анкета има низ предности. Пре свега, сама чињеница да се ради о експертском консензусу, односно сумаризацији мишљења и знања десетина или чак стотина стручњака из одређене области, даје валидност овом приступу. Експерти у анкету

уносе своје професионално знање и информације које поседују, да би се посредно формирао консензус о теми истраживања. Даље, експерти претпостављено користе различите изворе о партијској идеологији како би формирали сопствено мишљење, сагледавајући у том процесу целу слику и закључујући на основу свих доступних информација, укључујући ту и назив партије, програм, изборни манифест, припадност наднационалној партијској федерацији, претходно деловање – историју партије, претходна гласања у парламенту, донете и поднете законе и историју коалирања, јавне наступе, укореењеност у друштвеним расцепима и идеолошке позиције како партијских елита, тако и гласача. Укратко, можемо рећи да су експерти у могућности да у свом израженом мишљењу сумирају исходе свих метода које смо претходно помињали. Поред тога, Лејвер и Хант наводе да су експерти у стању да процене или измере и одређене параметре које квантитативне методе једноставно не могу да утврде прецизно (Laver & Hunt, 1992:34) – аутори притом мисле на однос између тзв. меких и тврдох података (енг. *soft data* и *hard data*). Наредна предност је што експерти, будући да се углавном ради о професорима и истраживачима, дакле припадницима академске заједнице, носе са собом претпоставку академске објективности. Поједина истраживања су емпиријски показала да су експерти мање склони пристрасности и субјективности у поређењу са општом јавношћу, те да су у стању да раздвоје сопствена уверења, као и друге ирелевантне факторе, онда када дају суд о некој теми (видети: Naan, Dijkstra & Dijkstra, 2003). Велика предност експертских анкета је и једноставност приступа, будући да се упитници експертима у највећем броју случајева дистрибуирају путем електронске поште, што значајно утиче на превазилажење економских, временских и организационих препрека присутних приликом примене других квантитативних приступа. Велики број података на овај начин може бити прикупљен релативно брзо и уз мали економски трошак, што је у комбинацији са лакоћом приступа експертима као припадницима академске заједнице, додатни аргумент у корист ове методе. Примера ради, проценат попуњених упитника по земљи у истраживању које су спровели Беноа и Лејвер је износио 28%, што је у просеку износило 21 експертско мишљење по земљи. Како ови аутори наводе, у појединим државама са јаком академском традицијом, стопа попуњених упитника је прелазила 50%; док је у неким земљама, у којима су – по њиховој процени – политичке науке као дисциплина лоше организоване, број одговора био једноцифрен (Benoit & Laver, 2006:174-175). Слично, у глобалној анкети

о квалитету владавине коју су 2013. године објавили истраживачи Универзитета у Гетеборгу, првобитни проценат одзива експерата износио је 39%, покривајући укупно 54 земље (видети: Dahlberg, Dahlström, Sundin & Teorell, 2013:7-11). Ови аутори су такође указали на одређену неравнотежу у броју одговора, нарочито у компарацији западних држава са мање развијеним земљама, те су стога посебно таргетирали експерте из Африке, Азије, Латинске Америке и са Блиског Истока, у два додатна таласа анкетирања. Иако је тиме број земаља у њиховом истраживању повећан на 135, уочљиво је да је крајњи скор за значајан број држава производ тек једноцифреног броја експертских мишљења, што доводи у питање валидност резултата, пре свега кроз умањену могућност идентификације грешке (примера ради, за 28 земаља ови истраживачи су успели да прикупе тек 1-2 одговора, док се за додатне 42 земље број успешно попуњених упитника креће у интервалу 3-6). Овакав исход јасно указује на потребу рада на повећању одзива, тј. броја прикупљених одговора релевантних експерата. Већи број експерата, као што смо видели, може значајно допринети валидности резултата, кроз већи експертски консензус тј. већу прецизност крајњег скорa.

Већ смо поменули да је лака квантификација резултата и даља могућност употребе у сврхе статистичке или компаративне анализе важна предност овог приступа, као и да је идентификација субјективности или грешке у смислу одступања од експертског консензуса лако уочљива. Механизам уочавања и исправљања потенцијалних грешака је стога инхерентан овом приступу – вероватноћа идентификације грешке расте у зависности од количине прикупљених опсервација, тј. од броја експерата који су успешно комплетирали упитнике. У контексту специфичних потреба нашег истраживања, истаћи ћемо још три важне предности. Утврђивање партијске идеологије за све владајуће странке земаља Централне и Источне Европе од момента пада Берлинског зида уводи проблем ретроактивности са којим остали размотрени методи идентификације тешко могу да се носе. Узимајући у обзир специфична знања експерата и њихову објективност, овај изазов може бити превазиђен – ретроактивно одређивање путем експертске анкете ће, за разлику од осталих квантитативних или чак квалитативних метода које смо разматрали, значајно смањити потенцијални ризик грешке. Поред тога, проблем недостатка података који се може јавити приликом анализе програма, припадности наднационалној федерацији или гласања у парламенту, такође је избегнут – експерти могу да се, на основу сопственог

знања, одреде према свим партијама у узорку. Чак и у случају да неки од експерата не буду у могућности да идентификују идеологију појединачне партије, прикупљање мишљења осталих експерата у узорку може то да компензује. Трећа специфична предност је претпоставка да је експертски скор веома примењиво решење у случају владајућих коалиција. Наиме, чињеница је да варијанте пропорционалног и мешовитог изборног система, какав примењују готово све државе из узорка нашег истраживања, дају снажан институционални подстицај партијама да улазе како у предизборне, тако и у владавине коалиције, те да су коалиционе владе готово правилност у анализираним земљама (видети: Golder, 2006:25). Експертски скор је, уз математички модел који би укључио односе мандата чланова владајућих коалиција (и евентуалне пондере који би се тicali премијерског места и типа коалиције) веома прихватљиво решење за израчунавање идеолошке позиције коалиција. Уосталом, аутори који су се бавили теоријом коалиција сматрају да је највероватније удруживање између идеолошки сличних партнера (видети: Golder, 2006:84-103; Bandyopadhyay, Chatterjee & Sjöström, 2011), те да између коалиционих партнера нужно долази до усаглашавања политика (Орловић, 2010:111) – што говори у прилог примени експертске анкете за израчунавање идеологије владајућих коалиција. То ће свакако бити последњи корак у процесу креирања независне варијабле нашег истраживања.

Наравно, и на рачун експертске анкете можемо упутити неколико критика. Пре свега, питање субјективног суда експерата је, и поред претпоставки академске објективности, веома актуелно и чак теже уочљиво у случају малог и недовољно разноврсног узорка. То је уско повезано и са креирањем узорка односно листи експерата којима ће бити послат упитник. Због стално присутног питања о субјективности истраживача који самостално и веома арбитрарно постављају критеријуме за избор експерата, овај процес мора бити обављен веома темељно и прецизно, како би се избегло укључивање нестручних особа или особа које нису мотивисане академским вредностима, што може да има негативне последице по резултате. Још дубља дилема се односи на изворе знања тј. суда експерата. Иако је претпоставка да ће експерти узети у обзир све релевантне информације о партијској идеологији, не можемо бити сигурни шта експерти тачно оцењују – да ли ће у њиховом суду превагнути програм партије, понашање њених представника или чак реторика и јавни имиџ партије. У том смислу, може доћи и до

великих разлика међу експертима: нпр. део може неку партију да оцењује на основу програмских докумената, а део на основу историје гласања у парламенту – а проблем настаје када ова два метода не дају усаглашене резултате. Креирање консензуса између великог броја експерата је свакако најбољи начин за решавање ових сумњи и добијање што прецизнијег (и што употребљивијег) кумулативног мишљења о партијској идеологији. Најзад, поменуто питање ретроактивног суда о партијама које су владале пре једне или две деценије такође може бити субјективизирано и на њега може да утиче низ посредних фактора који су добили на значају у међувремену. Опет, претпоставка академског свеобухватног знања и објективности експерата је једини могућ одговор на ову критику.

Можемо рећи да сви анализирани приступи имају специфичне предности и мане, од којих су неке методолошке, а друге се тичу природе самих партија и њихових карактеристика. Утврђивање идеологије према називу партије и припадности партијској федерацији показали су се као непрецизни методи, у којима може доћи до значајних пропуста због недостатка или недовољне јасноће података, што је случај и са анализом понашања кроз историјат гласања партије у парламенту. Са друге стране, анализа програма води нас питању односа странке и прокламованих програмских начела: било да говоримо о потреби за идеолошким еклектицизмом у партијским документима, о недостатку релевантних података у програмима, или о једноставном одступању партија од зацртаних програма. Масовна истраживања јавног мњења доносе непремостиве препреке у погледу организације и материјалних трошкова, поред нужног питања о субјективности перцепције – што је случај и са анкетама политичара. Експертска анкета разрешава већину наведених дилема: прикупљање података је олакшано са материјалног и организационог аспекта, а резултат је експертски консензус – комбинација знања бројних специјализованих стручњака који у обзир претпостављено узимају свеобухватне изворе информација о партијској идеологији, уз присуство принципа академске објективности приликом давања одговора. Резултат експертске анкете је квантификован скор нарочито погодан за примену у компаративном и лонгитудиналном типу истраживања, каква је наша студија. Поред тога, поједини аутори сматрају експертску анкету нарочито погодну за класификацију у просторном концепту, нарочито кад се спроводи у једнодимензионалном оквиру левица – десница (видети: Gabel & Huber, 2000). Због тога

верујемо да је управо овај метод најпогоднији за идентификацију идеологије владајућих политичких партија у бившим социјалистичким државама, тј. за креирање независне варијабле, те ћемо га и користити у нашем истраживању.

4. ИДЕОЛОШКЕ ПОЗИЦИЈЕ ПАРТИЈА У ЦЕНТРАЛНОЈ И ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ ОД ПАДА БЕРЛИНСКОГ ЗИДА

Треће поглавље наше студије чине два одељка: први, краћи, односи се на питања у вези са припремом и исходом експертске анкете спроведене за потребе нашег истраживања. Други део, знатно обимнији, биће посвећен прегледу и анализи резултата у свих шеснаест земаља у узорку, уз представљање утврђене идеолошке типологије владајућих партија и коалиција у бившим социјалистичким државама у периоду од пада Берлинског зида.

4.1. ЕКСПЕРТСКА АНКЕТА – ОБЈАШЊЕЊА И РЕЗУЛТАТИ

Експертска анкета за потребе нашег истраживања спроведена је током јуна и јула 2017. године. У одељку који следи, представимо све кораке овог процеса: објаснићемо приступ и методологију; припрему саме анкете – укључујући начин презентације упитника, избор узорка идентификованих експерата, избор алата за спровођење анкете; начин прикупљања и обраде података, заједно са механизмима за откривање потенцијалних грешака; и најзад – уопштени преглед резултата, укључујући и потешкоће и изазове уочене и савладане приликом спровођења анкете. У последњем делу, објаснићемо теоријски оквир и методологију израчунавања независне варијабле нашег истраживања, тј. идеолошке оријентације, у случају владајућих коалиција.

4.1.1. Припрема узорка и упитника

Први корак у припреми је свакако идентификација валидног узорка експерата, довољно специјализованог да укључи стручњаке са знањем о политичким партијама, партијским системима, изборима и идеологијама у свих шеснаест земаља – како би се обезбедио квалитет резултата; а опет довољно широког да осигура неопходан број попуњених упитника који би учинио истраживање репрезентативним и валидним у методолошком смислу. У претходном поглављу смо видели да се приступ селекцији експерата разликује од аутора до аутора: примењени методи укључују контактирање и асистенцију националних удружења политиколога у формирању листе експерата, анализу веб страница универзитета и научно-истраживачких институција, анализу научних

часописа у потрази за ауторима из одређене области, или стратегију „грудве снега“ (Benoit & Laver, 2006:94) – у којој је од првобитно дефинисане уже групе експерата тражено да препоруче додатне стручњаке из њихове области, да би затим и додатним стручњацима био упућен исти захтев, те се списак експерата на тај начин ширио практично до момента када предложена имена почну учестало да се понављају.

Ми смо се одлучили за комбинацију неколико од понуђених приступа: наиме, првобитно смо мапирали све универзитете, факултете и научно истраживачке институције које проучавају ову тему, у свакој од шеснаест изабраних земаља (Пољска, Мађарска, Чешка Република, Словачка, Естонија, Литванија, Летонија, Румунија, Бугарска, Молдавија, Словенија, Хрватска, Македонија, Црна Гора, Србија и Албанија). Поред академских институција које се баве политичким наукама, мапиране су и оне из сродних области: права, економије, социологије и филозофије, као и националне академије наука. Ово се касније показало као правилан потез, јер велики број ових институција има успостављене катедре, предмете или истраживачке јединице које се баве партијским системом и партијским идеологијама. Такође, у списак су укључене како државне, тако и приватне академске институције, а посебна пажња је посвећена регионалној заступљености, тј. томе да се укључе и све релевантне институције ван главних градова земаља у узорку, на тај начин правећи баланс центра и периферије. Након иницијалног мапирања академских институција, у оквиру њих су идентификовани појединци – професори, доценти, асистенти, истраживачи и аутори који се у свом академском и истраживачком раду баве одговарајућом темом, те је основано претпостављено да је њихово знање довољно специјализовано. Други корак је укључио претрагу релевантних научних часописа и база података научних чланака, како би се листи придодали аутори који су објављивали радове са тематиком политичких идеологија, партија или избора у наведеним државама. Овај корак је био нарочито значајан јер је у узорак укључио и стране експерте који се баве националним партијским системима Источне и Централне Европе, али и држављане тих земаља који су ангажовани на академским институцијама у иностранству, најчешће на универзитетима на западу Европе или у Сједињеним Државама. На том трагу, трећи корак се односио на идентификацију катедри оних академских и истраживачких институција у иностранству (махом у западним земљама), које се баве политичким системима бивших социјалистичких држава – и, у оквиру њих,

идентификацију релевантних експерата, по раније наведеним критеријумима. Четврти, допунски корак је укључио претрагу база података националних организација политиколога, будући да у неколико земаља из нашег узорка овакве асоцијације воде ажурне листе својих чланова и њихових предмета академског и професионалног интересовања. Најзад, пети корак је укључио претрагу веб страница медија, невладиних организација, приватних истраживачких фондација и *think-tank*-ова – зарад идентификације стручњака који се у оквиру ових организација дуготрајно и систематски баве повезаним темама ван академских институција – па због тога фрагмент експерата на листи долази из медијског и невладиног сектора. Ипак, узевши у обзир претпостављена правила академске објективности и експертизе на којима смо базирали анкету, преовлађујућа већина експерата у финалној листи долази из академске заједнице – од 1078 идентификованих експерата, укупно 941, односно преко 87%, долази са универзитета и из осталих јавно финансираних истраживачких институција; док новинари, аналитичари и истраживачи из невладиног сектора чине остатак. Напоменимо да је нарочито вођено рачуна о томе да се из узорка искључе активни и бивши политичари, без обзира на њихов академски ангажман – на тај начин смо елиминисали ризик субјективности који би се потенцијално јавио у њиховим одговорима.

Финална база података укључила је 1078 експерата разврстаних у 16 различитих листа, на основу државе за коју је њихова професионална и академска експертиза везана, са пратећим подацима који су укључивали матичну институцију, онлајн референцу (најчешће линк до биографије на веб страници матичне институције) и контакт мејл адресу. Напоменимо да је број прикупљених контаката нешто већи од броја експерата и износи 1312, захваљујући чињеници да појединци из узорка користе неколико мејл адреса симултано, те је њима упитник послат на обе адресе – али се при прикупљању одговора водило рачуна о томе да не дође до преклапања, тј. да један експерт не одговори на упитник два пута. Број идентификованих експерата по земљи је варирао између максималних 117 у Пољској, где су политичке науке и повезане области веома распрострањене, а активне катедре постоје на неколико десетина универзитета широм земље; и минималних 33 и 34 у Црној Гори, односно Естонији, где је очигледно, да поново цитирамо Беноу и Лејвера, политикологија као дисциплина слабије организована, са скромним бројем академских институција које се баве овом облашћу (Benoit & Laver,

2006:174-175). Додуше, објашњење за разлику у броју експерата би могло бити доста једноставније: наиме, са више од 38 милиона становника, Пољска је далеко најмногољуднија држава у узорку, док су управо Црна Гора и Естонија две земље са најмањом популацијом (650 хиљада, односно 1.3 милиона становника), те је број експерата који се баве субјектом истраживања донекле реципроцитетан броју становника. Како било, просечан број идентификованих експерата по земљи износио је 67 (видети: Табела 4.1), што је, узевши у обзир искуства претходно анализираних истраживања и првобитну претпоставку о одзиву од око 30%, довољно да осигура број одговора неопходан за креирање независне варијабле на поуздан и прецизан начин. Свакако је очекивани број одговора по држави прелазео бројку од три, коју су у свом пионирском истраживању поставили Кеслс и Мер (Castles & Mair, 1984:75).

Табела 4.1. Идентификовани број експерата по земљама

Држава	Број експерата у узорку
Пољска	117
Мађарска	73
Чешка	81
Словачка	70
Естонија	34
Летонија	48
Литванија	52
Румунија	90
Бугарска	60
Молдавија	53
Словенија	67
Хрватска	79
Македонија	80
Албанија	66
Црна Гора	33
Србија	75
Укупно	1078

Након успешног мапирања узорка експерата, следећи корак се односио на креирање упитника. Првобитни изазов у том подухвату била је идентификација свих оних политичких партија и других актера који су учествовали у владама шеснаест источноевропских и централноевропских земаља, од пада социјализма до данас. Примарно су идентификоване све владе, на основу њихових мандатара – премијера или председника владе. Затим су пописане све странке које су макар у једном периоду учествовале у тим владама, било као чланови коалиције или као парламентарна подршка. Нарочит изазов у идентификацији парламентарних већина представљао је први период вишепартизма, најчешће први и други мандат парламента, који је у значајном броју држава карактерисала екстремна фрагментација партијског система, са великим бројем странака које су настајале, цепале се, спајале или гасиле у року од свега неколико година. У процесу идентификације политичких партија од неизмерне помоћи су биле онлајн базе података (видети: Political Data Yearbook, 2017; Bertoa, 2017; Sonntag, 2017; Woldendorp, Keman & Budge, 2011; Döring & Manow, 2016), као и научна литература која се бавила композицијом влада у транзиционим државама (видети: Nohlen & Stöver, 2010; Nikolenyi, 2014; Keman & Müller-Rommel, 2012; Lewis, 2000; Crampton & Crampton, 2006; Jungerstam-Mulders, 2006; Rose & Munro, 2009; Berglund, Ekman, Deegan-Krause & Knutsen, 2013), у којој су прецизно мапирани састави влада, али и објашњене унутар-партијске и унутар-коалицијске промене у бившим социјалистичким европским државама, нарочито током првих година вишепартизма. Овај сегмент истраживања резултирао је базом података која је садржала информације о свакој влади од пада социјализма, тј. од првих слободних вишестраначких избора: име председника владе, партију из које председник долази, датум почетка и завршетка мандата, тип владе (већинска или мањинска), број посланика који су подржавали владу у парламенту (у односу на укупан број чланова парламента), имена партија у влади (на енглеском и локалном језику), скраћенице имена партија, њихов статус (члан владе или подршка влади), број посланика у парламенту за сваку појединачну странку, тип коалиције (једнопартијска влада; коалиција минималне победе; већинска (енг. *surplus*) коалиција; једнопартијска мањинска влада; вишепартијска мањинска влада; техничка или прелазна влада), као и изборни систем у примени. Наравно, низ ових података није релевантан за експерте у самој анкети, али биће више него потребан приликом креирања статистичких модела и тестирању варијабли у даљим фазама нашег

истраживања – посебно оних који се односе на политичке карактеристике попут изборног система или типа коалиције. Такође, иако ће у истраживању свака година бити третирана као засебна опсервација, за експертску анкету смо проценили да је довољно да питања буду одређена према мандатима парламента – тј. да се експерти одређују према партијама које су чиниле владе у току једног изборног циклуса сваке појединачне државе. На тај начин су обухваћене владајуће партије у сваком мандату парламента, али и потенцијалне промене партијске идеологије које су се дешавале од мандата до мандата – а то је учињено без оптерећивања експерата са више десетина питања о позицији странака у свакој појединачној години, што би свакако било сувишно детаљисање које би потенцијално негативно утицало како на прецизност резултата, тако и на стрпљење самих анкетираних стручњака.

Већ смо утврдили да у истраживању користимо једнодимензионални идеолошки простор оличен у скали левица – десница. У контексту нашег упитника, свакој политичкој партији је придодата једнодимензионална ординална скала подељена на 11 интервала, која се кретала од вредности 0 (екстремна левица) до вредности 10 (екстремна десница). Зарад лакшег просторног сналажења, на скалама је поред два екстрема текстуално означена још и вредност 5 (центар), док су остале вредности само нумерисане. Као методолошки алат за прикупљање и обраду података изабран је специјализован веб сервис за анкете *SurveyMonkey*. Овај сервис омогућио је креирање упитника, слање и попуњавање анкета, контролу и обраду резултата на једноставан и приступачан начин. Анкете се уз помоћ овог алата шаљу на унете мејл адресе идентификованих експерата, заједно са пропратним писмом и линком до интерактивне веб анкете. Пре креирања саме анкете, међутим, требало је размотрити језик упитника. Иако би то могло да умањи одзив експерата тј. број одговора због језичке баријере, превасходно из материјалних разлога је одлучено да се упитник шаље на енглеском језику у све земље узорка, са изузетком Србије и Црне Горе, где је експертима послат упитник на српском језику. Пропоратно писмо је садржало позив за учешће у анкети, уз кратко објашњење сврхе истраживања и гаранције о поверљивости и искључивој академској употреби прикупљених података. Сам упитник, којем су експерти приступали кликом на линк приложен у мејлу, укључио је нешто детаљније упутство, са молбом експертима да лоцирају наведене партије на генералној скали левица – десница, притом „узимајући у обзир све аспекте партијске политике и све релевантне

информације о позицији партије“. Овакво упутство је дато у складу са прихваћеном праксом да се експертима стави до знања да ли процењују партије у целини, њихову бирачку базу или лидере; и на основу којих партијских карактеристика (видети: Budge, 2000:103).

За потребе истраживања, креирано је шеснаест појединачних анкета (по једна за сваку државу), које се нису разликовале у погледу објашњења, понуђене скале или формалног дизајна, већ само у наведеним опсервацијама: мандатима парламента и владајућим политичким партијама специфичним за сваку земљу понаособ. Одговарање на питања је експертима максимално олакшано, тако што су позицију за сваку владајућу партију у одговарајућем мандату парламента одређивали означавајући поље на скали од 0 до 10, односно од екстремне леве до екстремне деснице, у складу са сопственим мишљењем о идеологији наведених странака у датом временском периоду (видети: Слика 4.1). Такође, експертима је у објашњењу наглашено да имају могућност да прескоче давање појединачних одговора: уколико постоје политичке партије које им нису познате, или чију идеолошку оријентацију не могу прецизно да одреде. Сматрамо да је на тај начин додатно повећана прецизност резултата, будући да експерти нису били у обавези да дају одговоре о оним партијама о чијој идеологији немају довољно информација неопходних да формирају мишљење, што би их потенцијално навело на непрецизан или субјективан суд. Узгред, како би се избегла могућност забуне, партије су у упитнику наведене тројако: називом на енглеском језику, именом на локалном језику, као и општеприхваћеном скраћеницом коју свака странка користи у својој држави. Након излистаних питања о политичким странкама, последња ставка у сваком упитнику односила се на слободно поље, у коме су експерти могли да упуте питање или коментар аутору истраживања; или да прецизније објасне свој избор одговора, уколико то желе.

Слика 4.1. Пример питања – извод из упитника за Мађарску са питањима која се односе на владајуће партије у два консекутивна мандата парламента, од 2006. до 2010. и од

2010. do 2014. godine

5. Please tick the box that best describes each party's overall ideology on a scale ranging from 0 (extreme left) to 10 (extreme right) in 2006-2010 parliamentary term.

	0 (extreme left)	1	2	3	4	5 (center)	6	7	8	9	10 (extreme right)
Hungarian Socialist Party (Magyar Szocialista Párt) - MSZP	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Alliance of Free Democrats – Hungarian Liberal Party (Szabad Demokraták Szövetsége – a Magyar Liberális Párt) - SZDSZ	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

6. Please tick the box that best describes each party's overall ideology on a scale ranging from 0 (extreme left) to 10 (extreme right) in 2010-2014 parliamentary term.

	0 (extreme left)	1	2	3	4	5 (center)	6	7	8	9	10 (extreme right)
Fidesz - Hungarian Civic Alliance (Fidesz - Magyar Polgári Szövetség)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
Christian Democratic People's Party (Kereszténydemokrata Néppárt) - KDNP	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Додатна мера заштите резултата налази се у чињеници да су експерти били у могућности да анкету попуне само једном, обезбеђујући тако јединственост сваког одговора. Прикупљање одговора путем изабраног веб сервиса свакако је имало значајан утицај на поузданост, брзину и материјални моменат истраживања, притом елиминишући трошкове уноса података, али и потенцијалну грешку при ручном уносу и обради. Након уноса питања и понуђених опсервација, визуелног дизајна упитника и тестирања функционалности, позиви за учешће у анкети су послати на адресе свих идентификованих експерата 12. јуна 2017. године. У складу са прихваћеном праксом, уследила су два додатна подсетника експертима који још увек нису попунили анкету: 20. јуна (први подсетник) и 3. јула (финални подсетник, који је притом упозоравао заинтересоване експерте да ће анкета бити затворена у року од три дана).

4.1.2. Резултати анкете и обрада података

По завршетку анкете, укупно је прикупљено 273 попуњена упитника, што је одзив од 25.3%. Још важније, по земљи је прикупљено у просеку 17.06 одговора експерата (са медијаном која такође износи 17), што је вишеструко превазишло просечну бројку од три

експерта којом су располагали Кеслс и Мер, а такође се значајно приближило медијани која износи 21 у опсежном истраживању које су спровели Беноа и Лејвер (Benoit & Laver, 2006:175). Као што смо раније аргументовали, већи број одговора за сваку појединачну земљу је важан због поузданости и тачности истраживања. Највећи број одговора у нашој анкети примљен је од стране експерата из Чешке и Албаније (по 26), за којима следе Србија и Румунија (по 25) и Мађарска (24). Процентуално, одзив експерата који је прешао 30% иницијалне листе забележен је у случајевима Албаније (39.4%), Србије (33.3%), Мађарске (32.9%), Литваније (32.7%), Чешке (32.1%) и Бугарске (31.7%).

Табела 4.2. Број примљених одговора по земљама

Држава	Укупан број позваних експерата	Број примљених одговора	Одзив - процентуално
Пољска	117	20	17.1%
Мађарска	73	24	32.9%
Чешка	81	26	32.1%
Словачка	70	16	22.9%
Естонија	34	8	23.5%
Летонија	48	10	20.8%
Литванија	52	17	32.7%
Румунија	90	25	27.8%
Бугарска	60	19	31.7%
Молдавија	53	7	13.2%
Словенија	67	13	19.4%
Хрватска	79	17	21.5%
Македонија	80	11	13.8%
Црна Гора	33	9	27.3%
Србија	75	25	33.3%
Албанија	66	26	39.4%
Укупно	1078	273	25.3%

Најмањи број одговора је очекивано дошао из држава са мањим узорком идентификованих стручњака: из Црне Горе (9 одговора), Естоније (8 одговора) и

Молдавије (7 одговора). Молдавија је уједно и земља са најмањим процентуалним одзивом експерата: 13.2%. Дрastiчна разлика између броја послатих и примљених упитника је забележена и у Пољској (20 одговора на 117 послатих упитника, са одзивом 17%), али је број одговора из ове државе сасвим довољан да се формира поуздан експертски консензус. Једноцифрен број одговора је донекле очекиван у случају Естоније и Црне Горе, пре свега због скромнијег броја идентификованих стручњака, захваљујући комбинацији фактора мале популације и малог броја институција које се баве политичким наукама у овим државама. То показује и задовољавајући процентуални одзив, који износи 23.5% за Естонију, односно 27.3% за Црну Гору. У случају ниског одзива у Молдавији, из које је примљен најмањи број одговора у целој анкети, претпоставка је да је највероватнији проблем била језичка баријера. Наиме, као и за све остале земље ван српског говорног подручја, упитник послат експертима из ове земље је био на енглеском језику; али је већ приликом саме идентификације учесника примећено да је велики број веб презентација универзитета, истраживачких институција, невладиних организација и осталих релевантних актера у овој земљи искључиво на молдавском односно румунском, те донекле и руском језику, па је стога енглески претпостављено представљао баријеру за експерте из ове земље – па је зато и нешто нижи одзив из Молдавије, поред неколико подсетника тамошњим експертима, ипак био донекле очекиван. Било како било, приближан износ средње вредности прикупљених упитника по земљи (17.06) и медијане броја упитника (17) нам говоре да је дистрибуција по државама симетрична, те да смо избегли ситуацију која се појавила у неким од анализираних експертских анкета у прошлости, а у којима је у делу земаља примећен огроман одзив (преко 50%), док је у другим земљама на упитник одговорило свега један или два експерта. Управо супротно томе, можемо рећи да је наша анкета за сваку од шеснаест земаља дала довољан број одговора како бисмо могли приступити даљој анализи: израчунавању скова тј. идеолошке позиције политичких партија и владајућих коалиција на једнодимензионалној скали левица – десница.

Треба нагласити да је један број испитаника приликом одговарања на анкету додао коментар да употреба једнодимензионалне скале има своје недостатке, који се пре свега налазе у поједностављивању вишедимензионалног политичког поља, те је неколицина експерата из одређених земаља указала на раније размотрену дилему између

социоекономског и друштвено-вредносног одређења партијске идеологије, нарочито у мање структурираном транзиционом оквиру. И поред тога, сви ови испитаници су били у стању да одговоре на анкету у складу са постављеним оквирима и да одреде политичке партије у оквиру једнодимензионалне осе. Резултат изјашњавања експерата стога је веома нормална дистрибуција вредности у оквиру постављених политичких партија, у различитим консекутивним мандатима парламента у шеснаест транзиционих земаља.

Идентификација и рачунање потенцијалне грешке испитаника је посебан задатак којем смо се окренули у процесу обраде података. Занимало нас је да ли је у прикупљеним информацијама дошло до случајне или намерне омашке – изазване објективним мањком информација или субјективном пристрасношћу испитаника, где би одређене политичке преференције експерта могле да утичу на одговоре. Иако је претпоставка да ће број оваквих ситуација бити умањен, пре свега због знања које експерти уносе у анкету, а затим и због принципа академске објективности, прикупљени подаци су захтевали проверу зарад веће сигурности и прецизности истраживања. То посебно чинимо јер је при избору експерата кључни критеријум представљала њихова специјализација, тј. позиција, поље експертисе и релевантно искуство, док креирање идеолошки уравнотеженог узорка није узимано у обзир, нити је објективно било могуће. Два су начина да уочимо и умањимо ризик од грешке у финалним резултатима експертског сора. Један начин се односи на идентификацију статистичких аутлајера (енг. *outliers*), односно појединачних вредности које одступају од нормалне дистрибуције – најчешће екстремно високих или екстремно ниских вредности у серији опсервација. С обзиром да је аутлајер често индикатор грешке, посебно у случајевима када се ради о једној или две екстремне вредности у серији од десет или двадесет опсервација, одлучили смо да такве опсервације искључимо из сета података, односно да у рачунању идеолошке позиције политичке партије ове вредности буду занемарене. Примера ради, ако је 19 експерата у анкети одређену политичку партију одредило оценама 6, 7 или 8 на једнодимензионалној скали од 0 (екстремна левица) до 10 (екстремна десница), стављајући је тако јасно на десну страну идеолошког спектра, док је један експерт исту партију одредио оценом 1 или 2 (левица), јасно је да се ради о аутлајеру. Објективна је претпоставка да су оваква, екстремна одступања, резултат или случајне омашке приликом попуњавања упитника, или мања информација којима експерт располаже, или, у крајњем случају, знак

пристрасности експерта који је желео да искаже позитиван или негативан лични став према одређеној партији, смештајући је на идеолошки прихватљивију или неприхватљивију, тј. екстремнију позицију од осталих испитаника. Математичка идентификација аутлајера се своди на израчунавање вредности горње и доње квартиле у сету података (тј. граничних вредности у оквиру којих се налази половина опсервација), те интеркварталног опсега (односа вредности горње и доње квартиле), на основу којих се постављају горња и доња граница нормалне дистрибуције вредности – а све опсервације које падају изнад или испод ових граница представљају аутлајере. Важно је нагласити да овако идентификоване, случајне или намерне грешке, иако обично немају систематски ефекат на целину резултата, могу да помере финални скор за појединачне партије ка једном од екстрема, на тај начин угрожавајући идеолошки скор, тј. вредност коју покушавамо да проценимо. Због тога је, поред идентификације аутлајера, изузетно важно да за сваку појединачну партију максимизујемо број опсервација експерата, јер на тај начин повећавамо и поверење у то да средња вредност прикупљених резултата заиста представља експертски консензус и, на концу, стварну идеолошку позицију партије.

Друга врста потенцијалне грешке у мерењу коју посебно разматрамо се односи на ситуацију у којој прикупљене вредности за једну политичку партију значајно варирају на скали левица – десница. Говоримо о ситуацији у којој постоји равномерна расподела опсервација по целој скали, тј. у којој су експерти једној партији подједнако додељивали оцене које индицирају распон од екстремне левце, до екстремне деснице. Речју, у овим случајевима не постоји експертски консензус. У таквом случају, управо због равномерне расподеле вредности, немогуће је идентификовати аутлајере – јер они, у статистичком смислу, не постоје. Стога је очигледно да се ради о партијама чију идеолошку оријентацију је немогуће правилно идентификовати на овај начин: идеолошки атрибути ових партија су нејасни или недефинисани, или се чешће ради о случајевима када партије у свом програму, деловању и наступу комбинују различите политике карактеристичне и за левицу и за десницу, без оптерећивања идеологијом (тзв. *catch-all* партије). У таквим случајевима експертски консензус је немогуће формирати, а прикупљене оцене ће варирати преко целе скале, тако да ће средња вредност тј. идеолошка позиција овако прикупљених вредности нужно сврставати ове партије у центар спектра. У случају постојања оваквих партија у нашем узорку, приклонимо се одређивању позиције према

израчунатој средњој вредности, иако је та вредност резултат непостојања консензуса: наине, очигледно је да се ради о партијама које немају конзистентну идеолошку основу, које ће, на основу напомена о идеолошком центру изнетих у претходном поглављу, свакако бити сврстане у центар спектра. То је у складу и са постављеним хипотетичким окивром нашег истраживања. Наине, једна од појединачних хипотеза (ПХЗ) претпоставља да владајуће странке или коалиције центра неће имати систематске ефекте на јавну потрошњу, те да у случају ових партија не можемо очекивати статистички значајне или конзистентне промене у погледу нивоа јавне потрошње. У преводу, партије центра на власти могу и да повећавају и да смањују потрошњу, а то обично неће бити резултат њихових идеолошких уверења, већ других околности, које ће бити утврђене у постављеном статистичком моделу. Дакле, иако се потенцијално ради о грешци процене експерата (или, прецизније речено, о непостојању консензуса), нећемо погрешити ако ове партије нејасне идеологије сврстамо у центар спектра, јер њихова оријентација неће имати систематске ефекте на резултате нашег истраживања.

Након идентификације и одстрањивања одступајућих вредности, израчунаћемо скор за сваку појединачну партију у одређеном временском периоду: наине, положај на идеолошкој скали левица – десница представља средња вредност, тј. просек оцена које су експерти одредили за сваку партију. На тај начин ћемо добити идеолошку позицију за готово шест стотина политичких партија у различитим периодима тј. сазивима парламента. Након тога, нужно је да утврдимо и идеолошку припадност сваке владајуће коалиције. Претпоставили смо, а то је и утврђено у процесу идентификације владајућих партија, да је велики број влада у државама Централне и Источне Европе био коалициони. Разлог томе је примена пропорционалног или мешовитог изборног система у овим државама, који партије нужно наводи на постизборно коалирање – зато што је исход таквих система расподела мандата у којима је самостално освајање натполовичне већине обично реткост. У том смислу, владе формиране од стране једне партије су готово парадокс у нашем узорку, а јавиле су се само у неколико случајева. Таква је била друга влада Роберта Фица у Словачкој (2012-2016), где је партија Смер – социјална демократија имала натполовичну већину у парламенту; као и прве три владе формиране након обнављања независности Литваније, у којима је Демократска радничка партија Литваније имала већину мандата у оквиру истог сазива парламента од децембра 1992. до децембра

1996. године. Једнопартијске владе су иначе чешћа појава у првим годинама вишепартизма. Осим Литваније, то је био случај и у Румунији, где је Фронт националног спаса самостално формирао краткотрајну владу; у Бугарској, са владом Бугарске социјалистичке партије, која је пала на изборима крајем 1991. године; затим у Хрватској, где је Хрватска демократска заједница самостално формирала пет влада у периоду од 1990. до 2000. године; у Црној Гори, где је прве три владе Мила Ђукановића (1991-1997) самостално формирала Демократска партија социјалиста; у Србији, са прве две владе Социјалистичке партије Србије (1991-1993); као и у Албанији, где су се на власти између 1991. и 1997. смењивале Демократска партија и Социјалистичка партија. Као што видимо, у првом периоду вишепартизма овај тренд је нешто израженији, док се у каснијим годинама партијски системи усложњавају, а коалиционе владе почињу да доминирају. Такође, део поменутих земаља је на првим слободним изборима користио већински изборни систем, што је резултирало јасним парламентарним већинама. Посебан случај је Молдавија, где је, осим у првим годинама вишепартизма, владавина једне партије пристуна и у четири владе које је формирала Комунистичка партија између 2001. и 2009. године. Поред тога, постоји неколико мањинских влада које је формално чинила једна партија, а имале су парламентарну подршку других странака које званично нису учествовале у владајућој коалицији: такав је нпр. случај са краткотрајном владом партије Право и правда у Пољској (2005-2006), или владом Гордона Бајнаија из Мађарске социјалистичке партије (2009-2010); као и прелазном владом Јирија Руснока у Чешкој (2013-2014) и технократском владом Љубена Берова у Бугарској (1992-1994). Од влада једне партије са мањинском подршком, најдуже се на власти задржао кабинет Милоша Земана, у којој је Чешка социјалдемократска странка владала цео мандат (1998-2002), са свега 73 од 200 посланика у парламенту. Слично можемо рећи и за прву владу Бојка Борисова у Бугарској, којој је недостајало неколико мандата до апсолутне већине (117 од 240 чланова парламента), а која је испунила готово цео мандат од 2009. до 2013. године, уз подршку неколико независних посланика у парламенту.

Све остале владе у нашем узорку су коалиционе, што нас је ставило пред нови изазов – израчунавање идеолошке оријентације владајуће коалиције у целини, што је у суштини независна варијабла нашег истраживања: идеолошка позиција владајуће већине.

4.1.3. Израчунавање идеолошке позиције коалиција

Иако основано можемо претпоставити да је удруживање у постизборне коалиције вероватније између идеолошки сличних партнера (видети: Golder, 2006:84-103; Bandyopadhyay, Chatterjee & Sjöström, 2011; Орловић, 2010:111), ипак је нужно да прецизно израчунамо идеолошку позицију коалиције, користећи већ раније утврђене вредности идеолошког скорa њених чланица. Првобитна премиса по којој ћемо рачунати идеолошку позицију коалиције базирана је на Гамсоновом закону пропорционалности, по којем постоји пропорција између нумеричке репрезентације сваког актера у влади и броја мандата у парламенту, тј. законитости која налаже да партије очекују да број места у влади буде пропорционалан јачини коју уносе у владајућу коалицију (на основу: Browne & Franklin, 1973; Bäck, Meier & Persson, 2009). Партије стога у владу уносе онолико снаге и утицаја колико имају у пропорцији са бројем освојених мандата у парламенту. Поједини аутори су на основу тога извели аргументацију о односу политичких тј. идеолошких позиција чланова коалиције, и њиховом утицају на позицију владе у целини. У односу на дистрибуцију места у парламенту, свака странка има одређену снагу да направи или уништи коалицију, те то диктира и њену релативну снагу (Huber, Kocher & Sutter, 2003). Лејвер и Шепсл сматрају да је позицију коалиције могуће одредити на основу две кључне вредности: позиције сваке појединачне чланице – партије о одређеном питању и тежине партије, тј. релативног броја мандата у парламенту (Laver & Shepsle, 1996:62). Преведено на наше истраживање, две нумеричке вредности које се могу узети у обзир приликом израчунавања идеолошке позиције владајуће коалиције су идеологија појединачне партије, изражена као експертском анкетом утврђена вредност експертског скорa и релативни однос мандата унутар коалиције. Лејвер и Бац такође сматрају да позиција коалиције може бити утврђена путем израчунавања пондерисане средње вредности идеолошких позиција удружених партија, а да пондер притом представља број гласова који партија контролише у парламенту (Laver & Budge, 1992:425-430). Они наводе да свака партија уноси сет предефинисаних вредности и политичких позиција у коалицију, те да ће испуњавање ових политика зависити преваходно од јачине партије у парламенту, тако да политика коалиције може бити предвиђена на основу политика странака које се удружују. Ово је посебно случај у парламентарним системима у којима владу бира и контролише парламент. Овакву композитну варијаблу партијске позиције владе,

израчунату на основу броја места у парламенту који контролишу владајуће партије користе Секи и Вилијамс (Seki & Williams, 2016), док се сличном логиком одређивања идеологије владе на основу међусобног односа броја посланика воде и Волдендорп, Кеман и Баџ (Woldendorp, Keman & Budge, 2011). Ова три аутора додуше нису одређивала позицију владе на основу чисте пропорције, већ су у оквиру истраживања одредили пет категорија на основу односа парламентарних места (десна доминација, десни центар, баланс, леви центар, лева доминација) и онда сврставала странке у оквиру њих.

Кључни пондер у рачунању позиције владајуће коалиције ће дакле бити однос мандата између партија учесница. У литератури је могуће пронаћи још неколико употребљаваних пондера којима се прилагођава релативна јачина политичких партија, поред броја мандата: ради се нпр. о министарској контроли најважнијих ресора, пре свега премијерског места; али и о констелацији вето играча, која се најчешће утврђује на основу типа коалиције, у коме се партијама које играју пресудну улогу у одређеним типовима коалиција додељује већа вредност од других (видети нпр. Döring & Schwander, 2015). Међутим, наше истраживање ће се у овој фази задржати само на релативном односу снага у парламенту, и то из једноставног разлога: наиме, остали фактори (место премијера, односно идеолошка позиција партије из које долази премијер; тип подршке влади – мањинска или већинска; или тип коалиције - једнопартијска влада, коалиција минималне победе, већинска (енг. *surplus*) коалиција; једнопартијска мањинска влада, вишепартијска мањинска влада; техничка или прелазна влада) ће бити укључени као политичке варијабле у статистички модел којим ћемо испитивати утицај идеолошке оријентације на јавну потрошњу, те би њихово понављање у овом случају могло да има циркуларни ефекат и да поремети резултате истраживања у целини. У том смислу, позицију коалиције израчунавамо искључиво као просек идеолошких позиција чланова коалиције релативан броју њихових места у парламенту, док ћемо утицај осталих фактора размотрити касније.

4.2. АНАЛИЗА ИДЕОЛОШКИХ ПОЗИЦИЈА ВЛАДАЈУЋИХ ПАРТИЈА И КОАЛИЦИЈА У ЦЕНТРАЛНОЈ И ИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

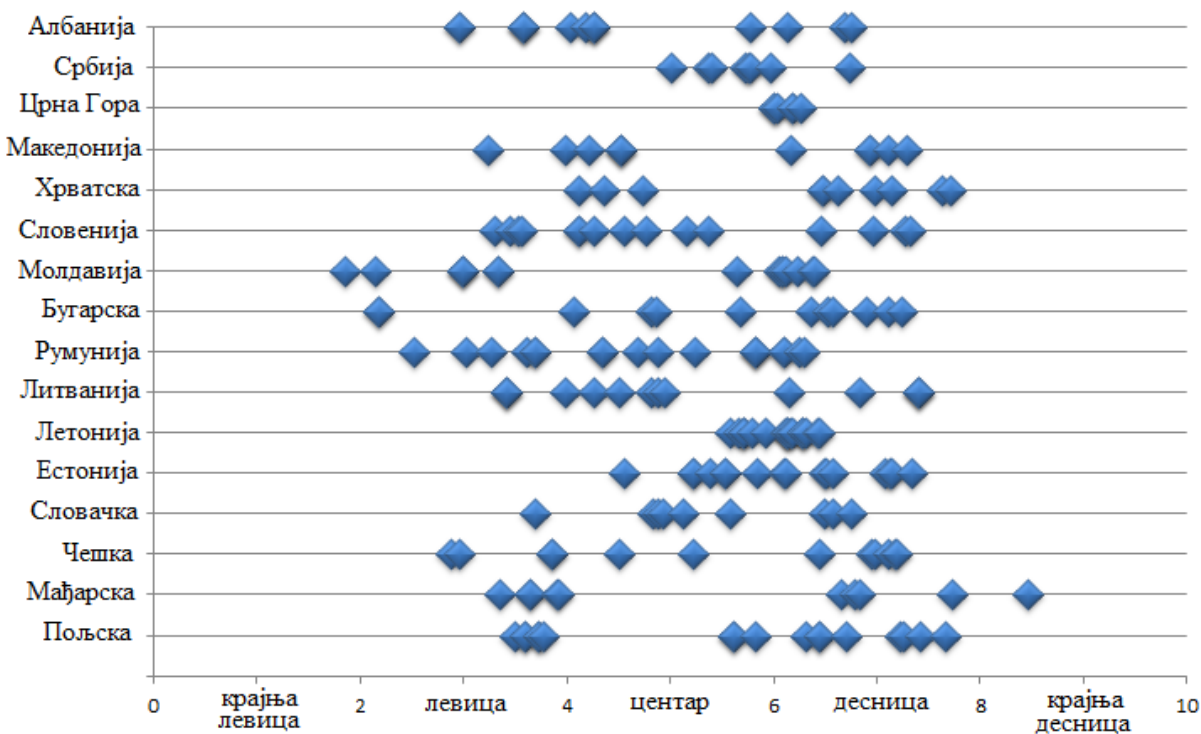
Овај део дисертације ће бити посвећен детаљној анализи резултата експертске анкете, односно прегледу идеолошке композиције влада шеснаест пост-социјалистичких

земаља, од почетка транзиције до данас. Комплексност партијских система ових држава налаже да сваку од ових земаља анализирамо засебно. Кроз појединачна поглавља ћемо дати хронолошки преглед динамике и еволуције партијског система (на основу: Political Data Yearbook, 2017; Bertoa, 2017; Sonntag, 2017; Woldendorp, Keman & Budge, 2011; Döring & Manow, 2016; Nohlen & Stöver, 2010; Nikolenyi, 2014; Keman & Müller-Rommel, 2012; Lewis, 2000; Crampton & Crampton, 2006; Jungerstam-Mulders, 2006; Rose & Munro, 2009; Berglund, Ekman, Deegan-Krause & Knutsen, 2013), уз сталан осврт на резултате експертске анкете – процењену идеолошку оријентацију партија и утврђени положај коалиционих влада на једнодимензионалној оси левица – десница. За сваку владу у узорку, састав, мандатар, скорови појединачних партија – чланица, њихова јачина у парламенту, и коначно, скор, односно идеолошка позиција читаве владе, биће дати у табеларном приказу. На тај начин ћемо приближније анализирати сваку појединачну опсервацију независне варијабле, односно идеолошке оријентације, али ћемо и кроз анализу општег контекста размотрити додатне околности тј. алтернативне и контролне варијабле које ћемо узети у обзир у статистичком моделу којим ћемо испитати утицаје на јавну потрошњу у финалним поглављима дисертације. Поред тога, за сваку владу ће бити наведени и подаци о кретању зависне варијабле (нивоа јавне потрошње израженог као удео БДП-а) за време њеног мандата, пре свега у квалитативној форми – квантитативна анализа утицаја на ову варијаблу биће предмет наредних поглавља, као што је и наглашено у методолошком оквиру наше студије.

Подсетимо да је оса левица-десница одређена вредностима у распону између 0 (екстремна левица) и 10 (екстремна десница). За идеолошке позиције појединачних партија и коалиционих влада, израчунате на основу односа снага односно броја места у парламенту, као што је показано у претходном одељку, користићемо позиционе одреднице у складу са њиховим скором. На основу наше скале, а на трагу поделе целокупног спектра коју су предложили Кеслс и Мер (Castles & Mair, 1985:83-85), за партије и коалиције ћемо користити следеће термиолошке одреднице у односу на добијене вредности скорa: екстремна или крајња левица (0–2), умерена левица (2–4), центар (4–6), умерена десница (6–8) и крајња или екстремна десница (8–10). У појединим случајевима, партије које буду класификоване у центру спектра могу бити одређене као леви (4–5) или десни центар (5–6), за потребе илустрације, али и међусобне дистинкције. Напомињемо да се скор једне

партије, а самим тим и њена идеолошка позиција, може разликовати у односу на различите мандате парламента, будући да је експертима у анкети остављена слобода да оцењују да ли је кроз време долазило до промена у идеолошкој оријентацији неког од понуђених актера. Збирни резултати позиција влада свих шеснаест земаља дати су илустративно у Графикону 4.1.

Графикон 4.1. Утврђене позиције влада 16 земаља на скали левица - десница

Идеолошко мапирање влада Централне и Источне Европе након пада Берлинског зида открило је неколико значајних трендова у погледу еволуције партијских система транзиционих држава. Наиме, узорак од 206 влада је значајније закривљен ка десници, те се чини да је овај део спектра доминирао у наведеном периоду, а да се простор левице смањивао. Крајња левица, која је у форми комунистичких или социјалистичких партија владала овим државама готово пола века, сада готово да и не постоји у нашем узорку. Идентификовали смо тек једну такву владу са скором мањим од вредности 2, и то Комунистичке партије у Молдавији, од краја 1999. до почетка 2001. године. Остале странке крајње левице партиципирале су у анализираним владама искључиво као мањи

партнери који обично нису значајније утицали на позицију целе коалиције. Штавише, примери Румуније или Словачке током деведесетих година нам говоре да су партије овог идеолошког усмерења често учествовале у програмски хетерогеним коалицијама, чак и са странкама умерене или крајње деснице, те у овом смислу њихов основ окупљања није био чисто идеолошки. У другим случајевима, као што ћемо видети у наредном одељку, партије су биле опрезне да избегну коалирање са крајњом левицом због негативних конотација које би то могло донети пред бирачима – такав је случај у Чешкој; или са друге стране, да формирају коалиције које имају за циљ да изолују комунисте и спрече њихов повратак на власт – што се рецимо дешавало у Молдавији, нарочито у последњој деценији. Ако је драстично сужен простор за крајњу левицу донекле и очекиван, занимљивији показатељ овог дисбаланса у идеолошкој структури партијских система је позиција умерене левнице. Те странке су делом такође настале кроз процес реформе старих владајућих комунистичких партија, док се делом ради о потпуно новим политичким субјектима пониклим у процесу демократизације. Укупан број идентификованих влада умерене левнице у нашем узорку (45) је мањи и од броја влада центра (којих је 69) и умерене деснице (којих је 90). Шта је разлог оваквом неуравнотеженом односу?

Док је током деведесетих година значајан број влада у транзиционим земљама припадао левом делу идеолошког спектра, након 2000. године ситуација се полако мења, а драстично смањење броја умерено левих влада дешава се након економске кризе 2008. године. У периоду након силаска са власти последњих влада умерене левнице, чије падове можемо посматрати као директне последица ефеката кризе (Пахоров кабинет у Словенији, Ђурчањов односно Бајнаијев у Мађарској), у узорку смо идентификовали само три владе са вредностима скора између 2 и 4 у целом преосталом периоду од готово десет година: то су Фицова друга влада која је испунила цео мандат од 2012. до 2016. у Словачкој; релативно краткотрајна влада Аленке Братушек у Словенији; као и актуелни кабинет коалиције окупљене око Социјалдемократског савеза Македоније, на челу са премијером Зораном Заевим. Осталим владама у шеснаест држава узорка доминирао је центар, или још чешће, десница. Расту деснице свакако је допринела конвергенција неколико криза актуелних на европском континенту у последњој деценији: економске, мигрантске и безбедносне, индуковане терористичким нападима (видети: Врубакер, 2017). Велики део одговорности за овакву ситуацију налази се међутим и у самој левици, која је временом

напустила своје традиционалне идеолошке позиције и трансформисала се ка позицијама центра, приклонивши се у том процесу тржишном консензусу и прихватајући победу либералног капитализма као „једине игре у граду“. Ове странке су у том смислу постале оно што Бек назива „(нео)либералном левицом“ (видети: Бек, 2004:344), тј. оно што смо ми у трећем поглављу студије анализирали као странке трећег пута, додуше у контексту западноевропских демократија. Други део тог тренда везаног за странке левице јесте повећано заступање постматеријалистичких тема на уштрб традиционално леве радничке проблематике, што доводи до окретања радничких слојева ка опцијама које и даље заговарају опипљивије, материјалистичке вредности – а од којих су многе често на десници (видети: Спасојевић, 2015:18). Принцип је, чини се, сличан у транзиционим земљама, додуше са закашњењем од једне деценије – док се трећи пут као политичка опција на Западу развио још деведесетих, на Истоку се овај тренд значајније манифестује тек после 2000. године, односно по завршетку првог периода транзиције – са већом либерализацијом и глобализацијом економија нових демократија, њиховим отварањем према свету и убрзавањем процеса наднационалних интеграција. Тај тренд је нарочито приметан у наредним одељцима која се баве појединачном анализом сваког од партијских система у узорку, где се на примерима бројних странака може пратити померање са почетних позиција умерене левице ка центру, кроз неколико изборних циклуса. Као што ћемо видети, многи партијски системи су остали без одрживе леве опције, па те државе практично нису ни имале леву владу у последњих 10 или 15 година – што је делом резултат великог пада популарности „бивше“ левице која није нашла праве одговоре на кризу из 2008. и последичне социјалне, мигрантске и безбедносне изазове којима се десница обраћала; а делом је логична последица празнине простора на левом крилу спектра. Та празнина је нарочито видљива у Пољској и Мађарској, где левица није успела да се прилагоди новонасталој ситуацији након губитака позиција власти те данас постоји тек у фрагментима; или у Летонији и Естонији, где леве партије од почетка транзиције имају слабе изборне успехе.

Центар је, као што смо и претпоставили, идеолошки веома хетерогено подручје: идентификовали смо укупно 69 влада са вредностима скорa које их смештају на позиције центра. Прецизније, 34 од тог броја чине владе левог центра (вредности скорa од 4 до 5), чији су носиоци по правилу странке номиналне социјалдемократске или чак

социјалистичке оријентације које су напустиле своје почетне позиције и сада се могу дефинисати као партије трећег пута или неолибералне левице, а налазимо их у великом броју анализираних држава, нарочито након првог периода транзиције: примери су Социјалдемократска партија Литваније, румунска Социјалдемократска партија, Бугарска социјалистичка партија, албанска Социјалистичка партија, Социјалдемократски савез Македоније (осим у последњем мандату, када долази до својеврсне реидеологизације и повратка на перципиране позиције умерене левице, што је резултат природе партијске конкуренције у овој земљи), итд. Код свих ових странака приметан је тренд раста вредности експертског скорa у последњих неколико изборних циклуса – тј. тренд померања од левице ка центру. У Чешкој, своје позиције је значајно ублажила Чешка социјалдемократска странка – иако ова партија и даље задржава скор умерене левице, њихове владе су често одређене као леви центар, због коалиционе политике прихватања партнера са супротног краја спектра. У Хрватској, чији партијски систем је, као што ћемо видети, значајно нагнут удесно, Социјалдемократска партија се готово одмах програмски редефинисала као странка центра. Сличну ситуацију бисмо могли перципирати и у Црној Гори, где резултати експертске анкете од самог зачетка самосталности ове државе на десни центар стављају владајућу Демократску партију социјалиста, упркос њеном имену, номиналној оријентацији и припадности наднационалној партијској фамилији, који имплицирају леве идеолошке корене; али и у Србији, где се владајуће партије обично групишу на десном центру, чему се странке левице прилагођавају и најчешће учествују у владајућим коалицијама са већим партнерима са супротних програмских позиција у социоекономском погледу.

Десни центар се чини постојанијим у том смислу, те га у највећој мери чине коалиције чији су носиоци социјалконзервативне, или популистичке *catch-all* партије са десним предзнаком. И док је јасно да се левица мења и – под притиском електората, економског контекста, партијског система или међународне ситуације, напушта или редефинише своје позиције ка умеренијим, за десницу у партијским системима Централне и Источне Европе важи другачији тренд, нарочито видљив нарочито у годинама од идентификоване конвергенције актуелних криза (Brubaker, 2017). Наиме, један део ових странака се додатно радикализује ка позицијама екстремне деснице. Такве примере налазимо у владама Бојка Борисова у Бугарској, кабинетима странке Право и Правда у

Пољској, владама Хрватске демократске заједнице, владама ВМРО-ДПМНЕ на челу са Николом Груевским у Македонији; и нарочито – са владама Фидеса у Мађарској, које су, као што ћемо видети, у последњих неколико мандата прешле пут од умерене ка отворено екстремној десници, што осликавају и добијене вредности експертске анкете. Орбанов трећи кабинет тако представља једину владу екстремне деснице у целокупном узорку.

На многе од ових трендова ћемо се детаљније осврнути кроз анализу састава и идеолошких позиција влада у појединачним партијским системима шеснаест транзиционих држава у одељцима који следе. Као што је већ речено, у њима ћемо размотрити и могуће утицаје партија на кретање јавне потрошње. Ипак, прецизније закључке о ефектима ових идеолошких трендова на фискалне исходе, и самим тим, одговоре на питања о социоекономском позиционирању политичких партија у транзиционом оквиру ће нам дати последња поглавља, у којима ће ови чиниоци бити предмет квантитативне анализе.

4.2.1. Пољска

Полу-слободни избори за пољски парламент, на којима је бирано свих 100 чланова новоуспостављеног горњег дома, Сената, као и трећина чланова доњег дома, Сејма, одржани су у јуну 1989. године – након преговора комунистичке владе и опозиционих група за округлим столом. Преговори су уследили након вишегодишњих социјалних немира – штрајкова, протеста и захтева за либерализацијом. Огроман успех опозиционог савеза Солидарност, који је освојио 99 места у Сенату и свих 161 места која су слободно бирана на изборима за Сејм, ставио је до знања владајућој Пољској уједињеној радничкој партији да су промене неизбежне (Davies, 2005:503-504). Иако су комунисти покушали да формирају владу уз уступке опозицији у виду неколико министарских места, одлука до тада сателитских странака Уједињене народне партије и Савеза демократа је била да ипак подрже опозициону већину. Та чињеница, уз одсуство подршке Москве за наставак монопола комуниста, допринели су да у августу исте године буде формирана влада на челу са Тадеушом Мазовјецким из Солидарности (видети: Балцерович, 2016:21).

Табела 4.3. Влада Тадеуша Мазовјецког

Премијер: Тадеуш Мазовјецки (Солидарност)

Мандат: 24. август 1989 – 4. јануар 1991.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Солидарност	161	5.78
Уједињена народна партија	76	3.5
Пољска уједињена радничка партија	173	1.78
Савез демократа	39	4.94

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.78

Пољски парламент и партијски систем уопште у првим месецима вишестраначја карактерише екстремна фрагментација (видети: Zubek, 1993). Пољска уједињена радничка партија се, након губитка вишедеценијског монопола власти, распала. Кроз сличне процесе су прошле и њене сателитске партије. Солидарност се, будући да се није радило о централизованог и структурираног организацији, већ више о лабавог федерацији низа националних, регионалних и локалних синдиката, организација, покрета и група разноликих идеолошких и програмских профила, ускоро након испуњења примарног циља – изборне победе над комунистичким режимом – поцепала на неколико странака (Lewis, 2000:40-41).

Мазовјецки је поднео оставку на место премијера након што је на председничким изборима у новембру 1990. године заузео треће место, иза лидера Солидарности Леха Валенсе и канадског бизнисмена пољског порекла, Станислава Тимињског. Сама чињеница да су Валенса и Мазовјецки као супротстављени кандидати долазили формално из редова Солидарности, говори о нивоу фрагментације и уопште неслагања унутар демократског блока (видети: Балцерович, 2016:26-27). Мањинску владу, која је трајала до избора крајем октобра 1991. године, преузео је Јан Криштоф Бјелецки из новоформираног Либерално демократског конгреса. У овом моменту већ можемо говорити о зачецима поларизације партијског система, тј. о првом груписању идеолошки блиских партија које су формирале краткотрајну владајућу коалицију деснице, са скором 7.22.

Табела 4.4. Влада Јана Криштофа Бјелецког

Премијер: Јан Криштоф Бјелецки (Либерално демократски конгрес)

Мандат: 4. јануар 1991 – 6. децембар 1991.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерално демократски конгрес	37	6.61
Хришћанска народна заједница	49	8.58
Споразум центра	44	7.32
Савез демократа	21	4.94

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.22

Другу половину 1991. обележила је кампања за прве потпуно слободне изборе, који су одржани по пропорционалном изборном систему са више изборних јединица: 37 регионалних и једном националном. Овакав систем условио је екстремну фрагментацију парламента: чак 29 листа изборило је улазак у Сејм, а следствено, ниједна од њих није могла самостално да формира владу. Мањински десни кабинет, са идеолошким скором 7.43 формирана је у децембру 1991. године, а на челу је био Јан Олшевски из партије Споразум центра. Влада је изгубила подршку у парламенту после само шест месеци, а након што наредни мандатар Валдемар Павлак (Пољска народна странка) није успео да прикупи већину, владу формира Хана Сухоцка из Демократске уније. И ова влада је била мањинска, иако је уживала већу подршку него претходне, а то је условило и нешто умеренију идеолошку позицију: наиме, коалиција више партија центра и деснице допринела је томе да се позиција ове владе налази ближе средини спектра од претходне – иако се и даље радило о десно оријентисаној коалицији (скор 6.31). Током прве две године транзиције, Пољска се суочила са карактеристичним економским проблемима: незапосленост је порасла за 5.3%, БДП је пао за више од 7% (видети: World Bank, 2018 – као и за све остале економске податке, осим уколико није другачије наглашено), а инфлација је у једном моменту износила 17 хиљада процената, што представља један од најдрастичнијих примера хиперинфлације у историји (Јергин и Станислав, 2004:306). Стабилизација и постепен раст долазе након мера тзв. шок-терапије, а приметније од 1992. године и мандата десних влада Олшевског и Сухоцке. Јавна потрошња је, занимљиво, током 1991. и десне владе Јана Бјелевског порасла за 3.54% у односу на БДП, да би у наредним годинама стабилизације била сукцесивно смањивана.

Табела 4.5. Влада Јана Олшевског

Премијер: Јан Олшевски (Споразум центра)

Мандат: 6. децембар 1991 – 5. јун 1992.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерално демократски конгрес	44	7
Хришћанска народна заједница	49	8.67
Пољска народна странка – Народни споразум	28	5.94

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.43

Табела 4.6. Влада Хане Сухоцке

Премијер: Хана Сухоцка (Демократска унија)

Мандат: 11. јул 1992 – 26. октобар 1993.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска унија	62	4.58
Либерално демократски конгрес	37	6.35
Хришћанска народна заједница	49	8.67
Партија хришћанских демократа	5	7
Пољска партија љубитеља пива	3	5.31
Пољска народна странка – Народни споразум	28	5.94

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.31

Након што је Сухоцка изгубила подршку парламентарца, председник Валенса распушта Сејм и расписује нове изборе, на којима долази до значајног укрупњавања партијског система, са свега седам партија које освајају мандате; као и до стабилизације владе, коју овај пут формира мандатар Валдемар Павлак – и то као велику коалицију између две најјаче опције у парламенту: Пољске народне странке (скор 4.63) и Савеза демократске левнице (скор 2.79). Иако је након сукоба у коалицији у пролеће 1995. године Павлак дао оставку, коалиција је остала на позицији све до наредних редовних избора, уз два премијера из Савеза демократске левнице: Олекса, а после њега и Чимошевича. У току Павлаковог мандата, чланица коалиције је са 16 посланика био и Нестраначки блок за подршку реформама, политичка група блиска председнику Валенси, што је условило нешто другачији скор владајуће коалиције у прве две године, будући да је Нестраначки

блок идеолошки позициониран на десници (скор 6.06); иако су у укупном скору владе сва три премијера у мандату Сејма од 1993. до 1997. припадале умереној левици. Током њиховог мандата је дошло до приметног смањења јавне потрошње (са 21.94% БДП током 1993. до 18.09% БДП 1997. године), упркос релативно високим стопама раста које су прелазиле 6 процената на годишњем нивоу. Потенцијално објашњење за овај парадокс смањења потрошње од стране лево оријентисане владе могао би да се нађе у аранжману са Међународним монетарним фондом који је тих година био актуелан, те структурним реформама које су из њега произашле.

Табела 4.7. Влада Валдемара Павлака

Премијер: Валдемар Павлак (Пољска народна странка)

Мандат: 26. октобар 1993 – 7. март 1995.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Пољска народна странка	132	4.63
Савез демократске левике	171	2.79
Нестраначки блок за подршку реформама	16	6.06
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.72		

Табела 4.8. Влада Јожефа Олекса

Премијер: Јожеф Олекс (Савез демократске левике)

Мандат: 7. март 1995 – 7. фебруар 1996.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Пољска народна странка	132	4.63
Савез демократске левике	171	2.79
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.6		

Табела 4.9. Влада Влодимира Чимошевича

Премијер: Влодимир Чимошевич (Савез демократске левике)

Мандат: 7. фебруар 1996 – 31. октобар 1997.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Пољска народна странка	132	4.63

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.6

Изборну победу 1997. године односи Изборна акција Солидарност, десно оријентисана партија (скор 7.17), настала годину дана раније удруживањем преко тридесет странака либералне, конзервативне и демохришћанске оријентације, од којих је већина настала из оригиналног покрета Солидарност (Stanley, 2013:177). Владу формирају уз учешће посланика Уније слободе, странке центра (скор 5.16) такође поникле из изворне Солидарности. Пред ове изборе промењен је изборни закон, те је и до сада употребљавани пропорционални систем са више изборних јединица коригован, тако да је електорат подељен на 41 регионалну јединицу у којима се гласа за листе – а тај метод је задржан и на свим наредним изборима.

Табела 4.10. Влада Јерџија Бузека

Премијер: Јерџи Бузек (Изборна акција Солидарност)

Мандат: 31. октобар 1997 – 19. октобар 2001.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Изборна акција Солидарност	201	7.17
Унија слободе	60	5.16

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.71

На наредним изборима обе странке Бузекове владе губе све мандате у парламенту: непопуларне реформе јавног сектора, након којих је порасла незапосленост (видети: Dabrowski, 2001:121-152) и појава нових партија на десној страни спектра, пре свега умереније Грађанске платформе и конзервативне странке Право и правда, довеле су до незабележеног одлива подршке владајућих странака. Упркос реформама, ниво јавне потрошње није се значајно умањио током Бузекове владе, а у последњој години се чак и повећао, и то за 0.58% у односу на БДП. Две владе у следећем мандату парламента су биле левичарске, а формирали су их премијери из Савеза демократске левике, која се у периоду 2001–2005. донекле померила ка центру спектра, са скором 3.63; нарочито у поређењу са сазивом 1993 – 1997, када је скор ове партије износио 2.79. Прву владу формира Лешек Милер, уз учешће њиховог предизборног коалиционог партнера, екстремно леве Радничке

уније (скор 1.95) и Пољске народне странке, која припада левом центру (4.84), те се укупна позиција владе налазила на левици: 3.72. Након оставке Милера, владу је у последњој години, све до редовних избора у јесен 2005. године, водио Марек Белка. Његов кабинет је имао мањинску подршку, будући да је Пољска народна странка изашла из коалиције, те је то условило и веће померање владе ка левом делу спектра, са скором 3.5. Током сваке од четири године мандата ова два кабинета, ниво потрошње варира, и то између 18.28% и 18.9% БДП, али се не може приметити карактеристичан тренд повећања који бисмо могли приписати лево оријентисаној коалицији.

Табела 4.11. Влада Лешека Милера

Премијер: Лешек Милер (Савез демократске левнице)

Мандат: 19. октобар 2001 – 2. мај 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Савез демократске левнице	200	3.63
Радничка унија	16	1.95
Пољска народна странка	42	4.84

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.72

Табела 4.12. Влада Марека Белке

Премијер: Марек Белка (Савез демократске левнице)

Мандат: 11. јун 2004 – 31. октобар 2005.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Савез демократске левнице	200	3.63
Радничка унија	16	1.95

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.5

Победу на наредним изборима 2005. односи десничарска партија Право и правда (скор 7.26). Мањинску владу ове партије првобитно формира Казимир Марцинкевич, и то као стратешки маневар: наиме, лидер партије, Јарослав Качињски, првобитно није хтео да преузме владу како не би умањио шансе свог брата на председничким изборима крајем године (Millard, 2010:137). Након што је Лех Качињски победио у трци за председника,

Јарослав Качињски долази на место премијера. У коалицију се у међувремену укључују и две странке које су до тада подржавале владу у парламенту: популистичка лева Самоодбрана Републике Пољске (скор 2.78) и екстремно десна Лига пољских породица (скор 8.82).

Табела 4.13. Прва влада Казимира Марцинкевича

Премијер: Казимир Марцинкевич (Право и правда)

Мандат: 31. октобар 2005 – 5. мај 2006.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Право и правда	155	7.26
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.26		

Табела 4.14. Друга влада Казимира Марцинкевича

Премијер: Казимир Марцинкевич (Право и правда)

Мандат: 5. мај 2006 – 14. јул 2006.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Право и правда	155	7.26
Самоодбрана Републике Пољске	56	2.78
Лига пољских породица	34	8.82
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.45		

Табела 4.15. Влада Јарослава Качињског

Премијер: Јарослав Качињски (Право и правда)

Мандат: 14. јул 2006 – 16. новембар 2007.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Право и правда	155	7.26
Самоодбрана Републике Пољске	56	2.78
Лига пољских породица	34	8.82
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.45		

Међутим, ни ова влада није дуго опстала – већ у септембру 2007. Сејм гласа за сопствено распуштање након оптужби за корупцију у коју су били укључени чланови кабинета Качињског (Stanley, 2013:186-187). Победу на ванредним изборима у октобру односи Грађанска платформа, а владу десног центра (скор 5.82) формира њен лидер Доналд Туск, у коалицији са Пољском народном странком. Иста коалиција је настављена и након избора 2011, што је реткост будући да је у овом периоду велики број европских влада поражен на изборима захваљујући ефектима светске економске кризе. Пољска привреда је међутим кроз кризу прошла готово неокрњена – стопе раста су и даље биле позитивне, незапосленост у свакој години испод десет процената, а у периоду од 2008. до 2010. дошло је чак и до раста јавне потрошње, и то са 18.11% на 19.12% БДП – највише као резултат повећања социјалних трансфера у том периоду (видети: Eurostat, 2018). Обе чланице владајуће коалиције 2011. освајају готово идентичан број мандата, а њихова идеолошка позиција тек се благо променила: тако да је и наредна влада припадала десном центру, са скором 5.61. У септембру 2014. године Доналд Туск прелази на функцију Председника Европског савета, а на месту премијера га у последњој години мандата замењује Ева Копач из његове партије. Након санације ефеката кризе на европском нивоу, друга Тускова влада је смањила буџетску потрошњу, те је она на крају његовог мандата била приближно на нивоу из 2007. године.

Табела 4.16. Прва влада Доналда Туска

Премијер: Доналд Туск (Грађанска платформа)

Мандат: 16. новембар 2007 – 18. новембар 2011.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађанска платформа	209	5.95
Пољска народна странка	31	4.95

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.82

Табела 4.17. Друга влада Доналда Туска

Премијер: Доналд Туск (Грађанска платформа)

Мандат: 18. новембар 2011 – 22. септембар 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
-----------------	----------------------	----------------------

Грађанска платформа	207	5.72
Пољска народна странка	28	4.81
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.61		

Табела 4.18. Влада Еве Копач

Премијер: Ева Копач (Грађанска платформа)

Мандат: 22. септембар 2014 – 16. новембар 2015.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађанска платформа	207	5.72
Пољска народна странка	28	4.81
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.61		

Редовне изборе 2015. године обележава повратак на власт партије Право и правда, која у предизборној коалицији са три мања партнера успева да освоји апсолутну већину мандата. Треба напоменути да се скор ове партије, односно процена експерата о њеној идеолошкој позицији, сада померила још више ка десници: са 7.26 у претходном, ка 7.67 у актуелном мандату. Укупно гледано, коалиција коју је предводила премијерка Беата Шидло, а након реконструкције средином децембра 2017. преузео Матеуш Моравјецки, налази се на десној страни спектра, са скором 7.66. У току 2015. и 2016, јавна потрошња је умањена за по 0.15% БДП.

Табела 4.19. Влада Беате Шидло

Премијер: Беата Шидло (Право и правда)

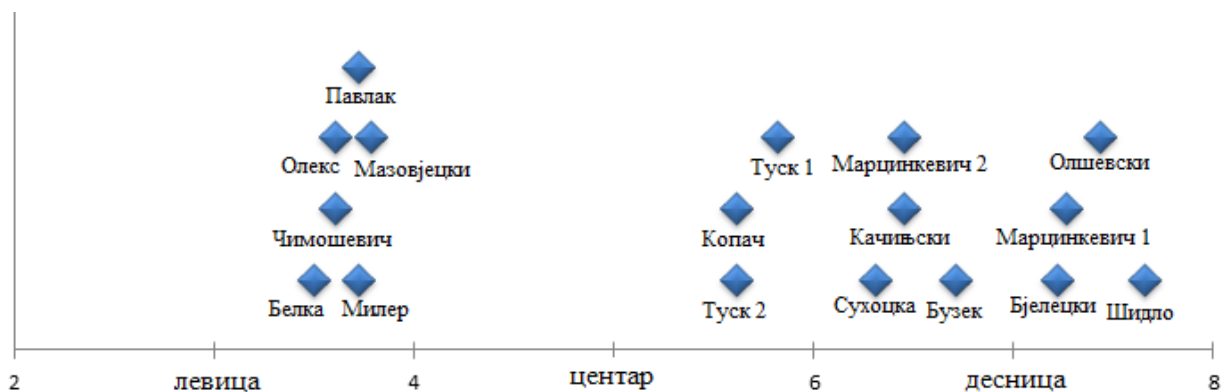
Мандат: 16. новембар 2015 – 11. децембар 2017.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Право и правда	217	7.67
Солидарна Пољска	8	7.61
Пољска заједно	9	7.39
Десница Републике	1	8.59
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.66		

Након првобитне фрагментације, пољски партијски систем се институционализовао после неколико изборних циклуса. Од првих вишестраначких избора, па до прве владе партије Право и правда, владе левице и деснице су се смењивале на челу Пољске у готово редовним интервалима. Тај период је карактерисало и смањење јавне потрошње, без обзира на идеолошку припадност владе – тренд је прекинут тек 1999. са десничарском владом Јиржија Бузека. Након пада Качињског, уследила је осмогодишња доминација десног центра у виду Грађанске платформе и њеног лидера Доналда Туска, које на последњим изборима мења десна коалиција окупљена око доминантне партије Право и правда. У првим годинама европске економске кризе, које се подударају са првим Тусковим мандатом, Пољска форсира повећану јавну потрошњу, док је од 2011. на снази тренд смањења издатака. Треба приметити да је у свим годинама након 1991. раст Пољске економије био позитиван, те да се, мерено варијаблом БДП по глави становника, Пољска економија у периоду од 25 година увећала 5.5 пута. Са друге стране, кретање јавне потрошње није пратило ово повећање, те се она у истом периоду релативно смањила са 21.04% БДП (1991) на 17.85% БДП (2016).

Могли бисмо рећи да је партијски систем Пољске, посебно у последњој деценији, више оријентисан ка десници. Такође, за израчунавање идеолошке позиције владе као независне варијабле нашег истраживања, важно је поменути да су коалиције у највећој мери формиране између идеолошки блиских странака: један од ретких супротних примера је влада партије Право и правда током 2006. и 2007. године, када је у већински десничарској коалицији учествовала популистичка лева Самоодбрана Републике Пољске (скор 2.78), али то није драстично променило десну позицију владе у целини. Од укупно 17 влада, шест је припадало левици, три центру, док је осам било десно оријентисано.

Графикон 4.2. Утврђене позиције пољских влада 1989 – 2017. на скали левица – десница

4.2.2. Мађарска

Транзиција ка вишепартизму и демократији у Мађарској се догодила релативно мирно. Убрзо након дешавања у Пољској, реформске снаге унутар владајуће Мађарске социјалистичке радничке партије превладавају и постепено отпочињу са плурализацијом јавног живота. Већ током 1988. године је допуштена регистрација политичких странака, а владајућа партија се званично одрекла захтева за искључивим монополом власти (видети: Lewis, 2000:14-19). Уследио је низ преговора и споразума између Социјалистичке радничке партије и опозиционих група, а слободни избори су заказани за март 1990. године (видети: Vozoki, 1993). Непосредно пред почетак кампање, владајућа партија је реформисана, те је променила име у Мађарска социјалистичка партија (Тока & Рора, 2013:293).

Први избори су одржани по мешовитом изборном систему: 176 посланика бирано је већински и двокружно, у једномандатним изборним јединицама; 120 је бирано у вишемандатним јединицама, са страначких листа; док је последњих 90 посланика долазило је из компензацијске, националне листе. Победник избора је био опозициони Мађарски демократски форум (скор 6.52), а владу са два мања партнера формира њихов лидер Јожеф Антал. Влада се налазила на десној страни спектра, са идеолошким скором коалиције 6.84 на скали левица – десница. Након дуже борбе са болешћу, Антал умире у децембру 1993, а на челу владе га мења страначки колега Петер Борош.

Табела 4.20. Влада Јожефа Антала

Премијер: Јожеф Антал (Мађарски демократски форум)

Мандат: 23. мај 1990 – 12. децембар 1993.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Мађарски демократски форум	164	6.52
Независна партија малих поседника	44	8
Хришћанско-демократска народна партија	21	6.96

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.84

Табела 4.21. Влада Петера Бороша

Премијер: Петер Борош (Мађарски демократски форум)

Мандат: 12. децембар 1993 – 15. јул 1994.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Мађарски демократски форум	164	6.52
Уједињена партија малих поседника	22	7.38
Хришћанско-демократска народна партија	21	6.96

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.66

Избори 1994. године резултирали су великим неуспехом Мађарског демократског форума (МДФ), који губи 127 места у парламенту. Њихова влада једноставно није успела да се избори са последицама тзв. „трансформационе кризе“ (Бокрош, 2016:44-45), односно падом БДП-а и запослености у првим годинама транзиције ка тржишној привреди. Јавна потрошња је такође пала у последњој години ове владе, и то за 2.25% БДП – што је највеће смањење у целокупном анализираном периоду у Мађарској. Изборе је обележио повратак реформисаних комуниста – Мађарске социјалистичке партије (скор 3.15), која је освојила довољно мандата да самостално формира владу. Поред тога, у коалицију су позвали Савез слободних демократа – Мађарску либералну партију, која ће постати њихов редован партнер у наредним мандатима. Разлози за овакву одлуку социјалиста су вишеструки: са једне стране хтели су да избегну страхове грађана и међународне заједнице од самосталног повратка бивших комуниста на власт, али и да онемогуће поновну актуелизацију расцепа комунизам – демократија и његово стављање у центар политичког дискурса. Такође, двотрећинска већина ове коалиције давала им је већи законодавни и уставотворни маневарски простор (Тока & Рора, 2013:302-303). Влада Ђуле

Хорна је по идеолошком скору (3.36) јасно припадала левици. Упркос томе, ова влада је додатно смањивала јавну потрошњу, која је за време њиховог четворогодишњег мандата пала са 25.44% на 20.83% БДП-а – иако је константан економски раст и повећање запослености остављало могућност за одржавање нешто више потрошње. Са друге стране, Хорнова влада је значајно умањила дуг Мађарске, смањивши га са 84% на 59% БДП за четири године, а такође треба напоменути да је током већине мандата Мађарска била у стенд-бај (енг. *stand-by arrangement*) аранжману са ММФ, који је налагао стриктнију контролу буџетских издатака.

Табела 4.22. *Влада Ђуле Хорна*

Премијер: Ђула Хорн (Мађарска социјалистичка партија)

Мандат: 15. јул 1994 – 6. јул 1998.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Мађарска социјалистичка партија	209	3.15
Савез слободних демократа	69	4

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.36

Следећи избори 1998. године доносе нову промену на челу владе: победу односи Фидес (мађ. *Fidesz, Fiatal Demokraták Szövetsége* – Савез младих демократа), политичка партија настала још на зачетку вишепартизма спајањем неколико омладинских продемократских група. Фидес у овом периоду са скором 6.57 припада десној страни идеолошког спектра, а у прву владу премијера Виктора Орбана улазе два мањинска партнера сличне идеолошке позиције: један од њих је и Мађарски демократски форум, који је сада спао на свега 17 посланика. Идеолошка позиција владе осликава оријентацију њених чланица, те на скали левица – десница износи 6.79. Фидес није драстично смањивао јавну потрошњу, а тренд раста БДП и смањења дуга је настављен и током њихове владе, иако је аранжман са ММФ окончан још 1998. године.

Табела 4.23. *Прва влада Виктора Орбана*

Премијер: Виктор Орбан (Фидес)

Мандат: 6. јул 1998 – 27. мај 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Фидес	148	6.57
Независна партија малих поседника	48	7.62
Мађарски демократски форум	17	6.3

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.79

Иако је на изборима 2002. Фидес, овај пут у предизборној коалицији са МДФ, поправио свој резултат за 40 мандата и поново освојио прво место, владу су ипак формирали социјалисти. Наиме, како су у парламент ушле тек три листе (Мађарска социјалистичка партија, Савез слободних демократа и Фидес–МДФ), социјалисти и слободне демократе су наставиле већ опробану коалицију, овај пут под водством нестраначког премијера Петера Међешија. Међутим, Међеши је изгубио поверење коалиције након нешто више од две године, након пораза владајућих партија на првим мађарским изборима за Европски парламент, те је владу преузео социјалиста Ференц Ђурчањ. Коалиција је идеолошки припадала левици, са скором 3.64. Идентична владајућа коалиција се наставила и након избора 2006. године, на којима су социјалисти повећали број мандата, али се и перцепција њихове идеолошке позиције померила више ка центру (са 3.57 на 3.91 у само једном мандату), те је то условило и нешто умеренију позицију целог владајућег савеза, са скором 3.92 – који их додуше и даље сврстава међу левицу.

Табела 4.24. Влада Петера Међешија

Премијер: Петер Међеши (-)

Мандат: 27. мај 2002 – 29. септембар 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Мађарска социјалистичка партија	178	3.57
Савез слободних демократа	20	4.28

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.64

Табела 4.25. Прва влада Ференца Ђурчања

Премијер: Ференц Ђурчањ (Мађарска социјалистичка партија)

Мандат: 29. септембар 2004 – 9. јун 2006.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Мађарска социјалистичка партија	178	3.57
Савез слободних демократа	20	4.28
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.64		

Табела 4.26. Друга влада Ференца Ђурчања

Премијер: Ференц Ђурчањ (Мађарска социјалистичка партија)

Мандат: 9. јун 2006 – 14. април 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Мађарска социјалистичка партија	190	3.91
Савез слободних демократа	20	4.04
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.92		

Ускоро након избора, премијер постаје мета неколико контроверзи: у јавности се појавио снимак са затвореног страначког састанка на којем Ђурчањ признаје да је његова влада лажирала податке у вези са износом јавног дуга, што изазива низ протеста у Будимпешти; а доприноси и растућој непопуларности коалиције – социјалисти убрзо губе низ важних места на локалним изборима, као и национални референдум са предлогом реформе здравственог и образовног система (Farkas, 2016:459). Под притиском афера, непопуларности и међународне економске кризе, Ђурчањ подноси оставку у марту 2009, а на челу владе га замењује нестраначки мандатар Гордон Бајнаи. Његов мањински кабинет је био састављен од представника социјалиста и независних кандидата, будући да се Савез слободних демократа повукао из владе, пружајући јој само парламентарну подршку. Од четири владе у којима су социјалисти имали кључну улогу у периоду 2002–2010, само се током прве, Међешијеве, може препознати јак тренд повећања јавне потрошње претпостављено карактеристичан за левицу. Потрошња у односу на БДП је порасла и у току последње, Бајнаијеве владе, али је то пре резултат драстичног пада бруто домаћег производа током економске кризе, него реалне политике повећања трансфера: Мађарска је 2009. године имала негативан раст у износу од -6.6%. Током 2008, 2009. и 2010. године земља је поново била у стенд-бај аранжману са ММФ, што је једно од могућих објашњења за одсуство значајних повећања у буџету.

Табела 4.27. Влада Гордона Бајнаија

Премијер: Гордон Бајнаи (-)

Мандат: 14. април 2009 – 29. мај 2010.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Мађарска социјалистичка партија	190	3.91
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.91		

За кратко време на челу владе, Бајнаи није успео да се избори са последицама кризе нити да поправи рејтинг социјалиста, те се њихова велика непопуларност одразила на изборном резултату у априлу 2010. године. Орбанов Фидес, заједно са својим предизборним партнером Хришћанско-демократском народном партијом (КДНП) осваја двотрећинску већину мандата у парламенту: 263 од 386. Његова друга влада са скором 7.73 припада десном полу спектра.

Табела 4.28. Друга влада Виктора Орбана

Премијер: Виктор Орбан (Фидес)

Мандат: 29. мај 2010 – 6. јун 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Фидес	227	7.73
Хришћанско-демократска народна партија	36	7.78
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.73		

На изборима 2014. такође убедљиво побеђују Фидес и КДНП. Ове изборе обележава и прва промена изборног система од увођења вишестраначја: број посланика је смањен са 386 на 199, од којих се 106 бира једнокружно у једномандатним јединицама, док се 93 места расподељују пропорционално по Д'онтовом систему, на основу резултата националних листа. Трећа Орбанова влада је формирана у јуну 2014. године, са подршком 133 посланика, а њена идеолошка позиција се наглашено померила на поље крајње деснице: скор на скали левица – десница сада износи 8.46. Ова влада је уједно и једина у целокупном нашем узорку која припада крајњој десници, што говори о степену радикализације Орбанових политика у последњем мандату (видети: Kornai, 2015). Обе

Орбанове владе су, и поред санирања последица кризе (релативне стабилизације економског раста, смањења незапослености са 11% на 5% и брзог окончања аранжмана са ММФ закљученог током друге Ђурчањеве владе) наставиле са поступним смањењем јавне потрошње, нарочито у периоду од 2010. до 2015, када су буџетски издаци укупно смањени са 21.51% на 19.89% БДП.

Табела 4.29. Трећа влада Виктора Орбана

Премијер: Виктор Орбан (Фидес)

Мандат: 6. јун 2014 –

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Фидес	117	8.48
Хришћанско-демократска народна партија	16	8.29
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 8.46		

На основу анализе политичке и идеолошке динамике у Мађарској, можемо дати неколико закључака. Наиме, јасно је да је мађарски партијски систем веома стабилан, те да се, након првобитне десно оријентисане владе Мађарског демократског форума, кључни расцеп налази на линији Мађарске социјалистичке партије на левици и Фидеса на десници. Са сигурношћу можемо тврдити да је за релативну стабилност основног партијског и идеолошког расцепа заслужно неколико околности: наиме, од зачетка вишестраначја Мађарска употребљава идентичан изборни систем, који је на последњим изборима измењен, али је задржао основне карактеристике мешовитог система; затим, у Мађарској у целом наведеном периоду није било потребе за организацијом ванредних избора – те можемо аргументовати да је мешовити систем производио стабилне већине; и најзад, повезано с тим – само једном је дошло до потребе за формирањем мањинске владе: ради се о релативно краткотрајном кабинету социјалиста који је предводио премијер Гордон Бајнаи, а који је опстао уз парламентарну подршку Савеза слободних демократа до следећих редовних избора.

Ипак, у идентификованој динамици левице и деснице су видљива два тренда: благог померања социјалиста ка центру спектра кроз три периода њихових

администрација у коалицији са Савезом слободних демократа: 1994 – 1998. (скор 3.36); 2002–2006. (скор 3.64); 2006–2010. (скор 3.92); али и тренд драстичног кретања Фидеса ка крајњој десници у току њихових влада: наиме, ова странка је, од процењене позиције умерене деснице у мандату 1998-2002. (индивидуални скор 6.57) у два узастопна владајућа мандата 2010–2014. и од 2014. првобитно изменила своју идеологију удесно на скор 7.73; а затим и на позицију екстремне деснице, са скором 8.46 – што је узроковало и следствене позиције влада на чијем је Фидес челу. Ови подаци говоре о свеукупном померању целокупног спектра ка крајњој десници, што би вероватно било још израженије да је експертска анкета узела у обзир ултра-националистичку странку Јобик, која од 2010. године осваја значајан број места у парламенту. Како ова странка још увек није учествовала ни у једној влади, то није случај, те су се наши резултати задржали само на одређивању идеолошке позиције владајућих коалиција. За Орбанову осмогодишњу администрацију је карактеристично и релативно смањење јавне потрошње, што није био случај током прве владе коју је предводио лидер Фидеса (1998-2002). Што се тиче левице, значајнији тренд повећања потрошње уочили смо само током Међешијеве владе (2002-2004), док другде то није случај: Хорнова влада је наставила тржишне реформе започете након пада социјализма (Бокрош, 2016:44-45), те је смањивала потрошњу; док за време социјалистичких администрација које је водио Ђурчањ ипак преовладава тренд смањења потрошње. Од укупно десет мађарских влада од 1990. године, пет је припадало левици; а пет десници, од чега једна – крајњој десници.

Графикон 4.3. Утврђене позиције мађарских влада 1990 – 2017. на скали левица – десница

4.2.3. Чешка Република

Пад социјализма у Чешкој, тада још делу Чехословачке, почео је са низом демонстрација широм земље, који су кулминирали тзв. новембарским догађајима 1989. године – студентским и грађанским протестима и генералним штрајковима који су изазвали оставку целокупног руководства владајуће Комунистичке партије. Крајем новембра, још увек комунистички федерални парламент је изменио устав и уклонио из њега одредбе о обавезној владавини једне партије, да би 10. децембра председник Густав Хусак предложио прву некомунистичку владу након више деценија, коју је водио писац и дисидент Вацлав Хавел. Ови догађаји се данас збирно називају „плишана“ или „баршунаста“ револуција, пре свега због свог ненасилног карактера (на основу: Kurtz, 2009). Хавелова прелазна влада је надгледала транзицију ка првим слободним изборима, који су заказани за јун 1990. године, како на федералном нивоу, тако и у обе републике: Чешкој и Словачкој. Већ од новембра 1989. почиње оснивање низа политичких странака: слично као и у осталим земљама, неке су настале цепањем и трансформацијом владајуће комунистичке партије, друге су настале из опозиционих група, док су треће настојале да обнове традицију историјских, предратних политичких партија (Mansfeldova, 2013:220). На првим изборима побеђује Грађански форум, политички покрет чији је оснивач управо Хавел. У федералном парламенту, Грађански форум и њихови словачки партнери, покрет „Јавност против насиља“, заједно освајају 87 од 150 места, док је у чешком парламенту успех још израженији: Грађански форум успео је самостално да освоји 124 од 200 мандата.

Наредни, редовни избори одржани су већ 1992. године, а на њима се као најјача политичка снага у Чешкој профилише Грађанска демократска странка (ОДС), странка настала након распада Грађанског форума. ОДС није имала довољно мандата да самостално формира владу, те је састављена десна коалиција са још три политичке партије сличних идеолошких преференција: скор ове коалиције на скали левица – десница је 7.11. На челу владе био је Вацлав Клаус.

Табела 4.30. Прва влада Вацлава Клауса

Премијер: Вацлав Клаус (Грађанска демократска странка)

Мандат: 2. јул 1992 – 4. јул 1996.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађанска демократска странка	66	7.42
Хришћанска и демократска унија – Чехословачка народна партија	16	5.54
Грађанска демократска алијанса	14	7.52
Хришћанскодемократска партија	10	6.96

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.11

На овом месту, неопходно је да изнесемо једну напомену. Наиме, у моменту избора Клаусове владе, Чешка је и даље део двочлане федерације са Словачком. Ускоро након избора 1992. формирана је и федерална влада, коју су чинили ОДС и Хришћанско-демократска унија из Чешке, али и Покрет за демократску Словачку (ХЗДС), који је настао из националистичког крила опозиционог покрета „Јавност против насиља“. У току првог мандата и нарочито током изборне кампање, ХЗДС је инсистирао на идентитетском питању и већој самосталности Словачке. Ова тема је била од већег значаја за Словаке, док се чешке партије углавном нису бавиле будућношћу федерације, нити су национална питања доминирала политичким дискурсом у овом делу Чехословачке. Ипак, политички притисци, компликовани и неравноправни институционални односи, као и питање неравномерног развоја државе у којој је Чешка била значајно богатији део, ускоро је ставило питање опстанка федерације на политичку агенду (на основу: Mansfeldova, 2013: 223-225). Проблем је разрешен релативно брзо: недуго након избора, већ у јулу 1992. године, словачки парламент под доминацијом ХЗДС и Словачке народне странке проглашава самосталност. Неколико дана након тога, у преговорима влада две републике, договорено је распуштање заједничке државе, које је ступило на снагу 1. јануара 1993. Овај моменат носи одређене импликације и по дизајн нашег истраживања. Наиме, комплексна подела фискалних овлашћења и надлежности између федералног и републичког нивоа, као и изражен недостатак података за овај период условио је то да ће наше истраживање односа идеолошке оријентације владајућих партија и нивоа јавне потрошње у обзир узети само период од стицања независности ових држава. У том смислу, Чехословачка као федерација неће бити укључена у статистички модел, па ће прва година опсервације и за Чешку и за Словачку бити 1993, као година стицања

независности. У ту годину Чешка улази са коалиционом десно оријентисаном владом Вацлава Клауса. Ова влада благо повећава јавну потрошњу током 1993. и 1994. године, што је разумљиво из два разлога: првобитни период трансформационе кризе је тада већ прошао и остали економски показатељи су се углавном стабилизовали; а са друге стране се ипак радило о првом периоду изградње државе и независних чешких институција, те су увећани издаци за јавни сектор очекивани. У остатку мандата, међутим, потрошња је смањена и то за готово 2% БДП.

Табела 4.31. Друга влада Вацлава Клауса

Премијер: Вацлав Клаус (Грађанска демократска странка)

Мандат: 4. јул 1996 – 2. јануар 1998.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађанска демократска странка	68	7.28
Хришћанска и демократска унија – Чехословачка народна партија	18	5.33
Грађанска демократска алијанса	13	7.44

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.95

Након следећих редовних избора, 1996. године, Клаус остаје на челу владе са готово идентичним партнерима, али са знатним губитком мандата. Нови кабинет је био мањински, будући да су три коалициона партнера заједно контролисала 99 од 200 чланова парламента. Идеолошка позиција друге Клаусове владе је на умереној десници, са скором 6.95. Унутрашњи сукоб у ОДС и одвајање фракције Унија слободе, групе страначких функционера и посланика незадовољних вођством странке, ускоро изнуђује и Клаусову оставку, те долази до краткотрајне политичке кризе – која је превагнута формирањем мањинске прелазне владе (Lewis, 2000:111-112). На челу је био нестраначки премијер Јозеф Тошовски, бивши гувернер Чешке народне банке, а рок трајања јој је био орочен до лета 1998. године, за када су заказани превремени избори. Влада Тошовског је додатно смањила ниво јавне потрошње, и то за више од 1% БДП.

Табела 4.32. Влада Јозефа Тошовског

Премијер: Јозеф Тошовски (-)

Мандат: 2. јануар 1998 – 22. јул 1998.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Унија слободе	30	6.69
Хришћанска и демократска унија – Чехословачка народна партија	18	5.33
Грађанска демократска алијанса	13	7.44

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.45

Цепања и превирања на десници доносе прву изборну победу Чешкој социјалдемократској странци (ЧССД) и прву лево оријентисану владу у овој земљи од пада социјализма. Међутим, резултати избора 1998. су донели наизглед безизлазну ситуацију: ЧССД је освојила 74 од 200 мандата, што је било недовољно за формирање владе. Са Комунистичком партијом (24 мандата) је сарадња била искључена, пре свега због њиховог ауторитарног наслеђа, а десно оријентисана Унија слободе (19 мандата) је одбила могућност коалиције преко идеолошких и програмских линија. Са друге стране, ОДС (63 мандата) није желела да разговара о коалицији са Унијом слободе, замерајући им расколнштво и рушење Клаусове владе с почетка године. Застој је најзад сломљен у договору између ЧССД и ОДС: склопљен је тзв. Опозициони споразум, по којем ће ЧССД самостално формирати мањинску владу, а коју ће ОДС подржати у парламенту и неће покретати гласања о поверењу. ОДС је у замену добила водећа места у парламенту и неограничено право на опозиционо деловање (видети: Roberts, 2003:1273-1303). Аранжман се показао као изузетно стабилан, а влада коју је водио лидер ЧССД Милош Земан испунила је цео мандат, током којег је, у целости, дошло до експанзије јавне потрошње, те је она за четири године скочила са 19.31% на 21.29% БДП.

Табела 4.33. Влада Милоша Земана

Премијер: Милош Земан (Чешка социјалдемократска странка)

Мандат: 22. јул 1998 – 15. јул 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Чешка социјалдемократска странка	74	2.88

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 2.88

У периоду 2002–2006. владу поново формира ЧССД. Након завршетка мандата, Милош Земан се пензионише, а странка под вођством Владимира Шпидле још једном осваја највећи број места на изборима 2002. ОДС овај пут није желела да продужи подршку још једном мањинском кабинету социјалдемократа, те су у владу ушле две странке које су заједно наступале на изборима: Хришћанска и демократска унија – Чехословачка народна партија (КДУ–ЧСЛ) и Унија слободе – Демократска унија. Иако ове две партије припадају десном центру (скор 5.24) односно умереној десници (скор 6.31), доминантна улога ЧССД са 70 од 101 посланика у коалицији условила је да се идеолошка позиција ове владе и даље налази на левом полу спектра, са скором 3.85. Ниска популарност и лоши резултати на првим чешким изборима за Европски парламент, на којима је ЧССД освојила тек 2 од 24 мандата, довели су до Шпидлине оставке, те у августу 2004. владу са идентичним чланицама формира Станислав Грос. Недуго затим, и Грос је поднео оставку, након што му је после низа оптужби за корупцију и финансијских скандала пала популарност, те је владу преузео Јиржи Парубек (Hasselmann, 2006:146). Иако је прва година Шпидлине владе давала назнаке да ће се експанзивна фискална политика наставити, у наредне три године мандата влада ЧССД ниво потрошње је смањен за више од 2% БДП, те је пао на ниво из прве године Земанове владе.

Табела 4.34. Влада Владимира Шпидле

Премијер: Владимир Шпидла (Чешка социјалдемократска странка)

Мандат: 15. јул 2002 – 4. август 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Чешка социјалдемократска странка	70	3.12
Хришћанска и демократска унија – Чехословачка народна партија	23	5.24
Унија слободе – Демократска унија	8	6.31

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.85

Табела 4.35. Влада Станислава Гроса

Премијер: Станислав Грос (Чешка социјалдемократска странка)

Мандат: 4. август 2004 – 25. април 2005.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Чешка социјалдемократска странка	70	3.12
Хришћанска и демократска унија – Чехословачка народна партија	23	5.24
Унија слободе – Демократска унија	8	6.31
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.85		

Табела 4.36. Влада Јиржија Парубека

Премијер: Јиржи Парубек (Чешка социјалдемократска странка)

Мандат: 25. април 2005 – 4. септембар 2006.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Чешка социјалдемократска странка	70	3.12
Хришћанска и демократска унија – Чехословачка народна партија	23	5.24
Унија слободе – Демократска унија	8	6.31
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.85		

Непопуларност низа лидера ЧССД и честе смене на челу владе узеле су данак на следећим изборима: ОДС, на челу са Миреком Тополанеком, односи победу и формира владу са Зеленом странком и КДУ–ЧСЛ. Тополанек је у марту 2009. изгубио парламентарно гласање о поверењу које су покренули ЧССД и комунисти, те је поднео оставку. Прелазну владу до избора 2010. је формирао нестраначки мандатар Јан Фишер, а у њу су ушли представници ОДС, ЧССД и Зелене странке. Тополанекове владе смањују јавну потрошњу, док ФишEROVA влада центра у првој години повећава (2009), а у другој смањује. У случају смањења 2009. године ради се о првом налету економске кризе, у којој је чешки раст био негативан (-4.8%), БДП по глави становника пао за готово 3 хиљаде долара, а незапосленост скочила за 2.3%; те се готово целокупно повећање јавне потрошње односило на увећање социјалних трансфера – који су порасли за 1.2% БДП (Eurostat, 2018).

Табела 4.37. Влада Мирека Тополанека

Премијер: Мирек Тополанек (Грађанска демократска странка)

Мандат: 4. септембар 2006 – 8. мај 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађанска демократска странка	81	7.42
Хришћанска и демократска унија – Чехословачка народна партија	13	5.52
Зелена странка	6	4.75

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.17

Табела 4.38. Влада Јана Фишера

Премијер: Јан Фишер (-)

Мандат: 8. мај 2009 – 13. јул 2010.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађанска демократска странка	81	7.42
Чешка социјалдемократска странка	74	2.88
Зелена странка	6	4.75

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.23

Након избора 2010. владу су формирали ОДС и две нове странке: ТОП 09 (Традиција, одговорност, просперитет), партија отцепљена од КДУ–ЧСЛ, која је под вођством Карела Шварценберга, министра спољних послова у Тополанековој влади, остварила велики изборни успех и освојила 41 мандат; као и странка „Јавни послови“, која је у националну политику ушла након неколико година успешног политичког деловања на локалном нивоу у Прагу, те освојила 24 мандата. Влада је припадала десници, са скором 6.99, који је благо измењен током марта 2012. када су се „Јавни послови“ поцепали, а у влади наставила да делује њихова фракција ЛИДЕМ – Либералне демократе, са 11 мандата, те је од тог момента идеолошки скор владе 7.2. Ова влада је потрајала до средине 2013. године, када је премијер и лидер ОДС Петр Нечас поднео оставку након што су против његових блиских сарадника поднете оптужнице за корупцију, а владајућа коалиција се распала (Ностан, 2016:106-107). Политичка криза се продубила до краја године, пошто је Милош Земан, који је у међувремену у јануару 2013. изабран за председника републике, без консултација са парламентарним странкама за мандатара именовано нестраначког економисту Јиржија Руснока. Руснокова влада није добила

подршку у парламенту, будући да су остаци владајуће коалиције на челу са ОДС желели мандат за формирање владе – што Земан није хтео да им уступи, а са друге стране, ЧССД се залагала за хитан излазак на ванредне изборе (видети: Hanley, 2013). Русноков кабинет је био на челу Чешке као технички, будући да никад није званично изгласан, а потрајао је до октобарских избора. Узевши у обзир чињеницу је ова влада била нестраначка (са изузетком једног министра из КДУ–ЧСЛ), као и да није добила подршку у парламенту, она неће бити укључена у тестирање утицаја на јавну потрошњу, будући да је њену идеологију немогуће прецизно одредити, пре свега због непартијског карактера.

Табела 4.39. Прва влада Петра Нечаса

Премијер: Петр Нечас (Грађанска демократска странка)

Мандат: 13. јул 2010 – 12. март 2012.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађанска демократска странка	53	7.46
ТОП 09	41	7.28
Јавни послови	24	5.48
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.99		

Табела 4.40. Друга влада Петра Нечаса

Премијер: Петр Нечас (Грађанска демократска странка)

Мандат: 12. март 2012 – 10. јул 2013.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађанска демократска странка	53	7.46
ТОП 09	41	7.28
ЛИДЕМ – Либералне демократе	11	5.63
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.2		

На изборима крајем 2013. тесну победу односи ЧССД, која након вишемесечних преговора ступа у коалицију са две странке: другопласираном партијом на изборима АНО 2011 (чеш. *Akce nespokojených občanů 2011*, Покрет незадовољних грађана 2011 – скор 5.65) и КДУ-ЧСЛ (скор 5.26). Владу, која се одржала све до наредних редовних избора

крајем 2017, формирао је лидер ЧССД Бохулав Сobotка, а идеолошка позиција коалиције налазила се у центру, са скором 4.51. Овакав скор влада дугује како коалицији ЧССД са две партије десног центра, тако и чињеници да се позиција ЧССД благо померила од левице ка центру, те у овом мандату износи 3.24. У смислу утицаја на јавну потрошњу, уочена перцепција померања ка центру је такође логична, будући да ова влада није исказала понашање које бисмо могли да припишемо странкама леве оријентације: наиме, у све три године за које су доступни подаци (2014, 2015. и 2016), потрошња је смањивана.

Табела 4.41. Влада Бохулава Сobotке

Премијер: Бохулав Сobotка (Чешка социјалдемократска странка)

Мандат: 29. јануар 2014 – 13. децембар 2017.

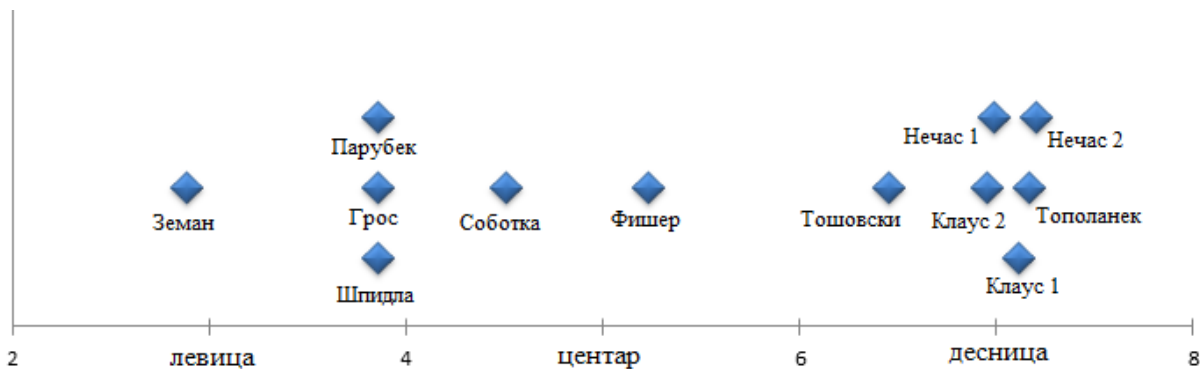
Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Чешка социјалдемократска странка	50	3.24
АНО 2011	47	5.65
Хришћанска и демократска унија – Чехословачка народна партија	14	5.26
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.51		

Чешким партијским системом традиционално доминира такмичење између левице и деснице (видети: Rovny, 2018). И док леви пол идеолошког спектра чврсто представља Чешка социјалдемократска странка (ЧССД); десницом доминира Грађанска демократска странка (ОДС) – иако је овај пол спектра раслојен како иницијалним цепањима ОДС са почетка вишестраначја, тако и појавом неколико нових странака на десном центру или умереној десници, посебно у последњих неколико изборних циклуса. Сви остали актери се позиционирају у овом оквиру. Занимљиво је приметити да странке десног центра, попут АНО 2011 или КДУ-ЧСЛ, немају проблем са коалирањем са оба велика представника два супротстављена идеолошка пола, представљајући на тај начин истинске партије идеолошког центра. ЧССД прихвата партнере са деснице, будући да је једина преостала лева опција која континуирано осваја представнике у парламенту Комунистичка партија Чешке и Моравске, која се од зачетка вишестраначја налази у својеврсној политичкој

изолацији због свог ауторитарног наслеђа. Такође, занимљив је феномен да и две највеће странке имају историју подржавања мањинских влада политичких противника: то се десило са подршком ЧССД избору другог Клаусовог кабинета, као и владе Тошовског; али и са Опозиционим споразумом, којим је ОДС подупирао Земанову владу током целог њеног мандата, од 1998. до 2002.

Такмичење левице и деснице се само делимично пренело на економске исходе: док су владе ОДС у највећем броју случајева смањивале ниво јавне потрошње; за владе ЧССД је то случај само у току мандата Милоша Земана: сви каснији кабинети социјалдемократа су тежили да умање ниво јавних издатака, што се очитовало и у њиховом померању ка идеолошком центру током времена. У анализираном временском оквиру, Чешка је имала 12 влада током осам изборних циклуса: четири је припадало левици, две центру, а шест десници. Током целог периода, на снази је пропорционални изборни систем са више изборних јединица: првобитних осам изборних јединица је 2002. године повећано на четрнаест.

Графикон 4.4. Утврђене позиције чешких влада 1993 – 2017. на скали левица – десница

4.2.4. Словачка

У годинама након тзв. „плишане“ револуције, унутрашња политичка динамика у Словачкој је попримила другачије обресе од оне у већој чланици чехословачке федерације. Иако су опозиционе партије однеле убедљиву победу на првим слободним изборима у јуну 1990. и формирале владу, ускоро долази до сукоба унутар највеће од њих: покрета „Јавност против насиља“. Први премијер и један од лидера покрета, Владимир

Мечијар, усваја чвршћи националистички став у погледу захтева за словачком независношћу, те бива смењен од стране дела сопствених чланова пре истека прве године мандата (Deegan-Krause, 2013:267-268). Мечијарова фракција се ускоро одваја и оснива засебну странку: Покрет за демократску Словачку (ХЗДС), који ће доминирати партијским системом ове земље у наредних неколико изборних циклуса. ХЗДС побеђује на следећим републичким изборима и формира мањинску владу, са 74 од 150 посланика. Уз подршку крајње десне Словачке народне странке (скор 8.6), недуго након избора парламент изгласава Декларацију о независности словачке нације, а након преговора две републике се усаглашавају о раздруживању федерације: Словачка постаје независна 1. јануара 1993. године. Словачка народна странка (СНС) тада званично улази у Мечијарову владу, померајући њену идеолошку позицију јасније ка десници (скор владе 6.49). Као што смо већ нагласили у случају Чешке, од овог момента ћемо и укључити владе Словачке у модел којим тестирамо утицај партијске идеологије на јавну потрошњу, будући да федерације због комплексне поделе буџетских овлашћења, али и мањка доступних података, нећемо испитивати.

Табела 4.42. Друга влада Владимира Мечијара

Премијер: Владимир Мечијар (Покрет за демократску Словачку)

Мандат: 24. јун 1992 – 15. март 1994.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Покрет за демократску Словачку	74	6.06
Словачка народна странка	15	8.6

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.49

Прва влада независне Словачке трајала је нешто више од годину дана. Током тог времена, Мечијар улази у низ сукоба са политичким савезницима и противницима, од којих је најважнији дуготрајни конфликт са председником републике, Михалом Ковачом, који је иначе изабран као кандидат ХЗДС (видети: Krbatova, 2016). Мечијар ускоро губи подршку у парламенту, а остатак 1994. године владу састављену од отцепљених фракција ХЗДС и Словачке народне странке, као и Хришћанско-демократског покрета, предводи Јозеф Моравчик. Ипак, највећа странка у влади, са 29 посланика, била је Странка

демократске левике (скор 2.75), наследница Комунистичке партије, што је условило и позицију владајуће коалиције у центру спектра, са скором 4.93.

Табела 4.43. Влада Јозефа Моравчика

Премијер: Јозеф Моравчик (Демократска унија Словачке)

Мандат: 15. март 1994 – 13. децембар 1994.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска унија Словачке	18	5.85
Хришћанско-демократски покрет	18	6.94
Странка демократске левике	29	2.75
Народна демократска странка	6	6.83

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.93

Мечијар се враћа на место премијера након ванредних избора крајем 1994. године. У коалицију која ће Словачку водити у пуном четворогодишњем мандату улазе и Словачка народна странка (СНС), као и Унија радника Словачке, странка екстремне левике (скор 1.31), што резултира позицијом ове владе на десном центру, уз скор 5.59. Иако је тренд током појединачних година варирао, прве три владе независне Словачке су углавном смањивале ниво потрошње у односу на БДП, те је на крају трећег мандата Владимира Мечијара он износио 21.14%, у контрасту са износом из 1993. године од 24.02%.

Табела 4.44. Трећа влада Владимира Мечијара

Премијер: Владимир Мечијар (Покрет за демократску Словачку)

Мандат: 13. децембар 1994 – 30. октобар 1998.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Покрет за демократску Словачку	61	6.06
Унија радника Словачке	13	1.31
Словачка народна странка	9	8.6

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.59

Изборе 1998. карактерише својеврсна референдумска атмосфера. Мечијарова администрација постаје оптерећена коруптивним скандалима, ауторитарним тенденцијама и кашњењем Словачке у погледу европских интеграција (Миклош, 2016:119-121). Његову растућу непопуларност користи Словачка демократска коалиција, партија деснице (скор 6.27) настала као савез више опозиционих политичких странака. Владу је формирао Микулаш Дзуринда, заједно са Странком демократске левце (скор 2.6), Странком мађарске коалиције (скор 6.36) и Странком грађанског споразума (скор 4.53). Влада је припадала десном центру (скор 5.13), а разнолике идеолошке позиције чланица коалиције говоре о томе да главни расцеп у словачком партијском систему у овом периоду није био идеолошки, већ се отелотворио у односу према Мечијаровој владавини; односно, у ширем смислу, у односу према демократизацији и европским интеграцијама (видети: Rybar, 2006). Иначе, избори 1998. су одржани по пропорционалном изборном систему са целом земљом као једном изборном јединицом, што је механизам задржан до данас. Претходно, од почетка вишестраначја, у употреби је такође био пропорционални систем, али са четири изборне јединице.

Табела 4.45. Прва влада Микулаша Дзуринде

Премијер: Микулаш Дзуринда (Словачка демократска коалиција)

Мандат: 30. октобар 1998 – 15. октобар 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Словачка демократска коалиција	42	6.27
Странка демократске левце	23	2.6
Странка мађарске коалиције	15	6.36
Странка грађанског споразума	13	4.53

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.13

Дзуриндина влада убрзава економске реформе и либерализацију, те су у овом периоду забележени јачи ефекти трансформационе кризе, кроз коју су остале земље Источног блока углавном пролазиле раније током транзиције – најчешће у раним деведесетим: раст БДП је успорио, незапосленост је порасла са 12% на преко 19%, док је стопа инфлације такође била двоцифрена. Упркос томе, Дзуринда наставља мандат на месту премијера и након избора 2002. Словачка демократска коалиција се у међувремену

трансформише у конзервативно-либералну Словачку демократску и хришћанску унију (СДКУ – скор 6.6), а предводе идеолошки униформну владу деснице (скор 6.57) са још три партнера врло сличних програмских позиција: Странком мађарске коалиције (скор 6.5), Хришћанско-демократским покретом (скор 7.07) и Алијансом нових грађана (скор 6.07). Ниво потрошње је током обе Дзуриндине владе постепено умањиван, тако да је 2006. године износио тек 18.83% БДП. Влада је пала неколико месеци пре истека мандата, након изласка Хришћанско-демократског покрета из коалиције.

Табела 4.46. Друга влада Микулаша Дзуринде

Премијер: Микулаш Дзуринда (Словачка демократска и хришћанска унија)

Мандат: 15. октобар 2002 – 4. јул 2006.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Словачка демократска и хришћанска унија	28	6.6
Странка мађарске коалиције	20	6.5
Хришћанско-демократски покрет	15	7.07
Алијанса нових грађана	15	6.07

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.57

На ванредним изборима 2006. побеђује Смер – социјална демократија (скор 3.27), а њихов лидер Роберт Фицо формира владу у изненађујућој коалицији са осталим противницима Дзуриндине владе: десном ХЗДС (скор 6), на чијем челу је и даље био Владимир Мечијар, као и екстремно десном Словачком народном странком (скор 8.13). Оваква коалиција идеолошки различитих партнера условила је да се позиција владе налази у центру спектра: 4.89. Фицо је наставио политику генералног тренда смањења јавне потрошње, који је међутим прекинут 2009. године као последица економске кризе: како у релативном износу (у односу на умањени БДП), тако и у номиналној суми, јавна потрошња је порасла, нарочито у области социјалних трансфера, у којој је увећање износило готово 20 процената (Eurostat, 2018).

Табела 4.47. Прва влада Роберта Фица

Премијер: Роберт Фицо (Смер – социјална демократија)

Мандат: 4. јул 2006 – 8. јул 2010.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Смер – социјална демократија	50	3.27
Словачка народна странка	20	8.13
Покрет за демократску Словачку	15	6

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.89

Упркос непринципијелној владајућој коалицији и потешкоћама изазваних економском кризом, Смер осваја релативну већину и на наредним изборима 2010. године. Ипак, владу формира СДКУ, заједно са три партнера: Хришћанско-демократским покретом (скор 7.13), новом странком Слобода и солидарност (скор 7.4) и партијом Мост (скор 5.87), која је настала 2009. године на платформи међуетничке сарадње Словака и Мађара. Премијерка владе деснице (скор 6.76) постаје Ивета Радичова из СДКУ. И поред идеолошке униформности, владајућа коалиција није добро функционисала: дошло је до сукоба у вези учешћа Словачке у механизмима финансијске стабилизације Еврозоне у контексту санирања последица економске кризе, које је партија Слобода и солидарност одбила да подржи, те је влада пала након петнаест месеци (Kundrat, 2013). Краткотрајна влада деснице се ипак понашала у складу са својим идеолошким одређењем, те је јавна потрошња за њеног мандата пала за 0.81% БДП.

Табела 4.48. Влада Ивете Радичове

Премијер: Ивета Радичова (Словачка демократска и хришћанска унија)

Мандат: 8. јул 2010 – 4. април 2012.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Словачка демократска и хришћанска унија	28	6.53
Слобода и солидарност	22	7.13
Хришћанско-демократски покрет	15	7.4
Мост	14	5.87

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.76

На изборима у марту 2012. убедљиво побеђује Смер – социјална демократија, освојивши 83 од 150 мандата у парламенту. Ова партија се одлучује да самостално

формира владу левице (скор 3.69), на чије чело је изабран Роберт Фицо. Упркос slabим стопама економског раста, лева влада је очекивано водила експанзивну фискалну политику, те је потрошња за четири године скочила са 18.19% на 19.38% БДП. Фицо наставља мандат на месту премијера и након редовних избора 2016. године, додуше у коалиционој влади са још три партије, будући да због лошијег резултата Смер, који је сада спао на 49 места у парламенту, више није могао самостално да формира владу. С обзиром на то да Смер нема идеолошки блиског коалиционог партнера у словачком парламенту, у владу су поново ушле партије фрагментираног десног центра или деснице: Словачка народна странка (скор 6.93), странка Мост (скор 5.87) и новоформирана странка Мрежа (скор 6.36). Значајно учешће идеолошки различитих странака доприноси томе да скор владајуће коалиције на идеолошкој скали износи 4.83 – смештајући трећу Фицову владу на леви центар.

Табела 4.49. Друга влада Роберта Фица

Премијер: Роберт Фицо (Смер – социјална демократија)

Мандат: 4. април 2012 – 23. март 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Смер – социјална демократија	83	3.69

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.69

Табела 4.50. Трећа влада Роберта Фица

Премијер: Роберт Фицо (Смер – социјална демократија)

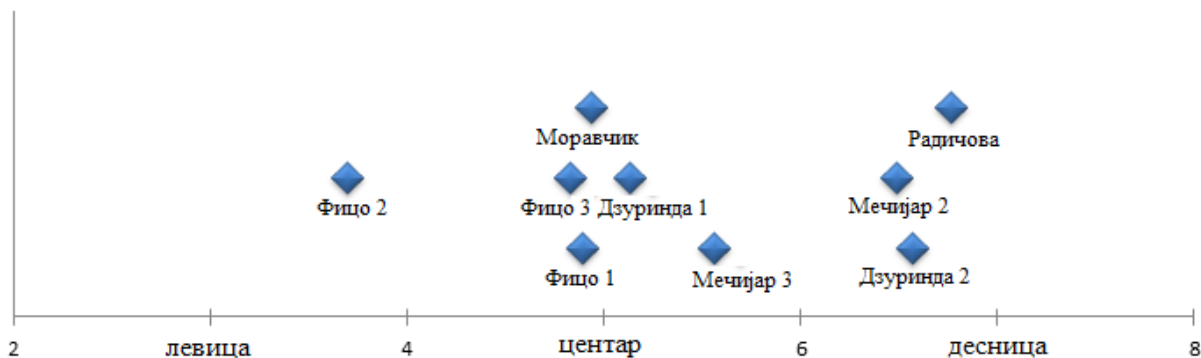
Мандат: 23. март 2016 –

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Смер – социјална демократија	49	3.73
Словачка народна странка	15	6.93
Мост	11	5.87
Мрежа	7	6.36

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.83

Анализирајући контуре словачког партијског система од пада социјализма до данас, можемо уочити два дистинктивна периода. Први се односи на доминацију ХЗДС и њеног лидера Владимира Мечијара, у чијем периоду идеолошке разлике, посебно оне на линији левица – десница, нису представљале примарни расцеп партијског система. Борба између ХЗДС и опозиције, оличене превасходно у Словачкој демократској коалицији (такође странци деснице) и њеном лидеру Микулашу Дзуринди, односила се пре свега на питање демократизације ауторитарне владавине и последичне европеизације Словачке. У другом периоду, чији рани почетак можемо означити од прве Дзуриндине владе, партијска борба постаје више идеологизована, а такмичење левице и деснице оквирно постаје омеђено суочавањем десног СДКУ и социјалдемократске странке Смер. Међутим, и у том периоду налазимо одређене непринципијелне савезе странака преко идеолошких линија, који се пре свега огледају у подршци десничарских странака владама Смера, у периоду од 2006. до 2010. године, као и након избора 2016. Овај тренд је присутан великим делом захваљујући немогућности других лево оријентисаних странака да пређу изборни цензус, те је Смер приморан да партнере за владајуће коалиције тражи на фрагментираној десници, што у збиру често доводи до влада које припадају левом центру, пре него „чистој“ левици. У другом наведеном периоду јасније се читавају и трендови кретања јавне потрошње који се могу повезати са идеолошким усмерењем влада. Ипак, питање корелације идеологије и потрошње проблематизује велики број влада које су идеолошки припадале центру спектра. У периоду након стицања независности, на челу државе је било укупно девет влада: од тога су пет владе центра, три су владе деснице, а једна – левице. У чак 14 од укупно 24 године, односно опсервације везане за Словачку, на власти су владе центра. Током тог периода, потрошња је повећавана у 7 случајева (у просеку 0.89% БДП по години), а смањивана такође у 7 случајева (у просеку 1.41% БДП по години). Иако је тај податак у складу са једном од основних хипотеза нашег истраживања – да идеолошки центар нема конзистентан утицај на потрошњу – питање је како ће ови трендови утицати на резултате крајњег статистичког модела.

Графикон 4.5. Утврђене позиције словачких влада 1993 – 2017. на скали левица – десница

4.2.5. Естонија

Већ са краја осамдесетих година двадесетог века, како постаје јасно да је Совјетски Савез изгубио Хладни рат, јављају се демократски захтеви у балтичким републикама. У све три државе, продемократске странке су биле испреплетене са покретима за национално осамостаљење; а конкретно у Естонији, републичка Комунистичка партија је такође изнела захтев за независношћу, одвојивши се од централне Комунистичке партије Совјетског Савеза. На изборима за Врховни совјет Естоније у марту 1990. године већину гласова освајају кандидати који су подржавали независност: представљени на листи опозиционог Народног фронта, али и Комунистичке партије; док су просовјетски кандидати били окупљени око листе Заједничког савета радних колектива. Овај парламент, међутим, нисмо укључили у експертску анкету: поред тога што избори нису били у потпуности слободни, ситуација на партијској сцени у овом моменту је и даље хаотична, углавном без структурираних и институционализованих политичких партија, које су тек почеле да се формирају (Lewis, 2000:44). Такође, будући да Естонија у овом тренутку још увек није независна држава, као и да тип владе није парламентарни, овај период је без значаја за наше истраживање.

Након неуспелог пуча тврде струје комуниста у Москви, долази до учвршћивања републичких администрација у односу на централни ниво, те се Естонија званично осамостаљује 20. августа 1991. године (на основу: Värä, 2010). Први слободни избори у независној балтичкој држави одржани су 20. септембра 1992. године, уз употребу изборног система који је, уз мање измене, на снази и данас: кандидати за 101 место у парламенту се бирају са страначких листа у дванаест вишемандатних изборних јединица,

уз преференцијално гласање. Прва влада, коју формирао је Март Лар, идеолошки је припадала десници (скор 7.34). Крајем 1994. године парламент изгласава неповерење Ларовој влади, а нову коалицију формира Андрес Таранд – иако је она трајала свега неколико месеци, до нових избора у марту 1995, будући да је мандат првог сазива парламента био уставом орочен на три године. Тарандову владу чини пет партија, од којих већина настаје након распада Про Патриа коалиције, те је ова влада задржала сличну идеолошку позицију као и претходна (скор 7.15).

Табела 4.51. Прва влада Марта Лара

Премијер: Март Лар (Про Патриа национална коалиција)

Мандат: 21. октобар 1992 – 8. новембар 1994.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Про Патриа национална коалиција	29	7.71
Савез умерених	12	5.29
Естонска национална партија за независност	12	8.5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.34

Табела 4.52. Влада Андреса Таранда

Премијер: Андрес Таранд (Савез умерених)

Мандат: 8. новембар 1994 – 17. април 1995.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Про Патриа национална коалиција	15	7.71
Савез умерених	12	5.29
Естонска национална партија за независност	12	8.5
Естонска реформска партија	9	7.14
Народна партија републиканаца и конзервативаца	5	8.17

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.15

Изборе 1995. године обележио је тежак пораз партија које су чиниле претходну владајућу коалицију. Већину мандата осваја савез Естонске коалиционе партије (скор 5.88) и Естонске народне странке (скор 5.38), који су формирали четири владе у току

актуелног сазива парламента: демонстрирајући велики ниво нестабилности коалиције, и поред тога што је она испунила цео мандат. Првобитни партнер владе Тита Вахија и две највеће странке била је Партија центра (скор 4.25). Након парламентарних скандала, трећа странка у влади кроз готово целу 1996. годину постаје Реформска партија (скор 7.25). Међутим, због коалиционог сукоба, као трећи партнер у мањинску владу од децембра 1996. улази Партија прогреса (скор 5), која остаје у коалицији све до краја мандата. У међувремену је промењен и премијер, пошто Вахи подноси оставку, па владу у наредне две године преузима Март Симан. Владајућа коалиција се у овом мандату држала у оквирима десног центра, осим у току 1996. године, када је трећи партнер била десна Реформска партија, па је скор тада порастао ка десници (6.12). За време ових влада је такође видљиво значајно смањење јавне потрошње, која је у периоду 1995–1998. укупно пала за 5.5% БДП.

Табела 4.53. Прва влада Тита Вахија

Премијер: Тит Вахи (Естонска коалициона партија)

Мандат: 17. април 1995 – 7. новембар 1995.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска коалициона партија	18	5.88
Естонска народна странка	23	5.38
Естонска партија центра	16	4.25
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.22		

Табела 4.54. Друга влада Тита Вахија

Премијер: Тит Вахи (Естонска коалициона партија)

Мандат: 7. новембар 1995 – 1. децембар 1996.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска коалициона партија	18	5.88
Естонска народна странка	23	5.38
Естонска реформска партија	19	7.25
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.12		

Табела 4.55. Трећа влада Тита Вахија

Премијер: Тит Вахи (Естонска коалициона партија)

Мандат: 1. децембар 1996 – 17. март 1997.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска коалициона партија	18	5.88
Естонска народна странка	23	5.38
Партија прогреса	5	5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.53

Табела 4.56. Влада Марта Симана

Премијер: Март Симан (Естонска коалициона партија)

Мандат: 17. март 1997 – 25. март 1999.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска коалициона партија	18	5.88
Естонска народна странка	23	5.38
Партија прогреса	5	5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.53

Март Лар се враћа на чело владе 1999. године, и то у коалиционој влади Про Патрије, Умерених и Реформске партије. Ради се о десно оријентисаној влади (скор 6.49). У првој години Ларове владе потрошња је повећана (за 1.23% БДП), док је у остале две године мандата умањена, и то укупно за више од 3.3% БДП. Лар је поднео оставку након три године, када се владајућа коалиција распала на локалним изборима у главном граду Талину (Gunter, 2002). У периоду до следећих избора, мањинску владу десног центра (скор 5.38) формира Реформска партија са опозиционом Партијом центра. На челу је Сим Калас, а влада наставља ранији тренд смањења потрошње.

Табела 4.57. Друга влада Марта Лара

Премијер: Март Лар (Про Патрија)

Мандат: 25. март 1999 – 28. јануар 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
----------	---------------	---------------

Про Патриа	18	7.38
Умерени	17	4.86
Естонска реформска партија	18	7.13
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.49		

Табела 4.58. Влада Сима Каласа

Премијер: Сим Калас (Естонска реформска партија)

Мандат: 28. јануар 2002 – 10. април 2003.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска реформска партија	18	7.13
Естонска партија центра	28	4.25
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.38		

Наредни сазив парламента такође обележавају две владе. Првобитну коалицију је од априла 2003. водио премијер Јухан Партс из Партије Рес Публика, у коалицији са Реформском партијом и Народном унијом. Влада се налазила на десници (скор 6.51). Партсу је изгласано неповерење у априлу 2005, а Рес Публику је у коалицији заменила Партија центра. За новог премијера изабран је Андрес Ансип из Реформске партије, а влада је идеолошки припадала десном центру (скор 5.23). Током све четири године овог мандата парламента вођена је рестриктивна фискална политика, те је потрошња поново смањивана: на крају прве Ансипове владе износила је 15.76% БДП.

Табела 4.59. Влада Јухана Партса

Премијер: Јухан Партс (Рес Публика)

Мандат: 10. април 2003 – 12. април 2005.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Рес Публика	28	6.88
Естонска реформска партија	19	7
Естонски народни савез	13	5
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.51		

Табела 4.60. Прва влада Андруса Ансипа

Премијер: Андрус Ансип (Естонска реформска партија)

Мандат: 12. април 2005 – 5. април 2007.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска реформска партија	19	7
Естонска партија центра	28	4.13
Естонски народни савез	13	5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.23

Ансип је премијер који се најдуже задржао на челу естонске владе. Након избора 2007. је формирао нову владајућу коалицију своје Реформске партије са Унијом Про Патриа и Рес Публика (настала као савез две десне партије) и Социјалдемократском партијом (Умерени мењају име 2004. године). Влада припада десници са скором 6.57, који је додатно повећан од 2009. године, када социјалдемократе напуштају владајућу коалицију, и до краја мандата износи 7.08. Након избора 2011. године Реформска партија и Унија Про Патриа и Рес Публика поново настављају сарадњу, а Ансип остаје на челу владе сличне идеолошке позиције (скор 7.13).

Табела 4.61. Друга влада Андруса Ансипа

Премијер: Андрус Ансип (Естонска реформска партија)

Мандат: 5. април 2007 – 21. мај 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска реформска партија	31	7.13
Унија Про Патриа и Рес Публика	19	7
Социјалдемократска партија	10	4

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.57

Табела 4.62. Трећа влада Андруса Ансипа

Премијер: Андрус Ансип (Естонска реформска партија)

Мандат: 21. мај 2009 – 6. април 2011.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска реформска партија	31	7.13

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.08

Табела 4.63. Четврта влада Андруса Ансипа

Премијер: Андрус Ансип (Естонска реформска партија)

Мандат: 6. април 2011 – 26. март 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска реформска партија	33	7.13
Унија Про Патриа и Рес Публика	23	7.13

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.13

На почетку последње године мандата, Ансип након девет година на месту премијера одлучује да се неће кандидовати поново, те подноси оставку – како би обезбедио својој партији мирну транзицију лидерства пред долазеће изборе (Reuters, 2014). Његове владе од 2007. године су прекинуле тренд смањења потрошње и почеле да форсирају експанзивнију фискалну политику, а то је нарочито био случај након избијања економске кризе која је значајно погодила Естонију: само током 2009. БДП је пао за 14.72%, док се незапосленост готово утростручила. Део овог повећања потрошње свакако одлази на релативан однос са смањеним БДП, али значајан део се огледа и у повећању социјалних трансфера, који су кумулативно порасли преко 6% БДП у само две године (Eurostat, 2018). У том периоду, члан владајуће коалиције су биле и лево оријентисане социјалдемократе, те је могућ и њихов утицај на повећана социјална давања. Као и у другим земљама, након санације првих ефеката кризе, Ансипова влада је наставила са трендом смањења потрошње, који је потрајао све до последње године његовог мандата, када поново наилазимо на увећање буџетских издатака.

Табела 4.64. Прва влада Тавија Роиваса

Премијер: Тави Роивас (Естонска реформска партија)

Мандат: 26. март 2014 – 30. март 2015.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска реформска партија	33	7.13

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.85

Владу након Ансипове оставке формира Тави Роивас из Реформске партије, а због новог-старог коалиционог партнера, социјалдемократа, позиција владе се помера у центар спектра, са скором 5.85. Роивас окупља коалицију своје партије, социјалдемократа и Уније Про Патрија и Рес Публика и након следећих избора (скор владе 6.11), међутим бива смењен крајем 2016. Реформску партију у владајућој коалицији замењује Партија центра, а премијер постаје Јури Ратас. Влада се, по први пут од самосталности Естоније, налази на левом центру, са скором 4.56. Потрошња се у свакој наредној години повећава, што је тренд који номинално можемо поново да припишемо присуству Социјалдемократске партије у коалицији.

Табела 4.65. Друга влада Тавија Роиваса

Премијер: Тави Роивас (Естонска реформска партија)

Мандат: 30. март 2015 – 23. новембар 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска реформска партија	30	7
Социјалдемократска партија	15	3.63
Унија Про Патрија и Рес Публика	14	6.88

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.11

Табела 4.66. Влада Јурија Ратаса

Премијер: Јури Ратас (Естонска партија центра)

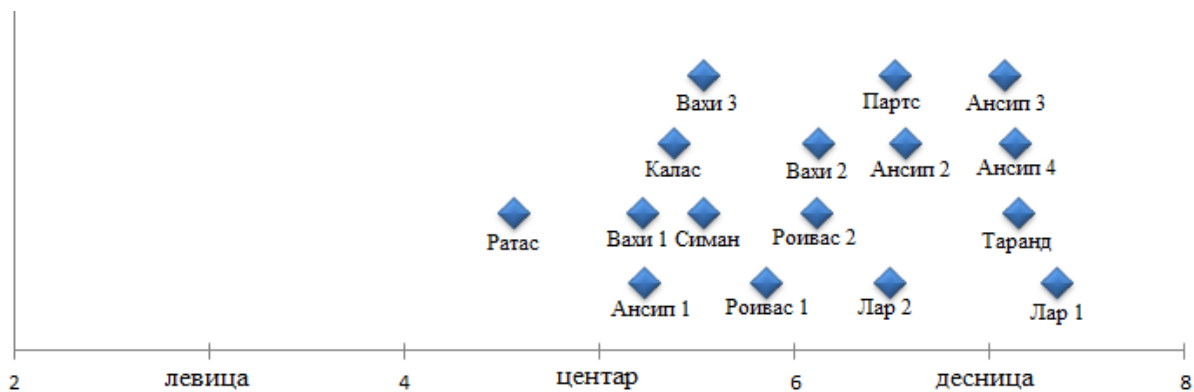
Мандат: 23. новембар 2016 –

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Естонска партија центра	27	3.88
Социјалдемократска партија	15	3.63
Унија Про Патрија и Рес Публика	14	6.88

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.56

Седам изборних циклуса и чак 16 различитих влада у овом периоду сведоче о нестабилној природи естонског партијског система и честим променама владајућих коалиција. Видљиво је да су све кључне партије способне да коалирају међусобно, а да се прагматски интереси често стављају испред програмских разлика (видети: Lagerspetz & Vogt, 2013:55). Међутим, ова сарадња је и олакшана јер су програмске разлике између партија изузетно мале: наиме, са изузетком социјалдемократа и Партије центра, које гравитирају између центра и левице (и то тек у последња два мандата), највећи део естонске партијске сцене припада десном полу идеолошког спектра. Уопштено говорећи, чак и номинално лево оријентисане партије у Естонији су показивале јасно протржишно опредељење у својим социоекономским политикама, уз јаку националну оријентацију (Lagerspetz & Vogt, 2013:55). То се показало и у погледу фискалне политике: генерални тренд влада од стицања независности говори о континуираном смањењу буџетских издатака. Међутим, овде постоје два важна изузетка: током Ансипове владе за време економске кризе; али и влада изабраних у последње четири године, у којима су као мањински партнер учествовале социјалдемократе, могуће је идентификовати повећање потрошње. То ипак имплицира постојање одређених идеолошких разлика у погледу социоекономских политика, упркос томе што је цело партијско поље значајно нагнуто ка десној страни спектра – о чему сведочи и податак да је, од 16 анализираних влада Естоније, девет припадало десници, шест – десном центру, а само једна, актуелна влада Јурија Ратаса, идеолошки припада левом центру.

Графикон 4.6. Утврђене позиције естонских влада 1992 – 2017. на скали левица – десница

4.2.6. Летонија

Резултати експертског скорa указују на то да партијски систем у Летонији показује сличне трендове као у суседној Естонији: наиме, идеолошко поље је значајно „накривљено“ ка десници, која од стицања независности доминира извршном влашћу, али и уопште политичким животом ове балтичке земље. Зашто је то тако? Свесне да већина гласача левицу и даље поистовећује са комунистичком совјетском владавином, део ових партија избегава да се јасно идеолошки декларише. Поред тога, десница се од зачетка вишестраначја профилисала као чувар летонске независности, те је веома тешко изазвати ове политике са позиције левеце (Plakans, 2011). Наиме, на првим делимично слободним изборима за Врховни совјет Летоније, у марту 1990. године, локална грана Комунистичке партије се, за разлику од својих естонских колега, није експлицитно определила за независност, нити се сепаратисала од централне Комунистичке партије Совјетског Савеза. То је, краткорочно, условило убедљиву победу опозиционог Народног фронта Летоније на тим изборима (131 од 201 мандата у Совјету), док је на дужи рок произвело је отклон Летонача према комунистима и уопште њима блиским идеолошким опцијама. Најзад, још један разлог налази се у етничкој дистанци, а то је потенцијално објашњење одсуства левеце и у Естонији. Наиме, обе земље имају значајну руску мањину, која износи око четвртине популације. Овај етнички расцеп је омео одржив развој изворне левичарске политичке опције, а често и њихово учешће у власти, будући да се гласање за левицу перципира као гласање за опције блиске Русији (Bergman, 2017). Овакво мишљење делимично подржава и само деловање таквих партија, нарочито у Летонији: пример за то је Социјалдемократска партија Хармонија, која, као отворено декларисана про-руски странка левеце, осваја највише мандата у последња два изборна циклуса, али је константно искључена из формирања владајућих коалиција.

Први слободни избори након проглашења независности Летоније одржани су у јуну 1993. године, по пропорционалном изборном систему са пет изборних јединица, који је у употреби све до данас. Мањинску владу десног центра (скор 5.8) након избора формира премијер Валдис Биркавс из странке Летонски пут. После нешто више од годину дана, након коалиционих неслагања, Биркавса замењује страначки колега Марис Гаилис, а

коалиција је проширена са још две странке: иако је њена идеолошка позиција остала слична (скор 5.71).

Табела 4.67. Влада Валдиса Биркавса

Премијер: Валдис Биркавс (Летонски пут)

Мандат: 3. август 1993 – 15. септембар 1994.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Летонски пут	36	5.9
Летонска унија земљорадника	12	5.5
Летонска зелена партија	1	5.7
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.8		

Табела 4.68. Влада Мариса Гаилиса

Премијер: Марис Гаилис (Летонски пут)

Мандат: 15. септембар 1994 – 21. децембар 1995.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Летонски пут	36	5.9
Летонска унија земљорадника	12	5.5
Летонска зелена партија	1	5.7
Отаџбина и слобода	6	7.6
Политичка унија економиста	8	3.78
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.71		

У периоду након других избора, одржаних у септембру и октобру 1995. године, на челу велике коалиције десног центра (скор 5.59) долази бизнисмен Андрис Шкеле. Иако је значајну улогу у овој влади играла лево оријентисана Демократска партија Саимниекс (скор 4), коалиција у целини је припадала десном центру, будући да су сви остали партнери долазили из спектра деснице или центра. Владајући савез је доживео неколико промена, а Шкелеа је на месту премијера заменио Гунтарс Крастс из новоформираног савеза десничарских странака Отаџбина и слобода (скор 7.4) и Летонски национални

покрет за независност - ЛННК (скор 7.2). Влади је коначно изгласано неповерење у току 1998. године, а нови ванредни избори су одржани у октобру.

Табела 4.69. Прва влада Андриса Шкелеа

Премијер: Андрис Шкеле (-)

Мандат: 21. децембар 1995 – 13. фебруар 1997.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија Саимниекс	18	4
Отаџбина и слобода	14	7.4
Летонски пут	17	5.7
Летонски национални покрет за независност	4	7.2
Летонска унија земљорадника	3	5.78
Летонска зелена партија	4	5.89
Летонска партија јединства	8	4.67
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.59		

Табела 4.70. Друга влада Андриса Шкелеа

Премијер: Андрис Шкеле (-)

Мандат: 13. фебруар 1997 – 7. август 1997.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија Саимниекс	18	4
Отаџбина и слобода	14	7.4
Летонски пут	17	5.7
Летонски национални покрет за независност	4	7.2
Летонска унија земљорадника	3	5.78
Летонска зелена партија	4	5.89
Хришћанско демократска унија	4	5.9
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.72		

Табела 4.71. Влада Гунтарса Крастса

Премијер: Гунтарс Крастс (Отаџбина и слобода/ЛННК)

Мандат: 7. август 1997 – 26. новембар 1998.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија Саимниекс	18	4
Отаџбина и слобода/ЛННК	18	7.4
Летонски пут	17	5.7
Летонска унија земљорадника	3	5.78
Летонска зелена партија	4	5.89

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.72

Мандат парламента 1998–2002. поново доноси бројне турбуленције у владајућим коалицијама. Прву владу у овом сазиву формирао је Вилис Криштопанс из Летонског пута, а влада је поново укључила једну странку леве оријентације: Летонску социјалдемократску радничку партију (скор 3.4), иако је цела коалиција припадала десном центру (скор 5.66). То се ускоро показало као лош потез, будући да су социјалдемократе срушиле владу после нешто више од шест месеци, па је нову коалицију преузео Андрис Шкеле, који је у међувремену формирао сопствену Народну партију. У мају 2000. Шкеле подноси оставку након коалиционог сукоба, а савез странака умерене деснице (скор 6.43) на власти све до наредних редовних избора предводи Андрис Бержинс из Летонског пута.

Табела 4.72. Влада Вилиса Криштопанса

Премијер: Вилис Криштопанс (Летонски пут)

Мандат: 26. новембар 1998 – 16. јул 1999.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Летонски пут	21	5.8
Отаџбина и слобода/ЛННК	17	7.3
Нова партија	8	5.8
Летонска социјалдемократска радничка партија	14	3.4

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.66

Табела 4.73. Трећа влада Андриса Шкелеа

Премијер: Андрис Шкеле (Народна партија)

Мандат: 16. јул 1999 – 5. мај 2000.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Летонски пут	21	5.8
Отаџбина и слобода/ЛННК	17	7.3
Народна партија	24	6.4

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.44

Табела 4.74. Влада Андриса Бержинса

Премијер: Андрис Бержинс (Летонски пут)

Мандат: 5. мај 2000 – 7. новембар 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Летонски пут	21	5.8
Отаџбина и слобода/ЛННК	17	7.3
Народна партија	24	6.4
Нова партија	8	5.8

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.43

И наредни мандат парламента, иако испуњен у потпуности, обележиле су честе промене у владајућој коалицији, са чак три премијера из три различите странке. Прву владу деснице (скор 6.32) предводи Еинарс Репше из партије Нова ера; другу, мањинску (скор 6.17) Индулис Емсис из Уније зелених и фармера; а трећу (скор 6.18), од краја 2004. па до избора, Аигарс Калвитис из Народне партије. Честа прекомпоновања су резултат природе основне поделе партијског система ове земље: про-летонске партије су покушавале да формирају већину како би задржале перципирано про-руске странке ван позиција извршне власти (видети: Auers, 2013:92-101).

Табела 4.75. Влада Еинарса Репшеа

Премијер: Еинарс Репше (Нова ера)

Мандат: 7. новембар 2002 – 9. март 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Нова ера	26	6.2

Отаџбина и слобода/ЛННК	7	7.3
Унија зелених и фармера	12	5.4
Летонија прво	10	6.43

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.32

Табела 4.76. Влада Индулиса Емсиса

Премијер: Индулис Емсис (Унија зелених и фармера)

Мандат: 9. март 2004 – 2. децембар 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Унија зелених и фармера	12	5.4
Народна партија	20	6.5
Летонија прво	10	6.43

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.17

Табела 4.77. Прва влада Аигарса Калвитиса

Премијер: Аигарс Калвитис (Народна партија)

Мандат: 2. децембар 2004 – 7. новембар 2006.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Народна партија	20	6.5
Нова ера	26	6.2
Унија зелених и фармера	12	5.4
Летонија прво	10	6.43

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.18

Калвитис је наставио да води владу и након избора одржаних у октобру 2006. године, поставши тако први реизабрани премијер Летоније. Оставку подноси крајем наредне године због широког јавног противљења отпуштању челника националне анти-корупцијске агенције (видети: Beissinger & Sasse, 2014:355). Коалицију деснице (скор 6.14) преузима Иварс Годманис, који пада са власти почетком 2009. године – након великих протеста изазваних негативним ефектима економске кризе: растом незапослености од готово 10%, падом БДП за више од 15%, смањењем нивоа зарада од 7%

и повећањем јавног дуга за 50%. До избора у октобру 2010. владу деснице (скор 6.12) водио је премијер Валдис Домбровскис из партије Нова ера.

Табела 4.78. Друга влада Аигарса Калвитиса

Премијер: Аигарс Калвитис (Народна партија)

Мандат: 7. новембар 2006 – 20. децембар 2007.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Народна партија	23	6.3
Унија зелених и фармера	18	5.4
Летонија прво/Летонски пут	10	6.2
Отаџбина и слобода/ЛННК	8	7.2
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.14		

Табела 4.79. Влада Иварса Годманиса

Премијер: Иварс Годманис (Летонија прво/Летонски пут)

Мандат: 20. децембар 2007 – 12. март 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Народна партија	23	6.3
Унија зелених и фармера	18	5.4
Летонија прво/Летонски пут	10	6.2
Отаџбина и слобода/ЛННК	8	7.2
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.14		

Табела 4.80. Прва влада Валдиса Домбровскиса

Премијер: Валдис Домбровскис (Нова ера)

Мандат: 12. март 2009 – 3. новембар 2010.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Народна партија	23	6.3
Унија зелених и фармера	18	5.4
Нова ера	14	6.4
Отаџбина и слобода/ЛННК	7	7.2

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.12

Домбровскис је 2010. реизабран на место премијера, овај пут на челу партије Јединство, настале као савез Нове ере и две мање странке. Предводио је владу десног центра (скор 5.92), у коалицији са Унијом зелених и фармера. Влада је међутим кратко трајала: већ током лета 2011. године, председник Валдис Затлерс је, на основу уставних овлашћења, заказао референдум о распуштању парламента. Званично образложење је гласило да је Затлерс незадовољан немогућношћу законодаваца да се изборе са растућом корупцијом (Aucers, 2013:85-86). Референдум је био успешан, парламент распуштен, а нови избори заказани за септембар. Затлерс је у међувремену и основао странку: Затлерова реформска партија (касније променила име у Реформска партија), која је ушла у нову владу, на чије чело је изабран премијер Домбровскис. Влада се налазила на десници (скор 6.28). Након пет година и два реизбора, Домбровскис подноси оставку после несреће у којој се срушио кров једног тржног центра у Риги (Milne, 2013). Владу током 2014. године предводи Лаимдота Страујума из партије Јединство.

Табела 4.81. Друга влада Валдиса Домбровскиса

Премијер: Валдис Домбровскис (Јединство)

Мандат: 3. новембар 2010 – 25. октобар 2011.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Јединство	33	6.2
Унија зелених и фармера	22	5.5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.92

Табела 4.82. Трећа влада Валдиса Домбровскиса

Премијер: Валдис Домбровскис (Јединство)

Мандат: 25. октобар 2011 – 22. јануар 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Јединство	20	6.4
Национална алијанса	14	7.6

Затлерова реформска партија 22 5.33

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.28

Табела 4.83. Прва влада Лаимдоте Страујуме

Премијер: Лаимдота Страујума (Јединство)

Мандат: 22. јануар 2014 – 5. новембар 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Јединство	20	6.4
Унија зелених и фармера	13	5.5
Затлерова реформска партија	22	5.33
Национална алијанса	14	7.6

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.14

Страујума наставља да води владу и након избора 2014. Њена партија формира коалицију деснице (скор 6.29) са Националном алијансом и Унијом зелених и фармера. Премијерка подноси оставку у децембру 2015. године, након спора у коалицији око трошкова за одбрану у буџету за наредну годину (Martyn-Нemphill, 2015). Владу је, у идентичном коалиционом саставу, преузео Марис Кучинскис.

Табела 4.84. Друга влада Лаимдоте Страујуме

Премијер: Лаимдота Страујума (Јединство)

Мандат: 5. новембар 2014 – 11. фебруар 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Јединство	23	6.2
Национална алијанса	17	7.4
Унија зелених и фармера	21	5.5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.29

Табела 4.85. Влада Мариса Кучинскиса

Премијер: Марис Кучинскис (Јединство)

Мандат: 11. фебруар 2016 –

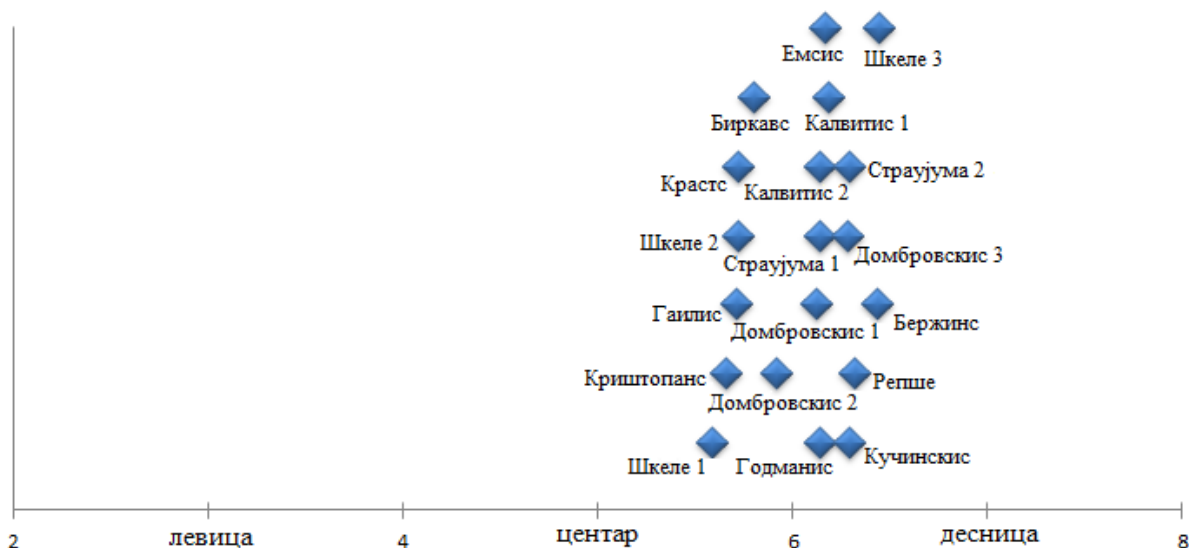
Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Јединство	23	6.2
Национална алијанса	17	7.4
Унија зелених и фармера	21	5.5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.29

Већ смо изнели податак да Летонија није имала нити једну владу левице у периоду вишестраначја. Од 19 владајућих коалиција, седам је припадало десном центру, а чак 12 – десници. Све летонске владе од 1993. до 2017. године налазиле су се у веома уском распону идеолошког скорa између вредности 5.59 и 6.44. Што се тиче њихових ефеката на истраживани варијаблу јавне потрошње, треба нагласити да је у току анализираних периода укупна потрошња значајно смањена: са 23.52% БДП 1995. године, на 18.06% БДП 2016. године. Међутим, тренд смањења није увек био униформан и на годишњем нивоу нису уочене значајније правилности. У току 16 година, односно опсервација, у којима је на челу Летоније била влада умерене деснице, забележено је девет година које су окончане са смањењем, али и седам година у којима је дошло до повећања потрошње. У просеку, владе деснице су смањиле потрошњу за 0.26% БДП по години власти. Са друге стране, у шест опсервација током којих су на власти биле владе десног центра, у пет је дошло до смањења потрошње: у просеку за 0.24% БДП, што је веома слично ефектима које је имала десница.

Без обзира на то, летонске партије и коалиције су губиле популарност, места у влади, па чак и места у парламенту, али готово увек су их замењивали актери сличних идеолошких светоназора. Свеукупно, популарност деснице међу гласачима, упркос фрагментацији, није опадала – великим делом и због перцепције левице у контексту етничког расцепа, што смо објаснили на почетку анализе идеолошких позиција летонских партија. Видећемо да ли је то случај са још једном балтичком државом.

Графикон 4.7. Утврђене позиције летонских влада 1993 – 2017. на скали левица – десница

4.2.7. Литванија

Још као део СССР, Литванија је одржала изборе за републичко представничко тело Врховни совјет у фебруару и марту 1990. године. Комунистичка партија Литваније се пред ове изборе поделила на струју која је подржавала отцепљење (КПЛ) и струју која је остала верна централној КП СССР и самим тим се противила проглашавању независности. Већину мандата (91 од 135) освојили су кандидати КПЛ и независни кандидати које је подржавао про-демократски и про-литвански покрет Сајудис. Већ у марту 1990. овај сазив Врховног совјета проглашава независност. Први потпуно слободни избори у независној Литванији су одржани након више од две године: у октобру и новембру 1992. Претходно је усвојен законски оквир за изборе који је, уз блаже варијације, на снази и данас: 141 члан Сејмаса, литванског парламента, бира се мешовитим изборним системом: 70 чланова се бира пропорционално на партијским листама, док се 71 члан бира већински и двокружно, у једномандатним изборним јединицама. Покрет Сајудис, делом због последица трансформационе кризе, а делом због унутрашњих сукоба изазваних идеолошком хетерогеношћу, губи подршку на првим изборима (Ramonaite, 2006:70-71). Апсолутну већину од 73 мандата осваја Демократска радничка партија (ЛДДП), странка левице (скор 3.41) настала из КПЛ. У периоду до наредних избора, ЛДДП мења три премијера: првобитно је изабран нестраначки кандидат Бронисловас Лубис, који по договору након председничких избора 1993. уступа место страначком мандатару Адолфасу

Шлежевичиусу, који почетком 1996. подноси оставку због оптужби за корупцију. Владу до избора води Лауринас Станкевичиус. Владе ЛДДП благо повећавају јавну потрошњу, што је у складу са њиховом левом оријентацијом.

Табела 4.86. Влада Бронисловаса Лубиса

Премијер: Бронисловас Лубис (-)

Мандат: 12. децембар 1992 – 10. март 1993.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска радничка партија	73	3.41
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.41		

Табела 4.87. Влада Адолфаса Шлежевичиуса

Премијер: Адолфас Шлежевичиус (Демократска радничка партија)

Мандат: 10. март 1993 – 8. фебруар 1996.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска радничка партија	73	3.41
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.41		

Табела 4.88. Влада Лауринаса Станкевичиуса

Премијер: Лауринас Станкевичиус (Демократска радничка партија)

Мандат: 8. фебруар 1996 – 19. новембар 1996.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска радничка партија	73	3.41
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.41		

На изборима у октобру и новембру 1996. побеђује Отаџбинска унија, странка деснице настала из језгра некадашњег покрета Сајудис. Будући да им је недостајао свега један мандат до апсолутне већине, владу формирају са идеолошки сродном Литванском конзервативном демократском партијом. Коалиција је идеолошки јасно припадала десници (скор 7.41). У мандату од четири године, владу су, пре свега због унутарстраначких сукоба у Отаџбинској унији, водила три различита премијера:

Гедиминас Вагнориус, Роландас Паксас и Андриус Кубилиус. Током Вагнориусовог мандата, јавна потрошња је поново повећана, и то за 1.81% БДП. Међутим, након његове смене, долази до значајног смањења буџетских издатака: -2.22% БДП (1999) и -1.26% БДП (2000).

Табела 4.89. Влада Гедиминаса Вагнориуса

Премијер: Гедиминас Вагнориус (Отаџбинска унија)

Мандат: 4. децембар 1996 – 3. мај 1999.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Отаџбинска унија	70	7.41
Литванска конзервативна демократска партија	16	7.4

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.41

Табела 4.90. Прва влада Роландаса Паксаса

Премијер: Роландас Паксас (Отаџбинска унија)

Мандат: 1. јун 1999 – 27. октобар 1999.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Отаџбинска унија	70	7.41
Литванска конзервативна демократска партија	16	7.4

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.41

Табела 4.91. Прва влада Андриуса Кубилиуса

Премијер: Андриус Кубилиус (Отаџбинска унија)

Мандат: 3. новембар 1999 – 19. октобар 2000.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Отаџбинска унија	70	7.41
Литванска конзервативна демократска партија	16	7.4

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.41

Кампањом за изборе 2000. доминирају економска питања, а гласачи су казнили владајућу коалицију: упркос добрим осталим показатељима, владе деснице нису успеле

трајно да оборе незапосленост, тако да је она пред изборе износила 16.25%, а то се показало као најважније питање за литванске гласаче (видети: IPU, 2000). Владајуће Отаџбинска унија и конзервативци заједно губе 76 од претходних 86 мандата. Иако је савез окупљен око ЛДДП био релативни победник избора, са 51 освојеним мандатом, левица ипак није успела да формира владу. На крају, две махом нове странке, Либерална унија (која додуше постоји од 1990. године, али је у претходном сазиву Сејмаса имала тек једног посланика – а пред изборе им се придружио бивши премијер Паксас) и Нова унија – социјални либерали (основана две године пре избора) формирају мањинску владу уз учешће и подршку мањих странака десног центра и деснице. Позиција ове владе је стога на десници, са скором 6.16; а за време њеног мандата је настављен тренд смањења јавне потрошње.

Табела 4.92. Друга влада Роландаса Паксаса

Премијер: Роландас Паксас (Либерална унија Литваније)

Мандат: 27. октобар 2000 – 20. јун 2001.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерална унија Литваније	33	7.56
Нова унија – социјални либерали	28	4.5
Литванска унија центра	2	5.56
Модерне хришћанске демократе	3	6.57

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.16

Паксас се поново кратко задржао на месту премијера, будући да се коалиција међусобно сукобила око приватизације: нову већину формира премијер Бразаускас, из редова Социјалдемократске партије Литваније (нова странка настала удруживањем ЛДДП и осталих партнера са левике), заједно са Новом унијом – социјалним либералима. Прва Бразаускасова влада наставља са смањењем потрошње, и то у све три године мандата, упркос томе што је коалиција по идеолошком скору припада левици (скор 3.98).

Табела 4.93. Прва влада Алгирдаса Бразаускаса

Премијер: Алгирдас Бразаускас (Социјалдемократска партија Литваније)

Мандат: 20. јун 2001 – 15. новембар 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија Литваније	45	3.65
Нова унија – социјални либерали	28	4.5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.98

Бразаускас наставља мандат на месту премијера и након избора 2004. године, на челу коалиције у којој су учествовали Радничка партија, формирана тек годину раније, Социјалдемократска партија Литваније (СДП), Нова унија и Савез сељачке и нове демократске партије. Коалиција је припадала левом центру, са скором 4.27. Радничка партија је широко перцепирана као популистички покрет без значајног идеолошког пројекта (Duvold & Jurkunas, 2013:129), те се, упркос изборном успеху и највећем освојеном броју гласова, ускоро сукобила са остатком владајуће коалиције, што је водило њиховом изласку из владе и цепању партије. Нову владу су формирали социјалдемократе, Нова унија, и једна од отцепљених фракција Радничке партије, уз учешће две мање странке центра и деснице, што је условило померање коалиције даље од идеолошке левице (скор 4.94). Током два кабинета центра које су предводиле социјалдемократе није забележен конзистентан тренд кретања јавне потрошње, будући да је она смањивана у првој и трећој, а повећавана у другој и четвртој години њихове владавине.

Табела 4.94. Друга влада Алгирдаса Бразаускаса

Премијер: Алгирдас Бразаускас (Социјалдемократска партија Литваније)

Мандат: 29. новембар 2004 – 1. јун 2006.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија Литваније	20	3.82
Нова унија – социјални либерали	11	4.4
Радничка партија	39	4.59
Савез сељачке и нове демократске партије	10	3.69

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.27

Табела 4.95. Влада Гедиминаса Киркиласа

Премијер: Гедиминас Киркилас (Социјалдемократска партија Литваније)

Мандат: 6. јул 2006 – 17. новембар 2008.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија Литваније	20	3.82
Нова унија – социјални либерали	11	4.4
Литванска народна сељачка унија	10	4.33
Унија либерала и центра	18	6.75
Грађанска демократска партија	11	5.08

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.94

Избори 2008. доносе повратак Отаџбинске уније у владу, а Андриуса Кубилиуса на њено чело. Кубилиус све до наредних избора предводи стабилну коалицију деснице (скор 6.83), која се релативно успешно изборила са ефектима кризе из 2008. године: упркос првобитном драстичном паду БДП (-14.81%) и запослености (-11.98%), до краја мандата ова влада је успела да врати стопе раста на ниво достигнут пре кризе. Нешто виши ниво потрошње је форсиран тек у првој години мандата (2009), а повећање се, као и у другим државама погођеним кризом, углавном читовало на варијабли социјалних издатака, будући да су трансфери у овој области порасли за чак 4.3% БДП (Eurostat, 2018). У преостале три године мандата, ова влада је смањила социјалне трансфере, као и целокупну јавну потрошњу, на ниво од пре 2008. године.

Табела 4.96. Друга влада Андриуса Кубилиуса

Премијер: Андриус Кубилиус (Отаџбинска унија)

Мандат: 28. новембар 2008 – 16. новембар 2012.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Отаџбинска унија	45	7.18
Партија националне обнове	16	5.64
Либерални покрет	11	7.56
Унија либерала и центра	8	6.24

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.83

Ипак, ни Кубилиусова коалиција није успела да се избори са јавним незадовољством због економског пада, те је на изборима 2012. изгубила четвртину мандата – што је било довољно да нову владу формирају Социјалдемократска партија и Радничка партија, која се у међувремену консолидовала. Међутим, по идеолошкој позицији утврђеној на основу експертске анкете, ова коалиција није припадала левици: наиме, у владу су ушли и десничарска Партија реда и правде; као и центристичка Изборна акција Пољака у Литванији. Скор целокупне владе је износио 4.88, те се она налазила у центру спектра, а та позиција није промењена ни 2014, када је странка пољске мањине напустила владу. Премијер је био Алгирдас Буткевичиус из СДП, а влада је, упркос јаком присуству левих странака, углавном водила рестриктивнију фискалну политику.

Табела 4.97. Прва влада Алгирдаса Буткевичиуса

Премијер: Алгирдас Буткевичиус (Социјалдемократска партија Литваније)

Мандат: 26. новембар 2012 – 25. август 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија Литваније	38	4.44
Радничка партија	29	4.63
Партија реда и правде	11	6.57
Изборна акција Пољака у Литванији	8	5.55

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.88

Табела 4.98. Друга влада Алгирдаса Буткевичиуса

Премијер: Алгирдас Буткевичиус (Социјалдемократска партија Литваније)

Мандат: 25. август 2014 – 13. децембар 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија Литваније	38	4.44
Радничка партија	29	4.63
Партија реда и правде	11	6.57

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.81

На последњим изборима, одржаним у октобру 2016. године, литвански гласачи незадовољни спорим опоравком од последица кризе, поново су казнили владајуће партије: социјалдемократе губе више од половине мандата и постају тек трећа снага у парламенту; Радничка партија остаје на само два мандата, у поређењу са претходних 29, а Партија реда и правде губи осам од претходних 11 места у Сејмасу. Литванска унија фармера и зелених, која је до тада имала само један мандат, осваја 54 места и формира владу левог центра (скор 4.51) са социјалдемократама.

Табела 4.99. Влада Саулиуса Сквернелиса

Премијер: Саулиус Сквернелис (Литванска унија фармера и зелених)

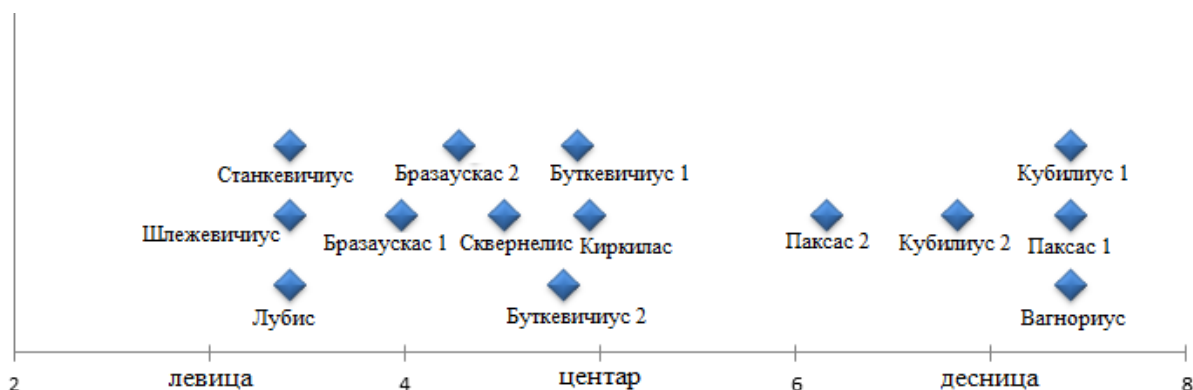
Мандат: 13. децембар 2016 –

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Литванска унија фармера и зелених	54	4.69
Социјалдемократска партија Литваније	31	4.19
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.51		

У контрасту са осталим балтичким земљама, партијски систем у Литванији обележен је континуираном конкуренцијом између левице и деснице, која траје готово од зачетка вишестраначја. Разлоге за то можемо тражити у нешто мањем утицају и мањој бројности руске мањине у Литванији у односу на суседне Естонију и Летонију; као и у чињеници да се литвански огранак Комунистичке партије СССР брзо поцепало на проиндепендистички тј. продемократски, који се реформисао и просовјетски, према коме су грађани углавном створили отклон. Тако је расцеп прешао са етничког на идеолошко поље. Можемо рећи да се од отцепљења два пола политичког спектра окупљају око Отаџбинске уније на десници, односно Социјалдемократске партије и њених претходника (пре свега, Демократске радничке партије) на левици – владе које су формиране од стране ове две странке смењивале су се од зачетка вишестраначја, са тек једним изузетком: мањинском Пакасовом владом изабраном крајем 2000, која је трајала тек нешто више од пола године. Чини се међутим да се идеолошки расцеп није јасно пренео на поље социоекономских политика, барем када се ради о кретању јавне потрошње: иако су владе

деснице, у највећем броју случајева, тежиле да смањују потрошњу; исто се може рећи и за владе левице и левог центра које су водиле Социјалдемократе. Од обнове самосталности, Литванија је имала укупно 14 влада, од чега су четири припадале левици, а по пет центру (и то левом центру) и десници.

Графикон 4.8. Утврђене позиције литванских влада 1992 – 2017. на скали левица – десница

4.2.8. Румунија

Комунистички режим у Румунији пружио је значајан, на самом крају и оружани отпор продемократским снагама. Првобитне демонстрације и штрајкови, изазвани Чаушескуовом намером да настави са ауторитарним стилем владања упркос променама у суседним земљама Источног блока, крајем 1989. прерастају у оружане сукобе грађана са једне и служби безбедности са друге стране, у којима је животе изгубило више од хиљаду људи (McLaughlin, 2009). Сукоби су настављени и након што је војска променила страну и придружила се опозицији (22. децембра), као и након што је Чаушеску побегао из Букурешта, а затим ухапшен, осуђен пред преким судом и стрељан (25. децембра). Уједно, 22. децембра је објављено формирање Фронта националног спаса, који је у наредних неколико дана преузео власт у Румунији, те обећао скоро спровођење слободних избора. У међувремену, Комунистичка партија Румуније се није званично трансформисала у модернију партију леве оријентације отворенију за демократски систем, какав је био случај са већином бивших владајућих партија социјалистичких земаља, већ се једноставно дезинтегрисала и нестала са политичке и историјске сцене. За то је делом заслужна и чињеница да је велики број комунистичких функционера приступио Фронту националног спаса (ФСН), који није имао јасно утемељену програмску основу, осим раскида са

једнопартијским режимом (Lewis, 2000:37). Тријумфализам овог подухвата допринео је и апсолутној победи ФСН на изборима 20. маја 1990: кандидати тог покрета, у међувремену регистрованог као политичка странка, освојили су 263 од 396 места у представничком дому румунског парламента, као и 91 од 118 места у горњем дому – Сенату. Избори за доњи дом су одржани по пропорционалном изборном систему са 41 изборном јединицом.

Владу је поново формирао Петре Роман, који је био и на челу прелазне владе експресно састављене након пада Чаушескуа. Резултати експертске анкете позиционирали су владу ФСН на левицу, са скором 2.52. Међутим, прва слободно изабрана влада је пала већ након неколико месеци, после масовних и насилних протеста рудара (Brucan, 1998:49-52). Након Романове оставке, премијерско место је преузео Теодор Столојан из ФСН, а у владу је ушло још неколико партија, од којих је најважнија десна Национална либерална партија (ПНЛ). Упркос томе, позиција владе се и даље налазила на левици, будући да је скор коалиције износио 3.03.

Табела 4.100. Влада Петра Романа

Премијер: Петре Роман (Фронт националног спаса)

Мандат: 28. јун 1990 – 16. октобар 1991.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Фронт националног спаса	263	2.52

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 2.52

Табела 4.101. Влада Теодора Столојана

Премијер: Теодор Столојан (Фронт националног спаса)

Мандат: 16. октобар 1991 – 19. новембар 1992.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Фронт националног спаса	263	2.52
Национална либерална партија	29	6.68
Румунска демократска аграрна партија	9	3.71
Еколошки покрет Румуније	12	4.59

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.03

Трансформациона криза је оставила нарочито велике последице у Румунији, будући да је током 1991. и 1992. године БДП пао за више од 20 процената. И поред тога, Демократски фронт националног спаса, партија коју из највећег дела ФСН формира председник Илијеску, побеђује на наредним, општим изборима, одржаним крајем септембра 1992. године, освојивши 117 од 341 места у парламенту. Губитак гласова ФСН доводи до распада и осипања своје идеолошки хетерогене базе, незадовољству грађана економским стањем које је проузроковало неколико штрајкова и протеста у претходном мандату, али и формирању и јачању других партија. И сам Демократски фронт у току 1993. године мења име у Партија социјалдемократије у Румунији (ПСДР), те се номинално усмерава ка левици. Тај идеолошки заокрет се међутим није превео на поље јавне потрошње, будући да је она повећана само у једној години у току мандата њиховог премијера Вакаројуа – током остале три фискалне године дошло је до значајних резања трошкова. Вакароју је иначе владу формирао уз учешће ПСДР и Партије румунског националног јединства (ПУНР). ПУНР је, напоменимо, једна од ретких партија за коју експерти у узорку нису успели да са прецизношћу идентификују идеолошку позицију. Упркос износу скоро 5.88 и медијани прикупљених вредности која износи 7, распон у коме су експерти оцењивали позицију ове партије се простире од 1 до 10, односно од леве до све до екстремне деснице – а то је разлог због којег нисмо могли статистички да идентификујемо аутолајере, тј. драстична одступања од нормалне дистрибуције вредности. Томе је допринела и сама партија ПУНР, која је у свом програму и деловању заступала идеолошки некохерентне ставове са свих полова идеолошког спектра једнодимензионалног простора – наиме, присутна је јака компонента социјалистичких идеја, уз вербално одбијање слободног тржишта и капитализма уопште, иако је странка четири године учествовала у влади која је спроводила умерене про-тржишне реформе; док се са друге стране партија отворено брендира као националистичка (Bugajski, 1995:212-213). Раније смо напоменули да постоји могућност да се популистичке партије, које немају кохерентан идеолошки пројекат те комбинују различите мере са леве и деснице, налазе у центру спектра. У суштини, таква одредница није велики проблем за наше истраживање, будући да смо центар и дефинисали као идеолошко подручје без значајног утицаја на економске резултате које се може препознати код леве и код деснице, те да од центра не очекујемо кохерентност исхода у погледу јавне потрошње. У овом смислу

ПУНР можемо дефинисати као странку центра, уз напомену да то дугују својој некохерентној идеологији и популистичком приступу политици. Како било, влада је опстала пун мандат упркос мањинском статусу, идеолошкој хетерогености и парламентарној подршци две контроверзне и такође идеолошки веома разнолике странке: екстремно десне Партије Велика Румунија (скор 8.59) и екстремно леве Социјалистичке партије рада (скор 1.26).

Табела 4.102. *Влада Николае Вакаројуа*

Премијер: Николае Вакароју (Демократски фронт националног спаса / Партија социјалдемократије у Румунији)

Мандат: 19. новембар 1992 – 11. децембар 1996.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократски фронт националног спаса / Партија социјалдемократије у Румунији	117	2.6
Партија румунског националног јединства	30	5.88

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.27

У мандату парламента 1992–1996. су се обликовала два велика блока која ће доминирати румунском политиком у наредним изборним циклусима: један окупљен око председника Илијескуа и партије ПСДР (од 2001. позната као ПСД, рум. *Partidul Social Democrat*, Социјалдемократска партија), који је углавном гравитирао ка левици, али је, као што видимо, укључивао и странке других идеолошких оријентација; и други, десно оријентисани, чију окосницу су на изборима 1992. чиниле партије из коалиције Румунска демократска конвенција, организоване као опозиција Фронту националног спаса и странкама које су из њега настале, противећи се пре свега јаком присуству средњих и нижих функционера некадашњег комунистичког режима у руководству ФСН (Filip, 2015:56-57). Том другом блоку припадају Национална либерална партија (ПНЛ), Хришћанска демократска национална сељачка партија (ПНТ-ЦД), као и Демократска партија, која се 1993. издвојила из ПНЛ, али и низ мањих странака, покрета и организација. Управо Румунска демократска конвенција побеђује на изборима 1996, те формира владу са левом коалицијом Социјалдемократска унија и мањинском странком – Демократским савезом Мађара у Румунији (УДМР). Влада је припадала десном центру, са

скором 5.83, а у међувремену је променила три премијера: Виктор Ђорбеа је поднео оставку након сукоба са сопственом партијом ПНТ-ЦД; наследио га је Раду Василе; а мандат је завршио нестраначки премијер, дотадашњи директор Народне банке Мугур Исареску. Честе промене узроковане су међусобним трзавицама у великој и идеолошки нехомогеној коалицији, али и константним протестима и штрајковима рудара незадовољних протржишним мерама које је влада спроводила (видети: Roper, 1997:519-542). И поред тих мера, владе Румунске демократске конвенције нису водиле рестриктивну фискалну политику, што би било очекивано узевши у обзир десну идеолошку оријентацију водећих партија: на крају Исарескуовог мандата, јавна потрошња је стајала на нивоу 17.17% БДП, чак 5.42% БДП више него четири године пре тога.

Табела 4.103. Влада Виктора Ђорбеа

Премијер: Виктор Ђорбеа (Хришћанска демократска национална сељачка партија)

Мандат: 12. децембар 1996 – 30. март 1998.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Хришћанска демократска национална сељачка партија	83	6.46
Национална либерална партија	25	6.71
Национална либерална партија – Демократска конвенција	5	6.73
Партија алтернативна Румунија	3	6.36
Еколошка партија Румуније	5	4.83
Румунска еколошка федерација	1	4.67
Румунска социјалдемократска партија	11	3.2
Демократска партија	42	4.63
Демократски савез Мађара у Румунији	25	5.96

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.83

Табела 4.104. Влада Радуа Василеа

Премијер: Раду Василе (Хришћанска демократска национална сељачка партија)

Мандат: 17. април 1998 – 13. децембар 1999.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
-----------------	----------------------	----------------------

Хришћанска демократска национална сељачка партија	83	6.46
Национална либерална партија	25	6.71
Национална либерална партија – Демократска конвенција	5	6.73
Партија алтернативна Румунија	3	6.36
Еколошка партија Румуније	5	4.83
Румунска еколошка федерација	1	4.67
Румунска социјалдемократска партија	11	3.2
Демократска партија	42	4.63
Демократски савез Мађара у Румунији	25	5.96

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.83

Табела 4.105. Влада Мугура Исарескуа

Премијер: Мугур Исареску (-)

Мандат: 13. децембар 1999 – 28. децембар 2000.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Хришћанска демократска национална сељачка партија	83	6.46
Национална либерална партија	25	6.71
Национална либерална партија – Демократска конвенција	5	6.73
Партија алтернативна Румунија	3	6.36
Еколошка партија Румуније	5	4.83
Румунска еколошка федерација	1	4.67
Румунска социјалдемократска партија	11	3.2
Демократска партија	42	4.63
Демократски савез Мађара у Румунији	25	5.96

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.83

Лоше функционисање претходних влада условило је победу социјалдемократске коалиције на изборима 2000. Влада премијера Адријана Настасеа је била јасно лево оријентисана, са скором 3.61 на идеолошкој скали левица – десница. За време његове владе

забележене су релативно високе стопе раста БДП, које су у свакој од анализираних година прелазиле пет процената. Парадоксално, влада је упркос левој оријентацији и економском расту смањивала јавну потрошњу у три од четири године мандата: тек у 2003. је дошло до значајније фискалне експанзије, па је у укупном салду на крају Настасеове владе ниво потрошње био нижи него 2000. године (и то за 1.17% БДП).

Табела 4.106. Влада Адријана Настасеа

Премијер: Адријан Настасе (Социјалдемократска партија)

Мандат: 28. децембар 2000 – 21. децембар 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија	149	3.57
Румунска хуманистичка партија	6	4.72
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.61		

Добри економски показатељи, улазак у НАТО (2004) и завршени преговори о уласку у ЕУ нису донели странкама левице значајан успех на редовним изборима одржаним у новембру 2004: ПСД је изгубила више од 20 мандата, па је владу формирала коалиција Националне либералне партије и Демократске партије, уз подршку странке мађарске мањине УДМР, као и Румунске хуманистичке партије (ПУР) – странке која је у парламент ушла на листи владајуће леве коалиције. ПУР је оправдавао овај потез тако што се у току овог мандата покушао профилисати као десна странка, мењајући и име у Конзервативна партија. Влада је припадала десници, са скором 6.11; а мандат је завршила као мањинска, будући да су се две од четири партије повукле из коалиције у току 2007. године, пре свега због политичког конфликта између владе и председника Басескуа (Crowther & Suci, 2013:379-380). Таричеануове владе нису водиле конзистентну фискалну политику, па је у првој и последњој години мандата дошло и до повећања буџетских издатака, везаних пре свега за област социјалних трансфера.

Табела 4.107. Прва влада Калина Попеску-Таричеануа

Премијер: Калин Попеску-Таричеану (Национална либерална партија)

Мандат: 29. децембар 2004 – 5. април 2007.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Национална либерална партија	64	6.44
Демократска партија	48	6.2
Румунска хуманистичка партија / Конзервативна партија	19	4.96
Демократски савез Мађара у Румунији	22	5.92
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.11		

Табела 4.108. Друга влада Калина Попеску-Таричеану

Премијер: Калин Попеску-Таричеану (Национална либерална партија)

Мандат: 5. април 2007 – 22. децембар 2008.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Национална либерална партија	59	6.44
Демократски савез Мађара у Румунији	22	5.92
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.1		

Пред изборе 2008, систем гласања је промењен у мешовити: гласало се за листе у 43 изборна округа, као и већински у низу једномандатних јединица. У једномандатним јединицама у којима ниједан кандидат није освојио 50% гласова, мандати су се преносили на национални ниво и алоцирани су пропорционално. Постизборно формирање владе је резултирало великом коалицијом Демократске либералне странке (настала удруживањем Демократске партије и мањих партнера) и Социјалдемократске партије (ПСД). Влада Емила Бока је идеолошки припадала десном центру (скор 5.24), а потрајала је свега годину дана: због идеолошког сукоба две странке, али важније – због сукоба око кандидата на председничким изборима крајем 2009: Демократска либерална странка је подржала актуелног председника Трајана Басескуа, док је ПСД имала свог кандидата (видети: Crowther & Suci, 2013:384-386). Победа Басескуа је означила формирање нове владе Емила Бока, а у њој учествује и Национални савез за напредак Румуније (УНПР), партија коју су формирали посланици из више странака левице и деснице, а која је као основни циљ имала подршку председничкој кандидатури Басескуа. Ова странка наставља да функционише и у наредним мандатима, учествујући у свим владама док је Басеску био на позицији председника, до 2014. године.

Табела 4.109. Прва влада Емила Бока

Премијер: Емил Бок (Национална либерална партија)

Мандат: 22. децембар 2008 – 23. децембар 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска либерална странка	115	6.7
Социјалдемократска партија	110	3.74
Конзервативна партија	4	4.52

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.24

Табела 4.110. Друга влада Емила Бока

Премијер: Емил Бок (Национална либерална партија)

Мандат: 23. децембар 2009 – 6. фебруар 2012.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска либерална странка	115	6.7
Демократски савез Мађара у Румунији	22	5.63
Национални савез за напредак Румуније	16	3.84

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.25

Док је Бокова прва влада центра повећала јавну потрошњу, и то највише у области социјалних издатака (што је и логично, будући да је због кризе дошло до пораста незапослености и пада износа зарада); друга, десна влада овог премијера значајно реже потрошњу у две наредне године свог мандата. Бок почетком 2012. подноси оставку након протеста у вези са предложеном реформом здравства и наставком мера штедње, а мења га Михаи Унгуреану (Kulich, 2012). Након свега три месеца, ПСД је прикупила довољну подршку у парламенту за изгласавање неповерења влади, те формирала нови кабинет на челу са Виктором Понтом. Идеолошка позиција ове владе се налазила на левом центру (скор 4.69).

Табела 4.111. Влада Михаи Развана Унгуреануа

Премијер: Михаи Разван Унгуреану (-)

Мандат: 9. фебруар 2012 – 7. мај 2012.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска либерална странка	106	6.7
Демократски савез Мађара у Румунији	20	5.63
Национални савез за напредак Румуније	12	3.84

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.3

Табела 4.112. Прва влада Виктора Понте

Премијер: Виктор Понта (Социјалдемократска партија)

Мандат: 7. мај 2012 – 21. децембар 2012.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија	87	3.74
Национална либерална партија	56	6.36
Конзервативна партија	4	4.52
Национални савез за напредак Румуније	12	3.84

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.69

Период након избора 2012. поново је обележио Виктор Понта. Овај премијер и његова ПСД су формирали три владе у текућем мандату: од којих је прва била велика коалиција са ПНЛ (скор 4.88). Друга Понтине влада је изгласана након изласка ПНЛ из владе, а укључује мањинску странку УДМР и Либералну реформистичку странку, која се одвојила од ПНЛ (скор владе 4.34). Најзад, последња влада овог премијера (скор такође 4.34) формирана је након председничких избора 2014, на којима је победио кандидат ПНЛ Клаус Јоханис, што је изазвало излазак УДМР из владајуће коалиције. Наиме, резултати председничких избора су показали да су припадници мађарске мањине у великом броју гласали за опозиционог кандидата Јоханиса, те је УДМР тактички напустила владу да би спречила губитак подршке на будућим изборима (видети: Stroschein, 2014). У међувремену, Конзервативна партија се ујединила са Либералном реформистичком странком у нову организацију (Алијанса либерала и демократа – АЛДЕ). Осим скромног повећања потрошње током прве Понтине владе, у осталим годинама мандата буџети су резани: посебно у областима социјалних издатака и заштите животне средине. Понтин

период је иначе био обележен честим скандалима и демонстрацијама, као и великим притиском опозиције, те је он поднео оставку средином новембра 2015. године, након масовних протеста после пожара у једном клубу у престоници Букурешту, у којем је страдало више десетина људи (Gurzu & Paun, 2015). Политичка криза која је уследила је разрешена тако што је формиран у потпуности нестраначки и технократски кабинет Дачана Чолоша, који су у парламенту подржали ПНЛ и ПСД. Чолошева влада, због свог непартијског карактера и састава, неће бити предмет наше анализе.

Табела 4.113. Друга влада Виктора Понте

Премијер: Виктор Понта (Социјалдемократска партија)

Мандат: 21. децембар 2012 – 26. фебруар 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија	150	3.96
Национална либерална партија	100	6.36
Конзервативна партија	13	4.76
Национални савез за напредак Румуније	10	3.8
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.88		

Табела 4.114. Трећа влада Виктора Понте

Премијер: Виктор Понта (Социјалдемократска партија)

Мандат: 26. фебруар 2014 – 17. децембар 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија	150	3.96
Конзервативна партија	13	4.76
Национални савез за напредак Румуније	10	3.8
Демократски савез Мађара у Румунији	18	5.68
Либерална реформистичка странка	30	5.42
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.34		

Табела 4.115. Четврта влада Виктора Понте

Премијер: Виктор Понта (Социјалдемократска партија)

Мандат: 17. децембар 2014 – 5. новембар 2015.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија	150	3.96
Национални савез за напредак Румуније	10	3.8
Алијанса либерала и демократа	40	5.92

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.34

Нестраначки кабинет је обезбедио мирну транзицију ка следећим изборима, одржаним у децембру 2016. Претходно је изборни систем враћен на претходну варијанту пропорционалног система са више изборних јединица, која је била на снази до 2008. године. Избори резултирају убедљивом победом Социјалдемократске партије, којој је недостајало свега неколико мандата за самостално формирање владе. У владајућу коалицију левице (скор 3.69) примљен је АЛДЕ као партнер. Текући мандат обележавају велика превирања у ПСД, будући да је коалиција за нешто више од годину дана променила три премијера. У последњој години од интереса за наше истраживање (2017) премијери су били Сорин Гриндеану и Михаи Тудосе, обојица из ПСД.

Табела 4.116. Влада Сорина Гриндеануа

Премијер: Сорин Гриндеану (Социјалдемократска партија)

Мандат: 4. јануар 2017 – 29. јун 2017.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија	154	3.43
Алијанса либерала и демократа	20	5.65

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.69

Табела 4.117. Влада Михаи Тудосеа

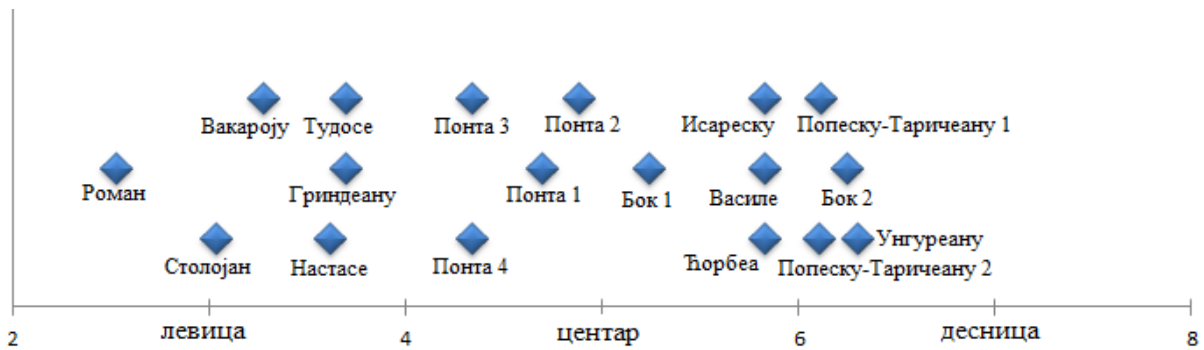
Премијер: Михаи Тудосе (Социјалдемократска партија)

Мандат: 29. јун 2017 – 16. јануар 2018.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија	154	3.43
Алијанса либерала и демократа	20	5.65

Можемо да закључимо да су се у румунском партијском систему профилисала два блока: леви, формиран од фракције Фронта националног спаса, који је у међувремену прерастао у Социјалдемократску партију; и десни, настао из Румунске демократске конвенције, чији је централни представник Национална либерална партија. Међутим, хомогеност ова два блока угрожава често коалирање преко идеолошких линија, али и велики утицај председничке политике, тј. динамике председничких избора на партијски систем: однос према председницима или председничким кандидатима често је узроковао склапање или разбијање владајућих коалиција, али и цепање политичких партија, као и формирање нових – што је нарочито био случај за време мандата Трајана Басескуа, током којег су се два блока налазила у међусобној великој коалицији. Од првог до последњег мандата, чини се да је у Румунији и даље у току процес еволуције партијског система, са низом партија које се цепају и укрупњавају, док многе од њих и даље траже свој идентитет честим променама имена, савеза, па и идеолошке позиције. Програмско лутање и стварање савеза преко идеолошких линија допринело је да међу владајућим коалицијама у Румунији идентификујемо натпросечно велики број коалиција идеолошког центра: чак осам од 18 анализираних кабинета нашло се у центру спектра. Идеолошки недовољно профилисан партијски систем условио је и конфузне закључке у вези фискалних политика: владе левице и левог центра углавном су смањивале потрошњу; док се значајно резање трошкова за време десних администрација може идентификовати само током мандата друге Бокове владе, као и током Таричеануових кабинета – и то тек након проласка првог налета економске кризе. У осталим случајевима, нарочито када се ради о десном центру, корелација партијске идеологије и потрошње наизглед не постоји. Најзад, везу додатно ремети и готово сталан аранжман са ММФ, који је био актуелан од 1991. до 2006. и поново од 2011. до 2015. године, покривајући углавном све периоде влада левице и левог центра.

Графикон 4.9. Утврђене позиције румунских влада 1990 – 2017. на скали левица – десница

4.2.9. Бугарска

Дан након што је пао Берлински зид, 10. новембра 1989. године, дуговечни лидер Бугарске комунистичке партије Тодор Живков је смењен од стране либералнијег крила партије. Совјетски Савез није реаговао на ову промену, те је ново партијско руководство наставило са реформама: укинута су ограничења на слободу говора и штампе, као и слободе окупљања и удруживања, па су ускоро формиране и прве партије, од којих је најважнији Савез демократских снага. У првој деценији бугарске транзиције, слично као и у многим другим пост-социјалистичким државама, основни друштвени расцеп се налазио на линији конфликта између реформисаних комуниста и либералних демократа, тј. између старе и нове елите, те је он структурирао и партијски систем (Karasimeonov & Lyubenov, 2013:409-410). Реформисане комунисте је у овом случају представљала Бугарска социјалистичка партија, настала након што је Комунистичка партија напустила тврде марксистичке ставове и променила име у априлу 1990. Претходно, у фебруару исте године, из устава је обрисан члан о водећој улози комуниста у бугарском друштву, а након преговора са опозицијом током пролећа, установљено је да ће први слободни избори, они за уставотворну скупштину, бити одржани у јуну 1990. године, и то по мешовитом изборном систему: 200 чланова парламента се бирало у већинским једномандатним јединицама, док се осталих 200 бирало пропорционално, са изборних страначких листа, у 28 јединица. На изборима је убедљиво победила Бугарска социјалистичка партија (БСП), освојивши 211 места у парламенту. Прву владу формирао је Андреј Луканов, који је био и последњи комунистички премијер; да би након свега неколико недеља и генералног штрајка премијер постао независни мандатар, дотадашњи судија Димитар Илиев Попов.

Поповљева влада је била задужена за усвајање новог устава у јулу 1991. године, као и за мирну транзицију до избора у октобру. Влада БСП се налазила на левици, са скором 2.18.

Табела 4.118. Влада Димитара Илиева Попова

Премијер: Димитар Илиев Попов (-)

Мандат: 7. децембар 1990 – 8. новембар 1991.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Бугарска социјалистичка партија	211	2.18

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 2.18

Избори 1991. године, одржани по пропорционалном изборном систему са 31 изборном јединицом и са у међувремену смањеним парламентом (на 240 чланова) резултирали су победом Савеза демократских снага (СДС). Ова странка је формирала владу са Покретом за права и слободе, партијом која заступа интересе турске и муслиманске мањине у Бугарској. За премијера је изабран Филип Димитров, а влада се идеолошки налазила на десници, са скором 6.9. Димитровљев кабинет је започео значајан талас реформи, међутим већ крајем 1992. му је изгласано неповерење у парламенту. Наредне две године на челу је мањинска влада Љубена Берова, чији чланови су припадници Покрета за права и слободе, а којој у парламенту подршку пружа БСП. Упркос томе, Беровљева влада наставља реформе и доноси прве озбиљније резове у јавној потрошњи. У октобру 1994. и Беров губи подршку парламента, те су за децембар заказани нови избори.

Табела 4.119. Влада Филипа Димитрова

Премијер: Филип Димитров (Савез демократских снага)

Мандат: 8. новембар 1991 – 30. децембар 1992.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Савез демократских снага	110	7.36
Покрет за права и слободе	24	4.81

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.9

Табела 4.120. Влада Љубена Берова

Премијер: Љубен Беров (-)

Мандат: 30. децембар 1992 – 17. октобар 1994.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Покрет за права и слободе	24	4.81

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.81

Бугарска социјалистичка партија на ванредним изборима 1994. осваја натполовичну већину: 125 од 240 мандата, те мандатар Жан Виденов формира владу левице, скоро 2.18. Идентичан скор ове странке као у првом мандату наводи на закључак да БСП није мењала своју идеологију у првом периоду транзиције, упркос томе што је влада наставила резове у потрошњи, нетипично за странку леве провинијенције. Другу годину ове владе обележила је велика економска криза и пад животног стандарда, те несташице хране и најзад, хиперинфлација коју је Бугарска искусила током првих месеци 1997. године (Bugajski, 2011:257). Неповољна економска ситуација је изазвала неколико великих штрајкова и протеста, а популарност БСП је драстично пала: њихов кандидат је глатко поражен у другом кругу председничких избора. У фебруару 1997. године, Виденов је поднео оставку, а БСП се сложила да одржи превремене парламентарне изборе. На априлском гласању, коалиција окупљена око СДС осваја већину од 137 мандата, док социјалисти очекивано остварују лош резултат и падају са 125 на 67 места у парламенту. Премијер Иван Костов (СДС) формира владу деснице (скор 7.12), прву која ће испунити цео четворогодишњи мандат од почетка вишестраначја у Бугарској: највише захваљујући мерама консолидације економије, тј. обарања хиперинфлације. Рад ове владе је са друге обележен растом незапослености, што је по свој прилици утицало на значајно повећање јавне потрошње: у одлазећој години, Костовљева влада је укупно остварила ниво јавне потрошње који је био за 7.8% БДП вишу од затеченог нивоа – од чега се готово 40% повећања односило на издатке за област социјалне заштите (Eurostat, 2018).

Табела 4.121. Влада Жана Виденова

Премијер: Жан Виденов (Бугарска социјалистичка партија)

Мандат: 25. јануар 1995 – 13. фебруар 1997.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
-----------------	----------------------	----------------------

Бугарска социјалистичка партија	125	2.18
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 2.18		

Табела 4.122. Влада Ивана Костова

Премијер: Иван Костов (Савез демократских снага)

Мандат: 21. мај 1997 – 24. јул 2001.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Савез демократских снага	115	7.31
Бугарски земљораднички народни савез	14	5.87
Демократска партија	6	7.2
Бугарска социјалдемократска партија	2	4.13
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.12		

Редовне изборе 2001. године обележило је политичко активирање Симеона Другог, односно Симеона Борисова Сакскобургготског, последњег бугарског цара (1945-1946), који се 1996. вратио у земљу након вишедеценијског егзила (видети: Vassilev, 2010). Свега 11 недеља пред изборе, он је формирао Национални покрет за стабилност и прогрес (НДСВ, буг. *Национално движење за стабилност и възход*; али такође значи и: буг. *Национално движење „Симеон Втори“*, Национални покрет „Симеон Други“), те наступио у кампањи са обећањима увођења интегритета у политички живот, искорењивања корупције, смањења пореза и привлачењем инвеститора, као и популистичком тврдњом да ће „променити земљу за свега 800 дана“ (Karasimeonov & Lyubenov, 2013:413). НДСВ осваја 120 мандата и формира владу десног центра (скор 5.68) са Покретом за права и слободе (ДПС). Влада Симеона Другог је испунила цео четворогодишњи мандат, а НДСВ и ДПС не успевају да освоје довољно места у парламенту за самостално формирање владе након следећих избора: те од 2005. улазе у коалициону владу са БСП, коју предводи Сергеј Станишев. Нова влада је припадала центру (тачније, левом центру, са скором 4.86), упркос доминацији БСП која је на изборима освојила 82 мандата. Разлог за то је процена експерата да су се социјалисти у међувремену померили са позиција левице на саму границу левице и центра, што осликава и њихова позиција на идеолошкој скали у овом периоду, која износи 4. Обе владе у којима

су учествовали НДСВ и ДПС умањују ниво потрошње: током прве, она је пала са 19.96% на 18.83% БДП, а затим, након још четири године, на 16.75% БДП.

Табела 4.123. Влада Симеона Борисова Сакскобургготског

Премијер: Симеон Борисов Сакскобургготски (Национални покрет за стабилност и прогрес)

Мандат: 24. јул 2001 – 17. август 2005.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Национални покрет за стабилност и прогрес	120	5.76
Покрет за права и слободе	21	5.22

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.68

Табела 4.124. Влада Сергеја Станишева

Премијер: Сергеј Станишев (Бугарска социјалистичка партија)

Мандат: 17. август 2005 – 27. јул 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Бугарска социјалистичка партија	82	4
Национални покрет за стабилност и прогрес	53	5.86
Покрет за права и слободе	34	5.35

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.86

На изборима 2009. приметна је прекомпозиција снага на десној страни идеолошког спектра: НДСВ је изгубио сва места у парламенту, а СДС је наставио даље осипање, будући да је коалиција пет партија коју су предводили освојила свега 15 мандата. Гласове са деснице је успела да мобилише партија ГЕРБ (буг. *Граждани за европејско развитие на Българија*, Грађани за европски развој Бугарске), коју је 2006. формирао тадашњи градоначелник Софије и бивши члан НДСВ, Бојко Борисов. Ови избори су иначе одржани по мешовитом систему, у којем је у 31 изборној јединици пропорционално бирано 209 посланика, док је у додатној 31 једномандатној јединици једнокружно биран и већински представник. Као резултат, Борисов формира мањинску владу, коју осим 117 представника ГЕРБ у парламенту подржава и неколико независних и од других странака осамостаљених посланика. Идеолошка позиција владе ГЕРБ на скали левица – десница

износи 6.53; а влада позицију оправдава и фискалном политиком, јер долази до даљих резова у потрошњи, током све три године мандата.

Табела 4.125. Прва влада Бојка Борисова

Премијер: Бојко Борисов (Грађани за европски развој Бугарске)

Мандат: 27. јул 2009 – 13. март 2013.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађани за европски развој Бугарске	117	6.53
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.53		

Избори 2013. су расписани два месеца раније од предвиђеног термина, након великих социјалних протеста у десетини градова, изазваних повећаним рачунима за струју и комуналне услуге (видети: Lipkis, 2013). Након експеримента са мешовитим изборним системом, Бугарска се вратила на испробани пропорционални модел са 31 изборном јединицом. Иако ГЕРБ поново осваја релативну већину са 97 мандата, владу формира социјалиста Пламен Орешарски, уз подршку БСП и ДПС. Влада је имала већину од свега једног посланика, а припадала је левом центру, са скором 4.07. Настављено незадовољство грађана и низ нових протеста, као и катастрофално лош резултат на изборима за Европски парламент 2014, када је освојила четири од 17 места, доприносе одлуци БСП да престане да подржава владу Орешарског (видети: Rashkova, 2014). Најзад, ГЕРБ, БСП и ДПС су се споразумели о датуму одржавања превремених избора: 5. октобру 2014.

Табела 4.126. Влада Пламена Орешарског

Премијер: Пламен Орешарски (Бугарска социјалистичка партија)

Мандат: 29. мај 2013 – 6. август 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Бугарска социјалистичка партија	84	3.72
Покрет за права и слободе	36	4.89
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.07		

Превремени избори враћају Борисова на чело мањинске владе, коју формира у коалицији са Реформаторским блоком и Алтернативом за буђење Бугарске (АБВ). АБВ са

својих 11 посланика напушта коалицију почетком 2016. године, те је до краја мандата влада функционисала са још мањом подршком. Идеолошка позиција друге Борисовљево владе се налази на десници, са скором 6.36; односно 6.57 – након изласка АБВ. У контрасту са владом Орешарског, која је повећавала потрошњу, нарочито у првом буџету свог мандата, друга и трећа влада Бојка Борисова враћају се карактеристичним политикама економске деснице и режу буџетске издатке: у 2015. и 2016, потрошња је смањена за 1.2% БДП. Влада је пала крајем 2016, пошто је Борисов поднео оставку након неуспеха кандидата ГЕРБ на председничким изборима (Oliver, 2016). На изборима у марту 2017, упркос значајно поправљеном резултату социјалиста, ГЕРБ поново осваја релативну већину, па Борисов саставља још једну владу. Скор владе је 7.25, а значајно померање ка десници резултат је три мања коалициона партнера са екстремне деснице: ВМРО – Бугарски национални покрет (скор 8.44), Национални фронт за спас Бугарске (скор 8.94) и странке Атака (скор 9.21).

Табела 4.127. Друга влада Бојка Борисова

Премијер: Бојко Борисов (Грађани за европски развој Бугарске)

Мандат: 7. новембар 2014 – 10. мај 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађани за европски развој Бугарске	84	6.28
Реформаторски блок	23	7.65
Алтернатива за буђење Бугарске	11	4.25
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.36		

Табела 4.128. Трећа влада Бојка Борисова

Премијер: Бојко Борисов (Грађани за европски развој Бугарске)

Мандат: 10. мај 2016 – 27. јануар 2017.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађани за европски развој Бугарске	84	6.28
Реформаторски блок	23	7.65
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.57		

Табела 4.129. Четврта влада Бојка Борисова

Премијер: Бојко Борисов (Грађани за европски развој Бугарске)

Мандат: 4. мај 2017 –

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Грађани за европски развој Бугарске	95	6.81
ВМРО - Бугарски национални покрет	11	8.44
Национални фронт за спас Бугарске	8	8.94
Атака	8	9.21

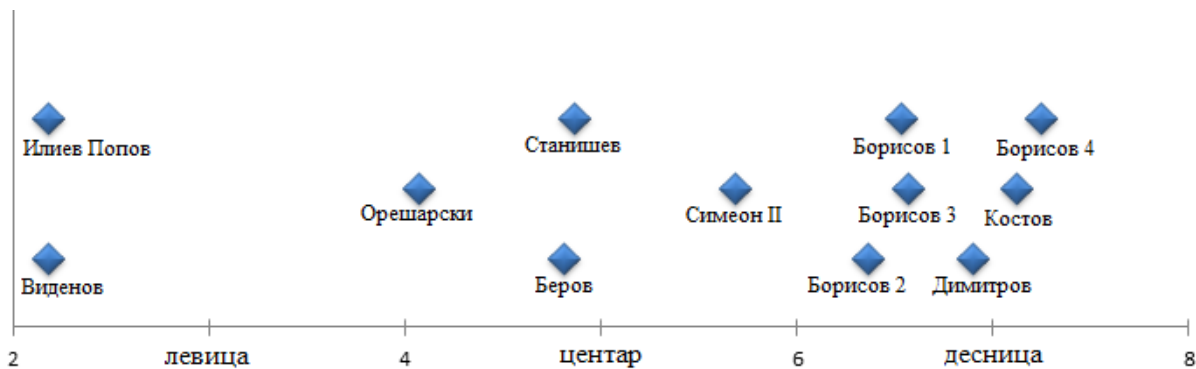
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.25

Наведени подаци потврђују да партијски систем Бугарске такође исказује доминантну карактеристику претпостављене идеолошке поделе на левицу и десницу. У првом периоду након обнове вишестраначја, односно током прва четири изборна циклуса, та линија поделе се манифестовала у конкуренцији између реформисаних комуниста, односно Бугарске социјалистичке партије (БСП) и умерено десног Савеза демократских снага. Иницијални период конкуренције у погледу социоекономских исхода карактерише континуирано смањивање потрошње, без обзира на то који блок је био на власти. Тренд је прекинут током владе Ивана Костова (СДС, 1997–2001), за време чијег мандата је дошло до повећања потрошње, што је парадоксална ситуација ако узмемо у обзир да се радило о коалицији деснице. Смањивање доминације левице и деснице је настављено чак и после изборног циклуса у коме је партијску сцену помела појава центристичке и донекле популистичке странке последњег бугарског цара, Симеона Другог, која је 2001. године самостално освојила 120 од 240 мандата у парламенту. Ипак, треба приметити да се након овог периода идеолошка позиција БСП значајно померила ка центру, од првобитног скорa 2.18 током прва два мандата, до скорa 4 на идеолошкој скали у мандату премијера Станишева (2005-2009). Значајно је нагласити да је током целог овог периода мањинска странка Покрет за права и слободе (ДПС) имала улогу треће снаге и својеврсног брокера моћи у бугарској политици, често играјући улогу одлучујућег чиниоца приликом формирања влада. Ова странка је у свим анализираним периодима припадала центру идеолошког спектра, што је чинило њено балансирање између левице и деснице донекле

разумљивим. Владе центра, у којима су учествовали НДСВ и ДПС (2001–2005), а касније је кључну улогу преузела БСП (2005–2009), смањују ниво буџетских издатака током свих осам година мандата.

Најзад, период од 2009. године је обележен доминацијом десно оријентисаних влада на челу са странком ГЕРБ (Грађани за европски развој Бугарске), са тек једном краткотрајном владом левице за време премијера Орешарског. Тек у овом периоду можемо да идентификујемо одређене обриси правилности који се тичу очекиваног утицаја владајуће идеологије на кретање потрошње, будући да Борисовљеве владе у свим годинама мандата режу издатке, док се потрошња за време кабинета Орешарског повећава. У владама премијера Борисова можемо приметити и одређену дозу радикализације ка десници, што није толико условљено идеолошком позицијом ГЕРБ-а (чији скор се у сва три мандата кретао у оквирима умерене деснице, између вредности 6.28 и 6.81), колико избором коалиционих партнера, нарочито у последњем мандату – од када се у влади налазе три странке крајње десне идеологије, скорова 8.44, 8.94 и 9.21. Последња вредност (9.21) припада националистичкој партији Атака и појединачно представља један од највећих скорова измерених у целом истраживању, што чини Атаку у овом периоду једном од најекстремније десно оријентисаних владајућих странака у свих 16 анализираних партијских система од настанка вишестраначја. Једина партија са већим скором у целом узорку је Хрватска странка права – Анте Старчевић, која је током 2016. године учествовала у влади премијера Тихомира Орешковића као предизборни партнер Хрватске демократске заједнице, са скором 9.25. О томе ће више речи бити у наредним поглављима, а у закључку анализе бугарског партијског система додајмо и то да је од обнове вишестраначја 1990. године ова земља имала укупно десет изборних циклуса и 12 влада, од чега две лево оријентисане, четири владе идеолошког центра (од чега три – левог центра), као и шест влада које по идеолошком скору припадају десници.

Графикон 4.10. Утврђене позиције бугарских влада 1990 – 2017. на скали левица – десница

4.2.10. Молдавија

Етничко питање је доминирало политичком агендом ране транзиције у Молдавији. Нерешен национални идентитет на размеђи молдавског и румунског, у чијем фокусу је језичко питање, али и уопштена дилема између националне независности или уније са Румунијом, дало је другачији карактер молдавској транзицији ка демократији (видети: Lewis, 2000:16-17). Ситуацију је додатно закомпликовао двогодишњи грађански рат (1990–1992) и де факто сецесија граничне области Транснистрије (Придњестровља), региона са већински словенском (руском и украјинском) популацијом, чији статус остаје нерешен до данас. Ипак, зачетак транзиције у Молдавији морамо посматрати у ширем контексту распада Совјетског Савеза: ова република је прогласила самосталност у августу 1991. године, након неуспелог пуча тврде струје у Москви, а међународно признање је стекла током 1992. године. Први период независности карактерисао је велики пад у економским параметрима, изазван грађанским ратом, отуђењем индустријске базе која се углавном налазила у Придњестровљу, као и падом извоза пољопривредних производа, чије је традиционално тржиште била Русија. Поред тога, демократизација и економска реформа нису биле у првобитном фокусу, будући да су политички актери мобилизовали подршку на основу питања идентитета, посебно језичког питања (видети: Crowther, 2013:735-738).

Молдавија је одржала полуслободне изборе за Врховни совјет 1990. године. Иако је Комунистичка партија била једина регистрована политичка странка, победу су однели независни опозициони кандидати окупљени око неформалног Народног фронта. Међутим, нашу анализу ћемо започети тек од избора 1994. године, и то из неколико разлога. Прво, ради се о првим заиста слободним демократским изборима у независној Молдавији.

Друго, критеријуми на основу којих смо изабрали земље за узорак истраживања јасно су одредили да ће предмет анализе бити демократске земље, и то на основу рангирања у *Polity IV* бази података (Marshall, 2013), која мери постигнути ниво демократије на основу евалуације компетитивности и отворености изборног процеса, природе политичке партиципације, као и нивоа ограничења самовоље извршне власти. Према овом критеријуму, Молдавија је тек од 1994. године достигла неопходан ниво политичког развоја да би се могла звати рудиментарном демократијом. Трећи разлог је што је Молдавија од 1994. године усвојила устав који је трансформисао политички систем из председничког у парламентарну републику (иако је, као што ћемо видети, у пракси систем лутао између премијерско-председничког и полупредседничког, са јаким упливом утицаја популарно изабраног председника у одређеним периодима), те ју је то квалификовало као предмет нашег истраживања. Најзад, последњи критеријум креирања узорка односио се на земље које су макар изразиле жељу да започну процес прикључења Европској унији, што је Молдавија учинила поменуте 1994. године, потписивањем Споразума о партнерству и сарадњи са ЕУ. На изборима, који су, као и сви наредни, одржани по пропорционалном систему са целом земљом као једном изборном јединицом, убедљиво је победила Демократска аграрна партија Молдавије (ПДАМ), странка основана од стране посланика блиских комунистичкој агроиндустријској елити (Lewis, 2000:136), освојивши 56 од 101 места у парламенту. Једностраначку владу левице (скор 3) је формирао премијер Андреј Сангели. Након пораза на председничким изборима 1997. године, Сангели подноси оставку, а ПДАМ се делимично осипа, делећи се по питањима односа са Русијом и брже економске реформе, тачније приватизације, којој се Сангели противио (King, 2000:162-163). Мањинска влада коју је до избора водио Јон Ђибук драстично је смањила потрошњу, и то за 8.72% БДП у само једној години.

Табела 4.130. Влада Андреја Сангелија

Премијер: Андреј Сангели (Демократска аграрна партија Молдавије)

Мандат: 5. април 1994 – 24. јануар 1997.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска аграрна партија Молдавије	56	3
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3		

Табела 4.131. Прва влада Јона Ђибука

Премијер: Јон Ђибук (-)

Мандат: 24. јануар 1997 – 22. мај 1998.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска аграрна партија Молдавије	40	3
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3		

Пред изборе 1998. године, Ђибук је основао Демократску конвенцију Молдавије. Ова странка је, заједно са Покретом за демократску и напредну Молдавију и Партијом демократских снага, формирала наредну владу – у покушају да се блокира повратак на власт Комунистичке партије, иначе релативног победника избора са 40 освојених мандата. Владу која је припадала идеолошкој десници (скор 6.08) је, након Ђибукове оставке због интерних несугласица, током 1999. водио премијер Јон Струза. Обе владе ПДАМ су наставиле са политиком смањења јавне потрошње, што је делом било условљено тешком економском ситуацијом и високим стопама негативног раста. У моменту када је Струзи изгласано неповерење, крајем децембра 1999. године, потрошња је била на изузетно ниском нивоу од 10.4% БДП. Након смене Струзе, мањинску владу левнице формира Комунистичка партија, уз парламентарну подршку десетине независних посланика или пребега из бивше владајуће коалиције. Влада комуниста је стајала на идеолошким позицијама крајње левнице, са идеолошким скором 1.86 – што је чини владом са најнижим скором у целом узорку истраживања, а уједно и једином крајње левом владом у свих шеснаест транзиционих земаља у анализираном периоду.

Табела 4.132. Друга влада Јона Ђибука

Премијер: Јон Ђибук (Демократска конвенција Молдавије)

Мандат: 22. мај 1998 – 12. март 1999.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска конвенција Молдавије	26	6.71
Покрет за демократску и напредну Молдавију	24	4.86
Партија демократских снага	11	7.29
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.08		

Табела 4.133. Влада Јона Струзе

Премијер: Јон Струза (-)

Мандат: 12. март 1999 – 21. децембар 1999.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска конвенција Молдавије	26	6.71
Покрет за демократску и напредну Молдавију	24	4.86
Партија демократских снага	11	7.29

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.08

Иза честих промена влада стајао је константан институционални застој који је у корену имао сукоб компетенција између председника републике и председника владе. Наиме, иако је Молдавија номинално била парламентарна република, устав је предвиђао непосредан избор председника и нешто проширенија овлашћења у односу на компаративну праксу: осим предлагања мандатара владе и распуштања парламента у одређеним условима, председник је могао да износи питања на референдум, али и да блокира акте владе до одлуке Уставног суда о њиховој законитости. Од 1997. године, функцију председника је вршио Петру Лучински, који је искористио уставна овлашћења и 1999. године на референдумско одлучивање ставио питање о трансформацији земље у чист председнички систем. Упркос подршци гласача који су готово двотрећинском већином гласали за овај предлог, референдум није успео због недовољне излазности (на основу: Crowther, 2013:735-738). Парламентарци ускоро одговарају на претњу измене политичког система: опозиција предлаже уставне амандмане и трансформацију у потпуну парламентарну републику, уз одузимање одређених овлашћења шефу државе и увођење посредног избора кроз парламент. Влада Комунистичке партије подржава предлог, те је од септембра 2000. године устав измењен: председник се бирао у парламенту, подршком три петине посланика. Измена је садржавала и члан по коме се, уколико ниједан кандидат не добије потребну већину након три круга гласања, парламент распушта и расписују нови парламентарни избори. Овај члан је донекле одредио политичку динамику у Молдавији у будућности.

Табела 4.134. Влада Думитруа Брагиша

Премијер: Думитру Брагиш (-)

Мандат: 21. децембар 1999 – 19. април 2001.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Комунистичка партија Републике Молдавије	40	1.86

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 1.86

Након уставне промене уследио је период доминације комуниста, који на изборима 2001. освајају већину од 71 мандата, те самостално формирају владу левице (скор 2.14), коју је предводио премијер Василе Тарлев. Након четворогодишњег мандата, Тарлев осваја и изборе 2005. године, са већином од 56 мандата. Тарлев се пред крај мандата повукао, а владу је у последњој години преузела Зинаида Гречеани. Владе које су водили комунисти успевају да стабилизују економију и достигну значајне стопе раста већ током прве Брагишеве владе: овај позитивни тренд се наставио све до 2009. године, када долази до контракције изазване светском економском кризом. Ове владе су се понашале у складу са претпоставком о економским исходима левице, те су јавни расходи сукцесивно повећавани, тако да је на крају деветогодишње владавине комуниста јавна потрошња повећана са 10.4% на 25.19% БДП. Свакако да су и високе стопе раста делимично омогућиле форсирање експанзивне фискалне политике у овом периоду.

Табела 4.135. Прва влада Василеа Тарлева

Премијер: Василе Тарлев (Комунистичка партија Републике Молдавије)

Мандат: 19. април 2001 – 19. април 2005.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Комунистичка партија Републике Молдавије	71	2.14

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 2.14

Табела 4.136. Друга влада Василеа Тарлева

Премијер: Василе Тарлев (Комунистичка партија Републике Молдавије)

Мандат: 19. април 2005 – 31. март 2008.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Комунистичка партија Републике Молдавије	56	3.33

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.33

Табела 4.137. Прва влада Зинаиде Гречеани

Премијер: Зинаида Гречеани (Комунистичка партија Републике Молдавије)

Мандат: 31. март 2008 – 10. јун 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Комунистичка партија Републике Молдавије	56	3.33

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.33

Комунисти освајају и изборе у априлу 2009. године, са већином од 60 посланика. Међутим, већ у том периоду долази до значајне диференцијације између растући ауторитарне Комунистичке партије и про-европске опозиције, као и до демонстрација након објављених резултата избора. Упркос томе што су поново самостално формирали владу, поларизација партијске сцене онемогућила је комунисте да изабере председника републике у прописаном року (мај и јун 2009), будући да им је недостајао један мандат у парламенту до неопходне већине од три петине посланика. Овај институционални застој довео је до распуштања парламента и ванредних парламентарних избора у јулу, након којих владу деснице (скор 6.4) формирају четири до тада опозиционе партије. Филатова прва влада деснице није дуго трајала, будући да је имала свега 53 мандата (наспрам 48 места комуниста), те ни сама није била способна да изабере председника. Питање је тек одложено за крај 2010. године, када су након новог неуспеха поново расписани парламентарни избори.

Табела 4.138. Друга влада Зинаиде Гречеани

Премијер: Зинаида Гречеани (Комунистичка партија Републике Молдавије)

Мандат: 10. јун 2009 – 25. септембар 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Комунистичка партија Републике Молдавије	60	3

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3

Табела 4.139. Прва влада Влада Филата

Премијер: Влад Филат (Либерално демократска партија Молдавије)

Мандат: 25. септембар 2009 – 14. јануар 2011.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерално демократска партија Молдавије	18	6.57
Либерална партија	15	8
Демократска партија Молдавије	13	4.71
Савез наша Молдавија	7	5.71

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.4

У јануару 2011, након поновних превремених избора изазваних парламентарном кризом око избора председника републике, Влад Филат још једном саставља владу: Либерално демократска партија Молдавије поново води владајућу коалицију деснице (скор 6.38), са Демократском партијом и Либералном партијом – коалиција је формирана на проевропској платформи, али и на покушају да се комунисти задрже ван извршне власти. У међувремену, у децембру 2011. је компромисом у парламенту изабран нови председник, а Уставни суд је затим укинуо одлуку о посредном избору шефа државе и вратио одлучивање о председнику у руке грађана, тиме омогућивши донекле несметан рад парламента, ослободивши законодавну грану власти питања које је практично блокирало њен рад од 2009. године. У априлу 2011. Филату је изгласано неповерење у парламенту након оптужби за корупцију, а владу је преузео Јури Леанка (видети: Chadwick, 2015). У краткотрајној кризи коалиције Либералну партију је у влади заменила Либерална реформска партија, њена отцепљена фракција, што је условило благо померање скора владе на идеолошкој скали на 6.12.

Табела 4.140. Друга влада Влада Филата

Премијер: Влад Филат (Либерално демократска партија Молдавије)

Мандат: 14. јануар 2011 – 25. април 2013.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерално демократска партија Молдавије	32	6.43
Демократска партија Молдавије	15	4.71
Либерална партија	12	8.29

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.38

Табела 4.141. Влада Јурија Леанке

Премијер: Јури Леанка (Либерално демократска партија Молдавије)

Мандат: 25. април 2013 – 18. фебруар 2015.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерално демократска партија Молдавије	32	6.43
Демократска партија Молдавије	15	4.71
Либерална реформска партија	7	7.71

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.12

На редовним изборима крајем новембра 2014. године није било јасног победника. Релативну већину од 25 мандата освојила је про-рускa Партија социјалиста, тако да је формирање владе диктирано питањем спољнополитичке оријентације земље. После дугих преговора, Либерално демократска партија и Демократска партија формирале су мањинску владу уз подршку комуниста. Влада се налазила у центру спектра, са скором 5.65. Недуго затим, долази до смене премијера, а Либерална партија се враћа у коалицију, формирајући тако већинску владу деснице (скор 6.24). Влади премијера Стрелета изгласано је неповерење крајем 2015. године, када је откривен банкарски скандал, у коме је милијарду долара штедње грађана нестало из молдавских банака (Necherurenko, 2015). Од јануара 2016. Молдавијом влада мањинска влада деснице (скор 6.06) премијера Павела Филипа, коју чини коалиција Демократске и Либералне партије. Парламентарну подршку ова влада обезбеђује од отцепљених фракција и независних посланика осамостаљених од Комунистичке партије и Либерално демократске партије. Све од краја 2009. године извршну власт у Молдавији врше владе деснице, којима доминирају Либерално демократска партија и Демократска партија. Током тих анализираних година, десница је значајно смањила јавну потрошњу, водећи рестриктивну фискалну политику упркос релативно добрим стопама раста и опоравку економије након кризе, тако да је на крају фискалне 2016. године ниво јавне потрошње износио 19.01% БДП, што је за 6.18% БДП мање него у последњој години мандата владе Комунистичке партије.

Табела 4.142. Влада Тирила Габурићуја

Премијер: Ђирил Габурићи (Либерално демократска партија Молдавије)

Мандат: 18. фебруар 2015 – 30. јул 2015.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерално демократска партија Молдавије	23	6.43
Демократска партија Молдавије	19	4.71

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.65

Табела 4.143. Влада Валериуа Стрелета

Премијер: Валериу Стрелет (Либерално демократска партија Молдавије)

Мандат: 30. јул 2015 – 20. јануар 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерално демократска партија Молдавије	23	6.43
Демократска партија Молдавије	19	4.71
Либерална партија	13	8.14

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.24

Табела 4.144. Влада Павела Филипа

Премијер: Павел Филип (Демократска партија Молдавије)

Мандат: 20. јануар 2016 –

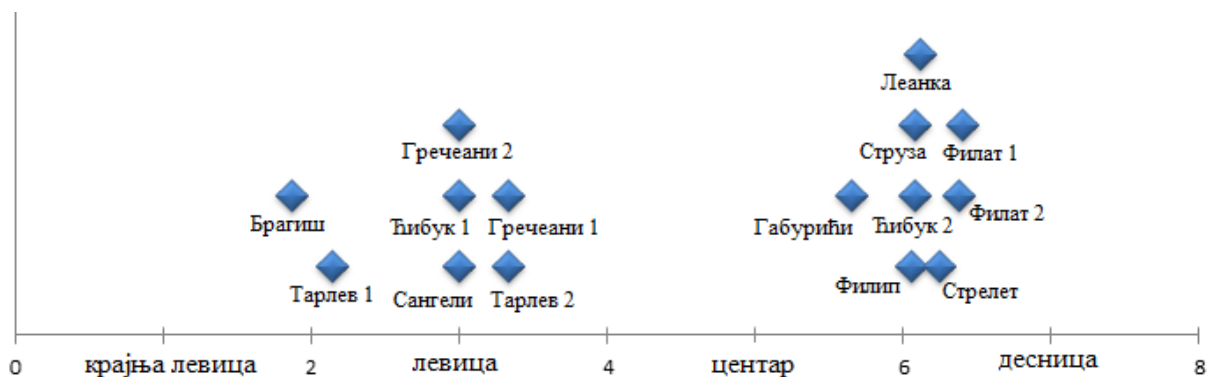
Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија Молдавије	20	4.71
Либерална партија	13	8.12

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.06

Транзициони партијски систем у Молдавији је, као што смо видели, значајно оптерећен питањима која идеолошки не спадају нужно у претпостављену линију поделе између левице и деснице, као што су национално питање, однос према европским интеграцијама, корупција и повезани скандали, али и институционална питања политичког система, нарочито у вези са овлашћењима и начином избора председника. Свака од ових тема је у одређеним периодима представљала значајан фактор диктирања

динамике политичког живота, било да се радило о блокирању одлучивања или подстицају на основу којег су формираны постизборни савези. Уз све те ометајуће факторе, у највећем делу периода од 2001. године, ипак, чини се да можемо установити основну линију поделе партијског система, у коме се питање левице и деснице значајно преклопило са питањем подршке европским интеграцијама, те у којем су се коалиционе владе деснице више залагале за приближавање ЕУ, док је у периоду влада Комунистичке партије тај процес био значајно успорен, будући да је ова странка, бар док је била на власти, заговарала окретање ка Русији (Crowther, 2013:749). Такође, упркос бројним факторима који потенцијално могу да поремете социоекономски расцеп, чини се да су странке у Молдавији јасно идеолошки подељене и по овом питању, са очекиваним исходима који се тичу влада левице и деснице: уколико изузмемо први период економског колапса након стицања независности, код влада Комунистичке партије се види јасан тренд повећања јавне потрошње; док је са друге стране умерена десница смањивала јавне расходе током својих мандата. Од 1994. године, у Молдавији је било осам парламентарних избора и 15 влада, од којих је једна припадала крајњој левици, шест умереној левици, једна центру и најзад седам – умереној десници.

Графикон 4.11. Утврђене позиције молдавских влада 1994 – 2017. на скали левица – десница

4.2.11. Словенија

Партијски систем Словеније првобитно се развија у контексту распада југословенске федерације. Дуготрајни структурни и економски проблеми, нефункционалност федералне државе и националне зајевнице, као и опадање култа

личности Јосипа Броза Тита као својеврсног „везивног ткива“ државе, кулминирали су кризом на Четрнаестом ванредном конгресу Савеза комуниста Југославије, јануара 1990. године. Конфликтни планови о будућности земље, пре свега у односу између залагања за унитарнију државу (став Србије) и конфедерализам (став Словеније), доводе до напуштања конгреса од стране словеначке и хрватске делегације – што у суштини означава и распад заједничке југословенске комунистичке партије (видети: Pauković, 2008). За национална руководства, али и за опозиционе групе, то је практично почетак пута ка независности. Први вишестраначки избори у Словенији заказани су већ за април 1990. године. Избори су одржани по пропорционалном систему, а гласало се за три дома парламента, са по 80 заступника: Веће општина, Веће удруженог рада и по овлашћењима најважније, Друштвено-политичко веће. Практично све странке су се током кампање залагале за независност (видети: Zajc, 2013:342), укључујући и Странку демократске обнове, организацију насталу након реформе Савеза комуниста Словеније. На изборима тријумфује петочлана коалиција Демократска опозиција Словеније (ДЕМОС), која осваја 44 од 80 мандата и формира владу умерене деснице (скор 6.46), премијера Лојзеа Петерлеа. Прва влада води Словенију кроз референдум о независности у децембру 1990, као и проглашење независности у јуну 1991, након чега је уследио краткотрајни сукоб са Југословенском народном армијом, тзв. Десетодневни рат. Већ у јануару 1992. Словенију признају чланице Европске заједнице, да би земља у мају исте године постала чланица УН. У међувремену, унутрашња криза у коалицији ДЕМОС је разрешена конструктивним гласом неповерења у парламенту – неколико чланица коалиције је променило страну и приступило лево оријентисаној влади (скор 3.3) премијера Јанеза Дрновшека (Bibič, 1993:380), у којој су две највеће партије биле Странка демократске обнове (14 мандата, скор 2.11) и Либерално демократска странка (12 мандата, скор 3.09).

Табела 4.145. Влада Лојзеа Петерлеа

Премијер: Лојзе Петерле (Словеначке хришћанске демократе)

Мандат: 16. мај 1990 – 14. мај 1992.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Словеначке хришћанске демократе	11	7.73
Социјалдемократски савез Словеније	6	5.92

Словеначки демократски савез	8	6.56
Словеначки сељачки савез – Народна странка	11	7.08
Зелени Словеније	8	4.2

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.46

Табела 4.146. Прва влада Јанеза Дрновшека

Премијер: Јанез Дрновшек (Либерално демократска странка)

Мандат: 14. мај 1992 – 25. јануар 1993.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерално демократска странка	12	3.09
Демократска странка	3	4.64
Социјалдемократска странка Словеније	6	5.92
Социјалистичка странка Словеније	5	1.73
Зелени Словеније	8	7.08
Странка демократске обнове	14	2.11

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.3

Словенија одржава прве парламентарне изборе као независна држава у децембру 1992. године, након доношења новог устава и стицања међународног признања независности. Тада усвојени изборни систем је примењиван на свим изборима до данас: 88 чланова Државног збора бира се пропорционалном методом отворених листа у осам изборних јединица, док се додатна два представника бирају једнокружно већински из редова припадника италијанске и мађарске националне мањине. Словенија је задржала привидно бикамерални систем, па горњи дом парламента, Државни савет чини 40 представника локалних самоуправа и разних професија. Ипак, с обзиром да ови представници нису изабрани већ делегирани, те да немају законодавну већ саветодавну улогу (видети: Lakota, 2006), овај дом нећемо посебно разматрати, чак ни у констелацији контролних варијабли у наставку истраживања. Након избора, премијер Јанез Дрновшек наставља мандат, овај пут на челу коалиције центра (скор 4.77), чему је допринело померање Либерално демократске странке (ЛДС) ка центру (скор 3.92), али и коалиција са десно оријентисаним партнерима. Током другог Дрновшековог мандата делимично су

ублажени шокови првобитне трансформационе кризе, те су економски показатељи почели да се стабилизују. И поред тога, коалицију почетком 1994. напуштају социјалдемократе, а затим у јануару 1996. и реформисани комунисти, те влада завршава мандат као мањинска.

Табела 4.147. Друга влада Јанеза Дрновшека

Премијер: Јанез Дрновшек (Либерално демократска странка)

Мандат: 25. јануар 1993 – 29. март 1994.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерално демократска странка	22	3.92
Словеначке хришћанске демократе	15	7.5
Социјалдемократска странка Словеније	4	7.25
Здружена листа социјалних демократа	14	2.42
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.77		

Табела 4.148. Трећа влада Јанеза Дрновшека

Премијер: Јанез Дрновшек (Либерална демократија Словеније)

Мандат: 29. март 1994 – 31. јануар 1996.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерална демократија Словеније	22	3.92
Словеначке хришћанске демократе	15	7.5
Здружена листа социјалних демократа	14	2.42
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.56		

Табела 4.149. Четврта влада Јанеза Дрновшека

Премијер: Јанез Дрновшек (Либерална демократија Словеније)

Мандат: 31. јануар 1996 – 27. фебруар 1997.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерална демократија Словеније	22	3.92
Словеначке хришћанске демократе	15	7.5
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.37		

Наредни парламентарни избори су одржани у новембру 1996, а дуготрајан процес формирања владе је завршен тек крајем фебруара наредне године. Дрновшек је поново изабран за премијера, овај пут у влади десног центра (скор 5.16). ЛДС је наставила своје померање даље од левице, те се у овом мандату нашла у центру спектра са скором 4.08; а за коалиционе партнере изабрала је Словеначку народну странку и Демократску странку пензионера Словеније (ДеСУС), партију која ће у наредним мандатима играти важну улогу у готово свим владајућим коалицијама. Политичка снага и присуство ДеСУС, која природно због својих социоекономских ставова припада левом делу идеолошког спектра, представљаће тако важан корективни фактор идеолошког скорa владајућих коалиција у Словенији. Током мандата ове владе удео јавне потрошње у БДП је делимично смањен, а поново су остварене и позитивне стопе економског раста, иначе карактеристичне за Словенију у свим будућим годинама до економске кризе 2009. У том периоду БДП по глави становника се готово утростручио (видети: World Bank, 2018). Дрновшекова коалиција је пала средином 2000. године, када Словеначка народна странка (СЛС) улази у коалицију са опозиционим партијама деснице и формира владу која на идеолошкој скали заузима позицију 7.28.

Табела 4.150. Пета влада Јанеза Дрновшека

Премијер: Јанез Дрновшек (Либерална демократија Словеније)

Мандат: 27. фебруар 1997 – 7. јун 2000.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерална демократија Словеније	29	4.08
Словеначка народна странка	19	7
Демократска странка пензионера Словеније	5	3.58

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.16

Табела 4.151. Влада Андреја Бајука

Премијер: Андреј Бајук (Словеначка народна странка)

Мандат: 7. јун 2000 – 30. новембар 2000.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Словеначка народна странка	19	7

Словеначке хришћанске демократе	10	7.5
Социјалдемократска странка Словеније	16	7.45

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.28

Након свега шест месеци десно оријентисане владе уследили су редовни парламентарни избори, на којима поново побеђује ЛДС, освојивши 34 мандата у Државном збору, те се Дрновшек враћа на место премијера. Владајућа коалиција ЛДС, ДеСУС, СЛС и социјалдемократе је припадала левом центру (скор 4.12), иако током њиховог мандата није долазило до значајног повећања буџетских издатака – шта више, удео буџета за социјалне трансфере и заштиту животне средине је у неколико наврата смањиван (Eurostat, 2018). У децембру 2002. Дрновшек напушта место премијера након победе на председничким изборима, а мандатар исте коалиције постаје његов страначки колега Антон Роп. Упркос томе што је Ропова влада практично увела Словенију у ЕУ и НАТО у пролеће 2004, на изборима одржаним у децембру побеђује Словеначка демократска странка (СДС), освојивши 29 мандата. СДС је 2003. године променила име из Социјалдемократска странка Словеније, а нови лидер партије Јанез Јанша је пред изборе усвојио израженији националистички и популистички дискурс (Rizman, 2006:74). Јанша формира владу деснице, у којој је једина лево оријентисана странка био поменути ДеСУС са четири посланика у парламенту. Позицију владе одређује скор 7.32 на идеолошкој скали. Јаншина влада осетно смањује јавну потрошњу у другој и трећој години мандата (за готово 1.4% БДП), настављајући резање трошкова за социјалну заштиту и животну средину. Овај тренд је делимично обрнут у последњој години мандата, када долази до фискалне експанзије, што је могућа последица политички мотивисаног буџетског циклуса у очекивању редовних избора.

Табела 4.152. Шеста влада Јанеза Дрновшека

Премијер: Јанез Дрновшек (Либерална демократија Словеније)

Мандат: 30. новембар 2000 – 19. децембар 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерална демократија Словеније	34	3.85
Словеначка народна странка	9	7

Демократска странка пензионера Словеније	4	3.54
Здružена листа социјалних демократа	11	2.77

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.12

Табела 4.153. Влада Антона Ропа

Премијер: Антон Роп (Либерална демократија Словеније)

Мандат: 19. децембар 2002 – 3. децембар 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Либерална демократија Словеније	34	3.85
Словеначка народна странка	9	7
Демократска странка пензионера Словеније	4	3.54
Здružена листа социјалних демократа	11	2.77

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.12

Табела 4.154. Прва влада Јанеза Јанше

Премијер: Јанез Јанша (Словеначка демократска странка)

Мандат: 3. децембар 2004 – 21. новембар 2008.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Словеначка демократска странка	29	7.69
Нова Словенија	9	8.08
Словеначка народна странка	7	6.85
Демократска странка пензионера Словеније	4	3.77

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.32

Повећање издатака у последњој години мандата није помогло Јанши да се задржи на власти. Након редовних избора 2008. године Социјалне демократе постају највећа странка у парламенту. СД иначе кроз неколико итерација води порекло из Савеза комуниста Словеније. Владу формира Борут Пахор са још три мање странке сличне, левичарске оријентације, што осликава и скор целе владајуће коалиције: 3.45. Упркос политици значајне фискалне експанзије и двоцентном повећању социјалних трошкова у односу на БДП у првој години, Пахорова влада ипак није издржала растући притисак

светске економске кризе и њених последица на Словенију, нарочито повећања незапослености (Zajc, 2013:346). Након унутрашњих сукоба око даљег правца економске политике, два мања партнера напуштају владу у мају 2011, а у јуну исте године на референдуму су одбијени предлози владе за реформу пензионог система и строжу регулацију рада на црно. У ситуацији опадајуће популарности, Пахор је затражио гласање о поверењу владе, те је његова мањинска коалиција пала у парламенту. Ванредни избори заказани су за децембар 2011. године.

Табела 4.155. Прва влада Борута Пахора

Премијер: Борут Пахор (Социјалне демократе)

Мандат: 21. новембар 2008 – 9. мај 2011.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалне демократе	29	3.54
Либерална демократија Словеније	5	3.67
Демократска странка пензионера Словеније	7	3.31
Зарес – Нова политика	9	3.16
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.45		

Табела 4.156. Друга влада Борута Пахора

Премијер: Борут Пахор (Социјалне демократе)

Мандат: 9. мај 2011 – 10. фебруар 2012.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалне демократе	29	3.54
Либерална демократија Словеније	5	3.67
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.56		

Упркос томе што на изборима 2011. релативну већину мандата осваја Позитивна Словенија, новооснована партија љубљанског градоначелника Зорана Јанковића, СДС успева да окупи коалицију пет странака и изабере нову владу Јанеза Јанше (скор 6.97). Пролонгирано лоши економски резултати, раст незапослености и резање државног буџета, уз оптужбе за корупцију, условиле су да две странке (ДеСУС и Грађанска листа Грегора Виранта) иступе из коалиције, сруше владу у марту 2013. и подрже Аленку Братушек,

кандидата Позитивне Словеније, за новог премијера. Братушековој коалицији левице (скор 3.53) су приступиле и Социјалне демократе. Ни ова коалиција није дуго трајала: сукоб између премијерке Братушек и страначког лидера Јанковића кулминира у мају 2014. оставком Братушекове (Delo, 2014).

Табела 4.157. Друга влада Јанеза Јанше

Премијер: Јанез Јанша (Словеначка демократска странка)

Мандат: 10. фебруар 2012 – 20. март 2013.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Словеначка демократска странка	26	7.92
Нова Словенија	4	7.92
Словеначка народна странка	6	7
Демократска странка пензионера Словеније	6	3.69
Грађанска листа Грегора Виранта	8	5.85
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.97		

Табела 4.158. Влада Аленке Братушек

Премијер: Аленка Братушек (Позитивна Словенија)

Мандат: 20. март 2013 – 18. септембар 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Позитивна Словенија	28	3.15
Демократска странка пензионера Словеније	6	3.69
Грађанска листа Грегора Виранта	8	5.85
Социјалне демократе	10	2.62
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.53		

Занимљиво је да је лева коалиција Аленке Братушек наставила са рестриктивном политиком у погледу потрошње, смањивши ниво издатака за 1.61% у односу на БДП. Нови ванредни избори одржани су у јулу, а на њима побеђује Странка Мире Церара (касније променила име у Странка модерног центра – СМЦ), основана свега месец дана пред изборе од стране Церара, до тада политички неангажованог професора права. СМЦ је

освојила 36 од 90 мандата у Државном збору. За партнере Церар је изабрао Социјалне демократе и ДеСУС, који је са десет освојених мандата остварио највећи изборни успех у историји, те формирао коалициону владу левог центра (скор 4.26). Иако се то није осликало на целокупни ниво јавних издатака, који је током Церарове владе благо порастао, његова влада је значајно умањила издатке за социјалне трансфере, и то за 1.1% БДП (Eurostat, 2018).

Табела 4.159. Влада Мире Церара

Премијер: Миро Церар (Странка Мире Церара / Странка модерног центра)

Мандат: 18. септембар 2014 – 14. март 2018.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Странка Мире Церара / Странка модерног центра	36	4.67
Демократска странка пензионера Словеније	10	3.54
Социјалне демократе	6	3
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.26		

Период након стицања независности био је обележен доминацијом лево оријентисаних Либералних демократа и њиховог лидера Јанеза Дрновшека, који је, са једним кратким прекидом, вршио дужност премијера више од десет година. Свеукупно, у том периоду је дошло до повећања јавне потрошње, иако су и Дрновшекове владе имале неколико фискалних година у којима су буџетски издаци резани. Уследило је раздобље у коме су се смењивале десничарске владе Јанеза Јанше тј. Словеначке демократске странке и леве владе Социјалних демократа, а код потоњих је израженија претпоставка о кретању потрошње у вези са идеолошком оријентацијом – иако је Пахорова влада била жестоко оптерећена негативним ефектима економске кризе. Избори 2011. године доносе уплив неколико нових снага у словеначки партијски систем: најважнија од њих је Позитивна Словенија, која је успела да мобилише гласове грађана разочараних у традиционалне партије након кризе. Иако номинално лева, Позитивна Словенија наставља политику смањења јавне потрошње коју је водила претходна краткотрајна Јаншина влада. Неуспех ове странке да се интерно институционализује, али и да створи одрживу владајућу

коалицију доводи до пада на ванредним изборима 2014. и до успона нове снаге, Странке Мира Церара (Странке модерног центра), која од тада предводи владу левог центра.

Приликом анализе генезе словеначког партијског система и веза партија са варијаблом јавне потрошње, треба приметити три значајна тренда: први се односи на већ поменути деинституционализацију партијског система – наиме, чини се да су односи снага између кључних актера били стабилнији и предвидљивији у првим годинама транзиције, него у деценији након економске кризе: када велики број гласова и последично мандата у парламенту одлази тек основаним и често пролазним странкама и покретима. Други тренд односи се на персонализацију политике, која се манифестује како кроз кроз дуготрајне страначке лидере (Дрновшек, Јанша) или кроз појаву потпуне персонализације листи и странака, што је видљиво и у самом имену неких од њих (Странка Мира Церара, Грађанска листа Грегора Виранта, Странка Аленке Братушек – настала након цепања Позитивне Словеније). Најзад, трећи тренд, онај од највеће важности за нашу студију, даје мешовите резултате у погледу наших хипотеза: иако је у Дрновшековом периоду доминирао идеолошки хетерогени центар, од 2005. године се назире одређени обриси правилности кретања потрошње: долази до смањења трошкова током прве, десничарске, Јаншине владе; затим до повећања током Пахоровог мандата, нарочито у првој његовој години; да би друга Јаншина влада поново смањила трошкове. Изузетак од тренда је, као што смо навели, кабинет Аленке Братушек, који је наставио са рестрикцијом потрошње. Свеукупно, анализирали смо укупно петнаест влада Словеније (укључујући и две владе из редова парламента изабраног на првим вишестраначким изборима у априлу 1990, док је земља још увек била део Југославије). Четири од наведених петнаест влада је припадало левици, седам центру спектра, док су четири биле десно оријентисане.

Графикон 4.12. Утврђене позиције словеначких влада 1990 – 2017. на скали левица – десница

4.2.12. Хрватска

Слично као у Словенији, први вишестраначки избори за Хрватски сабор одржани су у пролеће 1990. године, такође за три дома парламента: Друштвено-политичко веће, Веће општина и Веће удруженог рада. На изборима је убедљиво победила Хрватска демократска заједница, освојивши 55 од 80 мандата у Друштвено-политичком већу, односно 205 од 351 мандата у целом парламенту. ХДЗ је самостално формирао све хрватске владе у наредном периоду, практично у целој деценији након стицања независности Хрватске. Једини изузетак је Влада народног јединства премијера Фрање Грегурића, која је трајала од јула 1991. до августа 1992. године, а у коју су због ратних дешавања ушле готово све парламентарне странке – међутим и у овој влади је поново доминирао ХДЗ као најјача странка и практично једини брокер моћи у хрватској политици деведесетих. У складу са постављеним оквиром истраживања, важно је нагласити да ове владе неће бити предмет наше анализе, будући да се период њиховог мандата поклопио са периодом ванредне политике због рата у овој бившој југословенској републици, те да је у таквој ситуацији готово немогуће анализирати идеолошке утицаје на објективно измењену природу јавне потрошње, којом доминира безбедносна, али и хуманитарна компонента. Прва влада у нашој анализи ће стога бити она формирана након избора у октобру 1995. године, расписаних ванредно управо јер је ХДЗ видела прилику да мобилише гласаче након ратних успеха (Butković, 2010). Претпоставка се показала као тачна: ова странка је освојила 75 од 127 мандата у парламенту, на изборима одржаним по мешовитом изборном систему. ХДЗ је самостално формирала владу премијера Златка Матеше, која је по идеолошком скору (7.63) припадала десници. Током прве две године Матешине владе долази до битног смањења јавне потрошње, коју додуше можемо приписати и промени структуре потрошње по окончању оружаног сукоба (за 3.28% БДП), док је тренд у

последње две године мандата обрнут – издаци се повећавају (за 1.86% БДП), делом захваљујући и великом порасту броја незапослених, који је скочио за готово 40% током 1998. и 1999. године.

Табела 4.160. Влада Златка Матеше

Премијер: Златко Матеша (Хрватска демократска заједница)

Мандат: 7. новембар 1995 – 27. јануар 2000.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Хрватска демократска заједница	75	7.63

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.63

Редовни парламентарни избори одржани у јануару 2000. године доносе велику прекретницу у хрватску политику. Пре свега, промењен је изборни систем: након покушаја са већинским и мешовитим системом, усвојено је пропорционално гласање у дванаест изборних листа: десет територијалних, једној намењеној представницима дијаспоре и једној збирно намењеној представницима националних мањина. Овај механизам је на снази до данас, додуше уз мање промене које се тичу прилагођавања броја саборских места за мањине и дијаспору, као и увођења преференцијалног гласања у постојећи систем од 2015. године. Друга велика промена имала је пресудан утицај на динамику политичког система у целини: наиме, месец дана пре избора умире лидер ХДЗ и први председник државе Фрањо Туђман, који је до тог момента представљао објективно најјачи фактор одлучивања у хрватској политици – условљавајући како значајну дисторзију парламентарног карактера државе, тако и велику популарност сопствене странке. Туђманова смрт доноси унутарстраначке борбе у ХДЗ, што се одразило и на рејтинг странке. Најзад, економски проблеми у последње две године Матешиног (и Туђмановог) мандата, дугорочне оптужбе за корупцију, ауторитарну владавину, као и проблеми у управљању главним градом Загребом, условљавају пораз ХДЗ на парламентарним изборима (Ненјак, Zakošek & Čular, 2013: 451-452). Коалиција окупљена око Социјалдемократске партије Хрватске (СДП), практично реформисаног Савеза комуниста Хрватске, тако по први пут од независности долази на позицију извшне власти. СДП-овој коалицији је недостајало неколико мандата за апсолутну већину, те су владу оформили са предизборном коалицијом окупљеном око Хрватске сељачке странке (ХСС).

Премијер је постао Ивица Рачан, а влада је на идеолошкој скали држала позицију левог центра, са скором 4.73. Од јула 2002. године до краја мандата влада функционише у нешто измењеном саставу, због изласка посланика Хрватске социјално-либералне странке (ХСЛС) и Истарског демократског сабора из коалиције, те скор владе износи 4.36. Занимљиво је приметити да је током мандата Ивице Рачана, упркос номинално левом усмерењу странке, ниво јавних трошкова смањиван, тако да је на крају 2003. године био за 5% БДП мањи неголи пре четири године. Наиме, Рачанова влада је прва покренула свеобухватније реформе, укључујући и шири програм приватизације државних предузећа и рационализације јавног сектора, као контрамеру онемо што је СДП видела као једну врсту „заробљавања државе“ од стране ратне елите предвођене Туђманом (видети: Коуата, 2003:992-995).

Табела 4.161. Прва влада Ивице Рачана

Премијер: Ивица Рачан (Социјалдемократска партија Хрватске)

Мандат: 27. јануар 2000 – 30. јул 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија Хрватске	43	4
Хрватска социјално-либерална странка	25	5.81
Приморско горански савез	2	3.5
Славонско-барањска хрватска странка	1	6.64
Хрватска сељачка странка	17	5.54
Истарски демократски сабор	4	3.06
Хрватска народна странка	2	4.06
Либерална странка	2	4.58

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.73

Табела 4.162. Друга влада Ивице Рачана

Премијер: Ивица Рачан (Социјалдемократска партија Хрватске)

Мандат: 30. јул 2002 – 23. децембар 2003.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија Хрватске	43	4

Либра – Странка либералних демократа	10	3.88
Приморско горански савез	2	3.5
Славонско-барањска хрватска странка	1	6.64
Хрватска сељачка странка	17	5.54
Хрватска народна странка	2	4.06
Либерална странка	2	4.58

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.36

Редовни избори крајем 2003. године резултирају новом победом ХДЗ. Премијер десно оријентисане (скор 6.62) мањинске владе, коју су чинили ХДЗ и Демократски центар, постаје Иво Санадер. Упркос томе што је у парламенту имала подршку идеолошки разноликих странака, између осталих Хрватске социјално-либералне странке, Хрватске сељачке странке и низа мањинских и независних посланика, влада је испунила цео мандат. Мањинске владе на ивици половичне подршке у Сабору постале су иначе одлика хрватског политичког система: наиме, како пропорционални изборни систем са више изборних јединица фаворизује улазак локалних и регионалних листа са свега неколико посланика, али и представника националних мањина у парламент, велике странке често нису у могућности да самостално формирају већину, те се ослањају на овакву фрагментирану парламентарну подршку малих актера. Мањинске владе, или већинске владе са номинално великим бројем коалиционих партнера изузетно мале политичке снаге, постале су стога константа у хрватској политици. Како било, Санадер наставља мандат на месту премијера и након победе на изборима крајем 2007. године. ХДЗ на изборе излази у предизборној коалицији са ХСЛС и ХСС, а у постизборну коалицију је ушла и мањинска Самостална демократска српска странка, што је овој влади дало већину у парламенту. Идеолошки скор владе износи 6.48, што је смешта на десницу. Након Санадерове оставке у јулу 2009. године, владу у истом саставу преузима премијерка Јадранка Косор. Осам година владавине ХДЗ доноси хетерогене исходе у погледу нивоа јавних трошкова: са једне стране, у укупном осмогодишњем салду потрошња је повећана, што се нарочито очитовало у расту социјалних давања током економске кризе; али исто тако у порасту еколошких издатака, претпостављено током преговарачког процеса о уласку у Европску унију (Vlašić & Vlašić Feketija, 2006:329-333); као и у издацима за безбедносни сектор који су оквирно порасли за 25% (Eurostat, 2018); са друге стране – у

појединим годинама је долазило и до смањења буџетских издатака, како у целини, тако и у појединачним областима.

Табела 4.163. Прва влада Иве Санадера

Премијер: Иво Санадер (Хрватска демократска заједница)

Мандат: 23. децембар 2003 – 12. јануар 2008.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Хрватска демократска заједница	66	6.63
Демократски центар	1	6.13
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.62		

Табела 4.164. Друга влада Иве Санадера

Премијер: Иво Санадер (Хрватска демократска заједница)

Мандат: 12. јануар 2008 – 1. јул 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Хрватска демократска заједница	66	6.63
Хрватска социјално-либерална странка	2	6
Хрватска сељачка странка	6	6.31
Самостална демократска српска странка	3	3.79
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.48		

Табела 4.165. Влада Јадранке Косор

Премијер: Јадранка Косор (Хрватска демократска заједница)

Мандат: 1. јул 2009 – 23. децембар 2011.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Хрватска демократска заједница	66	6.63
Хрватска социјално-либерална странка	2	6
Хрватска сељачка странка	6	6.31
Самостална демократска српска странка	3	3.79
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.48		

Незадовољство грађана растом незапослености и константним економским падом у последње три године владе деснице, као и корупцијским скандалима и унутрашњим поделама у странци, донело је ХДЗ-у најгори резултат у историји на изборима у децембру 2011. године, са освојеним 41 мандатом. Апсолутни победник избора је тзв. Кукурику коалиција, коју су чиниле четири странке: СДП, Хрватска народна странка, Истарски демократски сабор и Хрватска странка пензионера. Коалиција је освојила довољно мандата да формира владу левог центра (скор 4.11), коју је водио премијер Зоран Милановић. Његова влада се трудила да одржи потрошњу на сличном нивоу као у претходним годинама, са изузетком последње године мандата када је, донекле нетипично, дошло до значајнијих резова у потрошњи и нарочито у социјалним издацима, што је био покушаја преокрета пролонгираног тренда негативних стопи раста и повећања незапослености који су у Хрватској били актуелни готово од зачетка економске кризе, тј. од 2009. године (кумулативно, хрватски БДП је пао за више од 13% у том периоду, док се незапосленост и више него удвостручила: са 8.53% на 17.29%).

Табела 4.166. Влада Зорана Милановића

Премијер: Зоран Милановић (Социјалдемократска партија Хрватске)

Мандат: 23. децембар 2011 – 22. јануар 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократска партија Хрватске	61	4.07
Хрватска народна странка	15	4.4
Истарски демократски сабор	3	3.44
Хрватска странка пензионера	3	4.19

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.11

Иако су Милановићеве мере дале одређене резултате и обрнуле негативне трендове по први пут након шест година, његова коалиција је у збиру изгубила 18 мандата на изборима у новембру 2015. године. Стога је следећу владу оформила Долољубна коалиција, савез странака којим је доминирао ХДЗ (а који је укључивао још шест партија које су ушле у парламент – од којих ниједна није имала више од три мандата); и Мост независних листа, странка настала 2012. као савез локалних политичких актера,

независних градоначелника и удружења грађана. Процес формирања владе крајем 2015. и почетком 2016. године је пратило дуготрајно премишљање унутар Моста, чије руководство се троумило између савеза са ХДЗ, савеза са СДП, или чак покушаја окупљања велике коалиције три највеће листе (видети: Јајџиновић, 2015). Приклањање десници коштало је Мост четворице заступника који су иступили из њихове групе, те је влада на концу била мањинска: подршку је, као што смо раније нагласили, црпела од неколико мањих листа, односно представника националних мањина. На чело владе је дошао Тихомир Орешковић, независни мандатар – иначе хрватски бизнисмен из Канаде. Влада је припадала десници, са идеолошким скором 7.71, а економску реформску агенду ове владе је пратило смањење јавне потрошње, смањење социјалних издатака и – смањење незапослености за више од 3% у првој години мандата. Владајућа већина је у свом саставу, додуше тек са неколико посланика, имала и неколико екстремно десних странака: Хрватску демохришћанску странку (скор 8.46), Хрватски раст (скор 9.19) и Хрватску странку права – Анте Старчевић, која је са скором 9.25 најекстремније десно оријентисана партија од свих анализираних у целокупном узорку шеснаест земаља. Све три наведене партије су изабране са листе Димољубна коалиција, коју је водио ХДЗ.

Табела 4.167. Влада Тихомира Орешковића

Премијер: Тихомир Орешковић (-)

Мандат: 22. јануар 2016 – 19. октобар 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Хрватска демократска заједница	49	8.06
Хрватска сељачка странка	2	5.56
Хрватска социјално-либерална странка	2	6.23
Хрватска странка права – Анте Старчевић	3	9.25
Хрватски раст	1	9.19
Блок пензионери заједно	1	6.13
Хрватска демохришћанска странка	1	8.46
Мост независних листа	15	6.73

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.71

Влада Тихомира Орешковића није потрајала ни целу 2016. годину. Константни конфликт између естаблираног ХДЗ-а и прореформски те донекле анти-елитистички настројеног Моста кулминирао је кризом око статуса хрватске нафтне компаније ИНА, те је влади изгласано неповерење већ почетком јуна, и то гласовима ХДЗ-а и опозиције (видети: Romić, Arežina & Kristović, 2016). Одлучено је да се на ванредне парламентарне изборе иде у септембру, а Орешковићева влада је до тада служила као техничка. На изборима, ХДЗ-ов савез побеђује са неколико мандата испред коалиције окупљене око СДП (61 према 54), што је и даље било недовољно за самостално формирање владе. У владајућу коалицију поново улази Мост, овај пут са 13 мандата. Мањинску владу формира нови лидер ХДЗ Андреј Пленковић, са позицијом на идеолошкој десници (7.15). У јуну 2017. долази до новог сукоба унутар владе: овај пут око владине подршке финансијске подршке концерну Агрокор, који се као највећа приватна компанија у Хрватској налазио на рубу банкрота. Будући да је Пленковић успео да пронађе нову већинску подршку за своју владу у Хрватској народној странци и Хрватској сељачкој странци (изабране у коалицији коју је водила СДП), као и у низу независних и мањинских посланика, Мост је због противљења избављењу Агрокора избачен из владе (Vuković, 2017). Пленковић наставља да предводи владу деснице, идеолошког скора нешто ближег центру (6.98), што је условљено пре свега променом коалиционих партнера.

Табела 4.168. Прва влада Андреја Пленковића

Премијер: Андреј Пленковић (Хрватска демократска заједница)

Мандат: 19. октобар 2016 – 9. јун 2017.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Хрватска демократска заједница	57	7.13
Хрватска социјално-либерална странка	1	6.47
Хрватска демохришћанска странка	2	8.08
Хрватски раст	1	8.94
Мост независних листа	13	7

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.15

Табела 4.169. Друга влада Андреја Пленковића

Премијер: Андреј Пленковић (Хрватска демократска заједница)

Мандат: 9. јун 2017 –

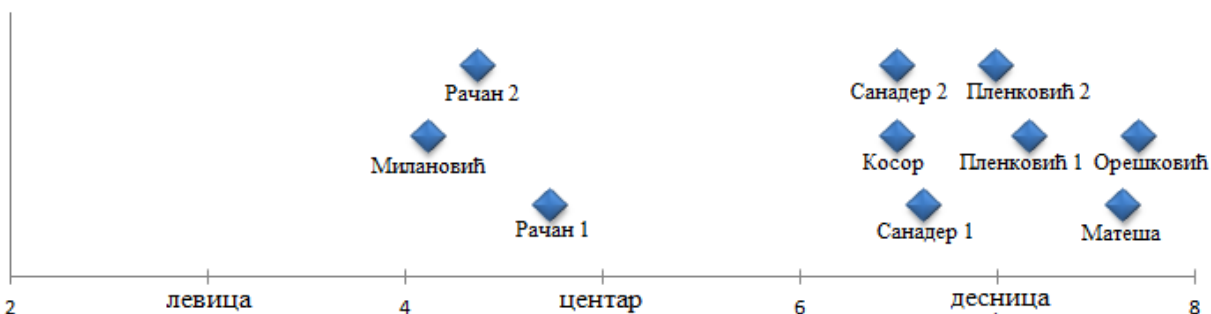
Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Хрватска демократска заједница	57	7.13
Хрватска социјално-либерална странка	1	6.47
Хрватска демохришћанска странка	2	8.08
Хрватски раст	1	8.94
Хрватска народна странка	5	4.57

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.98

Од завршетка рата, два велика политичка блока доминирају партијским системом Хрватске: конзервативни, окупљен око Хрватске демократске заједнице; односно номинално леви, окупљен око Социјалдемократске партије. Динамика односа ове две групације указује на то да се основни расцеп хрватске политике налази на линији поделе левице и деснице. Ипак, треба бити опрезан када СДП проглашавамо „чистом“ левицом: иако је ова странка настала директно из Савеза комуниста, те иако њена иконографија и дискурс имплицирају левичарску оријентацију, идеолошки скор нашег истраживања је пласира у леви центар спектра (са оценама 4, односно 4.07). Позиција СДП, али и њен избор коалиционих партнера при формирању влада Ивице Рачана (2000-2003) и Зорана Милановића (2011-2015), условили су да Хрватска од стицања независности није имала лево оријентисану владу: наиме, према идеолошким скоровима израђеним на основу експертске анкете, од укупно десет влада након завршетка рата, седам је припадало десници, а три идеолошком центру (додуше, левом центру) спектра. Стога можемо аргументовати да хрватска политика значајно гравитира ка десници, што је делимично последица доминације идентитетских питања, а делом резултат преовлађујуће улоге Хрватске демократске заједнице у формацији и диктирању динамике партијског система у целини. Такође, тезу о не-економској основи позиционирања левице и деснице у хрватском партијском систему делом потврђују и исходи њихових влада у овој сфери: наиме, док је Рачанова влада левог центра покренула економске реформе након десетогодишње власти ХДЗ и значајно смањила јавне издатке; наредни период десних

влада Санадера и Косорове доноси хетерогене резултате у погледу потрошње, али са општим трендом пораста. За њима следи Милановићева влада која у последњој години мандата поново спроводи рестриктивну фискалну политику. Тек последње владе којима је доминирала ХДЗ, мандатара Орешковића и Пленковића, донекле стоје на линији претпостављеног кретања потрошње у односу на идеолошку варијаблу. У осталим опсервацијама везаним за Хрватску, то углавном није случај.

Графикон 4.13. Утврђене позиције хрватских влада 1995 – 2017. на скали левица – десница

4.2.13. Македонија

Македонија је релативно мирно изашла из југословенске федерације, делом захваљујући и томе што се ова република налазила ван главних линија етничких подела које су, између осталог, условиле сукобе у другим деловима земље у току њиховог осамостаљивања. Први парламентарни вишестраначки избори одржани су у новембру 1990. године, по већинском изборном систему, у 120 двокружних изборних јединица. Изабрани парламент (Собрање) је био подељен: 38 мандата је освојила Унутрашња македонска револуционарна организација – Демократска партија за македонско национално јединство (ВМРО-ДПМНЕ); 31 мандат Савез комуниста Македоније; 23 мандата различите странке албанске мањине, од којих је највећа Партија за демократски просперитет (ПДП); а 17 мандата Савез реформских снага, македонски огранак странке последњег југословенског премијера Анте Марковића. После вишемесечног преговарачког процеса, партије су се сложиле да изабере експертску владу на челу са нестраначким академиком Николом Кљусевим, чији кабинет ће Македонију водити кроз тежак процес стицања самосталности: усвајање нове валуте, преговоре о повлачењу

Југословенске народне армије, али и организацију референдума о независности, који је одржан у септембру 1991. године (Ramet, 2017:288-290). Независност је званично проглашена на заседању Собрања 25. септембра 1991, а нови устав је усвојен два месеца касније. Кљусевљевој влади је изгласано неповерење средином 1992. године: до наредних редовних избора владу је преузела коалиција коју је предводио Социјалдемократски савез Македоније (СДСМ), партија наследница Савеза комуниста – у коалицији са Либералном партијом (наследницом Савеза реформских снага), Социјалистичком партијом и две странке албанске мањине. Коалицију левице (скор 3.99) је водио премијер Бранко Црвенковски. Влада је спровела иницијалне реформе, укључујући и резове у јавној потрошњи, у покушају да заустави негативни економски циклус: наиме, у 1994. години, раст је и даље био у минусу, незапосленост је достигла 30%, док је инфлација била троцифрена. На овом месту, треба изнети и једну напомену која се тиче приступа подацима. Наиме, за последње четири државе које анализирамо (Македонију, Црну Гору, Србију и Албанију), подаци о структури потрошње, односно о издвајањима за четири буџетске области од интереса за наше истраживање (социјални трансфери, животна средина, образовање и безбедност) тек су селективно доступни. Наиме, у случају Македоније и Црне Горе готово да и нема података, док су за Србију и Албанију доступни само подаци о областима образовања и животне средине (Eurostat, 2018); што ће нажалост нашу студију лишити важних увида о кретању варијабле социјалних издатака у ове четири државе, што се у претходним анализираним државама показало као изузетно важан фактор динамике потрошње и идеолошких утицаја уопште, будући да се радило о области у којој су се владе најчешће одлучивале за резове или повећање издатака, у складу са сопственим идеолошким преференцијама, али и другим контекстуалним факторима.

Табела 4.170. Прва влада Бранка Црвенковског

Премијер: Бранко Црвенковски (Социјалдемократски савез Македоније)

Мандат: 17. август 1992 – 30. октобар 1994.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократски савез Македоније	31	3.25
Партија за демократски просперитет	17	3.63
Народна демократска партија	5	7.43

Социјалистичка партија Македоније	4	2.78
Либерална партија Македоније	11	5.5
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.99		

Избори 1994. године одржани су паралелно са првим председничким изборима, будући да је пре тога шеф државе биран у парламенту. На изборима убедљиво побеђује владајућа коалиција Савез за Македонију (СДСМ, Либерална партија, Социјалистичка партија), освојивши 96 од 120 мандата у парламенту, као и њихов председнички кандидат Киро Глигоров, који је тако изабран у други мандат на месту шефа државе. Парламентарне изборе је међутим обележио бојкот другог круга од стране опозиционе ВМРО-ДПМНЕ, због тврдњи о нерегуларностима у првом кругу гласања (Nohlen & Stöver, 2010:1278). Одсуство опозиције је значајно допринело преувеличаном резултату СДСМ и партнера. Бранко Црвенковски је наставио мандат на месту премијера, а у коалицију је поново ушла ПДП – иако је влада и без тога имала значајну већину. Наиме, један од прихваћених принципа македонске политике је учешће албанских странака у влади, без обзира на тренутну бројност владајуће коалиције у Собрању – на тај начин постиже се како представљање значајног мањинског интереса у извршној власти, тако и пацификација потенцијално сецесионистички настројене популације. Други кабинет Црвенковског је припадао левом центру (скор 4.22), будући да су се СДСМ, ПДП, али и социјалисти значајно померили ка центру спектра у току овог мандата. Са стране социоекономске политике, влада је за време свог мандата кумулативно повећала потрошњу, а то повећање се у уделу БДП читавало за 1.2%.

Табела 4.171. Друга влада Бранка Црвенковског

Премијер: Бранко Црвенковски (Социјалдемократски савез Македоније)

Мандат: 30. октобар 1994 – 30. новембар 1998.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократски савез Македоније	63	4
Социјалистичка партија Македоније	7	3.7
Партија за демократски просперитет	13	4
Либерална партија Македоније	26	5

Пред изборе 1998. године изборни систем је промењен у мешовити: од 120 чланова Собрања, 35 је бирано пропорционално на нивоу целе државе, док је 85 и даље бирано већински и двокружно у једномандатним јединицама. Ове изборе обележио повратак ВМРО-ДПМНЕ у страначко такмичење и следствено, велики губитак мандата за СДСМ (чак 36 мање него у претходном сазиву; док је цела коалиција изгубила 79 мандата). Владу је саставила ВМРО-ДПМНЕ са коалиционим партнерима из Демократске алтернативе и Демократске партије Албанаца. За премијера је изабран Љубчо Георгиевски, а коалиција је припадала десници, са скором 6.94. Важно је поменути да је током целе 2001. на снази била влада националног јединства, формирана због оружаног конфликта тј. побуне Албанаца на северу земље, тако да ће ова година због конфликта бити изостављена из анализе утицаја партијске идеологије на јавну потрошњу. Након завршетка сукоба, у новембру 2001, влада је наставила редован мандат у првобитном саставу, све до избора у јесен 2002. Кабинет Георгиевског се понашао у складу са претпоставкама о партијском утицају на фискалну политику, те је у 2000. и 2002. години дошло до значајних резова у потрошњи, који су у оба случаја прелазили 3% БДП. Додуше, друго смањење је последица драстичног повећања јавних трошкова током ратне 2001. године, претпостављено због трошкова одбране, обнове након сукоба, као и других хуманитарних издатака (World Bank, 2018).

Табела 4.172. Влада Љубча Георгиевског

Премијер: Љубчо Георгиевски (ВМРО-ДПМНЕ)

Мандат: 30. новембар 1998 – 1. новембар 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
ВМРО-ДПМНЕ	49	7.36
Демократска алтернатива	13	5.2
Демократска партија Албанаца	11	7.1

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.94

На изборима 2002, коалиција окупљена око СДСМ осваја 60 мандата у новом изборном систему, по коме се 120 посланика бира из шест пропорционалних изборних

јединица (у свакој по 20 посланика). У владајућу коалицију повратника на место премијера, Бранка Црвенковског, улази новооснована партија албанске мањине, Демократска унија за интеграцију (ДУИ), а влада се налази на левом центру, са скором 4.52. У овом периоду настављен је тренд смањења буџетских издатака, те је на крају четворогодишње владе СДСМ удео јавне потрошње у БДП пао на 16.51%, у контрасту са износом од 20.75% у моменту промене власти. Паралелно са тим променама, актуелан је био стэнд-бај аранжман између Македоније и Међународног монетарног фонда. У току мандата виђене су две промене: прво је Црвенковски крајем 2004. прешао на место председника, а на чело владе дошао Хари Костов; да би Костова након неуспешних покушаја да реши несугласице између македонских и албанских министара заменио Владо Бучковски (Willemsen, 2006:93). Партијски састав коалиције, а следствено томе и идеолошка позиција владе, остали су непромењени. Прелазак са мешовитог на пропорционални систем условио је још једну промену у партијској динамици: предизборне коалиције су почеле да укључују већи број странака националних мањина (турске, ромске, бошњачке, српске), релативно мале снаге и последично малог утицаја у парламенту, које су служиле пре свега мобилизацији гласова ових заједница, а које углавном нису могле да се изборе за представнике у већинском и мешовитом изборном систему. Стога су све будуће владе уствари биле широке, владавинске коалиције.

Табела 4.173. Трећа влада Бранка Црвенковског

Премијер: Бранко Црвенковски (Социјалдемократски савез Македоније)

Мандат: 1. новембар 2002 – 12. мај 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократски савез Македоније	43	4
Либерално демократска партија	12	5
Демократска партија Турака	2	5.67
Уједињена партија Рома Македоније	1	6
Демократска лига Бошњака	1	6
Демократска партија Срба	1	5
Демократска унија за интеграцију	16	5.2

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.52

Табела 4.174. Влада Харија Костова

Премијер: Хари Костов (-)

Мандат: 2. јун 2004 – 18. новембар 2004.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократски савез Македоније	43	4
Либерално демократска партија	12	5
Демократска партија Турака	2	5.67
Уједињена партија Рома Македоније	1	6
Демократска лига Бошњака	1	6
Демократска партија Срба	1	5
Демократска унија за интеграцију	16	5.2

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.52

Табела 4.175. Влада Владе Бучковског

Премијер: Владо Бучковски (Социјалдемократски савез Македоније)

Мандат: 17. децембар 2004 – 27. август 2006.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократски савез Македоније	43	4
Либерално демократска партија	12	5
Демократска партија Турака	2	5.67
Уједињена партија Рома Македоније	1	6
Демократска лига Бошњака	1	6
Демократска партија Срба	1	5
Демократска унија за интеграцију	16	5.2

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.52

Избори 2006. године означавају почетак доминације ВМРО-ДПМНЕ и њеног лидера Николе Груевског. Њихов предизборни савез осваја 45 мандата и улази у владајућу коалицију деснице (скор 6.17) са Демократском партијом Албанаца (ДПА) и неколико мањих партнера. Већ 2008. расписани су ванредни парламентарни избори: ВМРО-ДПМНЕ је ушла у сукоб са ДПА у вези са правима Албанаца, али и потенцијалним признањем

независности Косова, а кризи је допринела блокада уласка Македоније у НАТО од стране Грчке, због сукоба око имена (Hislope, 2013:621-622). Коалиција ВМРО-ДПМНЕ на изборима поправља свој резултат и осваја 63 мандата, а ДПА као преферираног албанског партнера у влади замењује Демократска унија за интеграцију. Влада такође припада десници, са скором 6.94. Наредни избори су одржани већ у јуну 2011: након протеста због притиска владе на медије, али и бојкота парламента од стране опозиције, Груевски расписује ванредне изборе (Topalova, 2011). Упркос губитку неколико мандата, владајућа коалиција је и након избора имала довољно гласова у Собрању, те је наставила мандат у готово непромењеном саставу. Трећа влада Николе Груевског такође се налазила на десници, са скором 7.12.

Табела 4.176. Прва влада Николе Груевског

Премијер: Никола Груевски (ВМРО-ДПМНЕ)

Мандат: 27. август 2006 – 1. јун 2008.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
ВМРО-ДПМНЕ	38	6.67
Социјалистичка партија Македоније	3	4.6
Либерална партија Македоније	2	4.9
Савез Рома Македоније	1	5.29
Демократски савез	1	5.63
Демократска партија Албанаца	11	6.8
Нова социјалдемократска партија	7	4.13
Демократска обнова Македоније	1	4.57
Партија за европску будућност	1	5.25

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.17

Табела 4.177. Друга влада Николе Груевског

Премијер: Никола Груевски (ВМРО-ДПМНЕ)

Мандат: 1. јун 2008 – 5. јун 2011.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
ВМРО-ДПМНЕ	53	7.89

Социјалистичка партија Македоније	3	4.56
Демократски савез	1	5.56
Демократска обнова Македоније	1	5.25
Демократска партија Турака	1	5.71
Демократска партија Срба	1	5
Уједињена партија Рома Македоније	1	4.71
ВМРО - Македонска	1	6.75
Странка демократске акције Македоније	1	5.71
Демократска унија за интеграцију	18	5.11

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.94

Табела 4.178. Трећа влада Николе Груевског

Премијер: Никола Груевски (ВМРО-ДПМНЕ)

Мандат: 5. јун 2011 – 13. април 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
ВМРО-ДПМНЕ	47	8
Социјалистичка партија Македоније	3	4.7
Демократски савез	1	5.33
Демократска обнова Македоније	1	5.14
Демократска партија Турака	1	6
Демократска партија Срба	1	5.25
ВМРО - Македонска	1	6.2
Странка демократске акције Македоније	1	5.67
Демократска унија за интеграцију	14	5.33

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.12

Следеће ванредне изборе Груевски расписује за април 2014, а као разлог наводи немогућност договора владајуће коалиције (пре свега ВМРО-ДПМНЕ и ДУИ) око заједничког председничког кандидата. Упркос томе, идентична коалиција саставља владу и након избора, са скором 7.3 на идеолошкој скали левица – десница. У овом тренутку морамо нагласити и померање владајућих коалиција ка десници у периоду од 2006. до

2014. Наиме, упркос готово идентичном саставу коалиција, свака следећа влада Груевског имала је већи скор од претходне. Ово се десило захваљујући променама у скору стожерне странке ВМРО-ДПМНЕ, у чијим резултатима је приметан тренд раста ка десници: од скорa 6.67 (у мандату 2006-2008), преко скорa 7.89 (2008-2011), и вредности скорa 8 (2011-2014) до 8.44 (2014-2016), који је ову странку у последњем мандату сместио међу партије екстремне деснице. Без сумње да ВМРО-ДПМНЕ ове промене резултата дугује перципираној радикализацији њиховог програма и ауторитарном стилу вршења власти Николе Груевског (на основу: Taleski, 2015). Управо ова радикализација условила је дуготрајну политичку кризу у односима са опозицијом, али и међународном заједницом: скандали са прислушкивањем опозиције и државних службеника изазвали су велике протесте током 2015. године, а криза је делимично разрешена након медијације ЕУ, тзв. Пржинским договором (Taleski, 2016). Подаци о потрошњи указују на то да померање Груевског и ВМРО-ДПМНЕ ка десници није резултат социоекономских политика. Ниједна од његових влада није водила конзистентну фискалну политику, те је кретање потрошње варирано из године у годину: на истеку девете године власти, ниво у односу на БДП је био готово исти као у првој години мандата. Треба такође нагласити да македонска привреда није осетила значајну контракцију током светске економске кризе, те је једногодишњи пад БДП износио тек нешто мање од пола процента. Економија се брзо опоравила, а влада Груевског је током сваке године мандата повећавала запосленост, иако је број незапослених на крају његове власти и даље био изузетно висок, те износио 26%.

Табела 4.179. Четврта влада Николе Груевског

Премијер: Никола Груевски (ВМРО-ДПМНЕ)

Мандат: 13. април 2014 – 18. јануар 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
ВМРО-ДПМНЕ	52	8.44
Социјалистичка партија Македоније	3	4.8
Демократски савез	1	5.5
Демократска обнова Македоније	1	4.68
Демократска партија Турака	1	5.5
Демократска партија Срба	1	5.25

Странка демократске акције Македоније	1	5.67
Савез Рома Македоније	1	6.14
Демократска унија за интеграцију	19	5.1
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 7.3		

Поменути Пржински споразум је предвиђао формирање прелазне владе у коју би ушле све странке, а која је била на снази готово целе 2016. године. Ова година неће бити разматрана у нашој студији, будући да је влада била по својој природи техничка. Као део договора, Никола Груевски је поднео оставку, а нови избори су организовани у децембру 2016. На њима тесно побеђује опозиција предвођена СДСМ и ДУИ. Владу формира Зоран Заев, а коалиција са скором 3.24 припада левици – највише захваљујући перципираном повратку СДСМ на леву идеолошку позицију током овог мандата – наиме, скор ове партије сада износи 2.67.

Табела 4.180. Влада Зорана Заева

Премијер: Зоран Заев (Социјалдемократски савез Македоније)

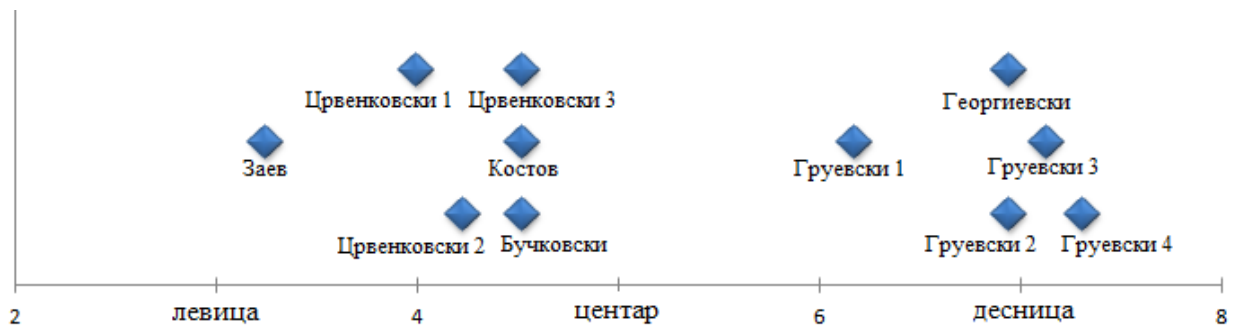
Мандат: 31. мај 2017 –

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалдемократски савез Македоније	39	2.67
Демократска обнова Македоније	1	4.63
Нова социјалдемократска партија	4	3.2
Либерално демократска партија	3	4.6
Партија турског покрета	1	5.57
Партија за целовиту еманципацију Рома	1	4.86
Алијанса за Албанце	3	7.11
Демократска унија за интеграцију	19	3.4
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.24		

Партијска конкуренција у Македонији од стицања независности је такође условљена поделом на два велика блока: једног окупљеног око ВМРО-ДПМНЕ, који је јасно десно оријентисан; и другог окупљеног око СДСМ, који се кретао од левице ка центру, да би у

актуелном мандату Зорана Заева идеологија ове странке опет тежила „чистој“ левици. У склопу ова два блока налази се низ мањих политичких партија или представника бројних етничких групација, али њихов утицај на целокупну идеологију владајућих коалиција је релативно скроман, пре свега захваљујући томе што је већина ових партија представљена у Собрању са свега неколико мандата. Трећу велику групацију чине партије албанске националне мањине, које су у највећој мери припадале центру спектра, што је у складу са претпостављеном тезом о положају партија које заступају партикуларне мањинске интересе. Важан тренд који смо уочили се односи на радикализацију ВМРО-ДПМНЕ у четири узастопна премијерска мандата Николе Груевског, што је условило и ка десници растући идеолошки скор коалиција које је ова партија предводила. Честа изборна, готово референдумска изјашњавања, укључујући ауторитарнији стил владања, допринели су политичкој кризи која је разрешена тек 2016. године: прелазном владом, ванредним изборима и повратком леве коалиције на власт. Упркос изразито десној оријентацији, за време влада Груевског нису запажени значајни обрасци резања јавне потрошње. Такав тренд је приметан искључиво за време претходне десничарске владе премијера Георгиевског. Са друге стране, ни код левице не налазимо на очекиване обрасце повећања потрошње. Свеукупно, анализирали смо период од девет изборних циклуса и једанаест влада: две су припадале левици, четири (левом) центру, а пет – десници. Све владе левице и центра предводио је СДСМ, а све владе деснице – ВМРО-ДПМНЕ. Три периода су искључена из наше анализе утицаја идеолошке оријентације владајуће већине на јавну потрошњу: техничка влада Николе Кљусева, након првих вишестраначких избора, а пре и током стицања независности; влада националног јединства током 2001. године и етничких сукоба; као и прелазна влада формирана током 2016. године, као исход Пржинског договора.

Графикон 4.14. Утврђене позиције македонских влада 1992 – 2017. на скали левица – десница

4.2.14. Црна Гора

У складу са одређеним оквирима нашег истраживања, анализа утицаја идеолошке оријентације влада на јавну потрошњу у Црној Гори, тј. анализа самог састава и идеологије владајућих коалиција, ограничиће се на период након стицања независности ове земље. Државна заједница Србија и Црна Гора, последња итерација југословенске федерације, нестала је након што је Црна Гора прогласила независност у јуну 2006, после одржаног референдума. У периоду заједничке државе, партијским системом Црне Горе је доминирала Демократска партија социјалиста (ДПС), правна наследница републичког огранка Савеза комуниста Југославије. На првим изборима након стицања самосталности, одржаним у септембру 2006. године, бирао се 81 посланик Скупштине Црне Горе: 76 по пропорционалном изборном систему у једној изборној јединици, и пет додатних за представнике националних мањина. Тесну већину од 41 мандата освојила је Коалиција за европску Црну Гору, коју су чинили ДПС, Социјалдемократска партија и Хрватска грађанска иницијатива. Коалиција је, упркос називима партија чланица који сугеришу левичарску оријентацију, од стране експерата оцењена као десница, са скором 6.18 на идеолошкој скали. Почетком 2008. премијер Жељко Штурановић подноси оставку због болести, а на његово место (и у политички живот) се враћа председник ДПС Мило Ђукановић, започињући свој шести мандат на месту премијера (уз један ранији мандат на месту председника Црне Горе, од 1998. до 2002. године) – а први од независности ове републике.

Табела 4.181. Влада Жељка Штурановића

Премијер: Жељко Штурановић (Демократска партија социјалиста)

Мандат: 10. новембар 2006 – 29. фебруар 2008.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија социјалиста	33	6.29
Социјалдемократска партија	7	5.57
Хрватска грађанска иницијатива	1	7.17

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.18

Табела 4.182. Шеста влада Мила Ђукановића

Премијер: Мило Ђукановић (Демократска партија социјалиста)

Мандат: 29. фебруар 2008 – 29. март 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија социјалиста	33	6.29
Социјалдемократска партија	7	5.57
Хрватска грађанска иницијатива	1	7.17

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.18

Владајућа већина расписује превремене изборе за март 2009. године, након што су први ефекти светске економске кризе почели да се осете у Црној Гори, али и након што је ова држава званично поднела захтев за чланство у Европској унији (на основу: OSCE/ODIHR, 2009:4). Коалиција окупљена око ДПС, овај пут појачана са још две партије националних мањина, поново побеђује и осваја 48 мандата у Скупштини. Владу која по идеолошком скору припада десници (скор 6.01) још једном формира Мило Ђукановић. У децембру 2010. године, Ђукановић се по други пут делимично повлачи из политике (остаје на челу ДПС) и препушта вођење владе Игору Лукшићу. Током Ђукановићеве и Лукшићеве владе, ДПС је тежио постепеном смањењу јавне потрошње, те су издаци за четири године смањени за нешто више од 1% БДП.

Табела 4.183. Седма влада Мила Ђукановића

Премијер: Мило Ђукановић (Демократска партија социјалиста)

Мандат: 29. март 2009 – 29. децембар 2010.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
-----------------	----------------------	----------------------

Демократска партија социјалиста	35	6.14
Социјалдемократска партија	9	4.86
Бошњачка странка	3	7.17
Хрватска грађанска иницијатива	1	6.83
Демократска унија Албанаца	1	7.5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.01

Табела 4.184. Влада Игора Лукшића

Премијер: Игор Лукшић (Демократска партија социјалиста)

Мандат: 29. децембар 2010 – 4. децембар 2012.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија социјалиста	35	6.14
Социјалдемократска партија	9	4.86
Бошњачка странка	3	7.17
Хрватска грађанска иницијатива	1	6.83
Демократска унија Албанаца	1	7.5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.01

Након политичке кризе и притиска опозиције, Лукшићева влада је распуштена, а нови избори расписани за октобар 2012. Изборе је обележио нови повратак Ђукановића и још једна победа коалиције окупљене око ДПС. Додуше, освојених 39 мандата није било довољно за самостално формирање владе, те су у коалицију ушле и мањинске Бошњачка странка и Хрватска грађанска иницијатива. Скор владајуће коалиције је 6.04, што је сврстава на десни део идеолошког спектра. Влада је наставила тренд смањења потрошње започет у претходном мандату.

Табела 4.185. Осма влада Мила Ђукановића

Премијер: Мило Ђукановић (Демократска партија социјалиста)

Мандат: 4. децембар 2012 – 28. новембар 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија социјалиста	32	6.14

Социјалдемократска партија	6	4.86
Либерална партија Црне Горе	1	5.6
Бошњачка странка	3	7.17
Хрватска грађанска иницијатива	1	7

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.04

Последњу годину мандата Мила Ђукановића потреса политичка криза: дуготрајно незадовољство и конфликт са опозицијом појачан је демонстрацијама, али и сукобом ДПС и њиховог вишедеценијског коалиционог партнера, Социјалдемократске партије (СДП), без чије помоћи ДПС не би био у могућности да одржи владајућу већину. Криза је делимично разрешена формирањем тзв. владе изборног поверења, прелазног кабинета у чији рад ће бити укључени и представници опозиције, а која је била на снази до истека мандата, тј. до организације наредних парламентарних избора: практично кроз целу 2016. годину. Због претходног сукоба, СДП је напустио владајућу коалицију и одбио да учествује у влади изборног поверења (на основу: Radulović, 2016). Због нејасног састава ове владе, будући да су партије опозиције, али и претходне владајуће коалиције, често мењале позицију те улазиле или напуштале владу практично из месеца у месец током 2016, ова година ће бити искључена из низа опсервација о утицајима на јавну потрошњу. Избори су одржани у октобру 2016. године. ДПС са коалиционим партнером Либералном партијом осваја 36 мандата, а до већине долази уз помоћ три мањинске странке и неколико посланика Социјалдемократа Црне Горе, странке настале отцепљењем од СДП. Ђукановић се по трећи пут политички повлачи, а владу формира премијер Душко Марковић – скор владајуће коалиције износи 6.27.

Табела 4.186. Влада Душка Марковића

Премијер: Душко Марковић (Демократска партија социјалиста)

Мандат: 28. новембар 2016 –

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија социјалиста	35	6.29
Либерална партија Црне Горе	1	5.4
Бошњачка странка	2	7.57

Хрватска грађанска иницијатива	1	6.14
Нова демократска снага - Форца	1	6.75
Социјалдемократе Црне Горе	2	5

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.27

Црна Гора од стицања независности представља јединствен случај у узорку нашег истраживања: наине, свих шест анализираних влада идеолошки је припадало умереној десници, са скоровима у распону од 6.01 до 6.27. То је последица дуготрајне доминације Демократске партије социјалиста и њеног лидера Мила Ђукановића над остатком партијског система. Занимљиво је приметити да је, упркос номинално социјалдемократској оријентацији ове странке, као и коренима које вуче из некадашњег Савеза комуниста, њена партијска идеологија у свим мандатима оцењена као десна. Овај резултат може да сугерише да су експерти, приликом оцене ове странке, у обзир пре узели конкретно деловање него самопрокламовану позицију; али исто тако – и да је у црногорском партијском систему доминантнија друга подела, која у примарном фокусу нема социоекономски расцеп на линији левице и деснице: било то идентитетско питање, питање спољнополитичког одређења, или једноставно референдумско питање о Ђукановићу као личности која је монополизovala систем одлучивања у претходних двадесет година (видети: Наукаас, 2013:588-590). Овај моменат, бар у погледу важности социоекономске поделе, ће свакако бити јаснији када укрстимо податке о владама ДПС са економским исходима, тј. са јавном потрошњом. За сада се чини да ДПС поступа у складу са претпостављеном позицијом деснице, будући да је, нарочито у периоду од 2009. године, долазило до постепених и константних резова у буџетским издацима.

Графикон 4.15. Утврђене позиције црногорских влада 2006 – 2017. на скали левица – десница

4.2.15. Србија

Опсервације које ћемо применити у моделу истраживања утицаја на јавну потрошњу које се тичу Србије прате једнак оквир као и у претходном случају Црне Горе. Наиме, ограничићемо се искључиво на период независне државе, тј. период након распада Државне заједнице Србија и Црна Гора 2006. године. Ионако хаотична природа транзиције, у којој се више питања решава у кратком временском периоду, компресујући у свега неколико година процес стварања друштвених расцепа, који су се у земљама развијене демократије образовали и у партијски систем уграђивали деценијама или чак вековима, у Србији је додатно компликована специфичним околностима: деценијом вишепартизма уз недовољно развијен плурализам, тј. једну врсту изборне аутократије деведесетих година двадесетог века; закаснелом демократизацијом отпочелом тек 2000. године; затим постконфликтним контекстом: наслеђем распада Југославије и грађанског рата; те осталим питањима која су значајно утицала на одређење ставова политичких партија и њихову мобилизацију подршке – односима у федерацији са Црном Гором, питањем статуса Косова и Метохије, питањем Међународног кривичног суда за бившу Југославију, дилемама око спољнополитичке оријентације итд. Ипак, узевши у обзир чињеницу да је формално вишепартизам отпочео много пре демократизације, симултано са променама у остатку социјалистичког блока, али у оквирима етничког конфликта, условила је нешто другачије позиционирање српских партија. Прве линије подела су тако биле засноване на идентитетским питањима, која су доминирала у првој деценији вишепартизма, а њихови рецидиви су видљиви и данас. Опозиција у Србији управо због тога није успела да наметне поделу између старог, комунистичког режима и нових, реформских снага као најважније политичко питање (Стојиљковић и Спасојевић, 2015:51-54). Исти аутори напомињу и да је најснажнији, национални пол идентитетског питања

свакако већ мобилизован од стране партија старог режима. Са друге стране, неки аутори сматрају да у првој деценији вишепартизма идентитетско питање није представљало основ за значајан расцеп будући да су, по њима, све партије заступале варијације сличног националног пројекта (видети: Комшић, 2011:166). Због свега тога је упитно да ли се комплексна природа расцепа у овој земљи може свести на једнодимензионални простор левице и деснице. Комшић, Пантић и Славујевић сматрају да постоје укупно четири равни друштвених расцепа партијског система Србије (видети: Комшић, Пантић и Славујевић, 2003). По њима, први је социоекономски расцеп чија је фокус економска транзиција, а подела се односи на добитнике и губитнике у том процесу. Други расцеп је историјско – етнички, и он је двојак: са једне стране између различитих етнорелигијских групација, али са друге има и интерну под-димензију – у подели између националистичке и грађанске оријентације унутар тих групација. Трећи расцеп је културно-вредносни и односи се на дихотомију традиционално – модерно, којој у последње време могу бити додате и постмодерне вредности, као трећа страна унутар ове поделе. Најзад, четврти расцеп односи се на идеолошко-политички, тј. на левицу, центар и десницу. Сличну типологију износи и Орловић (видети: Орловић, 2015:107-119), напомињући притом да је структура друштвених расцепа у Србији нестабилна, али да су се партије свакако сврставале дуж њих. Он идентификује више линија и подлинија поделе: идеолошко-културни расцеп (између старог режима и опозиције, грађанског и националног, западњака и националиста); територијално-културни расцеп између центра и периферије; историјско-етнички расцеп између националног и грађанског који се увелико поклапа са вредносним расцепом традиционализам – модернизам; социоекономски расцеп рад – капитал настао као последица актуелизације процеса приватизације. Најзад, у погледу расцепа између левице и деснице, овај аутор сматра да, упркос дугорочној монополизацији једног пола ове поделе од стране старих елита из времена једнопартијске социјалистичке државе, као и могућих размимоилажења између економске и националистичке деснице на супротном полу, идеолошка подела на линији лево – десно постаје све значајнија и израженија како се партијски систем више консолидује. Наше истраживање ће се свакако оријентисати на последњи расцеп те покушати да утврди да ли се примарно пренео на партијски систем, тј. да ли за диверзификацију партија по овој основи постоји утемељење у економским

исходима, да ли се партије довољно разликују у погледу ефеката на јавну потрошњу, те да ли је њихов утицај уопште пресудан за наведене исходе.

У складу са усвојеним временским одређењем, прва влада коју анализирамо је наслеђена из времена заједничке државе са Црном Гором: ради се о мањинском кабинету Војислава Коштунице, који је формиран након избора 2004. године, и у којем је учествовало пет странака углавном десне идеолошке оријентације, што је условило и позицију целе коалиције на идеолошкој скали (скор 6.74). Наредни избори су одржани јануара 2007. године, након потврђивања новог Устава и доношења Уставног закона, којим је предвиђено расписивање избора у периоду од 60 до 120 дана од ступања на снагу (видети: Службени гласник, 98/2006). Од 2001. године изборни систем у Србији је пропорционални, са целом земљом као једном изборном јединицом и изборним прагом од пет процената. Почевши од избора 2007, Закон о избору народних посланика је промењен како би цензус био елиминисан за политичке партије националних мањина, будући да у претходном сазиву ниједна таква странка није успела да уђе у парламент. Од ових избора за листе мањина важи тзв. природни праг. Фрагментирани резултати избора и одсуство јасне већине за било коју од кандидованих листа након избора 2007. донели су својеврсан застој, те је након тешког преговарачког процеса влада формирана свега неколико сати пре истека законског рока за распуштање Народне скупштине и расписивање нових избора. У владу су ушле странке коалиције окупљене око десно оријентисане Демократске странке Србије, затим Демократске странке и њених савезника, али и листе Г17 плус, а за премијера је поново изабран Војислав Коштуница. Коалиција се налазила на самом десном крају центра спектра, са скором 5.97.

Табела 4.187. Прва влада Војислава Коштунице

Премијер: Војислав Коштуница (Демократска странка Србије)

Мандат: 3. март 2004 – 15. мај 2007.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска странка Србије	53	7.23
Г17 плус	31	6
Социјалдемократска партија	3	4.24

Српски покрет обнове	13	6.78
Нова Србија	9	7.04

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.74

Табела 4.188. Друга влада Војислава Коштунице

Премијер: Војислав Коштуница (Демократска странка Србије)

Мандат: 15. мај 2007 – 7. јул 2008.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска странка Србије	33	7.25
Нова Србија	10	7.26
Јединствена Србија	2	7.61
Српски демократски покрет обнове	2	6.94
Демократска странка	60	4.92
Демократски савез Хрвата у Војводини	1	6.58
Санџачка демократска партија	3	5.88
Г17 плус	19	6.04

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.97

Погоршани односи између кључних чланица владе (ДСС и ДС), довели су до распуштања парламента и расписивања нових избора већ у марту 2008. године. Конфлику унутар владе је значајно допринела и чињеница да је, након девет година међународне администрације, Косово прогласило независност, а да су две кључне странке различито гледале на тај процес, али и на утицај косовске независности на међународни положај Србије, нарочито у контексту европских интеграција. Такође, значајан фактор раздора је била и победа лидера ДС Бориса Тадића на председничким изборима одржаним у јануару и фебруару: наиме, коалициони партнер ДСС је одбила да подржи Тадића у тој трци, што је додатно погоршало односе у влади (видети: Васиљевић, 2008). Са друге стране, освајање позиције председника Републике дало је мотив Демократској странци за бржи излазак на парламентарне изборе. Резултати гласања за Народну скупштину донели су јасну предност коалицији За европску Србију, коју су чинили ДС, Г17 плус и још пет мањих странака. У владу улази и коалиција окупљена око Социјалистичке партије Србије,

што представља званичан повратак ове странке у извршну власт након пада Слободана Милошевића 2000. године, након периода у коме је СПС пружала парламентарну подршку мањинској влади Војислава Коштунице (2004–2007). Зарад постизања неопходне већине, у владајућу већину су ушле и две странке националних мањина: Савез војвођанских Мађара и Странка демократске акције Санцака. За премијера је изабран Мирко Цветковић, а коалиција је у идеолошком смислу припадала центру спектра, са скором 5.02. За време Цветковићеве владе долази до смањења удела јавне потрошње у БДП, за око 1% у току четири године. Изузетак тренду смањења је једино изборна 2012. година. Током целог мандата владе ДС–СПС, био је актуелан стенд-бај аранжман са ММФ, али ти резони нису успели да ублаже тешке ефекте економске кризе: у периоду од 2008. до 2012. године, незапосленост је порасла са 13.63 на 24 процента, док је БДП по глави становника пао са 6700 на 5650 америчких долара (World Bank, 2018).

Табела 4.189. Влада Мирка Цветковића

Премијер: Мирко Цветковић (Демократска странка)

Мандат: 7. јул 2008 – 27. јул 2012.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска странка	64	4.79
Г17 плус	22	5.7
Санџачка демократска партија	4	5.56
Српски покрет обнове	4	6.43
Лига социјалдемократа Војводине	5	3.71
Демократски савез Хрвата у Војводини	1	6.64
Заједно за Шумадију	2	5.88
Социјалистичка партија Србије	12	3.91
Партија уједињених пензионера Србије	5	3.36
Јединствена Србија	3	7.05
Савез војвођанских Мађара	4	6.24
Странка демократске акције Санцака	2	7.86

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.02

Мандат владе Мирка Цветковића, као и целог сазива парламента, истекао је у пролеће 2012. године. У веома оспораваном потезу, председник Борис Тадић одлучује да „скрати мандат“ – тј. поднесе оставку како би се поново кандидовао за председника на изборима који би били расписани у исто време када и парламентарни. Овај потез Тадића је перципиран као тактичка одлука да употреби личну популарност и персонализовану кампању за председника у сврху максимизације броја гласова листи Демократске странке на изборима за Народну скупштину (Јовановић, 2012:11). Исход је, међутим, био другачији од очекиваног. Листе Демократске странке и Српске напредне странке су освојиле сличан број мандата (67 наспрам 73), тако да је одлука о влади пала у руке трећих актера, пре свега Социјалистичке партије Србије, чија коалиција је освојила 44 мандата, али и Уједињених региона Србије са 16 мандата, као и мањинских странака. Ове партије су одлучиле да сачекају други круг председничких избора како би изабрале победничку страну и са њом формирале владу – а испоставило се да је то Томислав Николић, кандидат Српске напредне странке. Владу је саставило 14 странака, принципално из коалиција окупљених око СНС и СПС, али и УРС, СДА и две странке изабране на другим листама: Социјалдемократска партија Србије и Богата Србија. За премијера је изабран лидер СПС Ивица Дачић, а позиција владе се налазила у центру идеолошке скале, са скором 5.41. Већ током прве године Дачићевог кабинета долази до смањења потрошње, које је у односу на БДП износило 0.81%. УРС 2013. године напушта коалицију у реконструкцији владе, те иако је скор благо промењен (износи 5.37), то не утиче значајно на позицију владе у контексту категорија левице, центра и деснице.

Табела 4.190. Прва влада Ивице Дачића

Премијер: Ивица Дачић (Социјалистичка партија Србије)

Мандат: 27. јул 2012 – 2. септембар 2013.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Српска напредна странка	58	6.14
Нова Србија	8	6.44
Покрет Снага Србије	2	6.44
Покрет социјалиста	2	3.95
Бошњачка народна странка	1	7.15

Ромска партија	1	5.08
Народна сељачка странка	1	5.3
Социјалистичка партија Србије	25	4
Партија уједињених пензионера Србије	12	3.68
Јединствена Србија	7	6.45
Уједињени региони Србије	16	5.72
Социјалдемократска партија Србије	9	4.11
Странка демократске акције Санџака	2	7.2
Богата Србија	1	5.25

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.41

Табела 4.191. Друга влада Ивице Дачића

Премијер: Ивица Дачић (Социјалистичка партија Србије)

Мандат: 2. септембар 2013 – 27. април 2014.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Српска напредна странка	58	6.14
Нова Србија	8	6.44
Покрет Снага Србије	2	6.44
Покрет социјалиста	2	3.95
Бошњачка народна странка	1	7.15
Ромска партија	1	5.08
Народна сељачка странка	1	5.3
Социјалистичка партија Србије	25	4
Партија уједињених пензионера Србије	12	3.68
Јединствена Србија	7	6.45
Социјалдемократска партија Србије	9	4.11
Странка демократске акције Санџака	2	7.2
Богата Србија	1	5.25

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.37

Почетком 2014. расписани су ванредни парламентарни избори, који су углавном перципирани као покушај СНС и њеног лидера Александра Вучића да максимизују сопствену популарност, учврсте водећу позицију у владајућој коалицији и додатно умање утицај опозиције (Клачар, 2014:7). Широка коалиција коју је окупила СНС самостално је освојила 48.35% гласова и апсолутну већину места у парламенту (158 од 250 посланика) – оваква диспропорционалност у оквиру пропорционалног изборног система постигнута је захваљујући великом броју гласова за листе које су остале испод цензуса: ради се о више од 20% гласова. СНС се одлучује за наставак коалиције са СПС и њеним партнерима, те је влада у парламенту имала супер-већину од 202 посланика. Влада Александра Вучића је такође припадала центру спектра, са скором 5.73.

Табела 4.192. Прва влада Александра Вучића

Премијер: Александар Вучић (Српска напредна странка)

Мандат: 27. април 2014 – 11. август 2016.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Српска напредна странка	128	6.23
Социјалдемократска партија Србије	10	4.44
Нова Србија	6	6.53
Српски покрет обнове	4	6.37
Покрет социјалиста	5	3.9
Демохришћанска странка Србије	1	6.71
Покрет Снага Србије	2	6.33
Народна сељачка странка	1	6.5
Бошњачка народна странка	1	7
Социјалистичка партија Србије	25	4.24
Партија уједињених пензионера Србије	12	4
Јединствена Србија	7	6.42

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.73

Упркос комотној већини и стабилној влади, 2016. су расписани нови избори: највећа странка их је употребила као полигон за националну кампању и максимизацију резултата на редовним покрајинским изборима у Војводини, као и изборима у већини

локалних самоуправа у Србији, који су свакако били заказани за пролеће исте године (на основу: Бурсаћ и Вучићевић, 2016:153-157). Поред сличног процента освојених гласова (48.25%), коалиција око СНС је значајно умањила број мандата у парламенту (131 освојен мандат), иако јој је и такав резултат давао довољну већину за самостално формирање владе. Ипак, у владу је поново примљена коалиција СПС, као и две мањинске странке: Бошњачка демократска заједница Санџака и Савез војвођанских Мађара. Вучић је још једном изабран за премијера, а идеолошка оријентација владе се није значајно променила (скор 5.78). У пролеће 2017. године Вучић, након победе на председничким изборима, прелази на место шефа државе, а за премијера је изабрана Ана Брнабић. Пред саме председничке изборе, Нова Србија напушта владајућу коалицију, али ова промена не утиче значајно на позицију коалиције на идеолошкој скали (скор 5.76). Све владе у којима је доминирала СНС су наставиле са рестриктивном фискалном политиком, а у свакој анализираној години са изузетком 2014. је био актуелан аранжман са Међународним монетарним фондом. Током мандата ових влада, потрошња је смањена на 15.99% БДП.

Табела 4.193. Друга влада Александра Вучића

Премијер: Александар Вучић (Српска напредна странка)

Мандат: 11. август 2016 – 31. мај 2017.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Српска напредна странка	93	6.29
Социјалдемократска партија Србије	10	4.81
Партија уједињених пензионера Србије	9	3.95
Нова Србија	5	6.37
Покрет социјалиста	4	3.9
Српски покрет обнове	3	6.41
Српска народна партија	3	6.18
Покрет Снага Србије	2	6.55
Самостална демократска странка Србије	1	6.13
Народна сељачка странка	1	5.54
Социјалистичка партија Србије	21	4.2
Јединствена Србија	8	6.72

Бошњачка демократска заједница Санцака	2	7.17
Савез војвођанских Мађара	4	5.78

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.78

Табела 4.194. Влада Ане Брнабић

Премијер: Ана Брнабић (-)

Мандат: 31. мај 2017 –

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Српска напредна странка	93	6.29
Социјалдемократска партија Србије	10	4.81
Партија уједињених пензионера Србије	9	3.95
Покрет социјалиста	4	3.9
Српски покрет обнове	3	6.41
Српска народна партија	3	6.18
Покрет Снага Србије	2	6.55
Самостална демократска странка Србије	1	6.13
Народна сељачка странка	1	5.54
Социјалистичка партија Србије	21	4.2
Јединствена Србија	8	6.72
Бошњачка демократска заједница Санцака	2	7.17
Савез војвођанских Мађара	4	5.78

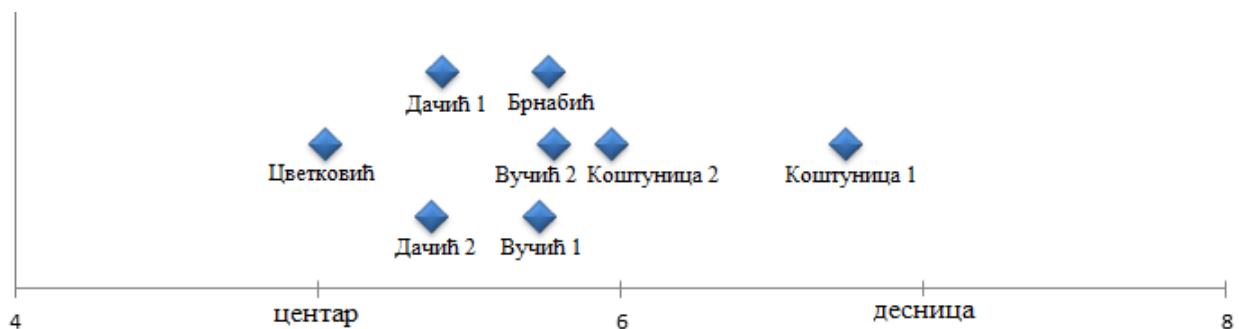
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.76

У периоду од 11 година након осамостаљења, Србија је имала чак пет изборних циклуса, а у нашој анализи се нашло осам кабинета: након првобитне десно оријентисане владе Војислава Коштунице, уследио је својеврстан парадокс: преосталих седам владајућих коалиција припадало је центру, тј. прецизније – десном центру спектра. Упркос томе што се ради о различитим странкама (Коштуничин други кабинет, затим период доминације ДС са владом Мирка Цветковића, и на крају, владе у којима је водећу улогу имала СНС), примећујемо значајно гравитирање свих актера ка центру спектра и

отклон од како екстремних, тако и јасније дефинисаних левих или десних политика. Ово може бити резултат неколико фактора: српске странке потенцијално још увек немају, осим можда номиналног, јасно дефинисано идеолошко одређење, те су у том контексту углавном *catch-all* партије које комбинују различите и често супротстављене политичке ставове како би добиле што већу бирачку подршку, што би у локалном контексту могло да представља надограду Даунсове теорије средњег гласача о ублажавању поларизованих идеолошких ставова партија зарад максимизације гласова центра, у коме се сакупљају ставови већине грађана (Downs, 1957:116-117). Компетиција у партијском систему Србије је стога предоминантно центрипетална и њом доминирају свеобухватне стратегије актера (Spasojević, 2016:128-129). Том парадоксу свакако доприноси и ексесивно коалирање, нарочито у контексту стварања великих страначких фронтова, те су владе консеквентно оптерећене са већим бројем вето играча који могу да утичу како на одлучивање, тако и на идеолошку конзистентност (видети: Бурсаћ, 2014:53-70). Ипак, у последњих неколико мандата, пре свега у коалицијама које предводи СНС, примећујемо и нови тренд – упркос већини довољној за самостално састављање владе, видимо тежњу ове странке да формира супер-већине са низом партија (примера ради, четрнаест парламентарних странака учествује у актуелној владајућој коалицији). Притом, ова пракса нема основа у тражењу двотрећинске већине зарад уставних промена, већ се претпостављено ради о тактичком маневру показивања снаге. У таквим коалицијама, међутим, често можемо наћи странке које се удружују преко идеолошких линија и на тај начин угрожавају јасно одређење коалиције на идеолошкој скали. Најзад, додатни фактори тичу се већ поменутих честих избора, пропорционалног изборног система, али и значајног утицаја других нивоа одлучивања, пре свега председничког, како на позиције владе, путем утицаја кроз највећу политичку странку – што је било значајно видљиво за време мандата Бориса Тадића на месту председника Републике и Демократске странке и Мирка Цветковића на месту премијера, али и у тренутном мандату Александра Вучића, односно Ане Брнабић; тако и у динамику изборних циклуса, будући да су председнички избори у неколико наврата диктирали термине избора, али и промене у влади, као и само формирање владајућих коалиција. Динамика кретања јавне потрошње у анализираном периоду показује јасан тренд смањења, те је за једанаест година удео буџетских издатака у БДП смањен за више од четири процента: са 20.18% на 15.99%. Треба напоменути да је, од 11 опсервација, у

укупно осам био актуелан аранжман са Међународним монетарним фондом, што је једно од потенцијалних објашњења кретања јавне потрошње у Србији.

Графикон 4.16. Утврђене позиције српских влада 2006 – 2017. на скали левица – десница

4.2.16. Албанија

Албанија је једна од последњих европских земаља у којој је пао социјализам и у којој су отпочеле реформе ка вишестраначју и демократији. Промене су потекле из редова саме владајуће Радничке партије – симултано са распадом комунистичких режима у остатку Источног блока, долази до значајне економске кризе: пада индустријске производње, раста страног дуга и значајног смањења зарада (на основу: Murati, 2013:655), те се након првих студентских протеста, партијски функционери одлучују за либерализацију. Ускоро је допуштено оснивање првих политичких партија, а за март 1991. су заказани избори за уставотворну скупштину: на њима убедљиво побеђује Радничка партија (осваја 169 од 250 мандата), а за премијера бива изабран Фатос Нано. Ова влада се налази на левици, са скором 2.96. Политичка криза и тешки економски услови допринели су да већ после неколико месеци буде формирана влада националног јединства, у коју је ушла и опозициона Демократска партија, иначе прва политичка странка основана након либерализације политичког организовања крајем 1990. године. Већ након неколико месеци Демократска партија се повлачи из владе, пре свега због незадовољства сопствених присталица због сарадње са комунистима. Радничка партија поново формира владу која ће потрајати тек до избора у марту 1992. године. У међувремену, ова странка је променила име у Социјалистичка партија Албаније и усвојила више програмских реформи како би се удаљила од ауторитарног наслеђа.

Табела 4.195. Прва влада Фатоса Наноа

Премијер: Фатос Нано (Радничка партија Албаније)

Мандат: 22. фебруар 1991 – 5. јун 1991.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Радничка партија Албаније	169	2.96
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 2.96		

Табела 4.196. Влада Илија Буфија

Премијер: Или Буфи (Социјалистичка партија)

Мандат: 5. јун 1991 – 10. децембар 1991.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалистичка партија	169	2.96
Демократска партија	75	6.48
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.04		

Табела 4.197. Влада Вилсона Ахметија

Премијер: Вилсон Ахмети (Социјалистичка партија)

Мандат: 10. децембар 1991 – 13. април 1992.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалистичка партија	169	2.96
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 2.96		

Избори 1992. су одржани по мешовитом изборном систему: стотину места у парламенту је бирано већински и двокружно, а преосталих 40 (парламент је уставним променама смањен) пропорционално. На изборима убедљиво побеђује Демократска партија (осваја 92 од 140 места), а премијер постаје Александар Мекси. Његова влада је десна, са скором 6.69. За време ове владе заустављен је драстичан економски пад настао као последица тзв. трансформационе кризе, те су забележене високе стопе раста, док је незапосленост преполовљена. Мекси је у првом мандату смањео укупан удео јавне потрошње у БДП за 8.5%, а исти тренд је наставио и на почетку другог мандата: након парламентарних избора 1996. Међутим, ови избори су веома контроверзни: после оптужби

за неправилности, социјалисти и још пет мањих опозиционих партија се повлаче из даље трке, те омогућавају Демократској партији готово једнопартијски парламент и формирање владе која је имала подршку 122 посланика (Murati, 2013:660). ММФ је био присутан у Албанији током целокупног Мексијевог периода, али и у каснијим годинама: готово током целе транзиције, са изузетком периода 2010-2013.

Табела 4.198. Прва влада Александра Мексија

Премијер: Александер Мекси (Демократска партија)

Мандат: 13. април 1992 – 26. мај 1996.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија	92	6.69

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.69

Табела 4.199. Друга влада Александра Мексија

Премијер: Александер Мекси (Демократска партија)

Мандат: 26. мај 1996 – 11. март 1997.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија	122	6.75

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.75

У марту 1997. земља практично запада у стање грађанског рата: губитак приватних штедњи грађана након пропасти неколико банкарских и инвеститорских пирамидалних шема, уз већ затегнуте политичке односе између власти и опозиције, и стално присутан тихи сукоб на линији север – југ земље, довели су до побуне незадовољних грађана и практично колапса државе: у низу изолованих сукоба животе је изгубило преко две хиљаде људи (видети: Abrahams, 2015:169-224). Премијер Мекси је поднео оставку, а криза је трајала све до избора 29. јуна, на којима убедљиво побеђују социјалисти, а демократе губе чак 98 мандата. Избори 1997. су такође одржани по мешовитом изборном систему, али је парламент проширен на 155 места: 115 је бирано већински, а 40 пропорционално. Социјалисти формирају владу са Социјалдемократском партијом, а на месту премијера се у наредне четири године смењују Фатос Нано, Пандели Мајко и Илир

Мета. Све три владе идеолошки припадају левици, са скором 3.58, али то нису пратили резултати у погледу фискалне политике, будући да је тренд смањења потрошње настављен.

Табела 4.200. Друга влада Фатоса Наноа

Премијер: Фатос Нано (Социјалистичка партија)

Мандат: 24. јул 1997 – 2. октобар 1998.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалистичка партија	101	3.5
Социјалдемократска партија	9	4.56

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.58

Табела 4.201. Прва влада Панделија Мајкоа

Премијер: Пандели Мајко (Социјалистичка партија)

Мандат: 2. октобар 1998 – 29. октобар 1999.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалистичка партија	101	3.5
Социјалдемократска партија	9	4.56

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.58

Табела 4.202. Прва влада Илира Мете

Премијер: Илир Мета (Социјалистичка партија)

Мандат: 29. октобар 1999 – 24. јун 2001.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалистичка партија	101	3.5
Социјалдемократска партија	9	4.56

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 3.58

Социјалисти убедљиво побеђују и на редовним изборима 2001. године. Упркос довољном броју мандата да самостално формирају владу, у коалицију су примили још три мање партије. То је, заједно са перципираним померањем ове партије ка центру спектра

(од скоро 3.5 у претходном, до 4.19 у овом мандату) допринело да се читава владајућа коалиција идеолошки нађе на левом центру (скор 4.26). Ова влада је током целокупног мандата повећала потрошњу, за 1.41% БДП. Унутрашњи конфликти у Социјалистичкој партији резултирали су да се на месту премијера поново смењују Мета, Пандели и Нано, али то није угрозило функционисање коалиције, па је влада трајала све до редовних избора 2005. године.

Табела 4.203. Друга влада Илира Мете

Премијер: Илир Мета (Социјалистичка партија)

Мандат: 24. јун 2001 – 22. фебруар 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалистичка партија	73	4.19
Аграрна партија	3	4.04
Партија демократске алијансе	3	5.78
Социјалдемократска партија	4	3.75
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.26		

Табела 4.204. Друга влада Панделија Мајкоа

Премијер: Пандели Мајко (Социјалистичка партија)

Мандат: 22. фебруар 2002 – 31. јул 2002.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалистичка партија	73	4.19
Аграрна партија	3	4.04
Партија демократске алијансе	3	5.78
Социјалдемократска партија	4	3.75
Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.26		

Табела 4.205. Трећа влада Фатоса Наноа

Премијер: Фатос Нано (Социјалистичка партија)

Мандат: 31. јул 2002 – 11. септембар 2005.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
-----------------	----------------------	----------------------

Социјалистичка партија	73	4.19
Аграрна партија	3	4.04
Партија демократске алијансе	3	5.78
Социјалдемократска партија	4	3.75

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.26

Демократе побеђују на изборима 2005, али освајају недовољно мандата за самостално састављање владе, те праве коалицију са још четири странке. Премијер владе деснице (скор 6.13) постаје Сали Бериша. Демократе побеђују и на наредним изборима 2009. године, по први пут одржаним по пропорционалном изборном систему са дванаест изборних јединица. Њихова коалиција осваја 70 мандата у парламенту, а за неопходну већину улази у коалицију са Социјалистичким покретом за интеграцију (ЛСИ), странком левог центра коју је основао бивши премијер из редова Социјалистичке партије, Илир Мета. Због коалиције са левим центром, али и због перципираног померања демократа са позиција деснице ка десном центру (са сора 6.17 у претходном мандату, на 5.83), друга влада Салија Берише припада центру спектра (скор владе износи 5.78). Десна оријентација стожерне странке се није очекивано одразила на фискалну политику: није било великих резова, те је Беришина влада други мандат завршила са већим уделом потрошње у БДП од затеченог 2005. године, и то за готово 1.2% БДП. Занимљиво је да Албанија у овом периоду није осетила значајне негативне ефекте економске кризе, за разлику од већине земаља из узорка: економски раст је континуирано био позитиван, са стопама које су прелазиле три процента у кризним годинама, док је запосленост благо пала током 2009. и 2010. године, али тек за један проценат у збиру. Поновимо да је овај „ризични“ период током другог Беришиног мандата такође прошао без присуства ММФ, што је изузетак у албанској транзицији.

Табела 4.206. Прва влада Салија Берише

Премијер: Сали Бериша (Демократска партија)

Мандат: 11. септембар 2005 – 28. јун 2009.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија	56	6.17

Републиканска партија Албаније	11	6.88
Аграрна партија	4	4.32
Уједињена партија за људска права	2	5.1
Партија демократске алијансе	3	5.55

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 6.13

Табела 4.207. Друга влада Салија Берише

Премијер: Сали Бериша (Демократска партија)

Мандат: 28. јун 2009 – 15. септембар 2013.

Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Демократска партија	68	5.83
Републиканска партија Албаније	1	6.63
Партија за правду и интеграцију	1	6.79
Социјалистички покрет за интеграцију	4	4.39

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 5.78

Изборе 2013. године обележило је такмичење два велика блока: Социјалистичка партија је предводила Савез за европску Албанију, коме се придружила и ЛСИ; док су Демократе наступиле са својом десном и конзервативном коалицијом. Ова два блока су једина и освојила места у парламенту: социјалистима и партнерима је припало 83 мандата, а демократама 57. Владу је формирао Еди Рама, а коалиција је идеолошки припадала левом центру (скор 4.19). Рамина влада је током прве године забележила пораст буџетских издатака, који је пратило смањење у остатку мандата. Рама је остао премијер и након избора у лето 2017, на којима Социјалистичка партија осваја 74 мандата и самостално формира владу.

Табела 4.208. Прва влада Едија Раме

Премијер: Еди Рама (Социјалистичка партија)

Мандат: 15. септембар 2013 – 13. септембар 2017.

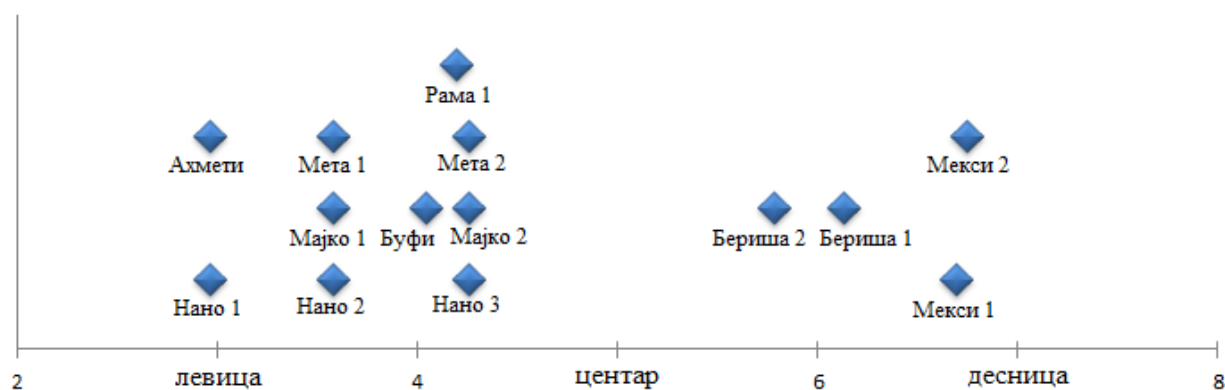
Партије:	Број мандата:	Скор партије:
Социјалистичка партија	65	4.18

Социјалистички покрет за интеграцију	16	4.12
Уједињена партија за људска права	1	5.15
Демохришћанска партија Албаније	1	6.05

Скор (идеолошка позиција) владајуће већине: 4.19

На самом зачетку транзиције, у албанском друштву се формира јасна димензија расцепа око односа према комунистичком режиму (Murati, 2013:652). Ова подела се показала као најважнија и у каснијим годинама, када се пренела на партијски систем у погледу стабилних образаца конкуренције у бинарној једнодимензионалној подели на левицу и десницу, те се као таква задржала до данас. Поделу представљају Демократска партија и Социјалистичка партија, а упркос томе што обе странке у последњим мандатима показују тенденцију померања од деснице, односно левице, ка центру, као и упркос појави трећег актера (ЛСИ), основна дихотомија је и даље на линији демократе – социјалисти. Јаснији идеолошки утицаји два блока на фискалну политику забележени су током Мексијеве владе, када је дошло до великих резова у потрошњи; као и током владе левог центра од 2001. до 2005; док је у осталим периодима веза мање изражена. Ова два блока су се и смењивала на власти, практично у једнаким интервалима: од анализираних осам изборних циклуса и 14 влада, пет је припадало левици, шест центру, а три – десном полу идеолошког спектра.

Графикон 4.17. Утврђене позиције албанских влада 1991 – 2017. на скали левица – десница

5. ДА ЛИ ИДЕОЛОГИЈА УТИЧЕ НА ЈАВНУ ПОТРОШЊУ?

У овом поглављу се бавимо централним истраживачким питањем наше студије – квантитативним тестирањем утицаја идеологије владајућих политичких партија на јавну потрошњу у државама Централне и Источне Европе, од почетка транзиције до данас. Поглавље ћемо започети дескриптивном статистиком, односно приказом до сада утврђених варијабли: независне варијабле, односно идеолошке оријентације владајућих партија; као и зависне варијабле јавне потрошње, која ће зарад стицања бољег увида бити тестирана двоструко – као релативни ниво у односу на БДП и као годишња стопа промене нивоа потрошње у односу на БДП; али и остале варијабле које могу имати утицај на потрошњу и њено кретање, дефинисане раније у четири различите групе (економске, политичке, демографске и контекстуалне). Након тога ћемо тестирати корелације између понуђених варијабли, те поставити основни статистички модел кроз који испитујемо хипотетички оквир наше студије мултиваријантном статистичком анализом – пре свега методом линеарне регресионе анализе (енг. *Ordinary least squares regression*). На крају ћемо изнети неколико прелиминарних закључака и објашњења, пре него што пређемо на наредно поглавље, у којем ћемо постављене моделе имплементирати на појединачне области јавне потрошње у задатом просторном и временском оквиру.

5.1. ДЕСКРИПТИВНА АНАЛИЗА ВАРИЈАБЛИ

Наше истраживање обухвата узорак од укупно шеснаест земаља у распону од 28 година: од 1990. до 2017, укључујући и те године. Као појединачне опсервације у узорку се налазе календарске године за сваку од изабраних држава: укупно се ради о 373 случаја. Наравно, број опсервација није једнак за сваку државу (видети: Табела 5.1): у појединим случајевима, а то је објашњено у претходном поглављу, анализу смо започели од године у којој је изабрана прва демократска влада од стране парламента изабраног на слободним изборима. То је условило да прва година у узорку буде нешто каснија када се ради о неколико држава (примера ради, у балтичким земљама истраживање стартује од 1994. године). Такође, у појединим државама је почетна година каснија из објективних разлога који могу значајно да утичу на истраживање, а које смо такође детаљније анализирали у уводним поглављима студије, када смо дефинисали просторни и временски оквир: наиме,

искључене су године у којима су поједине државе биле у оружаном сукобу (случајеви Хрватске и Молдавије); као и године у којима су земље из узорка биле део мултинационалних федерација, што је резултирало тиме да се у неколико случајева прва година наше анализе подудара са првом годином самосталности (ради се пре свега о бившим југословенским републикама, као и о две чланице чехословачке федерације). Последњи критеријум је условио да број опсервација за Србију и Црну Гору буде значајно смањен, будући да су ове две земље иступиле из заједничке државе релативно касно, тек 2006. године.

Табела 5.1. Број опсервација по земљама

Држава	Број опсервација у истраживању
Пољска	28
Мађарска	27
Чешка	25
Словачка	25
Естонија	25
Летонија	24
Литванија	25
Румунија	26
Бугарска	27
Молдавија	23
Словенија	26
Хрватска	22
Македонија	23
Албанија	26
Црна Гора	10
Србија	11
Укупно	373

Најзад, из узорка је елиминисано још пет опсервација, како је то објашњено у претходном поглављу у коме је детаљно анализиран политички оквир сваке појединачне

државе. Ради се о годинама у којима објективно није било могуће утврдити идеолошку оријентацију владајуће већине, или је, из других разлога, постојала оправдана сумња да би корелација између владајуће партијске идеологије и нивоа јавне потрошње била компромитована значајним реметилачким утицајима. Први од пет таквих случајева је Румунија 2016. године, када је након оставке премијера Виктора Понте формиран у потпуности нестраначки технократски кабинет мандатара Дачана Чолоша, који је номинално подржан од стране целог парламента као прелазно решење до наредних избора – за овај кабинет је због нестраначке природе немогуће одредити идеолошку позицију. Сличне ситуације уочавамо исте године и у Црној Гори и Македонији – у оба случаја су, због пролонгираних политичких криза и екстремно лоших односа између дуговечно владајућих партија и опозиције, формиран прелазни кабинети који би требало да допринесу стабилизацији политичке ситуације до организације наредних избора. У Црној Гори се радило о тзв. влади изборног поверења, која је била актуелна кроз готово целу 2016. годину, али је њен партијски састав варирао: опозиционе странке су, као и поједини чланови владајуће коалиције, напуштали и поново улазили у владу практично из месеца у месец (на основу: Radulović, 2016), те би због тога утврђивање идеолошке позиције ове владе било непрецизно. Са друге стране, у Македонији је, након Пржинског договора владе и опозиције постигнутог под медијацијом Европске уније (Taleski, 2016) дошло до формирања прелазне техничке владе, која је била на снази до избора у децембру 2016. Преостала два случаја односе се на године у којима су били актуелни оружани конфликти: колапс државе и фактичко стање грађанског рата у Албанији 1997. године; као и побуна албанских сецесиониста у Македонији 2001. године – те су ова два случаја такође изостављена. То нас доводи до коначне бројке од 373 опсервације кроз временски оквир од 28 година (видети: Табела 5.2). Наравно, број опсервација (N) у статистичким моделима ће варирати и зависиће пре свега од доступности података других укључених варијабли за све државе и године, те је могуће да у одређеним тестовима који ће уследити ова бројка буде и мања – али то је објективна последица некомплетности база података коришћених у истраживању.

Табела 5.2. Број опсервација по годинама

Број	Број
------	------

Година	опсервација	Година	опсервација
1990	1	2004	14
1991	5	2005	14
1992	6	2006	14
1993	11	2007	16
1994	12	2008	16
1995	13	2009	16
1996	14	2010	16
1997	13	2011	16
1998	14	2012	16
1999	14	2013	16
2000	14	2014	16
2001	13	2015	16
2002	14	2016	13
2003	14	2017	16
Укупно			373

5.1.1. Независна варијабла – идеолошка оријентација владајућих партија

Будући да је формирање независне варијабле веома детаљно објашњено у претходном поглављу, на овом месту ћемо се осврнути само на неколико појединости који се тичу кумулативних исхода експертске анкете. Наиме, на основу претходне анализе која се бавила идеолошком оријентацијом влада у целости, издвојили смо 373 појединачне опсервације које се односе на владајућу идеологију у свакој анализираној години за шеснаест земаља. Средње вредности експертског скорa показују да цео узорак нагиње ка десници, са просеком 5.42 (видети: Табела 5.3).

Табела 5.3. Независна варијабла (идеолошка оријентација влада) – дескриптивна статистика

Број опсервација	373
Средња вредност	5.42
Медијана	5.72

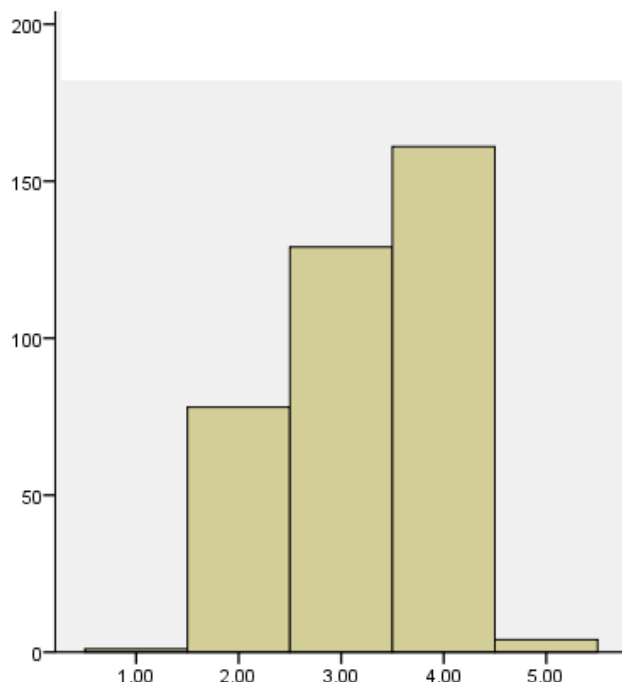
Стандардна девијација	1.43
Минимална вредност	1.86
Максимална вредност	8.46

Те опсервације су затим класификоване у пет категорија једнако примењених и на ранију анализу влада, а одређених на основу резултата анкете тј. израчунатог експертског скорa: екстремна или крајња левица (скор 0–2), умерена левица (2–4), центар (4–6), умерена десница (6–8) и крајња или екстремна десница (8–10). Број опсервација у којима је на власти била влада умерене деснице значајно надилази владе центра и умерене левике (видети: Табела 5.4; као и Графикон 5.1).

Табела 5.4. Број опсервација по идеолошкој оријентацији

Идеологија	Број опсервација	Удео у укупном броју опсервација
Крајња левица	1	0.3%
Умерена левица	78	20.9%
Центар	129	34.6%
Умерена десница	161	43.2%
Крајња десница	4	1.1%

Графикон 5.1. Дистрибуција опсервација по идеолошкој оријентацији (категорије 1-5 представљају распон идеологија од екстремне левике до екстремне деснице)

Број опсервација које се односе на године у којима су на власти биле екстремне опције са оба пола идеолошког спектра је очигледно занемарљив: ради се само о пет примера, односно о две владе у целокупном узорку: у случају крајње деснице, то је трећа влада Виктора Орбана у Мађарској (скор 8.46); док се код крајње левице ради само о једној години владе Комунистичке партије у Молдавији, под мандатаром Думитруом Брагишем (скор 1.86). Како због скромног броја опсервација које припадају екстремним идеологијама, тако и због основне хипотетичке поставке нашег истраживања која не препознаје засебан утицај крајњих полова идеолошког спектра, већ се односи само на мета-категорије левице, деснице и центра, у даљим тестовима ће владе крајње и умерене левице бити третиране заједно као левица, а исто ћемо урадити и са владама крајње и умерене деснице. Овај категоријални апарат нам је добро послужио приликом спровођења експертске анкете, као и квалитативне анализе која је уследила, али за даље истраживање нема суштинску вредност. Стога је наш узорак по идеолошком основу подељен на 79 опсервација у којима је на власти у бившим социјалистичким државама била левица, 129 опсервација власти центра, односно 165 опсервација у којима доминира десница (видети: Табела 5.5).

Табела 5.5. Број опсервација по идеолошкој оријентацији у три основне категорије

Идеологија владе	Број опсервација	Удео у укупном броју
		опсервација
Левица	79	21.2%
Центар	129	34.6%
Десница	165	44.2%

Уједно се ради и о основи за формирање независних варијабли влада левице, центра и десница за сваку опсервацију, које ћемо применити у различитим моделима тестирања нешто касније у овом одељку, како бисмо испитали разлике између влада ових идеологија у погледу исхода буџетске потрошње. Преглед броја опсервација левице, центра и деснице по анализираним државама налази се у Табели 5.6.

На овом месту, износимо још једну методолошку напомену, која се односи на третман опсервација односно година у којима су постојале две владе, тј. у којима је дошло до промене владе. То питање у контексту нашег истраживања није проблематично у оним годинама у којима смена владе није повлачила за собом промену идеолошке позиције (нпр. ако је влада умерене деснице замењена другом владом умерене деснице, и слично). Вредност независне варијабле је у тим случајевима свакако остала непромењена. Међутим, поставило се питање третмана опсервација у којима је дошло до промене идеолошке позиције владе између понуђених категорија у току календарске године. Као решење је прихваћен следећи модел: идеологијом владе у години промене је сматрана идеологија оне коалиције која је на власти била бар две трећине године, или две трећине времена у којем је у одређеној години ефективно постојала влада (када се изузму периоди влада у оставци или техничких влада). То нас је оставило са још деветнаест опсервација (од укупно 373) у којима је до промене дошло приближно на половини године. У тим случајевима је у обзир узета идеологија владе која је била актуелна у првој половини године, јер смо сматрали да ће се ефекти њених политика испољити у актуелној години; за разлику од владе из друге половине године, чији ефекти на фискалне исходе можда неће бити видљиви након само неколико месеци рада. Дакле, у погледу исхода могућих идеолошки мотивисаних политика, сматрамо да је одлука да у обзир узмемо владу из прве половине године логичнија. За сваки случај, ове граничне опсервације су посебно означене, те су модели испитивања утицаја идеологије на јавну потрошњу које ћемо

представити у наредним поглављима тестирани и са и без њих: с обзиром да се крајњи резултат није драстично разликовао, на крају су и све те опсервације укључене у модел, а алтернативни тестови без тих случајева нису посебно пријављивани у даљем тексту.

Табела 5.6. Број опсервација по земљама и идеолошкој оријентацији

Држава	Левица	Центар	Десница
Пољска	9	8	11
Мађарска	12	-	15
Чешка	8	6	11
Словачка	4	15	6
Естонија	-	8	17
Летонија	-	7	17
Литванија	7	9	9
Румунија	11	9	6
Бугарска	3	12	12
Молдавија	13	-	10
Словенија	6	14	6
Хрватска	-	8	14
Македонија	3	8	12
Црна Гора	-	-	10
Србија	-	11	-
Албанија	3	14	9
Укупно	79	129	165

5.1.2. Зависна варијабла – ниво јавне потрошње

Као што смо најавили, зависна варијабла ће бити тестирана у две варијанте, односно у различитим моделима. Прва ће се односити на финални ниво јавне потрошње за сваку годину тј. опсервацију изражен као удео потрошње у бруто домаћем производу (енг. *General government final consumption expenditure (% of GDP)*), извор података: World Bank, 2018). Друга зависна варијабла ће се односити на промену наведеног удела потрошње у БДП у свакој години тј. опсервацији у односу на претходну годину за дату земљу: дакле,

радиће се о кретању, односно релативној годишњој стопи раста или пада јавне потрошње, која ће такође бити изражена као удео у БДП. На овај начин ћемо, поред утицаја партијске идеологије (и других варијабли) на одржање, повећање или смањење генералног нивоа потрошње, испитати и утицај постављеног сета варијабли на појединачне годишње промене у потрошњи, те на тај начин покушати да сазнамо који сет фактора утиче на конкретне одлуке о смањењу или повећању буџетских издатака. Средња вредност нивоа потрошње у целом узорку износи 18.59 (% БДП), међутим ова цифра значајно варира између држава и година (видети: Табела 5.7).

Табела 5.7. Зависна варијабла 1 (ниво потрошње) – дескриптивна статистика

Број опсервација	354
Средња вредност	18.59
Медијана	18.88
Стандардна девијација	3.28
Минимална вредност	9.2
Максимална вредност	27.69

Због варијације између минималне и максималне вредности је од значаја тестирање друге зависне варијабле, јер номинални ниво потрошње може значајно да се мења од земље до земље (видети: Табела 5.8) због других, понекад и наслеђених фактора, а да нам то ништа не говори о конкретном утицају владајуће идеологије на кретање потрошње. Нпр. влада деснице у једној земљи може константно да смањује ниво потрошње из године у годину, а да он ипак буде виши него номинални ниво какав постоји у другој земљи у којој је хипотетички на власти левица која повећава потрошњу – а да све то буде резултат нпр. почетних позиција, односно наслеђеног нивоа потрошње. Узгред, наслеђени ниво потрошње је такође тестиран као експланатор – о томе ће бити више речи у наредним одељцима. Уосталом, поменути парадокс је видљив и у Табели 5.10, у којој су дескриптивно описане средње вредности нивоа потрошње по идеологијама. Због тога је за добијање целокупног увида у утицај владајуће партијске идеологије важно да размотримо оба исхода, тј. да тестирамо утицај сета предиктора на обе зависне варијабле.

Табела 5.8. Просечан ниво јавне потрошње по земљама

Држава	Просечан ниво јавне потрошње по години изражен као %БДП	Опсег (минимална – максимална вредност потрошње, изражена као %БДП)
Пољска	18.99	17.71 – 24.58
Мађарска	21.92	19.67 – 27.69
Чешка	20.27	19.21 – 22.26
Словачка	19.6	17.22 – 24.02
Естонија	19.37	15.76 – 25.87
Летонија	19.58	17.21 – 23.52
Литванија	20.13	16.61 – 25.88
Румунија	15.01	11.75 – 18.88
Бугарска	17.43	11.63 – 20.68
Молдавија	19.48	10.27 – 27.1
Словенија	18.71	17.29 – 20.43
Хрватска	20	18.26 – 23.52
Македонија	18.48	15.71 – 23.83
Црна Гора	20.61	19.2 – 22.22
Србија	18.14	15.99 – 20.18
Албанија	11.78	9.2 – 22.08

Што се тиче друге зависне варијабле, генерални тренд кретања потрошње у претпостављеном оквиру је негативан, што значи да је потрошња у значајном броју опсервација смањивана пре него повећавана (видети: Табела 5.9). Овај податак је у складу са две претпоставке: о смањењу широко раширене социјалне државе која је постојала у друштвима Централне и Источне Европе за време једнопартијских режима, а којој је нужно дошао крај у процесу транзиције (Careja & Emmenegger, 2009:165-167); али и са хипотезом о утицају деснице на смањење буџетских издатака, будући да је, како смо видели, десница доминирала владама бивших социјалистичких земаља од увођења вишепартизма. Ипак, јасно је да друга претпоставка захтева даљу проверу у наставку наше студије. Дескриптивни преглед ове варијабле (видети: Табела 5.10) нам показује да је, иако су владе све три идеологије у просеку смањивале ниво буџетских издатака, износ тог смањења значајно већи у опсервацијама у којима постоји влада странака или коалиција

деснице. Разлика нивоа потрошње између три идеологије се показала и у тестовима анализе варијансе: $F(2,346) = 5.150$, $p = 0.006$; а пост хок тест је указао на статистички значајне разлике између категорија левице и деснице, као и левице и центра (у оба случаја, $p < 0.05$). У погледу годишње стопе кретања потрошње, међутим, овај тест није дао статистички значајне резултате: $F(2,339) = 0.667$, $p = 0.515$.

Табела 5.9. Зависна варијабла 2 (кретање нивоа потрошње) – дескриптивна статистика

Број опсервација	347
Средња вредност	-0.2
Медијана	-0.16
Стандардна девијација	1.56
Минимална вредност	-8.72
Максимална вредност	6.9

Табела 5.10. Просечан ниво потрошње и просечно кретање нивоа потрошње по идеологијама

Идеологија владе	Средња вредност нивоа потрошње (%БДП)	Средња вредност кретања потрошње (%БДП)
Левица	18.89	-0.13
Центар	17.86	-0.13
Десница	19.07	-0.34

5.2. ТЕСТИРАЊЕ ФАКТОРА УТИЦАЈА НА ЈАВНУ ПОТРОШЊУ

У уводном делу овог поглавља смо приказали укупан узорак, као и кључне варијабле. Остатак поглавља је подељен на три одељка: у првом нас интересује које су то потенцијалне варијабле које могу бити додатни предиктори нивоа и кретања јавне потрошње, те које ћемо укључити у модел и зашто; у другом испитујемо ефекте на ниво јавне потрошње; док је трећи посвећен тестирању ефеката на варијације у кретању јавне потрошње на годишњем нивоу. Потоња два одељка ће, поред статистичког модела, укључити и прелиминарне закључке и објашњења.

5.2.1. Неидеолошки предиктори јавне потрошње

Као што је детаљно објашњено у уводним поглављима, тестирање везе идеологије са потрошњом, нарочито у складу са прихваћеном идеационом теоријском парадигмом, претпоставља испитивање низа других потенцијалних фактора, у виду алтернативних варијабли, како бисмо утврдили што шири опсег утицаја на зависну варијаблу, али и утврдили њихов међусобни однос, у смислу јачине и хијерархије потенцијалних предиктора. Четири су посебне групе фактора које смо анализирали. Иако смо за сваку од ових група креирали и прикупили низ потенцијалних варијабли, на основу даљих тестирања установили смо да су само неке од њих погодне да нађу место у статистичком моделу. У овом одељку ћемо укратко размотрити сваку од њих и објаснити избор варијабли за финални модел.

Већина економских фактора показује јасну корелацију како са нивоом јавне потрошње, тако и са годишњим стопама кретања потрошње. Један од кључних економских предиктора укључених у нашу студију јесте незапосленост, тестирана у варијаблама номиналног нивоа незапослености (удела незапослених у радно способној популацији) и годишње стопе кретања, односно раста или смањења незапослености (World Bank, 2018). На основу налаза у релевантној литератури (Rice, 1986; Kittel & Obinger, 2003), очекујемо да утврдимо статистички значајну позитивну везу између високе незапослености и пораста јавне потрошње, нарочито у каснијим моделима којима ћемо тестирати кретање буџетских издатака за област социјалних трансфера (на основу: Blais, Blake & Dion, 1993; Careja & Emmenegger, 2009). Налази из анализираних студија наводе на закључак да владе повећавају јавну потрошњу како би ојачале мрежу социјалне сигурности у ситуацијама повећане незапослености, што бисмо делимично могли да тврдимо и након квалитативне анализе земаља у претходном поглављу, где смо дошли до сличних закључака о повећању издатака за социјалне трансфере, нарочито изражених током првог удара економске кризе 2008/2009. године – када и долази до пада запослености. Међутим, први тестови у којима су корелиране варијабле везане за незапосленост са исходима везаним за јавну потрошњу нису дали статистички значајне резултате. Видећемо да ли ће то бити случај и у генералном моделу.

Од економског предиктора раста БДП очекујемо позитиван коефицијент у вези са растом потрошње: теоријска претпоставка је да владе воде експанзивну фискалну политику у годинама економског раста (Crepaz, 1996; Kittel & Obinger, 2003; Holzner, 2010). У том смислу тестираћемо утицај кретања БДП у актуелној години; утицај раста или пада БДП у претходној фискалној години (због могућности да владе реагују позитивно у погледу фискалне политике у случају пунијег буџета наслеђеног из претходне године); као и варијаблу БДП по глави становника (World Bank, 2018), која се не тиче толико економског раста, колико је показатељ општег стандарда становништва (Easterlin, 2000:7-10), те очекујемо разлике у преференцијама јавне потрошње у погледу земаља са вишим, односно нижим стандардом. Сличан позитиван коефицијент очекујемо и у погледу утицаја варијабли нивоа и кретања јавног дуга (International Monetary Fund, 2018), претпостављајући да се владе делом задужују да би финансирале експанзивну фискалну политику (на основу: Battaglini & Coate, 2008). Последња економска варијабла коју смо конструисали је бинарна (енг. *dummy*) и односи се на постојање аранжмана државе са Међународним монетарним фондом (International Monetary Fund, 2018), очекујући негативан коефицијент, односно смањење потрошње у годинама у којима постоји овакав аранжман, пре свега због захтева структуралног прилагођавања које готово увек укључује резове у потрошњи (видети: Nooruddin & Simmons, 2006). Осим тога, економску варијаблу кретања просечног нивоа зарада смо искључили из модела, иако су поједини аутори утврдили јаку позитивну везу између ње и нивоа јавне потрошње (видети: Pickering & Rockey, 2011). Сматрамо да је овај предиктор посредан, будући да стваран раст зарада (International Labour Organization, 2018) може бити тек последица раста БДП (што се делимично назире и из статистички значајне позитивне корелације умерене јачине између ове две варијабле: $r = 0.504$, $p < 0.01$). Такође, извесно је да раст зарада може бити последица, а не предиктор повећања јавне потрошње, најчешће кроз повећање нивоа плата у јавном сектору, те би се у случају укључивања ове варијабле радило о пост хок моделу.

Прва политичка варијабла коју смо тестирали тиче се изборне године, а конструисана је да означи владу која се налази у последњој години мандата пред изборе. На основу обимног фонда литературе која се бави политичким буџетским циклусима (видети: Klomp & de Naan, 2013; Aaskoven & Lassen, 2017), очекујемо позитиван ефекат ове варијабле, будући да претпостављамо да су експанзивније фискалне политике влада

бар у некој мери мотивисане стратегијом рационалних политичких одлучилаца, те да владајући актери у предизборном периоду теже повећању потрошње како би утицали на бираче и повећали сопствене шансе за реизбор. Ова варијабла уједно претпоставља уштеде у буџетима у неизборним годинама. Даље, предиктор варијације у погледу изборног система сведен је на испитивање утицаја пропорционалног система са затвореним листама, у смислу чега је и конструисан као *dummy* варијабла. Будући да су већински изборни системи у изабраном оквиру углавном реткост и односе се на први изборни циклус у већини социјалистичких земаља, ову варијаблу смо поставили као контраст између система затворених листа, где очекујемо негативан утицај тј. мању потрошњу; и свих осталих варијанти изборног система (отворених листа, мешовитих и већинских система), у којима, због повећаног броја захтева аутономних политичких актера изабраних релативно независно од воље централних партијских органа, постоји мотивација за борбом за удео у буџетској расподели, како би ти актери задовољили свој електорат. Ови повећани захтеви већег броја вето играча би стога могли да доведу и до повећања јавне потрошње. На том трагу, и варијабла величине коалиције је тестирана у две међусобно искључиве варијанте, у зависности од модела: у бројчаној варијабли која се односи на број учесника у коалицији; али и у *dummy* варијабли која се односи на једнопартијске владе. Очекујемо да ће коефицијент бити позитиван у случају величине коалиције – тј. да већи број вето играча повећава јавну потрошњу (на основу: Pavlović & Вејић, 2014); као и обрнуто, негативан коефицијент за варијаблу једнопартијске владе, управо због смањеног броја вето играча тј. мањег броја захтева у погледу расподеле буџета. На том трагу, и за варијаблу горњег дома очекујемо позитиван коефицијент, будући да сматрамо да додатни вето играч у буџетском процесу условљава повећање потрошње. Наравно, ово је случај само када горњи дом има овлашћења у погледу фискалне политике, те је и варијабла тако креирана. Са друге стране, тестираћемо и варијаблу мањинске владе, али нисмо сигурни какав утицај на ниво потрошње можемо да очекујемо, будући да су налази по овом питању контрадикторни (видети: Edin & Ohlsson, 1991; Towliat, 2014). Варијабле које се тичу идеолошке припадности премијера нисмо тестирали у моделу, пре свега због чињенице да су се оне у прелиминарним налазима очекивано показале као колинеарне варијаблама идеолошке припадности владе у целини,

са снажним позитивним коефицијентом корелације како код левих ($r = 0.659$, $p < 0.01$), тако и код десних влада ($r = 0.749$, $p < 0.01$).

Од обе демографске варијабле у моделу очекујемо позитиван коефицијент: тестираћемо кретање удела популације млађе од 15, као и популације старије од 65 година (World Bank, 2018). У оба случаја претпостављамо да повећање удела ових група има утицај на повећање потрошње, како у целости; тако и у појединим областима буџета; што се посебно односи на социјалне трансфере (на основу: Pampel & Williamson, 1988); али у вези са млађом популацијом – и на сегмент везан за образовање.

Најзад, анализа варијабли које смо збирно назвали контекстуалне показала је да постоји потреба за редукцијом њиховог броја на неколико најрелевантнијих предиктора. Наиме, код већине фактора које смо желели да укључимо у модел, ниво међусобне колинеарности, која показује међузависност између независних варијабли, значајно је висок, те се у моделу утицај ових ефеката међусобно преклапа и третира као исти предмет мерења, што даље ремети тестирање утицаја на зависну варијаблу. Ако размотримо природу варијабли које смо груписали као контекстуалне, такав исход је и логичан: наиме, ради се о низу предиктора који у суштини показују сличну ствар: ниво отворености економије, ниво демократске трансформације, или ниво трансформације друштва у целини од затворенијег ка отворенијем. У већини анализираних земаља ови фактори се налазе у генералном тренду раста од 1990. године, са процесима отварања према свету, транзиције економије од планске ка тржишној, као и политичког система од једнопартијског ка демократији, те процесима међународног повезивања, укључујући и европске интеграције. У том смислу, од иницијалних варијабли: нивоа корупције, тј. индекса перцепције корупције (Transparency International, 2018), индекса трансформације Фондације Бертелсман (Bertelsmann Stiftung, 2018), као и композитне варијабле отворености економије, коју смо првобитно саставили на основу доступних података о уделу спољне трговине, приливу страних директних инвестиција и уделу терцијарног сектора у БДП (World Bank, 2018); факторском анализом смо креирали нову варијаблу коју смо назвали ниво трансформације, а која збирно представља степен трансформације ка тржишној економији, функционалној демократији и владавини права у овим земљама. Проблем са новонасталом варијаблом тиче се међутим доступности података за све године

у узорку: наиме, због недостатака база података, ова варијабла није израчуната за све опсервације, те је узорак када њу укључимо у модел значајно сужен: на тек 183 опсервације. Иако је и ова бројка довољна за изношење закључака о утицајима на јавну потрошњу, ипак ћемо зарад бољег увида представити два статистичка модела: један од њих, мањи по броју опсервација, укључиће варијаблу нивоа трансформације; док ће у другом она бити изостављена, што ће резултирати и већим бројем опсервација које модел обухвата. Више о томе ће бити речи у наредном одељку. Од варијабле нивоа трансформације очекујемо позитиван коефицијент, будући да је више аутора аргументовало да интеграцију земље у глобалну економију прати експанзија социјалних програма којима се компензују повећани ризици на тржишту рада (видети: Cameron 1978; Ruggie, 1983). Иако би се могло аргументовати да ниво корупције производи супротан ефекат, те да у земљама са ниском корупцијом долази до мањег расипања новца пореских обвезника, коефицијент корелације између варијабли нивоа корупције и нивоа потрошње у нашем узорку је низак, али негативан ($r = -0.278$, $p < 0.01$), што нас води закључку да се ради о посредној варијабли која је и сама више у вези са трансформацијом државе него са ефикасношћу алокације.

Што се осталих контекстуалних варијабли тиче, од *dummy* варијабле постконфликтног наслеђа очекујемо позитивну везу, претпостављајући појачане трошкове у земљама у којима су недавно окончани ратни сукоби, посебно када се ради о социјалним издацима. Процес европских интеграција смо свели на *dummy* варијаблу преговора са ЕУ, и од ње такође очекујемо позитиван коефицијент, јер сматрамо да земље кандидати у процесу прилагођавања европској регулативи и стандардима издвајају већа средства него државе чланице или државе које још нису започеле преговарачки процес. Остале контекстуалне варијабле које смо иницијално формирали неће бити укључене у модел због високих вредности индекса колинеарности тј. међусобног преклапања: ради се о *dummy* варијаблама чланства у Европској унији, Светској трговинској организацији, Еврозони и НАТО – а ако узмемо у обзир године уласка земаља из узорка у ове организације, јасно је зашто постоји високо преклапање: ради се о процесима који су се одвијали готово симултано. Поред тога, ниједна од ових варијабли се свакако није показала као значајан предиктор потрошње у пробним тестирањима, чак и када смо занемарили високу колинеарност.

5.2.2. Утицаји на ниво јавне потрошње

Хипотезе смо тестирали у укупно четири слична статистичка модела (видети: Табела 5.11). Поред сета алтернативних предиктора који је увелико исти у свим варијантама, модели 1 и 2 се разликују само по томе да ли је тестиран утицај влада левице или влада деснице, стога су резултати коефицијената осталих предиктора остали идентични у оба модела. Слично је и за модел 3 и 4, само што је код њих укључена додатна контекстуална варијабли – ниво трансформације. Као што је поменуто у претходном одељку, укључивање овог додатног предиктора је значајно повећало проценат објашњене варијансе у моделима 3 и 4 ($R^2 = 0.685$), али на уштрб броја опсервација укључених у модел (183 према 297).

Табела 5.11. Ефекат идеолошке оријентације (и других предиктора) на ниво јавне потрошње

	модел 1	модел 2	модел 3	модел 4
(constant)	23.012** (.547)	23.824** (.620)	20.825** (.454)	22.115** (.558)
влада левице	.812 ⁺ (.417)		1.289** (.417)	
влада центра	-.101 (.331)	-.913* (.461)	.308 (.294)	-.981* (.456)
влада деснице		-.812 ⁺ (.417)		-1.289** (.417)
стопа незапослености	-.031 (.026)	-.031 (.026)	-.051* (.025)	-.051* (.025)
раст БДП	-.157** (.038)	-.157** (.038)	-.116** (.030)	-.116** (.030)
јавни дуг	-.038** (.007)	-.038** (.007)	-.001 (.007)	-.001 (.007)
аранжман са ММФ	-.028 (.313)	-.028 (.313)	-.396 (.285)	-.396 (.285)
изборна година	-.163 (.282)	-.163 (.282)	-.030 (.246)	-.030 (.246)
ПР са затвореним листама	-2.415** (.467)	-2.415** (.467)	-3.075** (.444)	-3.075** (.444)
величина коалиције	-.226* (.467)	-.226* (.467)	-0.86 (.444)	-0.86 (.444)

	(.084)	(.084)	(.071)	(.071)
мањинска влада	-1.709**	-1.709**	-1.020**	-1.020**
	(.412)	(.412)	(.365)	(.365)
горњи дом	-.331	-.331	1.024**	1.024**
	(.372)	(.372)	(.352)	(.352)
млађи од 15 година	2.100**	2.100**	2.835**	2.835**
	(.549)	(.549)	(.533)	(.533)
старији од 65 година	-3.690**	-3.690**	-4.967**	-4.967**
	(1.138)	(1.138)	(1.026)	(1.026)
преговори са ЕУ	1.596**	1.596**	-.220	-.220
	(.336)	(.336)	(.443)	(.443)
постконфликтно наслеђе	3.343**	3.343**	4.507**	4.507**
	(.514)	(.514)	(.529)	(.529)
ниво трансформације			.533**	.533**
			(.145)	(.145)
R^2	.396	.396	.685	.685
СI	12.673	14.621	12.535	15.723
N	297	297	183	183

Зависна варијабла: ниво јавне потрошње изражен као проценат БДП

Јединица анализе: година

Ref: владе деснице (модел 1 и 3); владе левице (модел 2 и 4); одсуство аранжмана са ММФ; неизборна година; већински, мешовити и пропорционални системи са отвореним листама; већинска влада; одсуство горњег дома; чланство у ЕУ или без статуса кандидата; без постконфликтног наслеђа

Стандардна грешка у загради; [†]p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01

Веза између идеолошке оријентације и нивоа потрошње је очекивана и статистички значајна, али се показало да се не ради о главном предиктору. Утицај појединих политичких, демографских и контекстуалних варијабли је израженији. У оба модела у која су укључени, коефицијенти за владе левице имају статистички значајан позитиван предзнак – у моделу 3 очекивани пораст потрошње када је на власти левица износи готово 1.3 индексна поена, док је у моделу 1 он нешто мањи (0.8 индексних поена) и статистички мање значајан (p < 0.1). Идентичну ситуацију, само у другом смеру, налазимо и код десних влада, те на основу оба модела можемо рећи да очекујемо ниже нивое јавне потрошње када је десница на власти. Налази у погледу центра су хетерогени, те је у моделима 2 и 4 утврђено статистички значајно смањење од готово једног индексног поена у односу на левицу, док су налази у моделима у којима је референтна вредност десница различити, додуше без статистичке значајности. Стога можемо закључити да у сваком погледу владе центра смањују потрошњу у односу на владе левог спектра.

Пре дискусије о резултатима тестирања утицаја алтернативних варијабли, треба нагласити да је убедљиво најјаче објашњење нивоа потрошње управо потрошња из претходне године, тј. да потрошња у највећем броју случајева зависи од наслеђеног нивоа из претходних година, односно од почетног нивоа потрошње на почетку транзиције. Тај исход смо покушали да тестирамо преко варијабле одложеног тј. лагованог (енг. *lag*) нивоа јавне потрошње. Међутим, проблем се јавио јер између ове две варијабле постоји изузетно висок ниво међусобне колинеарности, те је практично немогуће укључити било коју другу варијаблу у модел. Сам коефицијент корелације између варијабли нивоа потрошње и потрошње претходне године индицира веома јаку везу ($r = 0.894$, $p < 0.01$). Стога можемо рећи да су наши модели тестирања утицаја на општи ниво потрошње стављени у сврху потраге за другим експланаторима, ван претходне потрошње, која и логично представља најјаче објашњење. Уосталом, то је један од разлога зашто смо сматрали оправданим увођење друге зависне варијабле у форми годишње стопе промене, где се практично елиминише потреба за укључивањем наслеђених вредности у модел, а испитује се директан утицај независних варијабли на годишње промене у потрошњи.

Од економских варијабли, ефекат раста БДП се потврдио у сва четири модела, додуше са негативним предзнаком, што може бити последица изражавања зависне варијабле као удела у БДП, те показатељ да промене у јавној потрошњи нису пратиле промене у расту бруто домаћем производу. Слично је и са јавним дугом, али је предиктивна вредност ове варијабле занемарљиво мала. Стопа незапослености се такође показала као статистички значајан предиктор, али са негативним предзнаком – што је супротно очекивању да повећан број незапослених доводи до раста потрошње. До сличних налаза су у свом истраживању дошли Бешић и Павловић (Pavlović & Bešić, 2014), који наводе на могућност да је стопа незапослености колинеарна некој другој варијабли која није укључена у модел, а која има негативан ефекат. Друга потенцијална могућност је да су трошкови мреже социјалне сигурности у анализираним земљама мањи од трошкова зарада и доприноса запослених (од којих су неки нужно у јавном сектору), те да се због тога са повећањем незапослености притисак на буџет уствари смањује. Варијабла ММФ такође има очекивану негативну предиктивну вредност, али разлика између постојања и одсуства аранжмана није статистички значајна.

Пропорционални изборни систем са затвореним листама се међу политичким варијаблама показао као главни негативни предиктор. Елиминација повећаног броја локалних или аутономних политичких вето играча инхерентна овом изборном систему има значајан утицај на смањење потрошње у сва четири модела (2.4 индексна поена у моделима 1 и 2, односно преко 3 индексна поена у моделима 3 и 4). У том смислу, можемо тврдити да централизација унутарпартијског одлучивања и унутарпартијских захтева веома значајно утиче на ефикасност алокације и самим тим на фискалну политику. Варијабла изборне године нема статистичку значајност, што значи да изборни буџетски циклуси немају ефекат на ниво јавне потрошње у испитиваном оквиру. Резултати у погледу величине коалиције нису очекивани, будући да у моделима 1 и 2 ова веза има негативан предзнак. Још веће изненађење је фактор мањинске владе, будући да у сва четири модела представља значајан негативан предиктор: додуше, налази до којих смо дошли поклапају се са резултатима раније размотрене студије (Towliat, 2014), по којој мањинске владе такође теже да воде рестриктивну фискалну политику. Најзад, изражена је позитивна веза зависне варијабле са постојањем горњег дома са буџетским компетенцијама у моделима 3 и 4, што је у складу са претпостављеном теоријом о утицају додатног вето играча на потрошњу.

Демографске варијабле су се такође показале као предиктори са израженијом везом са зависном варијаблом од партијске идеологије. И док је утицај пораста удела популације млађе од 15 година позитиван и очекиван (2.1 тј. 2.8 индексних поена, у зависности од модела); код варијабле старијих од 65 година долазимо до изненађујућих резултата: наиме, у сва четири модела, ради се о значајном негативном предиктору (са -3.7 односно -5 индексних поена). Слично као и са варијаблом стопе незапослености, овај парадокс би могао да има два објашњења: или је одступање од теорије изазвано координатношћу са неком варијаблом која није укључена у модел; или се ради о чињеници да одлив запослених из јавног сектора у пензију заиста значајно смањује буџетске издатке, што имплицира да су пензије у државама из узорка драстично мање од плата из јавног сектора (што и јесте случај, видети: Holzmann & Guven, 2009). Друго могуће објашњење тиче се земаља у којима је развијен други или трећи стуб пензионог осигурања, те одлазак у пензију запослених у јавном сектору смањује притисак на расходе за плате, док са друге стране нема велик утицај на повећање расхода за пензије: било због тога што пензиони

фонд није финансиран из текућег буџета, било због тога што се пензије већим делом исплаћују из приватних пензионих фондова. Како било, овај феномен оставља значајан простор за будућа истраживања која би се бавила везом старосне структуре становништва и нивоа потрошње.

Контекстуалне варијабле имају очекивану вредност. Постконфликтно наслеђе је дало појединачно најјачи позитиван коефицијент, што значи да земље које су биле захваћене ратним сукобима издвајају значајно већа буџетска средства, претпостављено за хуманитарне трошкове, трошкове обнове и санирања ратних последица. Позитивни налази у погледу нивоа трансформације одговарају резултатима анализираних истраживања (Cameron 1978; Ruggie, 1983), те је у отворенијим земљама јавна потрошња већа, и то за нешто више од пола индексног поена. Државе које су у преговорима о уласку у ЕУ такође могу да очекују веће јавне трошкове, што је додуше веза утврђена само у моделима 1 и 2; у остала два модела предиктивну вредност ове варијабле претпостављено преузима варијабла ниво трансформације.

5.2.3. Утицаји на годишње кретање нивоа јавне потрошње

Идентично претходном поглављу, зависну варијаблу стопе раста нивоа јавне потрошње на годишњем нивоу смо анализирали у четири модела: у прва два је алтернативно тестиран ефекат влада левице и деснице; док је у друге две укључена варијабла нивоа трансформације, што је умањило број обухваћених опсервација ($N = 181$), али је заузврат значајно повећало проценат објављене варијансе ($R^2 = 0.456$). У том смислу, треба нагласити да експланаторна моћ модела 1 и 2 није велика (видети: Табела 5.12). У овом моделу су идентификована практично само четири утицаја на кретање потрошње: најјачи од њих је идеолошка припадност владе, са променом стопе раста јавне потрошње од 0.385 индексних поена у позитивном предзнаку (у вези са предиктором влада левице), односно у негативном (у вези са владама деснице). Остали статистички значајни ефекти су економски, а тичу се стопе раста БДП и јавног дуга (у негативном предзнаку), те варијабле раста БДП у претходној години – чија мала, али позитивна вредност имплицира потврђивање претпоставке да су након године економског раста владе вољне да повећају потрошњу у наредној фискалној години. У случају актуелног

аранжмана са ММФ постоји очекиван негативан коефицијент, али се овај ефекат налази тик изван границе статистичке значајности. Нагласимо и да је сет варијабли у моделима којима смо тестирали годишње кретање потрошње различит од претходног само у смислу економских варијабли, будући да су оне које се тичу номиналних износа замењене годишњим стопама раста јер је њихова предиктивна вредност очекивано већа; док су контекстуалне, демографске и политичке варијабле остале идентичне претходном моделу.

Табела 5.12. Ефекат идеолошке оријентације (и других предиктора) на годишње кретање нивоа јавне потрошње

	модел 1	модел 2	модел 3	модел 4
(constant)	-.048 (.270)	.338 (.279)	.229 (.218)	.745** (.262)
влада левице	.385 ⁺ (.224)		.516* (.207)	
влада центра	-.053 (.182)	-.332 (.249)	.104 (.149)	-.411 ⁺ (.230)
влада деснице		-.385 ⁺ (.224)		-.516* (.207)
раст стопе незапослености	-.021 (.050)	-.021 (.050)	.019* (.050)	.019* (.050)
раст БДП	-.144** (.026)	-.144** (.026)	-.170** (.024)	-.170** (.024)
раст БДП претходне године	.099** (.021)	.099** (.021)	.090** (.016)	.090** (.016)
раст јавног дуга	-.034** (.012)	-.034** (.012)	-.054** (.019)	-.054** (.019)
аранжман са ММФ	-.282 (.204)	-.282 (.204)	.007 (.199)	.007 (.199)
изборна година	.073 (.155)	.073 (.155)	.209 ⁺ (.124)	.209 ⁺ (.124)
ПР са затвореним листама	.186 (.256)	.186 (.256)	-.444 ⁺ (.230)	-.444 ⁺ (.230)
величина коалиције	.002 (.044)	.002 (.044)	-0.85* (.036)	-0.85* (.036)
мањинска влада	-.289 (.222)	-.289 (.222)	-.139 (.186)	-.139 (.186)
горњи дом	.011	.011	.017**	.017**

	(.202)	(.202)	(.173)	(.173)
млађи од 15 година	.167	.167	-.529 [†]	-.529 [†]
	(.309)	(.309)	(.283)	(.283)
старији од 65 година	.104	.104	.166	.166
	(.620)	(.620)	(.499)	(.499)
преговори са ЕУ	.255	.255	-.079	-.079
	(.186)	(.186)	(.220)	(.220)
постконфликтно наслеђе	-.329	-.329	.773**	.773**
	(.288)	(.288)	(.267)	(.267)
ниво трансформације			-.033	-.033
			(.074)	(.074)
<hr/>				
R ²	.192	.192	.456	.456
СI	10.899	10.942	11.288	13.359
N	282	282	181	181

Зависна варијабла: годишња стопа раста нивоа јавне потрошње изражена као проценат БДП

Јединица анализе: година

Ref: владе деснице (модел 1 и 3); владе левице (модел 2 и 4); одсуство аранжмана са ММФ; неизборна година; већински, мешовити и пропорционални системи са отвореним листама; већинска влада; одсуство горњег дома; чланство у ЕУ или без статуса кандидата; без постконфликтног наслеђа

Стандардна грешка у загради; [†]p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01

Резултати анализе ефеката на годишњи раст потрошње више су испунили очекивања у моделима 3 и 4, у којима је укључена и контекстуална варијабла нивоа трансформације (иако се показало да она самостално није значајан фактор). Идеолошке варијабле левице и деснице имају статистички значајне коефицијенте, што значи да се стопа раста потрошње на годишњем нивоу мења за пола индексног поена под утицајем ових влада. Пораст стопе незапослености такође има очекивано позитиван предзнак, иако је јачина овог предиктора веома мала. Економске варијабле демонстрирају једнаку везу са зависном варијаблом као у моделима 1 и 2. Поред тога, сет политичких варијабли има значајно другачији ефекат у моделима 3 и 4: у складу са теоријом о политичком буџетском циклусу, идентификован је статистички значајан позитиван коефицијент раста стопе потрошње у изборним годинама, што имплицира повећање буџетских издатака у предизборном периоду. Сматрамо да је управо због стратешког понашања владајућих партија у предизборној години ова веза више изражена. Такође, позитиван предзнак има варијабла горњег дома, иако занемарљиво мале јачине коефицијента. Пропорционални систем са затвореним листама поново је значајан негативан предиктор, у контрасту са државама и годинама у којима је на снази била нека друга варијанта изборног система у

којој самостални чланови парламента имају више аутономије, јачу везу са електоратом и јачи утицај на буџетску алокацију (видети: Бурсаћ, 2017). Најзад, иако је већи број аутора потврђивао хипотезу о позитивном утицају величине коалиције тј. већег броја парламентарних вето играча на раст потрошње, у нашем моделу се та веза показала као супротна, додуше са малом снагом.

Демографске варијабле у корелацији са годишњим кретањем нивоа потрошње не исказују једнаке резултате као у моделима у којима смо испитивали њихов утицај на номинални ниво потрошње. И док удео старије популације наизглед нема утицај, удео млађих показује супротан ефекат од очекиваног: коефицијент има негативан предзнак, што нам показује да са растом удела младих долази до смањења стопе раста јавне потрошње. Резултат највероватније имплицира колинеарност ове варијабле са неком другом варијаблом која је изостављена из модела; а свакако указује да демографска кретања немају значајан утицај на буџетске одлуке на годишњем нивоу, бар не онакав какав је демонстриран при тестирању нивоа потрошње у претходном одељку. Од контекстуалних варијабли, постконфликтно наслеђе се поново показало као најзначајнији позитиван предиктор, са вредношћу коефицијента $B = 0.773$.

6. У КОЈИМ БУЏЕТСКИМ ОБЛАСТИМА ИДЕОЛОГИЈА УТИЧЕ НА ЈАВНУ ПОТРОШЊУ?

Шесто поглавље наше студије посвећено је операционализацији утврђеног модела на структуру јавне потрошње. Након што смо утврдили ефекат идеологије владајућих партија (али и других експланатора) на укупни ниво јавне потрошње, али и на годишњу промену тј. стопу раста укупне потрошње, тестираћемо утицај претпостављених независних варијабли на четири буџетске области које сматрамо карактеристичним областима интереса за левичарске, односно десничарске владе, очекујући да се ефекат идеолошке оријентације испољава различито у овим сегментима – што и јесте посебна хипотеза коју тестирамо. Ради се укупно о четири области: социјалним трансферима, заштити животне средине, образовању и области јавног реда и безбедности. Предмет нашег интересовања је укупно осам зависних варијабли, будући да ћемо за сваку од четири наведене области тестирати утицаје на ниво потрошње (удео у БДП), али и на годишњу стопу раста. Просторни и временски оквир истраживања је исти, мада ће доступност података о појединачним сегментима буџета нужно диктирати нешто мањи број обухваћених опсервација у моделима који следе.

6.1. ОБЛАСТ СОЦИЈАЛНИХ ТРАНСФЕРА

Хипотеза коју тестирамо налаже да у области социјалних трансфера долази до статистички значајног повећања потрошње онда када владу чине партије левице; односно до смањења када је на власти десница. Стога од левице очекујемо коефицијент са позитивним, а од варијабле деснице са негативним предзнаком, и то у обе варијанте тестирања: и када се ради о годишњем нивоу, и када се ради о стопи раста (Eurostat, 2018). Идеолошки утемељену разлику у потрошњи за социјалне издатке имплицира дескриптивна статистика, односно просечан ниво социјалних трансфера и стопе њиховог раста за владе левице и деснице (видети: Табела 6.1). Потрошња у владама левице је на основу овог податка за 1.35% БДП већа него код деснице; а такође, код левице постоји мали раст (0.01%), за разлику од деснице, где налазимо идентичну вредност смањења. На разлику у годишњем нивоу потрошње за социјалне трансфере указују и резултати теста анализе варијансе: $F(2,124.12) = 4.261$, $p = 0.16$; као и пост хок тестови при компарацији

све три групе независне варијабле ($p < 0.05$). Занимљиво је приметити да највећу просечну стопу раста издатака за социјалне трансфере имају владе центра (0.05%). Ипак, када се ради о годишњем кретању, F тест није показао значајне разлике ($p = 0.93$), па је питање какве резултате ће дати регресиони модел и да ли ћемо моћи да установимо разлику у годишњим стопама раста социјалне потрошње између левице, центра и деснице.

Табела 6.1. Просечан ниво социјалних трансфера и просечно годишње кретање нивоа социјалних трансфера по идеологијама

Идеологија владе	Средња вредност нивоа социјалних трансфера (%БДП)	Средња вредност годишњег кретања нивоа трансфера (%БДП)
Левица	14.62	0.01
Центар	13.37	0.05
Десница	13.27	-0.01

6.1.1. Утицаји на ниво социјалних трансфера

Као и у претходном поглављу, али и у сваком следећем тесту, хипотезу ћемо тестирати у четири модела: у прва два ће алтернативно бити укључене варијабле влада левице и деснице; док ће у друга два у постојећем сету бити тестирана и варијабла нивоа трансформације, која због ограничења базе података значајно смањује број обухваћених случајева ($N = 131$). У модел су укључене идентичне варијабле као у тестирањима која су се тичала укупног нивоа јавне потрошње у претходном поглављу, са једном разликом: варијаблу величине коалиције је, због високог индекса колинеарности, заменила варијабла једнопартијске владе, за коју очекујемо супротан ефекат, односно смањење потрошње, управо због мањег броја вето играча. У пракси се показало да ниједна од ове две варијабле нема статистички значајан ефекат на социјални сегмент буџета: чак иако занемаримо високу колинеарност, величина коалиције није статистички значајна; а иста је ситуација и са једнопартијском владом – иако су коефицијенти код ове варијабле усмерени у очекиваном правцу (видети: Табела 6.2).

Партијска идеологија се показала као важан предиктор нивоа социјалних трансфера: у моделима 1 и 2 је то нешто слабије изражено, док се у моделима 3 и 4 налази међу најважнијим предикторима: ниво потрошње варира за 1.6 индексних поена у односу на леву тј. десну владу. Такође, постоји и значајно смањење приметно код влада центра, које у појединим моделима превазилази коефицијент варијабле деснице ($B = -1.834$). Стога можемо потврдити да је хипотеза о идеолошки мотивисаној разлици у исходу социјалне потрошње на основу ових налаза потврђена.

Од осталих варијабли, статистички значајан негативан коефицијент налазимо при расту БДП: једно од потенцијалних објашњења за овај резултат је раст трансфера који су владе усвајале као механизам борбе са погоршаном социоекономском ситуацијом у годинама економске кризе (тј. пада БДП), а што смо забележили у више случајева приликом квалитативне анализе појединачних земаља. Варијабла јавног дуга има позитиван предзнак, иако слабијег коефицијента у сва четири модела, што имплицира да, када се владе задужују, оне често то чине да би задовољиле тражњу у погледу социјалних давања. Варијабла аранжмана са ММФ има очекиван негативан предзнак, али се налази тик изван опсега статистичке значајности.

Табела 6.2. Ефекат идеолошке оријентације (и других предиктора) на ниво социјалних трансфера

	модел 1	модел 2	модел 3	модел 4
(constant)	11.945** (.564)	12.642** (.651)	11.759** (.672)	13.357** (.775)
влада левице	.697 ⁺ (.404)		1.597** (.550)	
влада центра	.344 (.297)	-.353 (.429)	-.237 (.340)	-1.834** (.596)
влада деснице		-.697 ⁺ (.404)		-1.597** (.550)
стопа незапослености	.059 (.038)	.059 (.038)	.027 (.048)	.027 (.048)
раст БДП	-.141** (.035)	-.141** (.035)	-.131** (.033)	-.131** (.033)
јавни дуг	.063** (.007)	.063** (.007)	.073** (.008)	.073** (.008)

аранжман са ММФ	-.394 (.334)	-.394 (.334)	-.760 (.485)	-.760 (.485)
изборна година	-.169 (.264)	-.169 (.264)	-.092 (.295)	-.092 (.295)
ПР са затвореним листама	-2.412** (.473)	-2.412** (.473)	-.677 (.609)	-.677 (.609)
једнопартијска влада	-.211 (1.019)	-.211 (1.019)	-1.554 (.982)	-1.554 (.982)
мањинска влада	-.558 (.357)	-.558 (.357)	.292 (.395)	.292 (.395)
горњи дом	.656* (.309)	.656* (.309)	-.086 (.382)	-.086 (.382)
млађи од 15 година	-.774 (.644)	-.774 (.644)	.050 (.823)	.050 (.823)
старији од 65 година	-3.008** (1.096)	-3.008** (1.096)	-2.361 ⁺ (1.351)	-2.361 ⁺ (1.351)
преговори са ЕУ	-.238 (.328)	-.238 (.328)	-.359 (.636)	-.359 (.636)
постконфликтно наслеђе	1.820** (.586)	1.820** (.586)	-.072 (.833)	-.072 (.833)
ниво трансформације			-.338* (.169)	-.338* (.169)
R ²	.536	.536	.669	.669
CI	13.821	15.514	15.208	16.806
N	216	216	131	131

Зависна варијабла: ниво социјалних трансфера изражен као проценат БДП

Јединица анализе: година

Ref: владе деснице (модел 1 и 3); владе левице (модел 2 и 4); одсуство аранжмана са ММФ; неизборна година; већински, мешовити и пропорционални системи са отвореним листама; влада са више партија; већинска влада; одсуство горњег дома; чланство у ЕУ или без статуса кандидата; без постконфликтног наслеђа

Стандардна грешка у загради; ⁺p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01

Пропорционални систем са затвореним листама се поново показује као значајан експланатор, посебно у моделима 1 и 2, наводећи нас на закључак да се у овом изборном систему захтеви електората за већим нивоом социјалне расподеле могу лакше одбити, будући да је веза између изабраног представника и електората слабија, као и да је утицај парламентарних представника на владу мање изражен. Горњи дом такође игра очекивану улогу вето играча који повећава потрошњу. Док демографска варијабла удела млађих од 15 година није значајна, варијабла старије популације исказује ефекат сличан оном који

смо утврдили у претходном поглављу, те прати утврђену логику негативног предиктора, и то са веома јаком вредношћу коефицијента у сва четири модела ($B = -3.008$; $B = -2.361$). Постконфликтно наслеђе је најзначајнији позитиван предиктор у прва два модела, док се у моделима 3 и 4 то није потврдило: међутим, детаљнијом анализом смо утврдили да је, због смањеног броја опсервација условљеног некомплетношћу база података о социјалним трансферима и нивоу трансформације, који је као варијабла укључен у ове моделе; број случајева у којима је испољено постконфликтно наслеђе значајно смањен, те је овај мали број детектованих случајева и условио умањену предиктивну моћ наведене варијабле. Најзад, ниво трансформације не резултира очекивано – иако смо предвиђали да интеграцију у глобалну економију прати повећање социјалних давања којим се ублажавају ризици на глобализованом тржишту рада (видети: Cameron 1978; Ruggie, 1983), овај резултат се није показао у тестирањима: коефицијент варијабле нивоа трансформације у вези са нивоом социјалних трансфера је негативан.

6.1.2. Утицаји на годишње кретање нивоа социјалних трансфера

Тестирање утицаја на годишњу стопу раста нивоа социјалних трансфера дало је значајне резултате само у погледу економских предиктора. Разлике у партијској идеологији су статистички безначајне (видети: Табела 6.3). Упркос томе што сва четири тестирана модела имају високу експланаторну вредност ($R^2 = 0.541$; $R^2 = 0.713$), идеолошке, политичке, демографске и контекстуалне варијабле немају изражен утицај на годишње промене у кретању нивоа трансфера. Најзначајније позитивно повећање је утврђено у вези са стопом незапослености, те се показало да је пораст социјалних издатака на годишњем нивоу ипак повезан са падом запослености. То је у складу и са везом исказаном у погледу варијабле пада БДП, и то у негативном смислу: у претходном одељку смо изнели објашњење које предвиђа раст трансфера као механизам експанзије социјалне мреже и борбе са сиромаштвом у годинама економске кризе, тј. смањеног или чак негативног раста – а то се у овом тесту и потврдило. Најзад, позитиван ефекат налазимо код варијабле раста БДП у претходној години, што је у складу са утврђеним резултатима тестирања ефеката на стопу раста јавне потрошње у целости (видети: Табела 5.12) – у смислу ових резултата, можемо да тврдимо да се повећање укупног нивоа потрошње

примећено након година економског раста значајним делом очитује у повећању социјалних трансфера.

Табела 6.3. Ефекат идеолошке оријентације (и других предиктора) на годишње кретање нивоа социјалних трансфера

	модел 1	модел 2	модел 3	модел 4
(constant)	0.65 (.160)	.155 (.189)	.192 (.184)	.170 (.260)
влада левице	.090 (.149)		-0.22 (.207)	
влада центра	.162 (.118)	.072 (.163)	.173 (.133)	.196 (.229)
влада деснице		-.090 (.149)		0.22 (.207)
раст стопе незапослености	.153** (.039)	.153** (.039)	.222** (.047)	.222** (.047)
раст БДП	-.130** (.019)	-.130** (.019)	-.132** (.022)	-.132** (.022)
раст БДП претходне године	.095** (.015)	.095** (.015)	101** (.014)	101** (.014)
раст јавног дуга	.017 (.014)	.017 (.014)	-.005 (.018)	-.005 (.018)
аранжман са ММФ	-.114 (.136)	-.114 (.136)	-.079 (.189)	-.079 (.189)
изборна година	.099 (.103)	.099 (.103)	.121 (.115)	.121 (.115)
ПР са затвореним листама	.138 (.190)	.138 (.190)	-.057 (.231)	-.057 (.231)
једнопартијска влада	.091 (.384)	.091 (.384)	.264 (.373)	.264 (.373)
мањинска влада	.154 (.131)	.154 (.131)	.127 (.152)	.127 (.152)
горњи дом	-.041 (.118)	-.041 (.118)	.017 (.145)	.017 (.145)
млађи од 15 година	.042 (.263)	.042 (.263)	-.133 (.347)	-.133 (.347)
старији од 65 година	-.125 (.427)	-.125 (.427)	-.454 (.510)	-.454 (.510)
преговори са ЕУ	-.068	-.068	-.208	-.208

	(.134)	(.134)	(.251)	(.251)
постконфликтно наслеђе	-.199	-.199	-.065	-.065
	(.237)	(.237)	(.293)	(.293)
ниво трансформације			.012	.012
			(.067)	(.067)
R^2	.541	.541	.713	.713
CI	9.529	10.907	9.861	13.724
N	205	205	131	131

Зависна варијабла: годишња стопа раста нивоа социјалних трансфера изражена као проценат БДП

Јединица анализе: година

Ref: владе деснице (модел 1 и 3); владе левице (модел 2 и 4); одсуство аранжмана са ММФ; неизборна година; већински, мешовити и пропорционални системи са отвореним листама; влада са више партија; већинска влада; одсуство горњег дома; чланство у ЕУ или без статуса кандидата; без постконфликтног наслеђа

Стандардна грешка у загради; ⁺p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01

6.2. ОБЛАСТ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Једна од појединачних хипотеза које смо поставили, а које се тичу сегмената јавне потрошње, претпоставља да у области заштите животне средине долази до статистички значајних повећања онда када владу чине партије левице, у контрасту са смањењима када владу чини десница. У складу са овом хипотезом, а слично претходном одељку који се бавио социјалним трансферима, очекиваћемо позитивне коефицијенте зависне варијабле у односу са предиктором влада левице, тј. негативне коефицијенте у вези са предиктором влада деснице. Зависна варијабла је тестирана двоструко, као ниво јавних трошкова за заштиту животне средине изражен као удео у БДП; али и као годишња стопа раста ових трошкова, такође изражена релативно у односу на БДП (Eurostat, 2018). Резултати дескриптивне статистике нису очекивани: по њима разлике у нивоу потрошње постоје, али вредности иду у супротном смеру (видети: Табела 6.4), те је ниво издатака код влада левице нижи – што имплицира да корелација можда више зависи од других, алтернативних фактора. Средње вредности годишње стопе раста трошкова за животну средину такође нису у складу са теоријском претпоставком: по њима, левица смањује издатке, а десница повећава. Тестови анализе варијансе такође не указују на постојање статистички значајне разлике између три идеологије, како у погледу нивоа ($p = 0.912$), тако и у погледу годишњег кретања стопе потрошње ($p = 0.392$).

Табела 6.4. Просечан ниво трошкова за заштиту животне средине и просечно годишње кретање нивоа трошкова за заштиту животне средине по идеологијама

Идеологија владе	Средња вредност	Средња вредност
	потрошње за заштиту животне средине (%БДП)	годишњег кретања нивоа потрошње за заштиту животне средине (%БДП)
Левица	0.4	-0.02
Центар	0.42	-0.001
Десница	0.43	0.02

6.2.1. Утицаји на ниво јавне потрошње за заштиту животне средине

У тестирању ове независне варијабле ћемо такође применити већ објашњена четири модела (у односу на то да ли смо укључили владе левице или деснице, као и варијаблу нивоа трансформације). Такође, у моделима се налази измењен сет варијабли у односу на претходне тестове, пре свега условљен логиком могућих утицаја на специфичан исход као што је екологија: за одређене политичке, економске, па и демографске варијабле (нпр. удео старијих од 65 година) нисмо могли да пронађемо јасну везу са зависном варијаблом тј. да поставимо хипотезу. Други разлог за измењен модел је уопште веома мали број корелација између варијабли потрошње за животну средину и осталих могућих експланаторних варијабли које смо тестирали кроз остала поглавља.

Најважнији налаз је да постављени модел (видети: Табела 6.5) није дао статистички значајне резултате у погледу хипотезе о различитом утицају левице, односно деснице, мада сви коефицијенти имају очекиване предзнаке: чини се да идеолошка усмерења владе у овим категоријама немају утицај на потрошњу за заштиту животне средине. Претпоставили смо да би БДП по глави становника могао да има ефекат, те да покаже разлике у структури потрошње по овом питању између земаља са вишим и нижим стандардом, посебно имајући у виду премису о заинтересованости богатих друштава за постматеријалистичке вредности (видети: Inglehart, 1997). Иако је Инглхартова теза о доминантном социјалном расцепу на линији материјализам – постматеријализам везана искључиво за развијена, постиндустријска друштва (на основу: Спасојевић, 2015:18),

претпоставили смо да би изложеност глобализованим економским и друштвеним утицајима могла да покаже утицај ове варијабле у испитиваном оквиру Централне и Источне Европе. Очекивање се међутим показало неутемељеним: ефекат је готово непостојећи. Од економских експланатора, једини статистички значајан утицај показује ММФ, што је варијабла која је по правилу у директној вези са смањењем потрошње. У пракси, то значи да, када су државе због стенд-бај аранжмана са Међународним монетарним фондом приморане да режу потрошњу, издаци за животну средину очекивано „страдају“, и то у просеку за око 0.15 индексних поена.

Табела 6.5. Ефекат идеолошке оријентације (и других предиктора) на ниво издатака за заштиту животне средине

	модел 1	модел 2	модел 3	модел 4
(constant)	.444** (.102)	.459** (.116)	.524** (.115)	.577** (.145)
влада левице	.015 (.064)		.053 (.085)	
влада центра	.021 (.045)	.007 (.069)	-.084 (.052)	-.137 (.089)
влада деснице		-.015 (.064)		-.053 (.085)
раст БДП	-.005 (.005)	-.005 (.005)	-.003 (.005)	-.003 (.005)
јавни дуг	.000 (.001)	.000 (.001)	.001 (.001)	.001 (.001)
БДП по глави становника	-.000 (.000)	.000 (.000)	-.000* (.000)	-.000* (.000)
аранжман са ММФ	-.152** (.052)	-.152** (.052)	-.130* (.064)	-.130* (.064)
изборна година	-.021 (.042)	-.021 (.042)	-.034 (.048)	-.034 (.048)
величина коалиције	.056** (.021)	.056** (.021)	.100** (.025)	.100** (.025)
млађи од 15 година	.293* (.127)	.293* (.127)	.331* (.157)	.331* (.157)
преговори са ЕУ	-.011 (.053)	-.011 (.053)	-.055 (.082)	-.055 (.082)
постконфликтно наслеђе	-.433**	-.433**	-.520**	-.520**

	(.065)	(.065)	(.080)	(.080)
ниво трансформације			-.023	-.023
			(.025)	(.025)
R ²	.362	.362	.468	.468
CI	14.560	16.841	14.528	18.473
N	153	153	100	100

Зависна варијабла: ниво издатака за заштиту животне средине изражен као проценат БДП

Јединица анализе: година

Ref: владе деснице (модел 1 и 3); владе левице (модел 2 и 4); одсуство аранжмана са ММФ; неизборна година; чланство у ЕУ или без статуса кандидата; без постконфликтног наслеђа

Стандардна грешка у загради; [†]p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01

Величина коалиције је једини политички фактор утицаја који се показао статистички значајним: у сва четири модела, долази до повећања издатака за екологију са повећањем броја чланова коалиције. Ова веза може да има два објашњења: или се ради о класичном ефекту теорије вето играча по којој више учесника у доношењу одлуке о алокацији буџета нужно повећава потрошњу (мада се та корелација није показала у тестовима којима смо испитивали утицај ове варијабле на укупни ниво јавне потрошње у поглављу 5); или се једноставно ради о томе да са повећањем броја чланица коалиције расте и шанса да је у њен састав укључена нека од партија посебно заинтересованих за питања животне средине. Како појединачне идеолошке категорије, укључујући и зелене партије, нису предмет нашег интересовања, ову везу нећемо испитивати даље.

Демографска варијабла удела млађих од 15 година у укупној популацији такође има позитиван ефекат. У том смислу, посредно можемо да претпоставимо да повећан удео популације млађе од 15 година значи и уопштено већи удео млађих у бирачком телу, те већи притисак на владе у погледу бављења животном средином. Наиме, Инглхарт је у свом истраживању утврдио да се фундаментална промена вредности у једном друштву дешава онда када млађе групе популације замењују старије у уделу одраслих у једном друштву, те да наклоност ка материјалистичким вредностима код млађих опада на уштрб раста постматеријалистичких, у које спада и еколошка свест (видети: Inglehart, 1997:133-137). У том контексту објашњавамо и позитиван ефекат удела млађе популације.

Најзад, у сва четири модела долази до значајног смањења јавне потрошње, за око пола индексног поена, у опсервацијама у којима је забележено наслеђе оружаног конфликта. И за овај феномен нудимо два комплементарна објашњења: или у

постконфликтним друштвима доминирају друге теме, те се одлучиоци уопште не баве животном средином; или су средства која у другим државама делом одлазе на екологију, у послератним друштвима алоцирана на области санирања последица сукоба. Иако смо претпоставили да ће варијабла преговора са ЕУ да има значајан позитиван утицај на повећање трошкова за животну средину, очекујући да ће прилагођавање европским стандардима у овој области представљати значајан издатак (на основу: Sciberras, 2002), ипак нисмо успели да утврдимо постојање значајних разлика између земаља чланица, кандидата и нечланица. Разлог за такав исход је јасан ако погледамо панел података којим располажемо: наиме, чак и уз употребу најпотпуније доступне базе о буџетским издацима за животну средину у овим земљама (Eurostat, 2018), подаци за већину анализираних чланица Европске уније почињу између 1998. и 2001. године, а за неке и касније – дакле када су многе од њих већ започеле преговоре о приступању, те у узорку не постоје референтне године пре ступања у процес европских интеграција, са којима бисмо могли да упоредимо евентуално повећање потрошње условљено преговорима или чланством. У том смислу, можемо да тврдимо да не постоје значајне разлике у издавањима за екологију између земаља чланица и кандидата. На то се надовезује хронични недостатак података у осталим земљама које још увек нису чланице, што је случај за Црну Гору, Албанију, Македонију и Молдавију, а изузетак је само Србија. Стога је јасно да је добијени исход у вези са варијаблом преговора и чланства у ЕУ последица недостатка референтних података, а не стварног постојања или непостојања утицаја преговарачког процеса на повећање потрошње за заштиту животне средине.

6.2.2. Утицаји на годишње кретање нивоа јавне потрошње за заштиту животне средине

Упркос томе што смо у тестирањима која се тичу нивоа потрошње за животну средину у претходном делу успели да утврдимо позитиван утицај варијабли из више категорија (ММФ, величина коалиције, удео млађих од 15 година, постконфликтно наслеђе), тај задатак се показао готово немогућим у погледу зависне варијабле годишње стопе раста потрошње за заштиту околине. Ниједна од десетина тестираних варијабли којима смо располагали у нашем хипотетичком оквиру није показала статистички значајну корелацију са овом зависном варијаблом. Такође, експланаторна моћ сваког модела

израђеног на основу принципа из претходних поглавља је била изузетно ниска – у најбољем од њих, проценат објашњене варијансе износио је $R^2 = 0.154$, али ни у њему, ниједна од тестираних идеолошких, политичких, економских, демографских или контекстуалних варијабли није демонстрирала статистички значајну везу са предметом студије. Из тих разлога, појединачне исходе ових модела нећемо пријављивати. Уместо тога, можемо констатовати да на конкретне годишње одлуке влада о повећању или смањењу стопе издатака за животну средину очигледно више утичу фактори који се налазе ван претпостављеног оквира наше студије: нпр. неколико аутора је доказивало да је жеља влада да се баве политикама из ове области значајно зависна од трендова у јавном мњењу, те да ће се политичари одлучити на буџетску алокацију у правцу зелених политика онда када постоји јак притисак јавног мњења за тако нешто (видети: Mitchell, 1990; Regens and Elliott, 1992). Будући да нисмо идентификовали никакву везу годишњег кретања еколошких издатака са посредним предикторима социоекономског статуса који би потенцијално указали на постојање таквог друштвеног притиска (као што је виши БДП по глави становника или већи удео млађе популације), констатујемо да овакав утицај јавног мњења вероватно расте у раздобљима када теме животне средине добијају на актуелности, рецимо због акутних догађаја као што су еколошке несреће или катастрофе. Како нисмо предвидели начин испитивања те претпоставке у нашој студији, морамо закључити да ниједна од понуђених варијабли нема значајан утицај на годишње кретање нивоа еколошких издатака, те да у потпуности одбацујемо постављену хипотезу о утицају партијске идеологије, будући да нисмо успели да утврдимо ефекат владајућих партија ни на једну од две независне варијабле које су се тичале буџета за животну средину.

6.3. ОБЛАСТ ОБРАЗОВАЊА

Десета појединачна хипотеза наше студије претпоставља да у буџетској области образовања долази до статистички значајног повећања потрошње онда када владу чине партије левице; односно до смањења када владу чине партије деснице. Слично као и у претходна два испитивана буџетска сегмента, основна претпоставка је да левица више тежи прерасподели којом би се ублажиле друштвене неједнакости, те да је експанзија образовања један од битних аспеката у коме се ова тежња настоји остварити – то важи чак и за тзв. нову левицу, односно странке трећег пута, узевши у обзир њихову прокламовану

посвећеност једнакости шанси (уместо једнакости исхода класичне левике), при чему се на образовање гледа као на један од темеља социјалног капитала праведнијег друштва у (новој) левичарској концепцији. Са друге стране, поред тенденције ка општем смањењу потрошње која нужно захвата и издвајања за образовање; код деснице можемо приметити тенденцију остављања ове области снагама тржишта, у контексту идеолошког залагања за смањење државно управљане редистрибуције (на основу: Jungblut, 2014:6-11). Стога од предиктора левике у нашим моделима очекујемо позитивне коефицијенте у вези са обе зависне варијабле, док код деснице очекујемо негативне вредности коефицијената. Зависна варијабла је, као и у претходним случајевима, тестирана двоструко: као годишњи ниво буџетских издатака за образовање изражен као проценат БДП; и као годишња стопа раста нивоа ових издатака (World Bank, 2018). Донекле очекиване вредности утицаја левике и деснице видимо приликом дескриптивног прегледа зависне варијабле (видети: Табела 6.6): ниво трошкова за образовање влада деснице је у просеку за 0.14% БДП мањи него код левике. Занимљив налаз у овом контексту су владе центра, код којих је просечна потрошња још мања. Вредности F теста такође потврђују уочено: $F(2,163.93) = 5.127$, $p = 0.007$; као и пост хок тестирања која су приказала разлике између све три идеологије ($p < 0.05$). Што се тиче средњих вредности годишњег стопа раста, и оне су очекиване: левика демонстрира раст, а десница смањење трошкова. Са друге стране, тест анализе варијансе не сматра ове разлике статистички значајним ($p = 0.123$).

Табела 6.6. Просечан ниво трошкова за образовање и просечно годишње кретање трошкова за образовање по идеологијама

Идеологија владе	Средња вредност	
	издатака за образовање (%БДП)	издатака за образовање годишњег кретања (%БДП)
Левика	5	0.11
Центар	4.41	0.01
Десница	4.86	-0.06

Највећу позитивну предиктивну вредност у сету алтернативних варијабли очекујемо од демографских, будући да претпостављамо да повећање удела млађе популације као директних корисника образовног система води већим трошковима. Од економских варијабли, тестираћемо и ефекат нивоа БДП по глави становника, јер очекујемо да су у друштвима са вишим стандардом улагања у образовање већа. Од осталих варијабли (економских, политичких и контекстуалних) очекујемо сличне предиктивне вредности као у претходним моделима.

6.3.1. Утицаји на ниво јавне потрошње за образовање

Тестирање у четири прихваћена модела дало је претпостављене резултате који се тичу ефекта левице и деснице на издатке за буџетски сегмент образовања (видети: Табела 6.7). У оба укључена модела, владе левице демонстрирају статистички значајан позитиван коефицијент који се креће око вредности 0.5 ($B = 0.413$; $B = 0.610$); док десница даје исте вредности, али у супротном, негативном смеру. Занимљив налаз је и то што владе центра демонстрирају негативан коефицијент у сва четири модела, који је чак и виши него код варијабле деснице, што имплицира да су владе центра значајнији предиктор смањења у контексту сегмента образовања. Варијабле раста БДП и јавног дуга такође резултирају донекле очекиваним негативним предзнацима, будући да се овде реплицирао резултат из претходних тестова. Међутим, коефицијенти ових вредности, а самим тим и њихова предиктивна моћ, остају релативно ниски. БДП по глави становника се показао као безначајан: нисмо успели да утврдимо постојање разлика у потрошњи између опсервација са нижим и вишим нивоима БДП пер capita. Претпоставке о повећању јавног улагања у образовање са економским растом и уопште растом стандарда стога нису одрживе у испитиваном оквиру транзиционе Централне и Источне Европе. Коефицијент варијабле ММФ има очекиван негативан предзнак, што имплицира резове у образовним буџетима за време стэнд-бај аранжмана, с тим што у моделима 3 и 4 ова варијабла исказује много већу вредност коефицијента ($B = -.611$), али и виши ниво статистичке значајности.

Табела 6.7. Ефекат идеолошке оријентације (и других предиктора) на ниво издатака за образовање

	модел 1	модел 2	модел 3	модел 4
--	---------	---------	---------	---------

(constant)	5.530**	5.943**	5.837**	6.448**
	(.355)	(.398)	(.398)	(.505)
влада левице	.413*		.610*	
	(.194)		(.258)	
влада центра	-.385*	-.797**	-.297	-.907**
	(.177)	(.199)	(.197)	(.269)
влада деснице		-.413*		-.610*
		(.194)		(.258)
раст БДП	-.035 ⁺	-.035 ⁺	-.030	-.030
	(.019)	(.019)	(.019)	(.019)
јавни дуг	-.016**	-.016**	-.008 ⁺	-.008 ⁺
	(.004)	(.004)	(.005)	(.005)
БДП по глави становника	-.000	-.000	-.000 ⁺	-.000 ⁺
	(.000)	(.000)	(.000)	(.000)
аранжман са ММФ	-.207	-.207	-.611*	-.611*
	(.186)	(.186)	(.261)	(.261)
изборна година	-.117	-.117	-.062	-.062
	(.152)	(.152)	(.171)	(.171)
ПР са затвореним листама	-.364	-.364	-.803*	-.803*
	(.275)	(.275)	(.340)	(.340)
млађи од 15 година	.043	.043	.339	.339
	(.391)	(.391)	(.464)	(.464)
постконфликтно наслеђе	1.548**	1.548**	1.609**	1.609**
	(.291)	(.291)	(.348)	(.348)
ниво трансформације			.373**	.373**
			(.102)	(.102)
R ²	.265	.265	.485	.485
СI	13.664	14.752	13.978	16.666
N	212	212	122	122

Зависна варијабла: ниво издатака за образовање изражен као проценат БДП

Јединица анализе: година

Ref: владе деснице (модел 1 и 3); владе левице (модел 2 и 4); одсуство аранжмана са ММФ; неизборна година; већински, мешовити и пропорционални системи са отвореним листама; без постконфликтног наслеђа

Стандардна грешка у загради; ⁺p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01

Од тестираних и последично у модел укључених политичких фактора, једини који демонстрира предиктивну вредност јесте изборни систем: негативан ефекат налазимо код варијабле пропорционалног система са затвореним листама, што прати логику утврђену и у претходним одељцима – затворене листе редукују број унутарпартијских вето играча који могу да утичу на алокацију буџета. Са друге стране, изненадила нас је слаба

корелација између демографских фактора и зависне варијабле, будући да смо очекивали знатно већу предиктивну моћ удела млађих од 15 година у популацији, јер се природно ради о директним корисницима образовног система. Иако у сва четири модела налазимо позитиван предзнак коефицијента који се тиче утицаја удела млађих на образовне издатке, те разлике ни у једном случају нису статистички значајне ($p > 0.1$). Као главни предиктор буџетске потрошње у сегменту образовања се уствари показала контекстуална варијабла постконфликтног наслеђа. Разлике између земаља у смислу тога да ли је током транзиције дошло до оружаног сукоба демонстрирају статистички значајан ефекат на потрошњу за образовање: и то за преко 1.5 индексних поена у сва четири тестирана модела. Захтеви које наслеђе сукоба ставља пред образовни систем очигледно представљају значајно буџетско оптерећење. Било би свакако занимљиво испитати шта тачно изискује такав раст у потрошњи: да ли се ради о обнови школских капацитета, интеграцији угрожених група, посебним школским програмима, или неком другом фактору који условљава повећане трошкове. Најзад, ниво трансформације такође даје позитиван коефицијент ($B = 0.373$), што значи да буџетска издвајања за образовање расту са већом демократизацијом и отвореношћу земље.

6.3.2. Утицаји на годишње кретање нивоа јавне потрошње за образовање

Експланаторна вредност модела (видети: Табела 6.8) којим смо тестирали разлике у годишњим променама буџета за образовање је нешто нижа него у претходним одељцима ($R^2 = 0.194$; $R^2 = 0.296$). Претпостављамо да на комплексан систем као што је образовни утиче низ фактора изван нашег претпостављеног сета изабраних идеолошких, политичких, економских, демографских и транзиционих тј. контекстуалних варијабли. И поред тога, у оваквим моделима умањене предиктивне моћи наишли смо на статистички значајну разлику у потрошњи између левице (позитиван коефицијент) и деснице (негативан). Утврђена разлика демонстрира повећање стопе раста трошкова за образовање које су део политика левих влада, односно смањивање ових стопа у току десних администрација. Владе центра су дале очекиване резултате у погледу ове зависне варијабле: годишња стопа потрошње у случају коалиција центра налази се на нивоу мањем од левице, а већем од деснице. Од осталих варијабли, значајно је издвојити ефекат раста БДП из претходне године: овај предиктор је већ неколико пута потврдио да има позитиван утицај на

различите сегменте потрошње у контексту повећања издатака након позитивних стопа раста у претходној фискалној години. Са изузетком економских, остале алтернативне варијабле немају статистички значајну предиктивну вредност. Ипак, значајно је што смо утврдили постојање идеолошки мотивисаних разлика у потрошњи и у овом сегменту, те смо тиме потврдили појединачну хипотезу која се тиче буџета за образовање.

Табела 6.8. Ефекат идеолошке оријентације (и других предиктора) на годишње кретање нивоа издатака за образовање

	модел 1	модел 2	модел 3	модел 4
(constant)	-.001 (.148)	.224** (.155)	-.059 (.181)	.136** (.221)
влада левице	.226** (.079)		.195 ⁺ (.111)	
влада центра	.121 (.077)	-.105 (.082)	.166 ⁺ (.089)	-.028 (.115)
влада деснице		-.226** (.079)		-.195 ⁺ (.111)
раст БДП	-.039** (.009)	-.039** (.009)	-.054** (.011)	-.054** (.011)
раст БДП претходне године	.029** (.008)	.029** (.008)	.027** (.009)	.027** (.009)
раст јавног дуга	-.006 (.005)	-.006 (.005)	-.025* (.012)	-.025* (.012)
БДП по глави становника	-.000 (.000)	-.000 (.000)	.000 (.000)	.000 (.000)
аранжман са ММФ	-.088 (.082)	-.088 (.082)	-.078 (.119)	-.078 (.119)
изборна година	.033 (.065)	.033 (.065)	.061 (.079)	.061 (.079)
ПР са затвореним листама	-.036 (.143)	-.036 (.143)	.056 (.173)	.056 (.173)
млађи од 15 година	-.006 (.180)	-.006 (.180)	-.100 (.233)	-.100 (.233)
постконфликтно наслеђе	.093 (.151)	.093 (.151)	-.032 (.177)	-.032 (.177)
ниво трансформације			.019 (.045)	.019 (.045)
R ²	.194	.194	.296	.296

CI	13.527	13.871	14.006	15.948
N	178	178	108	108

Зависна варијабла: годишња стопа раста нивоа издатака за образовање изражена као проценат БДП

Јединица анализе: година

Ref: владе деснице (модел 1 и 3); владе левице (модел 2 и 4); одсуство аранжмана са ММФ; неизборна година; већински, мешовити и пропорционални системи са отвореним листама; без постконфликтног наслеђа

Стандардна грешка у загради; ⁺p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01

6.4. ОБЛАСТ ЈАВНОГ РЕДА И БЕЗБЕДНОСТИ

Последња тврдња из хипотетичког оквира наше студије коју ћемо тестирати сугерише постојање статистички значајног повећања нивоа јавних трошкова за јавни ред и безбедност онда када владу чине партије деснице; у контрасту са смањењем када је на власти левица. Очекивана логика потрошње у овом сегменту је обрнута у поређењу са претходно тестираним буџетским областима, пре свега јер сматрамо да десно оријентисане партије традиционално сматрају питања јавног реда, поретка и безбедности својим ексклузивним доменом (на основу: Стојиљковић, 2011а:134-136), те зато очекујемо повећања потрошње када су странке деснице на власти. Поједини аутори су аргументовали да је ефекат партијског састава владе и њихових идеолошких позиција уствари ефекат који најзначајније обликује потрошњу у овом сегменту (видети: Wenzelburger, 2015). У контексту наше дисертације, такође се ради о идеолошки мотивисаној разлици у јавној потрошњи, која се само испољава различито од претходно тестираних социоекономских исхода.

Варијабла јавног реда и безбедности ће такође бити тестирана двоструко, као годишњи ниво потрошње за овај сегмент у односу на БДП; и као годишња стопа раста потрошње у овом сегменту у односу на БДП (Eurostat, 2018). По дефиницији класификације функција владе Организације за економску сарадњу и развој (енг. *Classification of the functions of government, COFOG*; видети: OECD, 2018), трошкови за јавни ред и безбедност обухватају следеће категорије: полицијске услуге, услуге ватрогасне заштите, судове, затворе, истраживања и развој у вези са јавним редом и безбедношћу и остале неklasификоване трошкове из ове области.

Табела 6.9. Просечан ниво трошкова за јавни ред и безбедност и просечно годишње кретање трошкова за јавни ред и безбедност по идеологијама

Идеологија владе	Средња вредност издатака за јавни ред и безбедност (%БДП)	Средња вредност годишњег кретања издатака за јавни ред и безбедност (%БДП)
Левица	1.96	0.03
Центар	2.25	-0.004
Десница	2.11	-0.02

Дескриптивни преглед за три различите идеолошке позиције даје нам очекиване прелиминарне резултате који се тичу нивоа потрошње: владе деснице форсирају за 0.15% БДП виши ниво издатака у сегменту јавног реда и безбедности од влада левице (видети: Табела 6.9). Парадокс налазимо код влада центра, код којих су просечни издаци у овој области још виши. Тестови указују на постојање значајних разлика у варијанси између три идеолошке категорије: $F(2,144.21) = 8.59$, $p = 0.000$. Пост хок тест такође потврђује значајне разлике између левице и центра ($p < 0.05$), док су разлике у нивоу издатака за јавни ред и безбедност између центра и деснице веома близу статистичкој значајности ($p = 0.65$). Такође, на још један парадокс наилазимо и када погледамо средње вредности годишњег кретања потрошње, где наилазимо на обрнуте трендове: код левице постоји просечна тенденција повећања, а код деснице – смањења. Ове вредности међутим нису исказале статистички значај у тестовима анализе варијансе ($p = 0.455$).

6.4.1. Утицаји на ниво јавне потрошње за јавни ред и безбедност

Тестирање ове независне варијабле смо обавили у само два модела који алтернативно укључују варијабле влада левице и деснице. С обзиром на то да је, за разлику од претходно испитаних буџетских сегмената, доступна база података коришћена за креирање зависне варијабле нивоа потрошње за јавни ред и безбедност (Eurostat, 2018) нешто скромнија, те обухвата податке за мањи број држава и година; укључивање варијабле нивоа трансформације у модел није довело до релативног смањења броја опсервација као што је то био случај са подацима везаним за укупни ниво потрошње, социјалне трансфере, животну средину и образовање. Зато и није било потребе за

различитим моделима, будући да је број испитаних случајева остао једнак ($N = 225$): ниво трансформације као независна варијабла укључен је у тестирање од почетка.

Ефекат основног предиктора је очекиван: код влада деснице наилазимо на вредност 0.24 индексних поена већу него у случају влада левице (видети: Табела 6.10). Претпоставка је да, због различитих идеолошки мотивисаних приоритета у алокацији буџета, левица тежи да средства за јавни ред и безбедност преусмери ка другим сегментима у складу са сопственим преференцијама или преференцијама свог бирачког тела. Владе центра такође показују статистички значајну склоност ка повећању потрошње у овој области, чак у вишим нивоима него владе деснице. Треба нагласити и да је експланаторна моћ овог модела релативно ниска, са процентом објашњене варијансе који износи $R^2 = 0.294$. Очигледно је да на безбедносни сегмент такође утичу бројни други фактори изван нашег претпостављеног модела предиктора који се тичу јавне потрошње.

Табела 6.10. Ефекат идеолошке оријентације (и других предиктора) на ниво издатака за јавни ред и безбедност

	модел 1	модел 2
(constant)	2.112** (.115)	1.872** (.105)
влада левице	-.240** (.069)	
влада центра	.171** (.056)	.411** (.077)
влада деснице		.240** (.069)
стопа незапослености	.030** (.006)	.030** (.006)
раст БДП	.015* (.006)	.015* (.006)
аранжман са ММФ	.083 (.059)	.083 (.059)
изборна година	.008 (.050)	.008 (.050)
ПР са затвореним листама	.050 (.090)	.050 (.090)
величина коалиције	-.071**	-.071**

	(.019)	(.019)
старији од 65 година	-.722**	-.722**
	(.205)	(.205)
постконфликтно наслеђе	-.019	-.019
	(.114)	(.114)
ниво трансформације	.031	.031
	(.031)	(.031)
<hr/>		
R ²	.294	.294
CI	13.640	12.698
N	225	225
<hr/>		

Зависна варијабла: ниво издатака за јавни ред и безбедност изражен као проценат БДП

Јединица анализе: година

Ref: владе деснице (модел 1 и 3); владе левице (модел 2 и 4); одсуство аранжмана са ММФ; неизборна година; већински, мешовити и пропорционални системи са отвореним листама; без постконфликтног наслеђа
Стандардна грешка у загради; [†]p < 0.1, * p < 0.05, ** p < 0.01

Од тестираних алтернативних варијабли, статистичку значајност са позитивним предзнаком има стопа незапослености: претпостављамо да повећање потрошње у овој области може да означава повећање стопе криминалитета, што се може довести у везу са високом незапослености. Ипак, вредност коефицијента те корелације је мала ($B = 0.030$). Раст БДП као варијабла по први пут демонстрира позитивну вредност, тј. не долази до заостатка издвајања за одређени сегмент у односу на раст БДП-а. Овај налаз имплицира да су безбедносне теме приоритетне у погледу увећања буџета. Можда управо због важности теме, аранжман са ММФ нема никакав статистички значајан ефекат: резони у овој области се избегавају због могућих негативних последица по друштво у целини.

Од варијабле постконфликтног наслеђа смо очекивали већи ефекат због проблема који друштва изашла из сукоба могу да имају: од транзиционе правде, преко одржавања реда, до пролиферације наоружања; а који су у директној вези са повећаним захтевима према буџету за ред и безбедност. Међутим, на основу нашег модела можемо рећи да потрошња у овој области очигледно не прати такве захтеве проистекле из постконфликтне ситуације. Ни унутар демографске категорије резултати нису очекивани: удео старије популације има високу вредност коефицијента негативног предзнака, што значи да утиче на смањење нивоа, иако смо можда због традиционално конзервативније оријентације ове популације према питањима безбедности очекивали позитиван ефекат. Од политичких

варијабли, детектовали смо само утицај величине коалиције, и то са неочекиваним, негативним предзнаком.

6.4.2. Утицаји на годишње кретање нивоа јавне потрошње за јавни ред и безбедност

Приликом испитивања ефеката на годишње кретање нивоа потрошње у сегменту реда и безбедности, наишли смо на исте проблеме као и у одељку који се бавио годишњим стопама раста издвајања за животну средину: наиме, од тестираног сета више десетина варијабли из пет групација (идеолошке, економске, политичке, демографске и контекстуалне), ниједна није показала статистички значајну везу са наведеном зависном варијаблом. Најбољи формиран модел имао је изузетно ниску предиктивну моћ ($R^2 = 0.93$), али ниједна варијабла није показала приближно статистички значајну вредност ($p > 0.1$). Очигледно је да постоји утицај бројних других фактора изван нашег модела на зависну варијаблу, што је донекле и логично када погледамо шта је чини (трошкови за судове, полицију, ватрогасне службе, затворе итд.) и шта би све могло да утиче на одлуке о варијацијама издатака за тај сегмент на годишњем нивоу. Наше експланаторне варијабле креиране у сврху тестирања општег нивоа потрошње, а затим примењене на појединачне сегменте, очигледно се нису показале подесним за ову област; у контрасту са облашћу социјалних трансфера чији је ниво очигледно великим делом условљен тестираним варијаблама, где се наш сет предиктора показао као добар. Слично је и за сегментом образовања, док је приликом тестирања зависне варијабле трошкова за животну средину настао сличан проблем као у овом одељку: док је ниво потрошње објашњен, испитивање ефеката на годишње варијације у стопи раста потрошње у ове две области очигледно захтевају неко ново истраживање са проширеним сетом предиктора скројеним конкретно за потребе објашњења зависне варијабле. Због свега наведеног, не пријављујемо појединачне исходе ових модела. Постављену хипотезу о утицају партијске идеологија на потрошњу за јавни ред и безбедност стога смо само делимично утврдили, будући да постоји статистички значајан ефекат на ниво издатака у овој области, тестиран у претходном одељку; док идеолошку разлику између левице и деснице у погледу кретања годишњих стопа потрошње нисмо успели да идентификујемо.

Ово поглавље наше студије било је посвећено емпиријској провери разлике у ефектима који партијске идеологије могу да имају на композицију националних буџета. На тај начин смо испитивали постојаност треће посебне хипотезе наше дисертације (Х3), која претпоставља да се утицај идеолошке оријентације владајућих партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама различито испољава у одређеним областима националних буџета. На основу резултата спроведених тестова, можемо закључити да је хипотеза само делимично потврђена: наиме, разлика се заиста испољава, али не систематски у свим сегментима потрошње. Трећу посебну хипотезу смо разложили у четири појединачне, које се односе на посебне сегменте буџета од интереса за нашу студију. Појединачна хипотеза (ПХ8) за област социјалних трансфера претпоставља повећање потрошње за време влада левице, односно смањење током мандата деснице. Иако је веза идеологије и нивоа потрошње за социјална давања јаче изражена; у моделима којима смо тестирали утицај на кретање годишње стопе раста потрошње нисмо успели да пронађемо статистички значајан ефекат идеолошке оријентације: у том сегменту доминира утицај стопе незапослености и кретања БДП. Стога је ова хипотеза само једним делом потврђена. Слични резултати се реплицирају и на област јавног реда и безбедности, где је експланаторна моћ примењених модела за тестирање појединачне хипотезе (ПХ11) нешто нижа. У моделима којима смо тестирали ефекте на ниво потрошње за ред и безбедност, дошли смо до очекиваних налаза везаних за позитиван утицај деснице на потрошњу. У сегменту образовања појединачна хипотеза (ПХ10) је потврђена у односу на обе зависне варијабле: ниво потрошње и годишње кретање. Најзад, појединачну хипотезу (ПХ9) о утицају идеологије на потрошњу у области заштите животне средине у потпуности одбацујемо: тестирањем нисмо успели да утврдимо статистички значајне ефекте главног предиктора ни у једном постављеном моделу. У овој области је очигледно јачи утицај других експланаторних фактора. Генерално, у свим моделима везаним за сегменте потрошње се види јак утицај алтернативних варијабли, што значи да ће ниво и кретање трошкова у тим областима зависити од низа различитих фактора, а не искључиво од идеолошке припадности владајућих странака – чак и у моделима у којима је идентификован јачи утицај идеологије. Да закључимо, хипотеза о идеолошким разликама које се испољавају у сегментима буџета потврђена је у областима образовања, као и делом у областима социјалних трансфера, те јавног реда и безбедности; док је оповргнута у

области заштите животне средине, те су резултати у том смислу недовољно убедљиви: утицај партијске идеологије унутар структуре буџета постоји, али се он не испољава једнако и систематски.

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У претходних шест поглавља анализирали смо и испитивали ефекте које идеологија владајућих политичких партија и коалиција може имати на ниво, промене и структуру јавне потрошње у бившим социјалистичким државама Централне и Источне Европе. Уводна поглавља су посвећена представљању истраживачког проблема који је стављен у контекст промена у социјалистичком блоку – демократизације политичких система, либерализације економија, отварања према свету, а у оквиру којих се дешава формирање и идеолошко позиционирање нових политичких партија. Занимало нас је да ли се партијска конкуренција у окружењу нових демократија такође може посматрати у бинарном просторном систему леве и десне стране, пре свега на основу социоекономских исхода партија које заступају различите позиције на идеолошкој оси. Јавна потрошња је изабрана као јасан показатељ ових исхода, пошто се ради о варијабли која директно одражава логику, погледе на свет, али и разлику две идеолошке позиције. Приликом анализе научне литературе која се бавила утврђивањем корелације између идеологије и потрошње, примећена је велика несагласност у обиму и налазима између студија које су се бавиле развијеним демократијама; и оних које су за предмет истраживања имале транзиционе земље. И док је ефекат леве, односно десне, на разлике у јавној потрошњи у западним демократијама емпиријски потврђен у више истраживања; за бивше социјалистичке државе то није случај – ради се тек о неколико студија које су испитивале појединачне аспекте ове корелације. Управо због тога смо одлучили да наше истраживање буде широког обима: прикупили смо панел податке за период од пада Берлинског зида до данас, за шеснаест држава Централне и Источне Европе које могу бити сматране парламентарним демократијама, како бисмо у њима упоредили ефекте партијске идеологије на јавну потрошњу, те испитали да ли се хипотеза о позитивном утицају леве (и негативном десне) на буџетске издатке може пренети и на нови оквир транзиционих европских држава; или су комплексни процеси опште трансформације државе, економије и друштва другачије деловали на идеолошко позиционирање унутар њихових партијских система, пре свега на социоекономске исходе. Централно истраживачко питање наше студије је зато гласило: Да ли, и у којој мери, идеолошке

оријентације политичких партија које чине владу утичу на ниво јавне потрошње у бившим социјалистичким државама?

Треће поглавље студије посвећено је концепту политичке идеологије: генези, класификацији и нарочито дихотомији левнице и деснице, те аргументацији за њену примену у нашем истраживању. Већина студија које смо консултовали приликом постављања хипотетичког оквира о односу потрошње и идеологије, користило је управо идеолошку поделу на једнодимензионалној просторној оси: између левнице, деснице и евентуално центра. Други део поглавља односи се на преглед метода за одређивање партијске идеологије у политиколошким истраживањима, као и њихових предности и мана, нарочито са аспекта потреба студије. Ради се о веома битном аспекту за наше истраживање, пошто на тај начин утврђујемо зависну варијаблу чије ефекте на јавну потрошњу треба да испитамо. Литература препознаје укупно седам најчешће коришћених метода: одређивање идеологије према називу партије; на основу припадности наднационалним партијским федерацијама; на основу анализе програма; анализе деловања; анкете са бирачима; анкете са политичарима; и експертске анкете. Управо последње наведени метод смо користили у истраживању. Експертска анкета представља сумирање мишљења идентификованих стручњака, који су у позицији да дају информисане судове о некој теми. Још раније, овај метод је употребљаван за одређивање страначких идеологија, управо због различитих мањкавости претходно размотрених модела – најчешће њихове непрецизности или неприлагођености за примену у студији овог типа. Предности експертске анкете су бројне: њихов резултат је експертски консензус који представља сумаризацију знања десетина стручњака; експерти комбинују различите изворе знања да би формирали мишљење, а могу и да процене одређене параметре које друге методе не могу да квантификују; за њих важи претпоставка академске објективности, те су мање склони пристрасним судовима; а примена скора, односно средње вредности добијене статистичком агрегацијом експертских судова је веома једноставна за употребу у сврху компаративне или статистичке анализе, уз прост механизам за идентификацију грешке, тј. могућег субјективног одступања од консензуса. Најзад, важан фактор у избору овог метода је био техничке природе: једноставност приступа, где се анкете дистрибуирају идентификованим експертима електронским путем,

те се на тај начин превазилазе препреке материјалне, временске и организационе природе обично повезане са истраживањима јавног мњења.

Експертска анкета за потребе наше студије је спроведена током јуна и јула 2017. године. Укључено је 1078 идентификованих експерата – стручњака за партијске системе шеснаест земаља из узорка (од тога 941 стручњак из академске заједнице), којима је послат одговарајући упитник у складу са земљом њихове експертизе. По затварању анкете, прикупљена су 273 одговора тј. попуњена упитника, што представља одзив нешто већи од 25 процената – та бројка је очекивана и у складу са референтним истраживањима сличне тематике. Што је још важније, просечан број прикупљених анкета – мишљења експерата по земљи износи 17, што је такође изнад прихваћене праксе у погледу довољног броја упитника. Обимно четврто поглавље се односи на преглед идеолошких позиција партија и коалиција утврђених у експертском скору за све владе шеснаест земаља у узорку. У табеларном приказу, дате су информације о владама: премијер, године мандата, странке учеснице, њихова оцењена позиција на идеолошкој скали од 0 (екстремна левица) до 10 (екстремна десница), њихова релативна снага у парламенту помоћу које смо на основу принципа Гамсоновог закона пропорционалности израчунали скор целокупне владајуће већине и приказали га у идентичном позиционирању на скали левица – десница. Овај преглед су пратила објашњења за сваку од 206 влада у узорку: у форми студије случаја осврнули смо се на састав владе, специфичне околности, али и на конкретне ефекте на јавну потрошњу у току мандата, те већ тада навели на одређене резултате испитивања генералне хипотезе.

Анализа партијских система транзиционих држава је показала да идеолошко поље карактерише закривљеност ка десници, будући да је значајно већи број влада програмски припадао тој страни спектра. Простор левике се, са друге стране, налази у својеврсном сужавању: велики број странака левике је, посебно након првог периода транзиције током деведесетих, значајно померио своју идеолошку позицију и сада се налази у (левом) центру, или партиципира у идеолошки хетерогенијим владама које можемо класификовати као владе центра. Ово перципирано напуштање позиција традиционалне левике условљено је прихватањем тржишног консензуса од стране номинално социјалдемократских или чак социјалистичких странака, слично процесу којим су се у

деценији пре тога трансформисале странке идеологије трећег пута у западним демократијама. Међутим, идеолошко померање, у комбинацији са немогућношћу проналажења одрживих или популарних одговора на нове кризне изазове након 2008. године, негативно је утицало на могућност партија левнице или левог центра да одрже високу подршку бирача и формирају владе у државама Централне и Источне Европе у последњој деценији, те се њихов утицај свео на тек неколико влада, уз доминацију кабинета који су идеолошки припадали десници у овом периоду. У целости, овај сегмент нашег истраживања иначе сматрамо важном додатном вредношћу: израдили смо индекс идеолошке класификације владајућих странака и коалиција бивших социјалистичких држава од почетка транзиције па до данас, на основу обимне и свеобухватне експертске анкете. Постојање оваквог индекса може бити од користи истраживачим повезаних тема у будућности – како у погледу социоекономских резултата различитих идеологија, тако и у проучавању коалиционе динамике и динамике партијских система уопште, али и ефеката који различите идеологије могу да имају на исходе у другим областима од научног интереса.

У петом и шестом поглављу смо квантитативно тестирали постављени хипотетички оквир: генералну хипотезу (ГХ1) која претпоставља да идеологија владајућих партија има најзначајнији утицај на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама, разложену на три посебне и низ појединачних хипотеза. Емпиријска анализа је заснована на агрегатним подацима о идеолошкој оријентацији влада и јавној потрошњи у 373 опсервације. Предмет наше анализе у том смислу су појединачне календарске године (у највећем броју случајева преклопљене са фискалним годинама) у шеснаест држава узорка. И док смо у петом поглављу тестирали хипотезе које се односе на утицај левнице, центра и деснице на генералну потрошњу, као и алтернативне хипотезе о утицају осталих могућих експланатора – што је у складу са прихваћеном идеационом парадигмом истраживања; у шестом поглављу смо утврђене моделе примењивали на четири различита сегмента буџета карактеристична за странке левнице или деснице, у циљу тестирања треће посебне хипотезе (Х3), по којој се утицај владајућих идеологија различито испољава у одређеним областима националних буџета. У оба поглавља, издвојили смо два подтипа зависне варијабле: годишњи ниво, приказан као удео потрошње (или неког од сегмената) у бруто домаћем производу; и стопу раста, приказану као годишњу промену (позитивну или негативну)

удела потрошње (или неког од сегмената) у БДП у односу на претходну годину. За потребе модела, формирали смо пет група предиктора, тј. независних варијабли, на основу претходних тестирања снаге биваријантних корелација: економске, које се односе на ефекте незапослености, кретања БДП, јавног дуга, аранжмана са ММФ; затим политичке, које се пре свега односе на карактеристике изборног система, број veto играча, фактор мањинске владе и ефекат изборног буџетског циклуса на раст потрошње; демографске – удео популација млађих од 15 и старијих од 65 година у укупном становништву; и контекстуалне, варијабле које се односе на специфичности транзиције у Централној и Источној Европи: збирна варијабла ниво трансформације, процес придруживања Европској унији и постојање наслеђа оружаног конфликта током транзиције. Наравно, главни предиктор је идеолошки, који се односи на ефекат влада левице, деснице или центра – формиран на основу резултата експертске анкете.

Након квантитативних тестова које смо спровели, можемо рећи да је ефекат идеолошке оријентације владајућих партија на ниво генералне јавне потрошње статистички значајан, али се, супротно нашим очекивањима, не ради о главном предиктору. Поред утврђеног вишег нивоа потрошње који постоји за време мандата левице, односно нижих нивоа током десних влада, чиме смо емпиријски потврдили прву и другу појединачну хипотезу нашег истраживања (ПХ1 и ПХ2), налази у погледу идеолошког центра су хетерогени – наиме, претпоставили смо да је утицај ове варијабле непредвидив и то се углавном показало. Утицај влада центра јесте мање конзистентан, будући да су оне, у зависности од модела, резултирале и вишим и нижим нивоима потрошње, те је овакав налаз у складу са трећом појединачном хипотезом (ПХ3). Ипак, тамо где се показала статистички значајном, варијабла центра обично има негативан предзнак, што имплицира да су ове странке сличне десници у погледу ефеката на фискалну политику. У ранијој анализи смо видели да идеолошки центар у транзиционим државама у значајном делу чине некадашње умерене леве партије које су перципирано напустиле своје традиционалне позиције прихватајући глобално доминантни социоекономски модел: резултати наше студије имплицирају да је ово идеолошко померање потврђено и у погледу економских исхода, будући да ефекти тих влада сличне онима које производи десница. Слични резултати у погледу идеолошких варијабли су се реплицирали на тестовима којима смо испитивали годишње кретање нивоа потрошње. У

том смислу, можемо сматрати да смо потврдили прву посебну хипотезу (X1), којом смо претпоставили да јавна потрошња у бившим социјалистичким државама стоји у статистички значајној корелацији са идеолошком оријентацијом владајућих партија.

Ипак, приликом укључивања алтернативних објашњења у модел, показало се да ниво потрошње у бившим социјалистичким земљама зависи од низа фактора, те да су утицаји политичких, контекстуалних и демографских варијабли израженији од идеолошких, за које се испоставило да чине тек споредни предиктор. Наравно, треба нагласити да је најважнији предиктор нивоа потрошње уствари наслеђени ниво из претходне године; међутим наша регресиона анализа није укључила ову варијаблу, из простог разлога што је изузетно висок ниво колинеарности са предиктантном онемогућавао формирање било каквог модела. У том смислу, наше објашњење годишњег нивоа потрошње се односи на ефекте које нису изазвани путном зависношћу. То је један од разлога тестирања и друге зависне варијабле, односно годишње стопе промене нивоа потрошње. Предиктивна моћ осталих варијабли из економске групе није велика, мада коефицијенти фактора попут стопе незапослености, ММФ и раста БДП имају очекиване предзнаке.

Посебно важан ефекат демонстрирала је варијабла пропорционалног изборног система са затвореним листама – чини се да ови системи утичу негативно на потрошњу кроз смањење броја актера у буџетском процесу. Такође, постоји значајан негативан ефекат варијабле мањинске владе – неколико анализираних студија из ранијег периода дошло је до подељених резултата по овом питању. Поред тога, иако је већи број аутора потврђивао тезу о расту потрошње који прати повећање удела популације старије од 65 година, налаз наше студије је супротан: ова демографска варијабла стоји у негативној корелацији са нивоом потрошње; у контрасту са варијаблом удела млађих од 15 година, која је дала очекиване снажне позитивне коефицијенте, тј. приказала очекиван утицај на више нивое јавне потрошње. Такође, све тестиране контекстуалне варијабле имају имају позитиван ефекат: потрошња расте у току преговора о уласку у Европску унију, претпостављено због трошкова који прате прилагођавање законодавства; а позитиван резултат имају и виши нивои трансформације. У том смислу, постоји могућност да владајуће партије, без обзира на идеолошку припадност, прихватају одређени униформни

модел јавних трошкова како њихове земље постају више интегрисане у глобалне економске и политичке токове, те су можда из тог разлога ови експланаторни фактори добили на значају. Ипак, као главни предиктор у целом моделу показао се фактор постконфликтног наслеђа – у државама које имају заоставштину оружаног сукоба током транзиције, јавна потрошња се налази на потврђено вишем нивоу осталих земаља које су кроз транзицију прошле релативно мирно. Утицаји послератне обнове и решавања хуманитарних проблема очигледно играју важну улогу по питању повећаних јавних трошкова. До сличних налаза смо дошли и приликом тестирања ефеката модела на варијаблу годишњег кретања нивоа потрошње. Иако је број статистички значајних експланатора том приликом смањен, постконфликтно наслеђе поново има највећу предиктивну вредност. Идеолошка оријентација игра нешто мању улогу, са очекиваним утицајем левице на раст, а деснице (и донекле центра) на смањење; док су остале значајне варијабле везане за кретање БДП у текућој и претходној години.

Шта овакви налази значе за крајње закључке наше студије? Присетимо се, да смо у складу са прихваћеном идеационом парадигмом, поставили четири алтернативне појединачне хипотезе нашој главној хипотези о статистички најзначајнијем утицају идеологије на јавну потрошњу – оне се односе на ефекте четири групе фактора: политичке, економске, демографске и контекстуалне. Њиховим побијањем, доказали бисмо главну хипотезу нашег истраживања. Показало се да то није случај: резултати тестираних модела јасно показују да, упркос томе што утицај идеологије постоји и креће се у претпостављеном правцу у односу на вредности левице и деснице, његов утицај демонстрира релативну слабост у поређењу са алтернативним објашњењима. Ефекти појединих политичких, демографских и контекстуалних варијабли су јачи од оних које производи идеолошки фактор. Тиме је потврђена алтернативна, друга посебна хипотеза (X2); а у том смислу, чини се и да је наша постављена генерална хипотеза (ГХ1) одбачена: партијска идеологија нема најзначајнији утицај на јавну потрошњу. Налази имплицирају да комплексан процес као што је буџетска политика не може бити сведена само на ефекат једног фактора – варијабле из свих пет група показале су одређени степен статистичке значајности у вези са нивоом или кретањем јавне потрошње.

У шестом поглављу студије су утврђени модели испитивања утицаја на ниво и кретање генералног нивоа јавне потрошње примењени на појединачне сегменте буџета, тј. области од посебне важности за леве или десне владе. Тиме смо испитивали последњу, трећу посебну хипотезу (Х3), која сматра да се утицај идеолошке оријентације владајућих партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама различито испољава у одређеним областима националних буџета. Да бисмо то потврдили, анализирали смо укупно четири појединачне хипотезе – о позитивном утицају левице (и негативном деснице) на потрошњу у областима социјалних трансфера (ПХ8), заштите животне средине (ПХ9) и образовања (ПХ10); као и супротну тврдњу о томе да у области јавног реда и безбедности долази до повећања потрошње када је десница на власти (ПХ11), пре свега због идеолошки мотивисаних преференција десних странака према овој области. Налази до којих смо дошли су интересантни: идеолошки утицај постоји, али је несистематичан и није једнако изражен у свим тестираним сегментима. У области социјалних трансфера, хипотеза је углавном потврђена: поред очекиваних разлика у издацима који стоје у вези са различитим идеологијама; ефекат на ниво социјалне потрошње имају још и раст БДП, удео старијих од 65 година и ниво трансформације. Што се тиче годишње стопе раста социјалних трансфера, ту је утицај идеологије мање изражен, а главни предиктори се тичу раста незапослености и пада БДП – суштински, ради се о томе да су владе, без обзира на идеолошко усмерење, у првим годинама економске кризе реаговале већим улагањем у социјалну сигурносну мрежу, да би након што су први ефекти кризе попустили, дошло до резања трошкова у овој области. Са друге стране, видели смо да идеолошка усмерења владе немају никакав ефекат на ниво или кретање потрошње у области заштите животне средине, те је хипотеза (ПХ9) оповргнута. Очигледно је да ова тема још увек није важан део политичког дискурса у источном делу континента, те да потрошња у области екологије зависи од других фактора. Штавише, није утврђен ни ефекат раста БДП по глави становника на потенцијална повећана улагања у екологију, те закључујемо да ова тема у целости још увек није политички или друштвено значајна у бившим социјалистичким државама, без обзира на раст животног стандарда који би могла да прати промена у вредносним оријентацијама становништва. Као главни (негативни) предиктори нивоа издатака за животну средину показале су се варијабле аранжмана са ММФ и постконфликтног наслеђа. У оба случаја, чини се да су издвајања за животну

средину жртве других политичких или друштвених приоритета. У области образовних буџета, идеологија владајућих партија се показала као један од важнијих предиктора, а њен ефекат на обе зависне варијабле је очекиван: левица је повећавала, а десница смањивала издатке за образовање. Поред тога, утврђено је да се током постојања аранжмана са ММФ значајно смањују буџети за образовање; а такође и да је ниво образовних издатака мањи у државама у којима се парламент бира пропорционалним изборним системом са затвореним листама, управо због редукције броја захтева аутономних чланова парламента усмерених према, обично децентрализованом, образовном буџету. Од контекстуалних варијабли, на јавну потрошњу за образовање позитивно делују постконфликтно наслеђе и ниво трансформације. Занимљиво, иако смо логички очекивали да удео популације млађе од 15 година буде значајан предиктор, он није показао жељене ефекте. Тестирање буџетског сегмента јавног реда и безбедности такође је дало позитивне резултате у погледу идеологије, иако је логика ове хипотезе била обрнута од осталих: наиме, сматрали смо да ће десница, због интересовања за теме из области правосуђа, полицијских служби и казненог система, на које се овај сегмент потрошње односи, имати позитиван утицај. Поред идеологије, позитиван предиктор нивоа потрошње за безбедност и јавни ред су незапосленост и раст БДП; док варијабла старијих од 65 година има јак негативан утицај, што је налаз за који немамо јасно теоријско објашњење. Са друге стране, корелацију између нашег сета варијабли и годишње стопе кретања потрошње за ову област нисмо успели да утврдимо – самим тим, ни ефекат идеологије на ту секундарну зависну варијаблу није доказан.

Све у свему, статистички значајан утицај партијске идеологије на потрошњу смо потврдили у три од четири анализиране области: у потпуности у погледу образовног буџета, а делимично у погледу социјалних трансфера и безбедности, док је у погледу области потрошње за животну средину ова корелација статистички безначајна. Иако је трећа посебна хипотеза (Х3) нашег истраживања постављена тако да на основу ње истражујемо само корелацију идеологије и потрошње у сегментима буџета, а не и њихову релативну јачину; овом приликом ипак треба напоменути да су се ефекти појединих алтернативних предиктора поново показали јачима од идеолошке варијабле. Мања снага утицаја левице, деснице и центра (који је у наведеним областима реплицирао вредности из тестирања општег нивоа потрошње, те тако још једном показао ефекте сличније десници –

а у појединим моделима који су испитивали сегменте образовања и социјалних трансфера индексне вредности центра су биле чак и ниже од деснице), у комбинацији са несистемским ефектом који се није исказао кроз све четири тестиране области, имплицира и одређене закључке о социоекономском позиционирању политичких партија у транзиционом оквиру. Уколико левица или десница немају довољно снажне или јасне ефекте на потрошњу у ове четири области које се сматрају вредносно карактеристичним за њих, поставља се дилема о укупној снази и важности њихових међусобних идеолошких разлика, те сужења идеолошког поља на веома мали опсег политички спорних питања. Шире од тога, можемо се запитати да ли овакви резултати наговештавају закључак о општем прихватању одређеног модела јавне потрошње и управљања јавном сфером уопште, у коме идеолошки утемељене разлике имају значајно мањи утицај на исходе од других интерних или чешће екстерних фактора, као што су економски циклуси, присуство ММФ, институционални дизајн, постконфликтни контекст или интеграција земље у међународне политичке и економске процесе. Узевши ове дилеме у обзир, можемо рећи да је трећа посебна хипотеза (Х3) само делимично потврђена и то тек у појединим областима (образовања; и делом социјалних трансфера и безбедности), те да, иако владе левице, центра или деснице ни у једном од ових сегмената не представљају најјачи експанатор, разлика у погледу јавне потрошње у односу на идеолошку припадност ипак има статистичку значајност. Штавише, када гледамо само резултате модела у којима је испитиван ефекат на годишњу стопу кретања потрошње, значајан ефекат идеологије смо успели да идентификујемо само у сегменту образовања.

У укупној оцени, иако смо потврдили хипотезе о различитом ефекту странака левице и деснице на генерални ниво потрошње, а делом и на сегменте буџета; показало се да у свим моделима алтернативни предиктори имају значајнији утицај на варијаблу потрошње. Тако речено, упркос томе што смо одговорили позитивно на централно истраживачко питање наше студије (Да ли, и у којој мери, идеолошке оријентације политичких партија које чине владу утичу на ниво јавне потрошње у бившим социјалистичким државама?); генералну хипотезу (ГХ1) ипак нисмо потврдили: идеолошке преференције владајућих партија немају најзначајнији утицај на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама: иако тај утицај постоји, ефекат појединих политичких, демографских, контекстуалних, па и економских варијабли је

израженији и јачи – како у погледу нивоа и кретања генералне потрошње, тако и у погледу појединачних буџетских сегмената.

Ефекте идеологије владајућих партија на социоекономске исходе, а нарочито на јавну потрошњу, биће важно, али и занимљиво пратити и у наредним годинама; нарочито у контексту држава Централне и Источне Европе. Нови изазови пред које су ова друштва стављена, било у погледу економских, безбедносних и демографских криза; јачања популистичких режима и могуће рекомпозиције идеолошке основе партијског система о којој смо расправљали у трећем и четвртом поглављу; будућности Европске уније; као и других могућих сценарија развоја; засигурно ће имати утицај на корелацију између утврђених експланаторних фактора и јавне потрошње.

Поред налаза о утицају идеологије и других фактора на јавну потрошњу и њене сегменте, наша студија је отворила неколико важних питања за будућа истраживања ове теме, а која из објективних разлога на овом месту не можемо да разрађујемо детаљније од нивоа претпоставки. Прво од њих свакако се односи на могућу конвергенцију леве и деснице у погледу исхода фискалних политика: на тако нешто би могла да укаже слабија експланаторна моћ фактора идеологије, која стоји у сенци осталих алтернативних предиктора укључених у наше моделе; али и неконзистентност резултата тестирања која су се односила на сегменте буџета, где су разлике леве и деснице тек делимично потврђене. Поред тога, у будућности треба поставити и питање ефекта даљег развоја уочених трендова унутар идеолошког поља транзиционих партијских система, који се тичу пре свега смањења утицаја странака леве и њихове „миграције“ у централно поље спектра; као и својеврсну радикализацију деснице примећене у једном броју држава, настале нарочито као ефекат економске кризе из 2008. године, као и мигрантских и безбедносних изазова који су затим уследили. У том погледу, неки од занимљивих налаза тичу се утицаја влада идеолошког центра, које су показале тренд негативног ефекта према издацима за образовање и социјалне трансфере; те на том основу можемо аргументовати да центар како смо га дефинисали у нашој студији по исходима више гравитира десници – иако смо у четвртом поглављу видели да уствари центру припадају многе странке номиналне леве које су напустиле своје изражене социјалистичке позиције током

транзиције. Иако се у смислу социоекономског ефекта њихово смештање у центар показало као добра оцена експерата (и потврда исправности резултата анкете), овај занимљив налаз би могао да буде додатно истражен у будућности, нарочито ако би се владе које припадају овој позицији прецизније сецирале како би се изоловао утицај левог или десног центра појединачно на будућа фискална кретања, али и друге социоекономске исходе. Генерално, уочени пад популарности и идеолошка трансформација левице у корелацији са ефектима економске кризе из 2008. године (али и пре тога) отварају читав спектар питања за истраживаче. Одговори на сва наведена питања су значајни за даљу академску дебату о трендовима идеолошког позиционирања странака у пост-социјалистичким друштвима, а свакако имају и практичну примену за активне учеснике политичког живота.

Такође, неке од тема за будућа истраживања односе се на неочекиване резултате у погледу утицаја на јавну потрошњу: рецимо, на несразмерно мали ефекат економских варијабли; на наглашено јак негативан ефекат варијабле мањинске владе на општи ниво потрошње и утврђивање разлога за такав исход; на питање утицаја различитих изборних система на социоекономске исходе у контексту доказано мање потрошње у пропорционалним системима са затвореним листама; на интригантан налаз о утицају старијих од 65 година који константно демонстрира супротну логику од очекиване; или на утврђивање начина на који постконфликтно наслеђе утиче на повећање потрошње, у којим областима, и под којим условима – будући да се ова варијабла показала као изузетно значајна у нашем истраживању. Најзад, вредело би испитати утицај идеолошке, али и осталих независних варијабли, на неке друге сегменте буџета који нису обухваћени овим радом. То су само нека од питања за која у овој студији није било довољно простора, а за која одговор захтева посебна и детаљнија истраживања.

Верујемо да налази нашег истраживања могу позитивно допринети постојећем фонду политичких наука. Бавили смо се важном облашћу у временском и просторном оквиру који је скромно истражен, иако је феномен теоријски утврђен и емпиријски потврђен на примеру развијених демократија. У том смислу, можемо рећи да су економски исходи различитих идеологија у транзиционом оквиру делом комплементарни онима на западу, те да позиционирање партија на социоекономској равни у Централној и

Источној Европи, уз бројне специфичности, ипак донекле прати обрасце развијених демократија. На концу, надамо се да смо нашим истраживањем и његовим резултатима допринели бољем разумевању политичких, економских и друштвених процеса у оквиру транзиције бивших социјалистичких држава.

ЛИТЕРАТУРА

- Aaskoven, L. & Lassen, D. D. (2017). Political Budget Cycles. In W. R. Thompson, *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, Oxford: Oxford University Press.
- Abrahams, F. C. (2015). *Modern Albania: From Dictatorship to Democracy in Europe*. New York: New York University Press.
- Armingeon, K., Wenger, V., Wiedemeier, F., Isler, C., Knöpfel, L., Weisstanner, D. & Engler, S. (2017). *Comparative Political Data Set 1960-2015*. Bern: Institute of Political Science, University of Berne. Retrieved from: <http://www.cpds-data.org/>
- Auers, D. (2013). Latvia. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 85-124). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Балцерович, Ј. (2016). Пољска: Стабилизација и реформе током ванредне и редовне политике. У А. Аслунд и С. Ђанков, *Велики препород: Поуке из победе капитализма над комунизмом* (стр. 16-40). Београд: Либек.
- Bandyopadhyay, S., Chatterjee, K. & Sjöström, T. (2011). Pre-electoral Coalitions and Post-electoral Bargaining. *Quarterly Journal of Political Science*, 6/1, 1-53.
- Battaglini, M. & Coate, S. (2008). A Dynamic Theory of Public Spending, Taxation, and Debt. *The American Economic Review*, 98/1, 201-236.
- Bahro, R. (1984). *From Red to Green*. London: Verso.
- Bäck, H., Meier, H. E. & Persson, T. (2009). Party Size and Portfolio Payoffs: The Proportional Allocation of Ministerial Posts in Coalition Governments. *The Journal of Legislative Studies*, 15/1, 10-34.
- Beissinger, M.R. & Sasse, G. (2014). An End to “Patience”? The Great Recession and Economic Protest in Eastern Europe. In N. Bermeo & L. M. Bartels, *Mass Politics in Tough Times: Opinions, Votes, and Protest in the Great Recession* (pp. 334-370). Oxford: Oxford University Press.

- Benoit, K. & Laver, M. (2006). *Party Policy in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Berglund, S., Ekman, J., Deegan-Krause, K. & Knutsen, T. (2013). *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Bergmane, U. (2017). *What the Riga Elections Say about Latvian Politics*. Retrieved from The Foreign Policy Research Institute: <https://www.fpri.org/article/2017/06/riga-elections-say-latvian-politics/>
- Berry, W. D. & Lowery, D. (1987). *Understanding United States Government Growth: An Empirical Analysis of the Postwar Era*. New York: Praeger.
- Bertelsmann Stiftung (2018). *The Bertelsmann Stiftung's Transformation Index (BTI)*. Retrieved from Bertelsmann Stiftung: <https://www.bti-project.org/en/home/>
- Bertoa, F. C. (2017). *Who governs Europe - The database of Who governs in Europe and beyond*. Retrieved from The Institutionalization of European Party Systems: Explaining Party Competition in 48 Democracies (1848-2015), The University of Nottingham: <https://whogoverns.eu>
- Beck, U. (2004). *Moć protiv moći u doba globalizacije - nova svjetskopolitička ekonomija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bibič, A. (1993). The emergence of pluralism in Slovenia. *Communist and Post-Communist Studies*, 26/4, 367-386.
- Blair, T. & Schröder, G. (1998). *Europe: The Third Way/Die Neue Mitte*. Retrieved from Friedrich Ebert Stiftung: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/suedafrika/02828.pdf>
- Blais, A., Blake, D. & Dion, S. (1993). Do Parties Make a Difference? Parties and the Size of Government in Liberal Democracies. *American Journal of Political Science*, 37/1, 30-62.
- Bobio, N. (1996). *Left and Right – The Significance of a Political Distinction*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Bove, V. & Efthyvoulou, G. (2013). Political Cycles in Public Expenditure: Butter vs. Guns. *Sheffield Economic Research Paper Series*, No. 2013016. Sheffield: The University of Sheffield.
- Bozóki, A. (1993). Hungary's Road to Systemic Change: the Opposition Roundtable. *East European Politics and Societies*, 7/2, 276-308.
- Бокрош, Ј. (2016). Регресија: Поништавање реформи у Мађарској након обећавајућег почетка. У А. Аслунд и С. Ђанков, *Велики препород: Поуке из победе капитализма над комунизмом* (стр. 41-54). Београд: Либек.
- Browne, E. C. & Franklin, M. N. (1973). Aspects of Coalition Payoffs in European Parliamentary Democracies. *The American Political Science Review*, 67/2, 453-469.
- Brubaker, R. (2017). Why populism?. *Theory and Society*, 46/5, 357-385.
- Brucan, S. (1998). *Social Change in Russia and Eastern Europe: From Party Hacks to Nouveaux Riches*. Santa Barbara: Praeger.
- Budge, I. (2000). Expert judgments of party policy positions: Uses and limitations in political research. *European Journal of Political Research*, 37/1, 103-113.
- Budge, I. (2013). *The standard right-left scale*. Retrieved from The Manifesto Project: https://manifestoproject.wzb.eu/down/papers/budge_right-left-scale.pdf
- Budge, I., Klingemann, H., Volkens, A., Bara, J & Tanenbaum, E. (2001). *Mapping Policy Preferences: Estimates for Parties, Electors and Governments, 1945-1998*. Oxford: Oxford University Press.
- Budge, I. & Robertson, D. (1987). Do Parties Differ, and How? Comparative Discriminant and Factor Analyses. In I. Budge, D. Robertson & D. Hearl, *Ideology, Strategy, and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies* (pp. 15-38). Cambridge: Cambridge University Press.

- Bugajski, J. (2011). Bulgaria: Progress and Development. In S. L. Wolchik & J. Leftwich Curry, *Central and East European Politics: From Communism to Democracy* (pp. 251-276). Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers.
- Bugajski, J. (1995). *Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organizations, and Parties*. New York: The Center for Strategic and International Studies.
- Бурсаћ, Д. (2014). Предизборне коалиције: Идеологија или интерес?. У: М. Јовановић, Д. Вучићевић, *Избори у Србији 2014. године: Политичка рокада* (стр. 53-70). Београд: Институт за политичке студије.
- Бурсаћ, Д. (2017). Предности, мане и последице могуће примене већинског изборног система у Републици Србији. *Култура полуса*, 14/34, 43-52.
- Бурсаћ, Д. (2015). Проблеми утврђивања идеолошке оријентације политичких партија. *Култура полуса*, 28/ХП, 341-356.
- Бурсаћ, Д. и Вучићевић, Д. (2016). Покрајински избори 2016. године - Хомогенизација власти. У М. Јовановић, Д. Вучићевић, *Избори у Србији 2016. године: "Историјска" или "пирова" победа* (стр. 145-166). Београд: Институт за политичке студије.
- Butković, D. (2010). *Prva Vlada u povijesti moderne Hrvatske koja bi mogla pasti!*. Retrieved from Jutarnji list: <https://www.jutarnji.hr/arhiva/prva-vlada-u-povijesti-moderne-hrvatske-koja-bi-mogla-pasti/1887150/>
- Van der Eijk, C., Schmitt, H. & Binder, T. (2005). The Left-Right Dimension. In J. Thomassen, *The European Voter* (pp. 167-191). Oxford: Oxford University Press.
- Васиљевић, П. (2008). *Ниста од подрике*. Преузето из: Вечерње новости: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/politika/aktuelno.289.html:209659-Nista-od-podrske>
- Vassilev, R. (2010). Why Was the Monarchy Not Restored in Post-Communist Bulgaria?. *East European Politics and Societies*, 24/4, 53-519.

- Värä, E. (2010). *The August coup and Estonian independence (1991)*. Retrieved from Estonica, Encyclopedia about Estonia: http://www.estonica.org/en/The_August_coup_and_Estonian_independence_1991/
- Vlašić, I. & Vlašić Feketija, M. (2006). The importance of environmental protection: Croatia in the European Union accession process. In K. Ott, *Croatian Accession to the European Union: The challenges of participation* (pp. 321-346). Zagreb: Institute of Public Finance: Friedrich Ebert Stiftung.
- Volgens, A. (2002). *Manifesto Coding Instructions (Second Revised Edition)*. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung gGmbH (WZB).
- Volgens, A., Lehmann, P., Matthieß, T., Merz, N., Regel, S. & Weßels, B. (2017). *The Manifesto Data Collection. Manifesto Project*. Retrieved from The Manifesto Project: <https://manifesto-project.wzb.eu/>
- Von Beyme, K. (1985). *Political Parties in Western Democracies*. Aldershot: Gower.
- Von Beyme, K. (2002). *Transformacija političkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Vuković, V. (2017). *Petrov progovorio o tajnim sastancima zbog Agrokora*. Retrieved from Slobodna Dalmacija: <https://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/509061/petrov-progovorio-o-tajnim-sastancima-zbog-agrokora>
- Gabel, M. & Huber, J. (2000). Putting Parties in Their Place: Inferring Party Left-Right Ideological Positions From Party Manifesto Data. *American Journal of Political Science*, 44/1, 94-103.
- Garrett, G. (1998). *Partisan Politics in the Global Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Golden, D. G. & Poterba, J. M. (1980). The Price of Popularity: The Political Business Cycle Reexamined. *American Journal of Political Science*, 24/4, 696-714.

- Golder, S. N. (2006). *The Logic of Pre-Electoral Coalition Formation*. Columbus: The Ohio State University Press.
- Gunter, A. (2002). *Laar resigns, ruling block in tatters*. Retrieved from The Baltic Times: <https://www.baltictimes.com/news/articles/5863/>
- Gurzu, A. & Paun, C. (2015). *Romanian PM Ponta steps down after protests*. Retrieved from Politico Europe: <https://www.politico.eu/article/romanian-pm-ponta-steps-down-after-protests/>
- Dabrowski, M. (2001). Ten Years of Polish Economic Transition, 1989 – 1999. In M. I. Blejer, M. Škreb, *Transition: The First Decade* (pp. 121-152). Cambridge: London: MIT Press.
- Davies, N. (2005). *God's Playground: 1795 to the present*. New York: Columbia University Press.
- Dalton, R. J. (2014). *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Thousand Oaks: CQ Press.
- Damgaard, E. & Kristensen, O. P. (1982). Party Government Under Pressure. In D. Anckar, E. Damgaard & E. Valen, *Partier, ideologier, väljare* (pp. 33-56). Åbo: Åbo Akademi.
- Dahlberg, S., Dahlström, C., Sundin, P. & Teorell, J. (2013). The Quality of Government Expert Survey 2008-2011: A Report. *Working Paper Series*, 2013:15. Göteborg: The Quality of Government Institute, University of Gothenburg.
- Dahlberg, S. & Oscarsson, H. (2006). A European party space. In G. Tóka & Á. Batory, *The 2004 Elections to the European Parliament: Parties and Voting Behavior in Cross-National Comparison*. Budapest: DKMKA, Századvég Kiadó, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet.
- Deegan-Krause, K. (2007). New Dimensions of Political Cleavage. In R. J. Dalton & H. D. Klingemann, *The Oxford Handbook of Political Behavior* (pp. 538-557). Oxford: Oxford University Press.

- Deegan-Krause, K. (2013). Slovakia. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 255-290). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Delo (2014). *Alenka Bratušek s ponedeljkom zapušča premierski stolček*. Retrieved from Delo: <http://www.delo.si/novice/politika/alenka-bratusek-s-ponedeljkom-zapusca-premierski-stolcek.html>
- Diamond, L. (1997). *The End of the Third Wave and the Global Future of Democracy*. *Reihe Politikwissenschaft / Political Science Series*, No. 45. Wien: Institut für Höhere Studien.
- Downs, A. (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Döring, H. & Manow, P. (2016). *Parliaments and governments database (ParlGov): Information on parties, elections and cabinets in modern democracies*. Retrieved from ParlGov: <http://www.parlgov.org/>
- Döring, H. & Schwander, H. (2015). Revisiting the left cabinet share: How to measure the partisan profile of governments in welfare state research. *Journal of European Social Policy*, 25/2, 175-193.
- Easterlin, R. A. (2000). The Worldwide Standard of Living since 1800. *The Journal of Economic Perspectives*, 14/1, 7-26.
- Evans, G. & Whitefield, S. (2000). Explaining the Formation of Electoral Cleavages in Post-Communist Democracies. In H. D. Klingemann, E. Mochmann & K. Newton, *Elections in Central and Eastern Europe: The First Wave* (pp. 36-68). Berlin: Sigma.
- Edin, P. & Ohlsson, H. (1991). Political determinants of budget deficits: Coalition effects versus minority effects. *European Economic Review*, 35/8, 1597-1603.
- European Bank for Reconstruction and Development (2018). *Economic data*. Retrieved from European Bank for Reconstruction and Development: <http://www.ebrd.com/what-we-do/economic-research-and-data/data.html>

- European Parliament (2014). *European Parliament resolution of 17 July 2014 on Ukraine, 2014/2717(RSP)*. Retrieved from European Parliament: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2014-0009>
- European Commission (2018). *Eurostat*. Retrieved from European Commission: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- Zajc, D. (2013). Slovenia. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 339-368). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Zubek, V. (1993). The fragmentation of Poland's political party system. *Communist and Post-Communist Studies*, 26/1, 47-71.
- Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Klingemann, H. D. (1976). Party Identification, Ideological Preferences and the Left-Right Dimension among Western Mass Publics. In I. Budge, I. Crewe & D. Farlie, *Party Identification and Beyond* (pp. 234-274). New York: Wiley.
- International Labour Organization (2018). *ILOSTAT*. Retrieved from International Labour Organization: <https://www.ilo.org/ilostat>
- International Monetary Fund (2018). *IMF Data*. Retrieved from International Monetary Fund: <http://www.imf.org/en/Data>
- Inter-Parliamentary Union (2000). *Historical Archive of Parliamentary Election Results. Lithuania. Parliamentary Chamber: Seimas. Elections held in 2000*. Retrieved from Inter-Parliamentary Union: http://archive.ipu.org/parline-e/reports/arc/2189_00.htm
- Jajčinović, M. (2015). *Može li MOST političkim ekumenizmom zbliziti HDZ i SDP?*. Retrieved from Večernji list: <https://www.vecernji.hr/premium/moze-li-most-politickim-ekumenizmom-zbliziti-hdz-i-sdp-1043382>

- Janda, K. (1993). *Comparative Political Parties: Research and Theory*. In A. W. Finifter, *Political Science: The State of the Discipline II* (pp. 163–191). Washington DC: American Political Science Association.
- Jäckle, S. (2009). *Measuring Political Party Ideologies – Combining Expert Scale and Text Based Approaches*. Paper presented at the IPSA World Conference, Santiago de Chile, July 2009. Retrieved from: http://sebastianjaeckle.de/paper/IPSA_Santiago.pdf
- Јергин, Д., Станислав, Ц. (2003). *Командни висови*. Београд: Народна књига - Алфа.
- Јовановић, М. (2012). Председнички избори у Србији 6. и 20. маја 2012. године. У Ђ. Вуковић, *Око избора 18* (стр. 11-26). Београд: Центар за слободне изборе и демократију: Национални демократски институт.
- Jungblut, J. (2014). *Partisan Politics in Higher Education Policy: How Does the Left-Right Divide of Political Parties Matter in Higher Education Policy in Western Europe?*. In G. Goastellec & F. Picard, *Higher Education in Societies - A Multi Scale Perspective* (pp. 87-112). Rotterdam: Sense Publishers.
- Jungerstam-Mulders, S. (2006). *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Karasimeonov G. & Lyubenov, M. (2013). Bulgaria. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 407-442). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Keman, H. & Müller-Rommel, F. (2012). *Party Government in the New Europe*. London: Routledge.
- King, C. (2000). *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture*. Stanford: Hoover Institution Press.
- Kitschelt, H. (1995). Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies. *Party Politics*, 1/4, 447-472.

- Kitschelt, H. (2004). *Diversification and Reconfiguration of Party System in Postindustrial Democracies*. Bonn: Friedrich Ebert Stiftung.
- Kittel, B. & Obinger, H. (2003). Political Parties, Institutions, and the Dynamics of Social Expenditure in Times of Austerity. *Journal of European Public Policy*, 10/1, 20-45.
- Клачар, Б. (2014). Правни, политички и медијски оквир избора 2014. У Б. Клачар, *Око избора 19* (стр. 7-10). Београд: Центар за слободне изборе и демократију.
- Klomp, J. & de Haan, J. (2013). Political budget cycles and election outcomes. *Public Choice*, 157/1-2, 245-267.
- Комшић, Ј. (2011). Две деценије потрага за идентитетом – партијски програми у посткомунистичкој Србији. У С. Орловић, *Партије и избори у Србији – 20 година* (стр. 153-182). Београд: Friedrich Ebert Stiftung: Факултет политичких наука – Центар за демократију.
- Комшић, Ј., Пантић, Д. и Славујевић, З. (2003). *Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији*. Београд: Институт друштвених наука.
- Kornai, J. (2015). Hungary's U-Turn. *Capitalism and Society*, 10/1, Art. 2.
- Koyama, Y. (2003). Transition in Croatia. *Ekonomski pregled*, 54/11-12, 979-998.
- Krbatova, L. (2016). *President Kováč resisted Mečiar, fought with Lexa for decades*. Retrieved from The Slovak Spectator: <https://spectator.sme.sk/c/20345429/president-kovac-resisted-meciar-fought-with-lexa-for-decades.html>
- Kreppel, A. (2002). *The European Parliament and Supranational Party System: a study in institutional development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kulich, N. (2012). *Romanian Prime Minister Resigns Amid Protests*. Retrieved from The New York Times: <http://www.nytimes.com/2012/02/07/world/europe/emil-boc-romanian-prime-minister-resigns-amid-protests.html>

- Kundrat, A. (2013). *The fall of the Radicova government – a sacrifice or a heroic act by the Prime Minister?*. Retrieved from Duel Amical: <http://www.duelamical.eu/en/articles/99/the-fall-of-the-radicova-government-a-sacrifice-or-a-heroic-act-by-the-prime-minister>
- Kurtz, L. (2009). *Czechoslovakia's Velvet Revolution (1989)*. Washington DC: International Center on Nonviolent Conflict.
- Laver, M. (1998). Party policy in Britain 1997: Results from an Expert Survey. *Political Studies*, 46/2, 336-347.
- Laver, M. & Budge, I. (1992). *Party Policy and Government Coalitions*. London: The Macmillan Press.
- Laver, M. & Shepsle, K. A. (1996). *Making and Breaking Governments*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laver, M. & Schofield, N. (1990). *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Laver M. & Hunt, W. B. (1992). *Policy and party competition*. London: Routledge.
- Lagerspetz, M. & Vogt, H. (2013). Estonia. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 51-84). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Laible, J. (2008). *Separatism and Sovereignty in the New Europe: Party Politics and the Meanings of Statehood in a Supranational Context*. New York City: Palgrave Macmillan US.
- Lakota, I. (2006). *Sistem nepopolne dvodomnosti v slovenskem parlamentu*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Le Gall, C. & Magni-Berton, R. (2013). Left-Right vs. traditional and new cleavages: Testing durability of an old political category. In J. Cardoso Rosas & A. R. Ferreira, *Left and Right: The Great Dichotomy Revisited* (pp. 255-268). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Lewis, J. & Surender, R. (2004). *Welfare State Change: Towards a Third Way?*. Oxford: Oxford University Press.

- Lewis, P. G. (2000). *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*. London: Routledge.
- Lewis-Beck, M. & Rice, T. W. (1985). Government Growth in the United States. *Journal of Politics*, 17/1, 2-30.
- Linz, J. J. & Stephan, A. (1996). Toward Consolidated Democracies. *Journal of Democracy*, 7/2, 14-33.
- Lipkis, S. (2013). 2013: *The Year Of Bulgarian Protest*. Retrieved from the World Policy Institute: <http://www.worldpolicy.org/blog/2013/12/17/2013-year-bulgarian-protest>
- Lipset, S. M. & Rokkan, S. (1967). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.
- Mair, P. (2001). Searching for the positions of political actors: a review of approaches and critical evaluation of expert surveys. In M. Laver, *Estimating the policy position of political actors* (pp. 10-30). London: Routledge.
- Mair, P. & Mudde, C. (1998). The Party Family and its Study. *Annual Review of Political Science*, 1/1998, 211-229.
- Mansfeldova, Z. (2013). The Czech Republic. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 217-254). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Markus, G. (1996). Party System and Cleavage translation in Hungary. *Working Papers of Political Science*, No. 3. Budapest: Institute for Political Sciences of the Hungarian Academy of Sciences.
- Marshall, M. G. (2013). *Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2013*. Retrieved from: <http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm>
- Martyn-Hemphill, R. (2015). *Latvia Government Falls as Prime Minister Quits*. Retrieved from The New York Times: <https://www.nytimes.com/2015/12/08/world/europe/latvian-prime-minister-resigns-after-less-than-two-years.html>

- Merkel, W. (2011). *Transformacija političkih sustava: Uvod u teoriju i empirijsko istraživanje transformacije*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Миклош, И. (2016). Словачка: Заостала земља која је успела да сустигне остале. У А. Аслунд и С. Ђанков, *Велики препород: Поуке из победе капитализма над комунизмом* (стр. 116-140). Београд: Либек.
- Millard, F. (2010). *Democratic Elections in Poland, 1991-2007*. London: Routledge.
- Milne, R. (2013). *Latvia PM Dombrovskis resigns over Riga supermarket roof collapse*. Retrieved from The Financial Times: <https://www.ft.com/content/6feb1716-575e-11e3-b615-00144feabd0>
- Mitchell, R. C. (1990). Public opinion and the Green Lobby: poised for the 1990s?. In N. J. Vig & M. E. Kraft, *Environmental Policy in the 1990s* (pp. 81-99). Washington DC: Congressional Quarterly Press.
- Murati, A. (2013). Albania. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 651-690). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Murell, P. (1985). The Size of Public Employment: An Empirical Study. *Journal of Comparative Economics*, 9/4, 424-437.
- McLaughlin, D. (2009). *The unfinished business of Romania's revolution*. Retrieved from The Independent: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/the-unfinished-business-of-romania-revolution-1849110.html>
- Nelson, S. & Way, C. (2007). *Party Crashers: The Determinants of Left Party Ideological Shifts in Wealthy Democracies*. Chicago: Midwest Political Science Association.
- Nechepurenko, I. (2015). *Moldova Parliament Dismisses Government Amid Bank Scandal*. Retrieved from The New York Times: <https://www.nytimes.com/2015/10/30/world/europe/moldova-parliament-dismisses-government-amid-bank-scandal.html>

- Nescolarde-Selva, J. A., Uso-Domenech, J. L. & Gash, H. (2017). What Are Ideological Systems?. *Systems*, 5/1, 1-17.
- Nikolenyi, C. (2014). *Institutional Design and Party Government in Post-Communist Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Nooruddin, I. & Simmons, J. W. (2006). The Politics of Hard Choices: IMF Programs and Government Spending. *International Organization*, 60/4, 1001-1033.
- Nohlen, D. & Stöver, P. (2010). *Elections in Europe: A data handbook*. Baden-Baden: Nomos.
- Oliver, C. (2016). *Bulgaria's PM quits after pro-Russian candidate wins presidency*. Retrieved from Politico Europe: <https://www.politico.eu/article/bulgarias-pm-quits-after-pro-russian-candidate-wins-presidency/>
- Орловић, С. (2010). Теорија коалиција и формирање владе. *Годишњак Факултета политичких наука*, 4/IV, 97-125.
- Орловић, С. (2011). Партијски систем Србије. У С. Орловић, *Партије и избори у Србији – 20 година* (стр. 11-70). Београд: Friedrich Ebert Stiftung: Факултет политичких наука – Центар за демократију.
- Орловић, С. (2015). Друштвени расцепи и њихов утицај на партијски систем Србије. *Српска политичка мисао*, посебно издање, 2/2015, 103-125.
- Organisation for Economic Co-operation and Development (2018). *Classification of the functions of government, COFOG*. Retrieved from OECD Statistics: <https://stats.oecd.org/>
- OSCE/ODIHR (2009). *Montenegro Early Parliamentary Election 29 March 2009 - OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report*. Retrieved from OSCE: <https://www.osce.org/odihr/elections/montenegro/37521?download=true>
- Ouimet, M. J. (2003). *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Pampel, F. & Williamson, J. B. (1988). Welfare Spending in Advanced Industrial Democracies, 1958-1980. *American Journal of Sociology*, 93/6, 1424-1456.

- Pavlović, D. & Bešić, M. (2014). The Budget Dilemma and Public Spending: Evidence from Ten Postcommunist Countries. *Serbian Political Thought*, 10/2, 133-157.
- Павловић, В. (2002). Консолидација демократије и цивилног друштва. У В. Васовић, В. Павловић, *Посткомунизам и демократске промене: Демократска реконструкција државе и политичког система* (стр. 101-125). Београд: Југословенско удружење за политичке науке: Факултет политичких наука.
- Parsons, C. (2007). *How to Map Arguments in Political Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Pauković, D. (2008). Posljednji kongres Saveza komunista Jugoslavije: uzroci, tijek i posljedice raspada. *Suvremene teme*, 1/1, 21-33.
- Pickering, A. & Rockey, J. (2011). Ideology and the Growth of Government. *The Review of Economics and Statistics*, 93/3, 907-919.
- Plakans, A. (2011). *Dilemmas of The Political Left in Latvia*. Retrieved from The Woodrow Wilson International Center for Scholars: <https://www.wilsoncenter.org/publication/158-dilemmas-the-political-left-latvia>
- Political Data Yearbook (2017). *The European Journal of Political Research Political Data Yearbook*. Retrieved from Political Data Yearbook interactive: <http://www.politicaldatayearbook.com/>
- Poole, K. T. & Rosenthal, H. (1997). *Congress - A Political-Economic History of Roll-Call Voting*. Oxford: Oxford University Press.
- Potrafke, N. (2009). Did globalization restrict partisan politics? An empirical evaluation of social expenditures in a panel of OECD countries. *Public Choice*, 140/1-2, 105-124.
- Potrafke, N. (2011). Does government ideology influence budget composition? Empirical evidence from OECD countries. *Economics of Governance*, 12/2, 101-134.
- Przeworski, A. (1985). *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Radulović, M. (2016). *Krivokapić razriješen, izglasana Vlada izbornog povjerenja*. Retrieved from Vijesti: <http://www.vijesti.me/vijesti/krivokapic-razrijesen-izglasana-vlada-izbornog-povjerenja-888484>
- Ramet, S. P. (2017). 11 - Macedonia's Post-Yugoslav Reality: Corruption, Wiretapping, and Stolen Elections. In S. P. Ramet, M. Hassenstab & O. Listhaug, *Building Democracy in the Yugoslav Successor States: Accomplishments, Setbacks, and Challenges since 1990* (pp. 287-320). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ramonaite, A. (2006). The Development of the Lithuanian Party System: From Stability to Perturbation. In S. Jungerstam-Mulders, *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems* (pp. 69-90). Aldershot: Ashgate.
- Rashkova, E. (2014). *With Plamen Oresharski's government on the verge of resigning, it remains to be seen whether Bulgaria can finally emerge from its political crisis*. Retrieved from EUROPP – European Politics and Policy: <http://blogs.lse.ac.uk/euoppblog/2014/06/26/with-plamen-oresharskis-government-on-the-verge-of-resigning-it-remains-to-be-seen-whether-bulgaria-can-finally-emerge-from-its-political-crisis/>
- Ray, L. (1999). Measuring party orientations towards European integration: results from an expert survey. *European Journal of Political Research*, 36/2, 283-306.
- Regens, J. L. & Elliott, E. (1992). Political and economic influences on private-sector pollution control costs. *Western Political Quarterly*, 45/1, 113-124.
- Reuters (2014). Estonian PM submits resignation: president's spokesman. Retrieved from Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-estonia-pm/estonian-pm-submits-resignation-presidents-spokesman-idUSBREA230J620140304>
- Rizman, R. M. (2006). *Uncertain path: Democratic transition and consolidation in Slovenia*. College Station: Texas A&M University Press.
- Rice, T. W. (1986). The Determinants of Western European Government Growth 1950-1980. *Comparative Political Studies*, 19/2, 233-257.

- Roberts, A. (2003). Demythologising the Czech opposition agreement. *Europe-Asia Studies*, 55/8, 1273-1303.
- Robertson, D. (1976). *A Theory of Party Competition*. London: New York: Wiley.
- Rovny, J. (2018). *Three lessons from the Czech presidential election*. Retrieved from EUROPP – European Politics and Policy blog of the London School of Economics and Political Science: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2018/01/29/three-lessons-from-the-czech-presidential-election/>
- Romano, F. (2006). *Clinton and Blair: the Political Economy of the Third Way*. London: Routledge.
- Romić, T., Arežina, B. & Kristović, I. (2016). *Pala Vlada Tihomira Oreškovića! Za opoziv premijera glasovalo 125 saborskih zastupnika*. Retrieved from Večernji list: <https://www.vecernji.hr/vijesti/danas-opoziv-oreskovica-reiner-nema-pravo-na-obracanje-ali-cu-mu-to-omoguciti-1092594>
- Roper, S. D. (1997). From Opposition To Government Coalition: Unity and Fragmentation Within The Democratic Convention Of Romania. *East European Quarterly*, 31/4, 519-542.
- Rose, R. & Munro, N. (2009). *Parties and Elections in New European Democracies*. Colchester: ECPR Press.
- Ruggie, J. G. (1983). International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order. In S. D. Krasner, *International Regimes* (pp. 195-232). Ithaca: Cornell University Press.
- Rueschemeyer, M. & Wolchik, S. L. (1999). The Return of Left-Oriented Parties in East Germany and the Czech Republic and Their Social Policies. In L. J. Cook, M. A. Orenstein & M. Rueschemeyer, *Left Parties and Social Policy in Postcommunist Europe* (pp. 109-143). Boulder: Oxford: Westview Press.
- Rybar, M. (2006). Old Parties and New: Changing Patterns of Party Politics in Slovakia. In S. Jungerstam-Mulders, *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems* (pp. 147-176). Aldershot: Ashgate.

- Sartori, G. (2002). *Stranke i stranački sustavi*. Zagreb: Politička kultura.
- Sartori, G. & Sani, G. (1983). Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies. In H. Daalder, P. Mair, *Western European Party Systems* (pp. 307-340). London: Sage.
- Sarotte, M. E. (2014). *The Collapse: The Accidental Opening of the Berlin Wall*. New York City: Basic Books.
- Seki, K. & Williams, L. K. (2016). *Codebook for "Data Set 3: Government Partisanship"*. Retrieved from Department of Political Science, University of Missouri: <http://faculty.missouri.edu/williamslaro/govtdata.html>
- Службени гласник Републике Србије, 98/2006.
- Solano, P. L. (1983). Institutional Explanation of Public Expenditure among High Income Democracies. *Public Finance*, 38/3, 440-458.
- Sonntag, L. (2017). *Politica database*. Retrieved from: <http://www.kolumbus.fi/taglarsson/>
- Спасојевић, Д. (2015). Социо-структурна парадигма у политичкој науци. *Српска политичка мисао*, посебно издање, 2/2015, 7-34.
- Spasojević, D. (2016). Serbian Political Parties and the Kosovo Question. In L. I. Mehmeti & B. Radeljić, *Kosovo and Serbia: Contested Options and Shared Consequences* (pp. 106-129). Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Станковић, В. (2009). Идеологије: од социолошке анализе до политичке праксе. *Српска политичка мисао*, 1/2009, 99-116.
- Stanley, B. (2013). Poland. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 167-216). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Стојиљковић, З. (2014). Изборна обећања и постизборна реалност: јавне политике у изборној понуди. У З. Стојиљковић, Г. Пилиповић и Д. Спасојевић, *Изборне понуде и*

- результати - европски избори и избори у Србији 2014. године* (стр. 21-44). Београд: Konrad Adenauer Stiftung.
- Стојиљковић, З. (2011а). Политичке фамилије у европском парламенту. У З. Стојиљковић, Г. Пилиповић, *Политичке групације у Европи* (стр. 101-251). Београд: Konrad Adenauer Stiftung: Европски покрет у Србији.
- Стојиљковић, З. (2011б). Социјални расцепи и поље политике. У С. Орловић, *Партије и избори у Србији – 20 година* (стр. 71-104). Београд: Friedrich Ebert Stiftung: Факултет политичких наука – Центар за демократију.
- Стојиљковић, З. и Вуковић, Ђ. (2015). Социјални расцепи и поље политике – случај Србија. *Српска политичка мисао*, посебно издање, 2/2015, 57-84.
- Стојиљковић, З. и Спасојевић, Д. (2015). Партијски систем Србије. У З. Стојиљковић, Д. Спасојевић, Ј. Лончар, *Како интерну страначку демократију учинити могућом? Институционални фактори и интерна динамика унутарстраначких односа* (стр. 49-68). Београд: Факултет политичких наука.
- Stroschein, S. (2014). *“The Hungarians” and the Presidential Election in Romania*. Retrieved from LSEE - Research on South East Europe blog of the London School of Economics and Political Science: <http://blogs.lse.ac.uk/lsee/2014/12/01/the-hungarians-and-the-presidential-election-in-romania/>
- Sum, P. E. & Badescu, G. (2005). The Importance of Left-Right Orientations in the New Democracies. Paper presented at the IPSAS conference, Taipei, April 2005. Retrieved from The Comparative Study of Electoral Systems: <http://www.cses.org/plancom/2005Taipei/Badescu&Sum.pdf>
- Sciberras, A. M. (2002). Challenges for the Accession Countries in the EU’s Environmental Field. *Eipascope*, 2002/3, 15-18.
- Shamir, M. (1984). Are Western Party Systems “Frozen”? A Comparative Dynamic Analysis. *Comparative Political Studies*, 17/1, 35-79.

- Shugart, M. S. (2005). Semi-Presidential Systems: Dual Executive And Mixed Authority Patterns. *French Politics*, 3/3, 323-351.
- Schmidt, M. G. (1996). When Parties Matter: A Review of the Possibilities and Limits of Party Influence on Public Policy. *European Journal of Political Research*, 30/2, 155-183.
- Schonfeld, W. (1983). Political Parties: The Functional Approach and the Structural Alternative. *Comparative Politics*, 15/4, 477-499.
- Swank, D. H. (1988). The Political Economy of Government Domestic Expenditure in the Affluent Democracies, 1960 – 1980. *American Journal of Political Science*, 32/4, 1120-1150.
- Taleski, D. (2015). *An Authoritarian Regime Fighting To Survive - A more likely view of the “spy drama” in Macedonia*. Retrieved from Centre for Southeast European Studies, University of Graz: <http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/biepag/node/146>
- Taleski, D. (2016). *Macedonia in 2016: Resolving or reinforcing the political crisis?*. Retrieved from Centre for Southeast European Studies, University of Graz: <http://www.suedosteuropa.uni-graz.at/biepag/node/196>
- Toka, G. & Popa, S. (2013). Hungary. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 291-338). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Topalova, E. (2011). *Ruling parties and opposition in Macedonia get ready for early elections*. Retrieved from EU inside: <http://www.euinside.eu/en/news/ruling-parties-and-opposition-in-macedonia-get-ready-for-early-elections>
- Towliat, V. (2014). *Minority government and fiscal policy outcomes-new evidence*. Lund: Lund University Libraries.
- Transparency International (2018). *Corruption Perception Index*. Retrieved from Transparency International: <https://www.transparency.org/>
- Farkas, B. (2016). *Models of Capitalism in the European Union: Post-crisis Perspectives*. London: Palgrave Macmillan.

- Filip, I. (2015). The Democratic Convention – An Experiment of the Civic and Political Alliance of Post-communist Romania. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, vol. 183, 53-60.
- Franzmann, S. & Kaiser, A. (2006). Locating Political Parties in Policy Space: A Reanalysis of Party Manifesto Data. *Party Politics*, 12/2, 163-188.
- Frey, B. (1978). Politico-Economic Models and Cycles. *Journal of Public Economics*, 9/2, 203-220.
- Fukuyama, F. (1989). The End of History?. *The National Interest*, 16 (Summer 1989), 3-18.
- Haan, M., Dijkstra, G. & Dijkstra, P. (2003). *Expert Judgment versus Public Opinion: Evidence from the Eurovision Song Contest*. Groningen: University of Groningen.
- Hanley, S. (2013). *Miloš Zeman's attempt to impose a caretaker government in the Czech Republic is a fundamental challenge to Czech parliamentary democracy*. Retrieved from EUROPP – European Politics and Policy: <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2013/07/04/milos-zemans-attempt-to-impose-a-caretaker-government-in-the-czech-republic-is-a-fundamental-challenge-to-czech-parliamentary-democracy/>
- ХАНТИНГТОН, С. (2004). *Трећи талас: Демократизација на крају двадесетог века*. Београд: Стубови културе.
- Hart, D. M. (2002). *Life and Works of Antoine Louis Claude, Comte Destutt de Tracy*. Retrieved from the Library of Economics and Liberty: <http://www.econlib.org/library/Tracy/DestuttdeTracyBio.html>
- Hasselmann, C. (2006). *Policy Reform and the Development of Democracy in Eastern Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Haukaas, J. O. (2013). Montenegro. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 567-606). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

- Haupt, A. B. (2010). Parties' Responses to Economic Globalization: What is Left for the Left and Right for the Right?. *Party Politics*, 16/1, 5-27.
- Хејвуд, Е. (2005). *Политичке идеологије: Увод*. Београд: Завод за уџбенике.
- Hellstrom, J. (2008). Partisan responses to Europe: the role of ideology for national political parties' positions on European integration. *Journal of European Public Policy*, 15/2, 189-207.
- Henjak, A., Zakošek, N. & Čular, G. (2013). Croatia. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 443-480). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Hibbs, D. A. (1977). Political parties and macroeconomic policy. *American Political Science Review*, 71/4, 1467-1487.
- Hinich, M. J. & Munger, M. C. (1994). *Ideology and the Theory of Political Choice*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Hislope, R. (2013). Macedonia. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 607-650). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Hicks, A. & Swank, D. H. (1984). On the Political Economy of Welfare Expansion: A Comparative Analysis of 18 Advanced Capitalist Democracies, 1960-1971. *Comparative Political Studies*, 17/1, 81-119.
- Hix, S., Noury, A. & Roland, G. (2006). Dimensions of Politics in the European Parliament. *American Journal of Political Science*, 50/2, 494-520.
- Holzmann, R. & Guven, U. (2009). *Adequacy of retirement income after pension reforms in Central, Eastern, and Southern Europe: Eight country studies*. Washington DC: World Bank.
- Holzner, M. (2010). Inequality, Growth and Public Spending in Central, East and Southeast Europe. *WIIW Working Paper*, No. 71. Wien: Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche.

- Hocman, J. (2016). Of People, Mice and Gorillas: Slovak Politics Twenty Years After. In M. M. Stolarik, *The Czech and Slovak Republics: Twenty Years of Independence, 1993-2013* (pp. 105-128). Budapest: Central European University Press.
- Huber, G., Kocher, M. & Sutter, M. (2003). Government Strength, Power Dispersion in Governments and Budget Deficits in OECD-Countries. A Voting Power Approach. *Public Choice*, 116/3-4, 333-350.
- Huber, E., Ragin, C. & Stephens, J. D. (1993). Social Democracy, Christian Democracy, Constitutional Structure, and the Welfare State. *American Journal of Sociology*, 99/3, 711-749.
- Huber, J. & Inglehart, R. (1995). Expert Interpretations of Party Space and Party Locations in 42 Societies. *Party Politics*, 1/1, 73-111.
- Cameron, D. R. (1978). The Expansion of the Public Economy: A Comparative Analysis. *American Political Science Review*, 72/4, 1243-1261.
- Careja, R. & Emmenegger, P. (2009). The Politics of Public Spending in Post-Communist Countries. *East European Politics and Societies*, 23/2, 165-184.
- Carruthers, B. G. & Babb, S. L. (2000). *Economy/Society: Markets, Meanings, and Social Structure*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Castles, F. G. & Mair, P. (1984). Left-Right Political Scales: Some "Expert" Judgments. *European Journal of Political Research*, 12/1, 73-88.
- Comiskey, M. (1993). Electoral Competition and the Growth of Public Spending in 13 Industrial Democracies, 1950 to 1983. *Comparative Political Studies*, 26/3, 350-374.
- Cook, L. J. & Orenstein, M. A. (1999). The Return of the Left and Its Impact on the Welfare State in Poland, Hungary and Russia. In L. J. Cook, M. A. Orenstein & M. Rueschemeyer, *Left Parties and Social Policy in Postcommunist Europe* (pp. 47-108). Boulder: Oxford: Westview Press.

- Copenhagen European Council (1993). *Presidency Conclusions: Copenhagen European Council - 21-22 June 1993*. Retrieved from European Parliament: http://www.europarl.europa.eu/enlargement_new/europeancouncil/pdf/cop_en.pdf
- Crampton, R. & Crampton, B. (2006). *Atlas of Eastern Europe in the Twentieth Century*. London: Routledge.
- Crowther, W. (2013). Moldova. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 733-774). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Crowther, W. & Suciu, O. (2013). Romania. In S. Berglund, J. Ekman, K. Deegan-Krause & T. Knutsen, *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (pp. 369-406). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Crepaz, M. (1996). Consensus Versus Majoritarian Democracy: Political Institutions and their Impact on Macroeconomic Performance and Industrial Disputes. *Comparative Political Studies*, 29/1, 4-26.
- Csaba, L. (2004). Transition in and towards Europe: Economic Development and EU Accession of Post-Communist States. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, 3/2004, 330-350.
- Chadwick, V. (2015). *Ex-Moldovan PM arrested for corruption*. Retrieved from Politico Europe: <https://www.politico.eu/article/ex-moldovan-pm-vlad-filat-arrested-corruption/>
- Chapel Hill (2017). *Datasets on party positions across Europe*. Retrieved from Chapel Hill Expert Survey: <https://www.chesdata.eu>
- Cholova, B. & De Waele, M. (2013). *The Liberal Parties in Central and Eastern Europe: Weakness and Potential*. Brussels: Alliance of Liberals and Democrats for Europe (ALDE).
- Wenzelburger, G. (2015). Parties, Institutions and the Politics of Law and Order: How Political Institutions and Partisan Ideologies Shape Law-and-Order Spending in Twenty Western Industrialized Countries. *British Journal of Political Science*, 45/3, 663-687.

- Willemsen, H. (2006). Former Yugoslav Republic of Macedonia: Persisting Structural Constraints to Democratic Consolidation. *Southeast European and Black Sea Studies*, 6/1, 83-101.
- Woldendorp, J., Keman, H. & Budge, I. (2011). *The Party Government Data Set*. Retrieved from Faculty of Social Sciences, Vrije Universiteit Amsterdam: <https://fsw.vu.nl/en/departments/political-science-and-public-administration/staff/woldendorp/party-government-data-set/index.aspx>
- World Bank (2018). *World Bank Open Data*. Retrieved from World Bank: <https://data.worldbank.org/>
- World Bank (2018). *World Development Indicators*. Retrieved from World Bank: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=World-Development-Indicators>
- World Institute for Development Economics Research (2018). *GRD – Government Revenue Dataset*. Retrieved from World Institute for Development Economics Research: <https://www.wider.unu.edu/project/government-revenue-dataset>
- World Institute for Development Economics Research (2018). *SAPI - Social Assistance, Politics, and Institutions database*. Retrieved from World Institute for Development Economics Research: <https://www.wider.unu.edu/project/sapi-social-assistance-politics-and-institutions-database>
- World Institute for Development Economics Research (2018). *WIID – World Income Inequality Database*. Retrieved from World Institute for Development Economics Research: <https://www.wider.unu.edu/project/wiid-world-income-inequality-database>

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани: Дејан Бурсаћ

број уписа: 1078

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Утицај идеолошке оријентације политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 15. 10. 2018.

Дејан Бурсаћ

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора: Дејан Бурсаћ

Број уписа: 1078

Студијски програм: Докторске студије политикологије

Наслов рада: Утицај идеолошке оријентације политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама

Ментор: проф. др Зоран Стојиљковић

Потписани: Дејан Бурсаћ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 15. 10. 2018.

Дејан Бурсаћ

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Утицај идеолошке оријентације политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство

2. Ауторство - некомерцијално

3. Ауторство – некомерцијално – без прераде

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима

5. Ауторство – без прераде

6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 15. 10. 2018.

Дејан Бурсаћ

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

Биографија аутора

Дејан Бурсаћ је рођен 29. 11. 1987. године у Апатину. Основно образовање стиче у Апатину, а средње у Сомбору. Факултет политичких наука Универзитета у Београду уписао је 2006. године, а 2010. је стекао звање дипломираног политиколога за међународну политику. Мастер академске међународне студије на истом факултету завршава 2012. године, одбраном завршног рада „Улога парламента у процесу помирења“. Академске 2013/2014. године уписује докторске студије политикологије на Факултету политичких наука.

Од 2013. године је запослен као истраживач – приправник у Институту за политичке студије у Београду, а у актуелно звање истраживача – сарадника изабран је почетком 2015. Објавио је више од 30 радова и других прилога у научним часописима и зборницима у земљи и иностранству, а учествовао је и на више домаћих и међународних научних конференција. Члан је научног одбора конференције „*Politics and Society*“, Универзитета Лучијан Блага (Сибиу, Румунија). Пре ангажмана у Институту је стажирао и радио у Народној скупштини Републике Србије (2010 – 2012).

Члан је алумни мрежа Асоцијације школа политичких студија Савета Европе, Европског фонда за Балкан и Роберт Бош фондације. Говори енглески, служи се немачким језиком.